

Elisa El Harouny

HISTORIAALLINEN
PUUKAUPUNKI
SUOJELUKOHTENA JA
ELINYMPÄRISTÖNÄ

ESIMERKKEINÄ VANHA PORVOO JA VANHA RAAHE
OSA I

TEKNILLINEN TIEDEKUNTA,
ARKKITEHTUURIN OSASTO,
OULUN YLIOPISTO

ACTA UNIVERSITATIS OULUENSIS
C Technica 312

ELISA EL HAROUNY

**HISTORIALLINEN PUUKAUPUNKI
SUOJELUKOHTENA JA
ELINYMPÄRISTÖNÄ**

Esimerkkeinä Vanha Porvoo ja Vanha Raahe
Osa I

Esitetään Oulun yliopiston teknillisen tiedekunnan
suostumuksella julkisesti tarkastettavaksi Tieteiden talon
luentosalissa 505 (Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki),
19. joulukuuta 2008 kello 12

OULUN YLIOPISTO, OULU 2008

Copyright © 2008
Acta Univ. Oul. C 312, 2008

Työn ohjaaja
Professori Kaisa Broner-Bauer

Esitarkastajat
Dosentti Riitta Salastie
Dosentti Timo Tuomi

ISBN 978-951-42-8964-4 (Paperback)
ISBN 978-951-42-8965-1 (PDF)
<http://herkules.oulu.fi/isbn9789514289651/>
ISSN 0355-3213 (Printed)
ISSN 1796-2226 (Online)
<http://herkules.oulu.fi/issn03553213/>

Kannen suunnittelu
Raimo Ahonen

OULU UNIVERSITY PRESS
OULU 2008

El Harouny, Elisa, The historic wooden town as a cultural heritage site and a living environment. Case studies of Old Porvoo and Old Raahe

Faculty of Technology, Department of Architecture, University of Oulu, P.O.Box 4100, FI-90014 University of Oulu, Finland

Acta Univ. Oul. C 312, 2008

Oulu, Finland

Abstract

The research is based on the historic wooden town as a cultural heritage site and as an everyday environment for its inhabitants. A cultural environment takes shape in interaction with people living it. In the preservation of a historic town finding a continuing balance between change and permanence has nevertheless become a challenging issue.

This research examines the opportunities that a historic wooden town has of continued prosperity, taking as a starting point the safeguarding of its cultural environment as a good living environment. Empirical cases are Old Porvoo and Old Raahe. The significance of a historic wooden town as a living environment is examined in relation to the objectives of a heritage conservation as viewed by the authorities. Urban planning documents and personal interviews provide the research material. These depict the significance of a wooden town both as a place for living and as a cultural heritage site. Based on the holistic concept of man, the human-environment relationship is seen as one in which the individual has a chance for complete personal participation inseparable from the environment. Being content with the environment, the individual feels affinity to the options afforded and can make good use of them relatively independently.

It is historically characteristic of wooden towns to be formed in a close interaction between the individual and the environment and to conform to real-life situations of its inhabitants. According to this research, this characteristic is also highly appreciated by the current inhabitants. It can also be seen as an important factor that guarantees the continuity of both a good living environment and the cultural-historical significance of these towns. Thus, the cultural-historical value can be seen as relating to the characteristic change of the environment as an expression of the human-environment relationship. Instead of material authenticity, of primary importance is the authenticity of a way of living coherent with the environment, which gains meaning when compatibility between people and their environment is found. Nevertheless, as the inhabitants' sense of the qualities of the environment deepens, the need for material change decreases. Maintenance of the cultural environment is best sustained by humane way of life, made possible as the human-environment relationship deepens into holistic participation.

The holistic preservation of the built environment means taking care of the whole – the mutual relationship between the individual and the environment. As humane work progresses in dialogue, it favours the unique quality of individuals and their personal life situations as the impulses of a culture. Holistic preservation can be further promoted by widening the expertise of cultural heritage in issues concerning human welfare, by co-operation between various administrative organs and also by strengthening the local communality.

Keywords: authenticity, built heritage, communality, cultural environment, cultural heritage, experience of place, experience of the environment, heritage conservation, historic wooden town, holistic concept of man, living environment, participation, restoration, urban conservation

El Harouny, Elisa, Historiallinen puukaupunki suojelukohteena ja elinympäristönä. Esimerkkeinä Vanha Porvoo ja Vanha Raahe

Teknillinen tiedekunta, Arkkitehtuurin osasto, Oulun yliopisto, PL 4100, 90014 Oulun yliopisto
Acta Univ. Oul. C 312, 2008
Oulu

Tiivistelmä

Tutkimusasetelma perustuu historialliseen puukaupunkiin kulttuurihistoriallisesti arvokkaana suojelukohteena ja asukkaidensa arkiympäristönä. Kulttuuriympäristö muotoutuu vuorovaikutuksessa sitä elävän ihmisen kanssa. Sen suojelussa jatkuvuutta toteuttavan tasapainon löytäminen muutoksen ja säilyttämisen välille on muodostunut kuitenkin vaikeasti ratkaistavaksi kysymykseksi.

Tutkimuksessa tarkastellaan historiallisen puukaupungin jatkuvuuden mahdollisuuksia lähtökohtana kulttuuriympäristön suojelu hyvänä elinympäristönä. Empiiriset kohteet ovat Vanha Porvoo ja Vanha Raahe. Historiallisen puukaupungin merkitystä nykyihmisen elinympäristönä on tuotu esiin suhteessa rakennussuojeluviranomaisten asettamiin tavoitteisiin. Kaupunkisuunnittelun asiakirjoihin ja haastatteluihin perustuva aineisto kuvaa puukaupunkiin liitettyä merkityksenantoa elettyä ja suojeltuna. Holistiseen ihmiskäsitykseen perustuen inhimillisenä ympäristösuhteena on pidetty yksilön mahdollisuutta kokonaisvaltaiseen osallisuuteen ympäristöstään erottamattomana. Kokiessaan elinympäristönsä hyväksi ihminen oivaltaa sen tarjoamia mahdollisuuksia mieltymyksiään vastaaviksi ja voi niitä myös hyödyntää ympäristöön suhteellisen omaehtoisesti suuntautuen.

Ihmisen ja ympäristön välittömässä suhteessa muotoutuminen ja elämäntilanteisiin vastaava joustavuus on puukaupungille historiallisesti ominainen rakentumisen tapa ja tutkimuksen perusteella myös nykyasukkaiden arvostama ominaisuus. Sitä voidaan pitää jatkuvuuden tekijänä sekä hyvän elinympäristön että kulttuurihistoriallisen merkityksen kannalta. Kulttuurihistoriallinen arvo voi siten liittyä ympäristölle luonteenomaiseen muuttumisen tapaan ihmisen ja ympäristön välisen suhteen ilmaisuna. Materiaalisen autenttisuuden sijasta primääriä on ympäristölle ominaisen elämäntavan autenttisuus, joka saa merkityksensä ihmisen ja ympäristön yhteensopivuuden löytymisestä. Asukkaan oivaltavuuden kasvaessa ympäristön tarjoamien mahdollisuuksien suhteen tarve aineelliseen muuttamiseen kuitenkin vähenee. Kulttuuriympäristön suojelussa jatkuva ylläpito toteutuu aidoimmillaan elämäntapaan sisäistyneenä inhimillisen asumisen taitona, joka kehittyy ympäristösuhteen syventyessä kokonaisvaltaiseksi osallisuudeksi.

Rakennetun kulttuuriympäristön holistinen suojelu merkitsee kokonaisuuden eli ihmisen ja ympäristön välisen suhteen hoitamista. Tasavertaisissa vuorovaikutustilanteissa etenevänä ihmistyönä se suhtautuu suojeasti yksilölliseen ainutlaatuisuuteen ja henkilökohtaisiin elämäntilanteisiin kulttuurin tekijöinä. Holistista suojelua edistää kulttuuriperintöalan osaamis pohjan laajentaminen ihmisen hyvinvointia koskevissa kysymyksissä, eri hallintokuntien välinen yhteistyö sekä paikkaan sitoutuneen yhteisöllisyyden vahvistaminen.

Asiasanat: autenttisuus, elinympäristö, historiallinen puukaupunki, holistinen ihmiskäsitys, kaupunkisuojelu, kulttuuriperintö, kulttuuriympäristö, osallisuus, paikankokemus, rakennusperintö, rakennussuojelu, restaurointi, yhteisöllisyys, ympäristökokemus

Esipuhe

Kaupunkien vanhat puutalokorttelit ovat muodostaneet yhden polun elämässäni. Aloittaessani arkkitehdin opinnot Tampereen Teknillisessä korkeakoulussa vuonna 1983 oli yhtenä harjoitustyönä Tampereen Amurin viimeisen asutun puutalokorttelin dokumentointi. Asuin talojen lähellä ja saatoin päivittäin seurata, miten korjauskelpoiset talot ränsistyivät. Niiden purku sai näennäisen oikeutuksensa samoihin aikoihin, kun valmistuin arkkitehdiksi vuonna 1992. Diplomityöni aihe oli puolestaan restaurointisuunnitelma pitkään purku-uhanalaisena olleeseen Porvoon Lähetyiskirkon puurakennuskokonaisuuteen, jonka Porvoon kaupunki päätti lopulta suojella. Professori Tore Tallqvistin teoreettiseen pohdiskeluun kannustava diplomityön ohjaus herätti tuolloin kiinnostukseni tutkimustyöhön.

Työkokemus Museoviraston rakennushistorian osastolla 1990-luvulla puukaupunkien suojeluproblematiikkaan liittyen on ollut tärkeä lähtökohta määrittellä tutkimukseni asetelmaksi historiallinen puukaupunki suojelukohteena ja asukkaidensa elinympäristönä. Tuolloin heräsi kysymys kulttuurihistoriallisten arvojen ja arjen arvojen kohtaamisesta, mistä seurasi tarve ymmärtää ihmistä ympäristönsä kokijana. Rakennushistorian osaston silloinen yli-intendentti, nykyinen johtaja Maire Mattinen totesi puukaupunkien suojelua koskevan tutkimustarpeen ja rohkaisi minua tutkimuksen pariin. Silloinen rakennushistorian osaston johtaja, sittemmin eläkkeelle siirtynyt Pekka Kärki kannusti myös tavoitteessani selvittää asukkaiden näkemyksiä.

Tutkimukseni käynnistyi vuonna 1998 osana Suomen Akatemian Kaupunki-tutkimusohjelmaa Oulun yliopiston tutkimushankkeessa ”Historiallisen kaupungin muutosprosessi: suomalaisen kaupunkiympäristön historialliset arvot, identiteetti ja muutosvoimien hallinta”, josta on vastannut professori, TkT Kaisa Broner-Bauer. Tutkimustyötäni ovat edistäneet myös Alfred Kordelinin Säätiö, Suomen Kulttuurirahasto, Valtion rakennustaidetoimikunta, Suomalainen Konkordia-liitto Tauno Tönningin Säätiö sekä mahdollisuudet toimia Oulun yliopiston määräaikaisena tutkijana. Kiitän näitä tahoja luottamuksesta. Kolmen vuoden ajan tutkimus eteni kitkutellen äitiys- ja hoitovapaalla, mutta voin sanoa, ettei hiekkalaatikon reuna ole ollenkaan huono paikka pohdiskella ihmiseen ja ympäristöön liittyviä kysymyksiä kaiken kirjavan elämänmenon keskellä.

Työni ohjaajaa professori Kaisa Broner-Baueria kiitän asiantuntevasta tuesta sekä uskosta tutkimukseni merkitykseen yhdistää rakennetun kulttuuriympäristön suojelun ja hyvän elinympäristön problematiikka. Kannustuksesta edetä tutkimusaiheeni parissa kiitän myös professori, Ph.D. Edward W. Sojaa, FT Kaj Nymania

sekä TkT Terttu Pakarista. Ph.D. Arnold Berleantille kuuluu kiitos avartavista keskusteluista ihmisen ympäristökokemuksen ymmärtämiseksi ja FT Liisa Horelille johdatuksesta ympäristöpsykologiaan sekä neuvoista haastatteluiden toteuttamisessa. Tutkimukseni haastateltavia kiitän työn rikkaudesta ja syvyydestä. Työni esitarkastajia dosentti TkT Riitta Salastietä ja dosentti FT Timo Tuomea kiitän tinkimättömästä perehtymisestä tutkimukseeni sekä rakentavista kommentista. Fil.maist. Anja Meurosta kiitän suomenkielisen tekstin tarkastuksesta ja fil.maist. Kirsi Polviander-Lankista sekä arkkitehti Gordon Douglasia englanninkielisistä käännöksistä. Tutkijakollegoitani ja heistä erityisesti TkT Özlem Özer-Kemppaista kiitän hyvistä keskusteluista, neuvoista ja tuesta. Kiitokset myös Oulun yliopiston arkkitehtuurin osaston henkilökunnalle moninaisesta avusta. Toimistos sihteeri Annukka Vaarapaloa kiitän lämpimästä myötäelämisestä vuosien varrella.

Perhettäni, puolisoani Faragia sekä lapsiani Nooraa ja Saaraa, kiitän ennen kaikkea siitä, että he ovat pitäneet minut kiinni arjessa, että minulla on epäsäännöllisestä tutkimustyöstä huolimatta ollut joulut ja juhannukset. Kiitos kärsivällisyydestänne, kun olen toisinaan kuitenkin laistanut läsnäolosta. Miestäni kiitän myös korvaamattomasta ja rauhallisesta avusta työni kiireisimmissä vaiheissa. Vanhempiani Leena ja Arvo Pörhöstä kiitän innostavasta kannustuksesta sekä siitä, miten he ovat antautuneet isovanhempien rooliin suoden minulle aikaa tehdä tutkimustyötä myös hoitovapaalla ollessani. Suurin suruni on nyt äitini yllättävä poismeno, se ettei hän ole kanssamme jakamassa iloa työn valmistumisesta.

Helsingin Sarvastossa 1.11.2008

Elisa El Harouny

Sisällysluettelo

Osa I

Abstract

Tiivistelmä

Esipuhe

7

Sisällysluettelo

9

1 Johdanto: Historiallisen puukaupungin suojele hyvänä

elinympäristönä	13
1.1 Tutkimusasetelma ja tavoitteet.....	13
1.1.1 Puukaupunki – kulttuuriperintö ja ihmisen arkiympäristö	13
1.1.2 Asumisen mukainen jatkuvuus.....	19
1.1.3 Puukaupungin käsite.....	22
1.2 Hyvä elinympäristö ja olemassaolon suotuisuus.....	26
1.2.1 Hyvän elinympäristön tavoite.....	26
1.2.2 Hyvä elinympäristö – kestävä kehitys – kulttuurin suotuisuus	30
1.2.3 Ympäristö kokemuksena	32
1.2.4 Puukaupunki kulttuurina	36
1.3 Suojelun arviointi kaupungin muutosprosessien hallintana	38
1.3.1 Tutkimusperinne	38
1.3.2 Kotipaikka suojelun kohteena	45
1.3.3 Ote kompleksiseen todellisuuteen	49
1.4 Kaksi puukaupunkia.....	52
1.4.1 Vertailun merkitys ja paikallisuus.....	52
1.4.2 Aineistotyypit ja tavoiteltavan tiedon luonne	54
1.4.3 Asiakirja-aineisto.....	55
1.4.4 Ympäristön havainnointi	57
1.4.5 Haastatteluiden merkitys subjektiivisen kokemuksen tavoittamisessa	60
1.4.6 Haastatteluiden toteutuksesta	64
1.5 Tutkimusta elämismaailman ulottuvuudessa.....	68
1.5.1 Fenomenologiasta laadullisen tutkimuksen perustana.....	68
1.5.2 Tutkijan ja tutkimuskohteen välisestä suhteesta.....	74
1.5.3 Ihmisten keskinäisen ymmärtämisen mahdollisuudet	75
1.5.4 Merkitysten tavoittamisesta ja tavoittamattomuudesta.....	79

1.5.5	Tutkimuksen luonne ja teorian asema	82
2	Ihmisen suhde ympäristöön	85
2.1	Ihmiskäsityksen merkitys suojelua koskevassa tutkimuksessa	85
2.1.1	Käsityksiä ihmisen olemassaolon tavasta	85
2.1.2	Suojelu modernina ilmiönä.....	88
2.2	Kokonainen ihminen	95
2.2.1	Situationaalisuus.....	96
2.2.2	Kehollisuus	98
2.2.3	Tajunnallisuus.....	100
2.2.4	Ihmisen hyvinvointi.....	105
2.3	Ihminen ja ympäristö.....	112
2.3.1	Elämä, taide ja luovuus.....	112
2.3.2	Esteettinen ympäristökokemus ja osallisuus.....	115
2.3.3	Paikan kokemus.....	126
2.3.4	Ympäristön esteettisyys eettisenä kysymyksenä	141
2.4	Elinympäristö ja ihmisen ainutlaatuisuus.....	144
2.4.1	Asutut paikat ja suunnittelun kohteet	144
2.4.2	Yksilöllisyys ja yhteiselo.....	155
2.4.3	Hyvä elinympäristö	175

Osa II

3	Suomalainen puukaupunki suojeltuna ja elettyinä	179
3.1	Puukaupungin kehitys ja ympäristökokemus	179
3.2	Historiallisesta kaupungista tulevaisuuden kaupunginosaksi.....	191
3.2.1	Vanha Porvoo	191
3.2.2	... ja Vanha Raahe	198
3.2.3	Elävä kaupunki	214
3.3	Kulttuuriympäristön suojelua koskevan lainsäädännön keinot	238
3.3.1	Rakennussuojelulaki ja kulttuurihistoriallinen arvo	241
3.3.2	Asemakaava alueellisen kokonaisuuden suojeluvälineeksi	247
3.3.3	Suojelun kommentoiva rooli	280
3.3.4	Asemakaava ja jatkuva harkinta	297
3.3.5	Maankäyttö- ja rakennuslain periaatteet	309
3.3.6	Kansallinen kaupunkipuisto	313
3.3.7	Velvoite vastuunkantoon ja oikeus osallistumiseen.....	316
3.3.8	Suojelulainsäädännön ja -asiakirjojen tuntemus	322

3.4	Suojelun toimijoista ja ohjauskeinoista.....	325
3.4.1	Suojelutahot ja vastuu.....	325
3.4.2	Taloudellisen tuen tarve.....	334
3.4.3	Inventoinnit ja selvitykset rakennetun ympäristön tulkintavälineinä	341
3.4.4	Strateginen ja ohjelmallinen suojele.....	357
3.5	Korjausrakentaminen ja kulttuuriympäristö.....	371
3.5.1	Restauroinnin käsite	371
3.5.2	Kohti ylläpidon kulttuuria	396
3.5.3	Asuen koettu rakennustapa.....	409
3.6	Rakennusten suojelusta ympäristösuhteen suojeleluun.....	429
3.6.1	Ylläpidon ympäristösuhte.....	429
3.6.2	Oivaltaen asuttu – asuen suojelelu	452
3.6.3	Personalisointia – suojelelu myötä vai sitä vastaan.....	472
3.6.4	Ympäristön jousto – muutos ja pysyvyys.....	481
3.6.5	Kutsu inhimilliseen vaivannäköön	503
3.6.6	Arjen autuus ja historian lumo	518
3.6.7	Arvojen perusteltavuus ja intuitio.....	535
3.6.8	Luovien prosessien jatkuvuus.....	545
4	Johtopäätökset: Ihmisen aika	561
4.1	Historiallinen puukaupunki elinympäristönä	561
4.2	Suhtautuminen muutokseen	564
4.3	Autenttisen elämäntavan tunnistaminen ja virittäminen	567
4.4	Rakennetun kulttuuriympäristön holistinen suojelelu.....	569
4.5	Yhteisöllisyyden vahvistaminen	571
4.6	Tulevaisuus	572
	Kirjallisuus ja lähteet	575
	Liitteet	613

1 Johdanto: Historiallisen puukaupungin suojeleminen hyvänä elinympäristönä

1.1 Tutkimusasetelma ja tavoitteet

Tutkimusasetelmani perustuu suomalaiseen puukaupunkiin kulttuurihistoriallisesti arvokkaana suojelukohteena ja asukkaidensa arkiympäristönä. Kun kulttuurihistoriallisesti arvokkaaksi määritelty kaupunkialue toimii nykyihmisen asuinsijana, on arkielämän mielekkyys edellytyksenä ympäristön säilymiselle elävänä.¹ Pohjoisen kaupunkiasumisen juuret ovat puukaupungissa. Tutkimuksessa tarkastelen, millä edellytyksillä historialliset puukaupungit voivat säilyä hyvänä elinympäristönä myös tulevaisuudessa.

1.1.1 Puukaupunki – kulttuuriperintö ja ihmisen arkiympäristö

Tarkasteltaessa kaupunkisuojeleminen tilaa puukaupunki on luonteva tutkimuskohde, sillä suomalainen urbaani historia on hyvin pitkälti puukaupunkien historiaa, ja keinot laajojen kokonaisuuksien suojelemaan kehittyivät Suomessa nimenomaan puukaupunkien suojelemissä tavoitteiden myötä.² Vasta 1960-luvulla käynnistyi keskustaluojien puutalokortteleiden laajamittainen purkaminen modernin kaupunki-uudistuksen tieltä. 1970-luvulla voimistuneen suojelemissä johdosta purkamista säästyneille puukaupunkialueille pyrittiin jo kehittämään tehokkaita suojelemissä keinoja. Puukaupunkien suojeleminen ja erityisesti asemakaavan kehittäminen laajojakin kaupunkialueita kattavaksi suojelemissä välineeksi ovat edenneet rinnakkain. Puukaupungit olivat keskeisiä kohteita myös 1980-luvulla alkaneessa perusrakennuskokeilussa.³ Nykyajan asuinympäristönä suosiota saavuttanut puukaupunki on

¹ Tutkimuksen aihepiiriä koskien ks. myös Elisa El Harouny, (a) ”Historiallisen puukaupungin suojeleminen hyvänä elinympäristönä vaalimisenä”. *Synteesi* 3/2003, 97-106; Elisa El Harouny, (b) ”Historiallinen puukaupunki suojelemissä ja asuttuna”. *Arvot ja korjausrakentaminen* (toim. Raimo Tikka & Juhani Turpeinen). Pohjois-Pohjanmaan korjausrakentamiskeskushanke. Pohjois-Pohjanmaan korjausrakentamiskeskus. Oulu 2003, 72-85; Elisa El Harouny, ”Historiallinen puukaupunki – tulevaisuuden elävää kaupunkiympäristöä?” *Eletty ja muistettu tila* (toim. Taina Syrjämaa & Janne Tunturi). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Historiallinen Arkisto 215. Helsinki 2002, 257-276; Elisa El Harouny, “The Historical Wooden Town as a Living Settlement for the Future”. *Historical European Towns – Identity and Change*. University of Oulu, Department of Architecture. Oulu 2000, 62-71.

² Vrt. Maire Mattinen, *Puukaupunkien suojeleminen*. Ympäristöministeriö, Kaavoitus- ja rakennusosasto. Tutkimuksia 2/1985. Helsinki 1985, 11.

³ Ks. esim. Ossi Eskelinen, *Peukalo keskellä kämmettä, pikkuhiljaa perusrakentamalla*. *Evaluatio valtion 1980-luvun perusrakennuslainajärjestelmästä*. Acta Universitatis Tamperensis 633. Tampe-

kiinnostava tutkimuskohde, kun näkökulma perustuu erityisesti kaupunkisuojelun ja asumisen välisen suhteen tarkasteluun. Puukaupungin suojeluproblematiikan suhteen tätä asetelmaa olisi vaikea perustellusti ohittaakaan. Suojelun käsitteellä viitataan usein rakennetun kulttuuriympäristön suojelulle edellytyksiä luovaan valtion ja kuntien organisaatioiden viranomaistoimintaan.⁴ Suojelun toteutuminen on usein kuitenkin viime kädessä kansalaistahdosta kiinni.

Puukaupunkien vanha rakennuskanta koostuu valtaosaltaan asumista ja siihen läheisesti liittyviä oheistoimintoja palvelevista rakennuksista. Puukaupungit ovat myös suojeltuina vakiintuneet etupäässä asuinalueiksi. Asuminen ja sen lomaan sovitettu pienimuotoinen yritystoiminta onkin mittakaavaltaan puukaupunkien rakennuskantaan useimmiten parhaiten soveltuvaa toimintaa. Myös asumisvaatimusten ja elämäntapojen muutokset synnyttävät kuitenkin jatkuvasti paineita muuttaa ja purkaakin rakennuksia. Puukaupungin fyysisen ja toiminnallisen rakenteen muutosta ilmentää esimerkiksi ulkorakennusten purkaminen niiden jäätyä uusien käyttötarkoitusten puutteessa vajaalle käytölle asumiseen aiemmin kiinteästi liittyneiden elinkeinojen häviämisen myötä. Ulkorakennuksia uhkaa monesti myös täydennysrakentamista varten osoitettu rakennusoikeus.⁵ Monella taholla onkin jo kadonnut se pihapiiri, jonka poikki ennen kuljettiin rakennuksesta toiseen erilaisia askareita toimittaen.

Puukaupunkien suojelussa on alusta lähtien tiedostettu tarve luoda edellytykset kehitykselle ja hyväksytyt periaatteet asuttavuuden ylläpitämisen edellyttämästä muuntuvuudesta.⁶ Tästä huolimatta puukaupungeilla on suojelun vahvasti koros-

reen yliopisto. Tampere 1998, 88-89.

⁴ Ks. Museoviraston ja ympäristöministeriön yhteistyössä laatimaa listaa ”Kulttuuriympäristön ja korjausrakentamisen käsitteitä” sivulla http://www.rakennusperinto.fi/muuta/kasitteisto/fi_FI/Kasitteisto/ (päivitetty 19.6.06, luettu 30.1.08). Rakennussuojelu ja kaavasuojelu määritellään viittaamalla asiaankuuluvaan lainsäädäntöön. Vrt. Tommi Lindh, ”Tyllirestaurointi ennen ja nyt”. *Arkkitehti* 2/2000, 23. Lindh määrittelee rakennussuojelun lakeihin ja asetuksiin perustuvaksi toiminnaksi, joka tähtää rakennuskannan tai kulttuuriympäristön säilymiseen.

⁵ Olli-Pekka Riipinen, ”Puukaupunkien kaavoituksesta”. *Suomalaisia puukaupunkeja. Hoito, kaavoitus ja suojelu* (Elisa El Harouny et al.). Selvitys 5/1995. Ympäristöministeriö, Alueidenkäytön osasto. Helsinki 1995, 12-13. Puukaupunkien suojeluun edelleen vaikuttavaksi ongelmaksi Riipinen toteaa aiemmin yleisen kompensatiopolitiikan, joka johti arvokkaampana pidetyn kadunvarsirakennuksen suojelemisesta koituneiden uhrausten korvaamiseen lisärakennusoikeudella tontin sisäosissa. Vrt. Timo Tuomi, ”Suomalainen puukaupunki. Suojelua ja uudelleenarviointia”. *Kotiseutu* 3/1993, 75. Tuomi mainitsee pihakokonaisuuksien säilymisen olevan yksi puukaupunkien suojelun vaikeimmin toteutettavista tavoitteista.

⁶ Ns. säilyttävästä saneerauksesta olemassa olevien voimavarojen hyödyntämisenä sekä asumis- ja sosiaalisten olosuhteiden parantamisena ks. Vilhelm Helander & Mikael Sundman, *Saneeraus suomalaisessa kaupungissa*. Asuntohallituksen tutkimus- ja suunnittelutoimisto, sarja A:5. Helsinki 1972, 37-40. Ks. myös Pekka Kärki, ”Puukaupunkien suojelu”. *Rakennettu aika. Icomosin Suomen osasto* 25

tamat kulttuurihistorialliset arvonsa sellaisina, miksi ne ovat ajan myötä muotoutuneet. Puukaupunkien suojelussa pääasialliseksi välineeksi muodostunutta asemakaavaa onkin pyritty kehittämään määräyksiltään yhä tiukemmaksi olemassa olevan kaupunkirakenteen säilyttämiseksi.⁷ Suojeluviranomaisten ohjaamassa rakennetun kulttuuriympäristön suojelussa materiaalisen alkuperäisyyden ja pysyvyyden vaaliminen on vakiintunut merkittäväksi tavoitteeksi useita kansainvälisiä suosituksiakin noudattaen,⁸ vaikka toisaalta on alettu kiinnittää yhä enemmän huomiota myös aineettoman kulttuurin merkitykseen.⁹ Aineellisen pysyvyyden merkitystä ei tule kieltää, mutta suojelulla muutoksenhallintana on myös toinen puolensa – ohjata rakennetun kulttuuriympäristön rakentumista edelleen. Tasapainon löytämisestä säilyttämisen ja muutoksen välillä on kuitenkin muodostunut vaikeasti ratkaistava kysymys. Muutos on totuttu näkemään ennen kaikkea uhkana, vaikka se koetaan toisaalta myös välttämättömäksi.¹⁰ Ongelmana on vaikeus määrittää suotuisaksi katsottavan muutoksen kriteereitä. Rakennetun kulttuuriym-

vuotta (toim. Maija Kairamo, Maire Mattinen & Sinikka Joutsalmi. ICOMOS Suomen osasto. Helsinki 1993, 62.

⁷ Kärki 1993, 68. Vanhan Porvoon v. 1993 uudistettu asemakaava ennakoii kehityssuuntaa ja kirjoittaja on arvellut uuden kierroksen alkavan muidenkin puukaupunkialueiden suojelukaavoituksessa entistä tiukemmin määräyksin.

⁸ Ks. esim. *The Venice Charter. International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites*. UNESCO. Venice 1964. Monumenttien restauroinnin edellytetään perustuvan niiden alkuperäisen materiaalin kunnioittamiseen ja luotettaviin dokumentteihin. UNESCO:n tuella Venetsiassa pidetyssä konferenssissa vuonna 1964 hyväksytty julistus otettiin vuonna 1965 perustetun kansainvälisen rakennetun kulttuuriympäristön suojelujärjestön ICOMOS:in perusasiakirjaksi, jonka periaatteisiin myös useat myöhemmin hyväksytyt kansainväliset ohjelma- ja sopimusasiakirjat nojautuvat.

⁹ Ks. esim. *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. UNESCO. Paris 2003. Sopimuksessa tällaista kulttuuriperintöä luonnehditaan seuraavasti: ”Intangible cultural heritage includes the practices, representations, expressions, knowledge, skills – as well as the instruments, objects, artifacts and cultural spaces associated therewith – that communities, groups and in some cases, individuals recognize as part of their heritage.” Vrt. ”Kulttuuriympäristön ja korjausrakentamisen käsitteitä” sivulla http://www.rakennusperinto.fi/muuta/kasitteisto/fi_FI/Kasitteisto/ (päivitetty 19.6.06, luettu 30.1.08). Kulttuuriperintö esitetään ihmisen toiminnan vaikutuksesta syntyneeksi henkiseksi ja aineelliseksi perinnöksi. Rakennusperinnön käsitteen katsotaan puolestaan viittaavan sekä konkreettisesti rakennettuun ympäristöön että siihen maankäytön ja rakentamisen historiaan ja tapaan, jolla se on syntynyt.

¹⁰ Ks. esim. *Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas*. ICOMOS. Washington 1987. Julistus määrittelee kaupunkialueen historiallista luonnetta ilmaiseksi tekijöiksi ympäristön aineellisen olemuksen aina katuverkosta rakennusten yksityiskohtiin sekä alueelle aikaa myöten vakiintuneet toiminnot. Kaikkien niihin kohdistuvien uhkien nähdään vaarantavan alueen autenttisuuden, vaikka toisaalta uusienkin elementtien ja toimintojen katsotaan voivan rikastuttaa historialliseksi luonnehdittua kaupunkialuetta. Voidaan siis kysyä, milloin muutos uhkaa milloin rikastuttaa.

päristön mielekäästä jatkuvuutta toteuttavan suojelun alati ajankohtaisena haasteena voidaan pitää säilyttämisen ja muutoksen välisen tasapainon etsimistä.¹¹

Kun modernilta kaupunki uudistukselta säästyneitä puukaupunkeja alettiin suojella, olivat perinteiset rakennustavat lähes unohtuneet uusia rakennustapoja ja materiaaleja suosineen kehityksen myötä.¹² Eräs merkittävä ja jatkuvasti ajankohdainen tehtäväkenttä suojelussa on koskenut restauroinnin kriteerit täyttävien korjaustapojen elvyttämistä. Korjaaminen perustuu tällöin kulttuurihistoriallisten arvojen vaalimiseen.¹³ Vanhan rakennuskannan säilymistä tukevan tietotaidon saattaminen lienee lopulta kuitenkin helpompi tehtävä kuin kulttuuriympäristön tulevaa muotoutumista koskevien kriteereiden hahmottaminen. Täydennysrakentamisen linjaamisessa on pitäydytty enimmäkseen ympäröivän kaupunkirakenteen muotokielestä johdetuissa vähimmäisvaatimuksissa.¹⁴ Olemassa olevan ympäristön arvokkaiksi koettujen ominaisuuksien lisäksi suojelussa voi korostua säilyttäminen myös siksi, että täydennysrakentamisen ei mielletä toteuttavan puukaupunkiperinteen jatkumista.¹⁵ Muutoksen luonteen harkinta ei liity kuitenkaan vain täydentävän uudisrakentamisen ohjaamiseen, vaan jokaiseen puukaupunkia kohtaavaan intentioniin niin toimintoja kuin erilaajuisia korjaustoimenpiteitä myöten. Suojelun toteutuminen edellyttää siten näkemystä sen suhteen, millaisin periaat-

¹¹ Ks. esim. Museoviraston ja ”Kestävän kehityksen historialliset kaupungit” -hankkeen Itämeren maat kattaneen verkoston ”Sustainable Historic Towns – Urban Heritage as an Asset of Development” puitteissa esitettyjä suosituksia Marianne Lehtimäki (toim.), (e) ”Conclusions and recommendations”. *Sustainable Historic Towns – Urban Heritage as an Asset of Development. Project Report*. Museoviraston rakennushistorian osaston raportteja 16. Helsinki 2006, 116. Suosituksiin on kirjattu mm. seuraavasti: ”When life conditions change, policies and strategies must help society to handle new situations by controlling and directing changes – and their consequences for urban heritage. To achieve this, conservation and development have to be considered and managed as integrated aspects of the future, not as separate tasks.”

¹² Panu Kaila, ”Peruskorjauksen historiaa”. *Rakennusperintö ja paikallisuus* (toim. Sirkka Köykkä). TTKK, Arkkitehtuurin osasto / Arkkitehtuurin historian ja teorian laitos. Tampere 2000, 89-93. Kaila kuvaa tuhoa, jonka innokas mutta taitamaton peruskorjaaminen sai aikaan. Energiakriisi puolsi vanhojen rakennusten korjaamista. Korjaustavat, kuten raskas lisälämmöneristäminen, olivat kuitenkin perinteisen rakennustavan vastaisia. Yleisten perusparannusoppaiden ja valtion energiansäästöjulkaisuiden rinnalle alkoi kuitenkin 1980-luvulla ilmestyä yhä enemmän alueellisia, rakennusten ominaisuuksia ja kulttuuriarvoja korostavia korjaustapaohjeistoja. Kaila pahoittelee, etteivät suojeluponnistelut silti riittäneet säästämään edes arvokkaimpia puukaupunkeja yleiseltä peruskorjausaallolta.

¹³ Museoviraston luonnehtimasta restauroinnin käsitteestä kulttuurihistoriallisia arvoja kunnioittavana korjaamisena ks. http://www.nba.fi/fi/restaurointi_rakennuttaminen (luettu 30.1.08, päivitetty 1.8.07)

¹⁴ Täydennysrakentamisessa vallitsevan, muotoon keskittyvän ajattelutavan kritiikistä ks. myös Olli-Paavo Koponen, *Täydennysrakentaminen: arkkitehtuuri, historia ja paikan erityisyys*. Tampereen teknillinen yliopisto, Arkkitehtuurin osasto. Tampere 2006, 63-83.

¹⁵ Kärki 1993, 69. Kirjoittajan mukaan vain laajamittainen säilyttäminen on osoittautunut suojelussa ns. varmaksi ratkaisuksi, koska uudisrakentamisen laadussa ei ole saavutettu puukaupungin karaktääriin säilymistä ja paikan hengen vahvistumista positiivisella tavalla.

tein ohjata ympäristön tulevien – niin suurten kuin pienten aineellisten ja henkistenkin – historiallisten kerrostumien muodostumista. Kulttuurihistoriallisten arvojen etsiminen antaa kriteereitä olemassa olevan ympäristön tarkasteluun,¹⁶ mutta ei muodosta itsessään riittävää pohjaa tulevien muutosten luonteen arvioimiseen.

Puukaupungit ovat olemassa pitkälti siitä syystä, että ne ovat aikojen saatossa jatkaneet kulttuurista kehitystään materiaaltaan uusiutuen ja muotoaan muuttaen. Suomen puukaupunkien asuinrakennuksista tavatut vanhimmatkin puurakenteet ovat peräisin vasta 1600-luvulta, joten tämä vain vähäisinä fragmentteina säilynyt materia on lopulta varsin nuorta. Jos kiveä ilmentää materiaallinen pysyvyys, puu kestää korjattavuutensa ja muunneltavuutensa kautta.¹⁷ Helposti hankittavana, käsiteltävänä ja siten inhimillisenä materiaalina puulla on näkyvää rakennustaiteellista ilmenemistä syvempi merkitys puukaupungin evoluutiossa – ihmisen ja ympäristön vuorovaikutuksessa. Puurakentaminen on tarjonnut asukkaille joustavasti ja yksilöllisesti taitojen, resurssien ja intentioiden mukaisesti toteutettavan mahdollisuuden uudistaa suhdettaan ympäristöönsä. Puukaupungit ovat siten koko kehityskaarensa ajan kasvaneet ulos edellisen aikakauden mitoista ja muotomaailmasta, mihin on osaltaan vaikuttanut se vuoropuhelu, jota ihminen erilaisine tarpeineen käy ympäristönsä kanssa toteuttaessaan tapaansa elää.

Kaupunki on kehittyvä kokonaisuus, jonka prosesseille ihminen antaa suunnan. Suunta taas syntyy niistä merkityksistä, joita ihminen ympäristöönsä liittää. Siksi suojelun tehtäväksi voisi katsoa erilaisten puukaupunkiin liittyvien asioiden merkittävyyden ylläpitämisen. Merkittävyys perustuu puolestaan ihmisen ja ympäristön väliseen suhteeseen.¹⁸ Jos jokin asia on muuttumassa merkityksettömäksi

¹⁶ Kulttuurihistoriallisista arvoista ks. esim. ”Kulttuuriympäristön ja korjausrakentamisen käsitteitä” sivulla http://www.rakennusperinto.fi/muuta/kasitteisto/fi_FI/Kasitteisto/ (päivitetty 19.6.06, luettu 30.1.08). Rakennetun kulttuuriympäristön suojelussa määrääviksi tekijöiksi on mainittu historialliset, rakennushistorialliset, arkkitehtoniset, rakennustekniset, rakennustaiteelliset ja maisemalliset arvot. Vrt. *Rakennussuojelulaki (60/1985)*, 2§. Kulttuurihistoriallinen merkitys määrittää rakennushistorian, rakennustaiteen, erityisten ympäristöarvojen, rakennuksen käytön, siihen liittyvien tapahtumien, rakennuksen ainutlaatuisuuden tai tyypillisyyden kannalta. Vrt. Maire Mattinen, ”Rakennussuojelun arvoja etsimässä”. *Museoviraston rakennushistorian osaston aikakauskirja 1* (toim. Marja-Leena Ikkala & Marja-Terttu Knapas). Museovirasto, Rakennushistorian osasto. Helsinki 2006, 122. Mattinen katsoo rakennusperinnön kulttuurihistoriallisten arvojen perustuvan arkkitehtuuriin, rakennushistoriaan, historiallisiin tapahtumiin tai henkilöihin, kaupunkikuvaan tai maisemalliseen asemaan.

¹⁷ Vrt. Riitta Salastie, *Living Tradition or Panda's Gage? An Analysis of Urban Conservation in Kioto. Case Study: 35 Yamahoko Neighbourhoods*. Teknillisen korkeakoulun arkkitehtiosaston tutkimuksia 1999/16. Helsinki 1999, 246. Salastien tarkastelee väitöskirjassaan Kioton puukaupunkikortteleiden suojelua ja toteaa puu- ja kivirakentamisen edellyttävän erilaista suhtautumista. Puukaupunkiperinnön osalta muutoksen hyväksyminen olisi merkittävä suojelun ja ympäristön elävänä säilymisen edellytys.

¹⁸ Vrt. *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. UNESCO. Paris 2003. Koskien aineetonta kulttuuriperintöä (”intangible cultural heritage”) sopimuksessa todetaan

tai merkitykseltään kielteiseksi, voi merkittävyyden palautuminen koskea tuon asian itsenä muuttamista tai merkityksiä kokevan ihmisen asenteiden ja maailmankuvan muuttumista. Mielekäs ja mieluisa asuinympäristö on ihmiselle aina jollain tavoin merkittävä, hänen elämäntapaansa vastaava.¹⁹ Rakennetun ympäristön arvo nousee todellisiin mittoihinsa vasta tyytyväisten asukkaiden myötä.²⁰

Martin Heideggerin mukaan taideteoksen sulkeminen asiantuntemuksen piiriin tekee siitä taideharrastuksen kohteen, jolloin se ei enää säväytä kokijaa ainutlaatuisuudellaan. Tällöin edes teoksen huolellinen säilyttäminen sukupolvelta toiselle ei tavoita enää sen olemusta teoksena, vaan ainoastaan muiston siitä. Teoksen omin todellisuus pääsee hänen mukaansa vaikuttamaan vain siellä, missä sitä vaalitaan sen itsensä ansiosta tapahtuvassa totuudessa.²¹ Voidaan kysyä, ollaanko myös rakennetun kulttuuriympäristön suojelupyrkimysten suhteen vaarassa ajautua tilanteeseen, jossa vaalimalla lopulta menetetään jotain olennaista kohteiden elämyksellisyydestä. Minkälaista suojelun tulisi siis olla, jotta puukaupunki ei lakkaisi säväyttämästä kokijaa ainutlaatuisuudellaan?

Tutkimuksellani perehdyn puukaupungin elettyyn todellisuuteen tavoitteena saavuttaa ymmärrys kulttuuri-ilmion elämyksellistä jatkuvuutta turvaavan suojelutavan luonteesta. Millä tavoin puukaupunki on asukkailleen merkittävä, on tutkimuksen keskeinen kiinnostuksen kohde. Tutkimusasetelmasta ”puukaupunki kulttuuriperintönä ja ihmisen arkiympäristönä” nousevia kysymyksiä suojelutilanteen arvioimiseksi ovat: Minkälaiseksi historiallinen puukaupunki paljastuu nykyihmisen elinympäristönä? Miten se vastaa puukaupungille asetettuja suojelutavoitteita? Miten suojelu suhtautuu ihmiseen osana ympäristöä ja puukaupunkiin kehittyvänä prosessina? Voidaanko puukaupungin arkea elävien ihmisten arvoihin

seuraavasti: ”It is transmitted from generation to generation, is constantly recreated by communities and groups in response to their environment, their interaction with nature and their history, and provides them with a sense of identity and continuity, thus promoting respect for cultural diversity and human creativity.”

¹⁹ Pauline von Bonsdorff, *The Human Habitat. Aesthetic and Axiological Perspectives*. International Institute of Applied Aesthetics Series Vol. 5. Lahti 1998, 128. Kirjoittajan mielestä kiintoisaa ei ole se, että kaupunki on asuttu, vaan se, miten se on asuttu. Paikkaa asuvat lopulta ylläpitävät ja uusintavat sitä elämänsä käytännöissä niin materiaalisessa mielessä kuin merkitystenkin suhteen.

²⁰ Vrt. Jani Päivänen, *Kaupungin tiiviyys ja täydennysrakentaminen – Sosiologisia kysymyksiä*. Teknillinen korkeakoulu, Yhdyskuntasuunnittelun tutkimus- ja koulutuskeskuksen julkaisu B 81. Espoo 2000, 11. Päiväsen sanoin: ”Jos kaupunki ajatellaan yksinomaan rakenteellisena ja teknisenä ongelmana sen sijaan, että käsitetään asukkaat aktiivisina arvottajina ja valitsijoina, ei voida ennakoida näiden reaktioita erilaisiin ympäristönsä muutoksiin saati luoda parempaa ympäristöä yhteistyössä.”

²¹ Martin Heidegger, *Taideteoksen alkuperä* (alkuteos *Der Ursprung des Kunstwerkes*, 1935/36, suom. Hannu Sivenius). Kustannusosakeyhtiö Taide. Helsinki 1998, 71-72.

ja kokemuksiin perehtymällä hahmottaa suojelulle entistä parempia keinoja edistää puukaupunkikulttuurin jatkuvuutta?

1.1.2 Asumisen mukainen jatkuvuus

Edellä kuvattu tutkimusasetelma johtaa pohtimaan puukaupunkiperinteen jatkuvuuden mahdollisuuksia elinvoimaisena, asumisen edellytyksiä täyttävänä kulttuuri-ilmiönä. Konteksti, jossa jatkuvuutta tarkastellaan, on historiallinen puukaupunki asuttuna ja asuen rakennettuna. Jatkuvuus syntyisi siitä, miten puukaupunki säilyy merkittävänä asukkailleen.²²

Asuinympäristössä yksi arkkitehtuurin perimmäisistä tarkoituksista on luoda harmoniaa ihmisen ja ympäristön välille.²³ Rakentamisen pitäisi luoda ihmiselle paikkoja, vaikka se merkitsee usein sitä, että ihminen suljetaan paikasta pois. Suojelukin saattaa vaikuttaa näin, jos arkielämän aikanaan muotoilemaa ympäristöä varjellaan nykyihmiselle vieraaksi kieltämällä mahdollisuus vuorovaikutteiseen ympäristösuhteeseen, joka toisinaan ilmenee myös ympäristön muokkaamisena omia tarkoituksia vastaavaksi. Yksilöiden inhimilliset tarpeet saatetaan ohittaa tehtäessä valintoja yhteiskunnan kulttuuri-identiteetin luomiseksi. Suojelun perustuminen pitkälti kulttuurihistorialliselle arvotukselle kattaa lopulta varsin kapean sektorin yhteiskunnan todellisuudesta. Suojelussa etusijalle nousevat usein ympäristön aineelliset piirteet, vaikka ympäristö on erottamaton siitä asuttavasta ihmisestä.²⁴

Puukaupungille ei ole ennustettavissa kovin pitkää tulevaisuutta asennoiduttaessa siihen parhaimmat kehityskautensa läpikäyneenä. Suojelun olisi tavoitettava puukaupungin olemus edelleen kehittyvänä kulttuuri-ilmiönä. Koska luonnonlait ovat määränneet materiaalin katoavaiseksi, fyysistä pysyvyyttä ylläpitävien

²² Tässä tapauksessa puukaupunkiperinteen jatkuvuutta tarkastellaan historiallisissa puukaupungeissa nykyasumisen tarpeista lähtevän korjaamisen ja täydennysrakentamisen kannalta. Jos puukaupunkiperinteen jatkuminen liitetään puolestaan kaupunkien perustamiseen ja muotoutumiseen kaupunkirakennustaiteelliseksi kokonaisuuksiksi asemakaavoituksen ja puurakkitehtuurin välittömän suhteen seurauksena Henrik Liliuksen tapaan, voidaan sen katsoa päättyneen jo 1800-luvun lopulla. Ks. Henrik Lilius, *Suomalainen puukaupunki. Trästad i Finland. The Finnish Wooden Town*. Anders Nyborg A / B. Rungsted Kyst 1985, 40-44. Lilius toteaa kuitenkin, että puukaupunkiperinteen jatkuminen voidaan nähdä myös toisin viitaten eri periaattein syntyneisiin puurakenteisiin kaupunginosiin uudenaikaisena puukaupunkiperinteenä.

²³ Vrt. Kaj Nyman, *Talojen kieli*. Rakennusalan Kustantajat RAK / Kustantajat Sarmala Oy. Helsinki 1998, 121-123.

²⁴ Tore Tallqvist, *Gamla stan i Ekenäs. Råd och riktlinjer för bygnadsvård*. Ekenäs stad. Ekenäs 1982, 21. Kirjoittaja on todennut ongelman ja esittää asuntopolitiikan ja rakennussuojelun toimialojen yhteistyötä toisiinsa.

suojelutoimien ohelle tulisi hahmottaa sellaisia muutosta ohjaavia periaatteita, joiden myötä olemassa olevasta luopuminen ei olisi suojelunäkökulmastakaan välttämättä menettämistä vaan saavuttamista. Minkälaisen suojeluideologian varaan voisi sitten rakentua suurempi rohkeus luopua tarvittaessa siitä, mitä historiallinen kehitys on osaksemme suonut sekä luottamus nykyihmisen kykyyn luoda tilalle jotain entistä parempaa tähtäämättä kuitenkin itsetarkoitukselliseen muutokseen? Erottamaton osa kysymystä on luonnollisesti harkinta siitä, milloin on parasta pitäytyä olemassa olevassa.²⁵ Kysymykset muutosprosessien hallinnasta, muutoksen ja pysyvyyden välisestä suhteesta, eivät ole uusia, vaan suojelupohdintoihin aina tavalla tai toisella kuuluneita ikuisuuskyksymyksiä.

Tutkimuksessa pidän jatkuvuutena muutoksen ja pysyvyyden välisen tasapainon toteutumista – ongelmana on, minkälaisin kriteerein se voidaan saavuttaa.²⁶ Noudatettavat perinteetkin voivat saada uusia piirteitä. Epäselvää on kuitenkin se, milloin ne vielä tuntuvat tai lakkaavat tuntumasta perinteiltä. Rakennettua ympäristöä koskevan perinteen jatkumisen voisi ajatella merkitsevän syvällisen paikan-tuntemuksen perusteella ympäristössä kulloinkin havaittujen epäkohtien korjaamisesta samalla sen hyväksi koettuja ominaisuuksia vaalien.²⁷ Tästä seuraa luonnollisesti kysymys, miten jonkin ympäristökokonaisuuden, kuten puukaupungin,

²⁵ Nykyinen *maankäyttö- ja rakennuslaki (132/1999)* edellyttääkin tätä harkintaa entistä painokkaammin kytkiessään alueidenkäytön suunnittelun ja rakentamisen kestäväan kehitykseen. Esimerkiksi asemakaavaa laadittaessa rakennettua ympäristöä tulee vaalia hävittämättä siihen liittyviä erityisiä arvoja (54.2 §).

²⁶ Muutos suhteessa pysyvyyteen olisi yksi jatkuvuutta tuottava tekijä, ei jatkuvuuden vastakohta. Vrt. von Bonsdorff 1998, 125-126. Kirjoittaja katsoo paikan identiteetin perustuvan muutoksen ja pysyvyyden suhteen muodostamaan jatkuvuuteen. Paikan identiteetti ei perustu pysähtyneeseen tilanteeseen vaan pikemminkin vakauteen. Ks. myös Silvio Mendes Zancheti & Jukka Jokilehto, ”Values and Urban Conservation Planning: Some Reflections on Principles and Definitions”. *Journal of Architectural Conservation* 1/1997, 39. Kirjoittajat asettavat jatkuvuuden ja muutoksen vastakkain, mutta katsovat muutoksen toisaalta myös kuuluvan jatkuvuuteen. Jatkuvuudelle vastakkaisena muutos olisi radikaalia ja pysyvyydestä piittaamatonta. Jatkuvuutta toteuttava muutos olisi ympäristön pysyviin piirteisiin suhteutettua. Jatkuvuudesta pysyvyyden vaalimisena ja säilyttämisenä ks. esim. Kirsti Reskalenko, *Historiallinen jatkuvuus ja rakennussuojelu Venäjällä vuosina 1978 – 2000. Esimerkkinä Vanha Pihkova. Osa I*. Lönnrot-instituutin julkaisuja n:o 6. Oulu 2003, 25-26. Kirjoittaja pitää historiallisen jatkuvuuden toteutumista autenttisten menneisyydestä kertovien viestien, kuten kaupunkirakenteen, rakennusten ja rakentamattomien alueiden välisen suhteen, rakennusten muodon, sisätilojen ja ulkoasun, mittasuhteiden, tyylin, rakenteiden, materiaalien, värien ja koristeiden säilyttämisenä. Vrt. Mattinen 2006, 123. Mattinen toteaa vanhojen rakennusten ja historiallisten ympäristöjen edustavan jatkuvuutta alati muuttuvassa maailmassa.

²⁷ Vrt. Tallqvist 1982, 22-23. Tallqvist toteaa vanhaa miljöötä vaalittaessa jokaisen toimenpiteen merkitsevän aina myös uudistamista, mutta painottaa valintatilanteissa ensisijaista harkintaa säilyttämisen puolesta. Perinteisen rakentamistavan elvyttämiseksi hän ehdottaa ympäristön itsensä sisältämien ajatusten ratkaisujen soveltamista tulevaisuuden rakentamistarpeissa.

ominaisuuksia sitten arvotetaan. Toiselle huonokuntoinen rakennus voi olla epäkohta, toiselle arvokas ja kehityskelpoinen osa miljöötä. Koska kulttuurihistorialliset arvot eivät asukkaan näkökulmasta ole aina välttämättä riittävän vakuuttavia perusteita, on tutkimuksessa päädytty selvittämään puukaupungin ominaisuuksia elinympäristönä. Suojelun kulttuurihistoriallista näkökulmaa pyritään laajentamaan ympäristön asumisen laadusta kertovien ominaisuuksien tuntemiseen, koska puukaupungeissa tehtävät muutokset liittyvät usein juuri asumistason kohentamiseen. Oletettavasti suojelun ja arkielämän kohtaamisen edistäminen sekä suojelun integroiminen entistä tiiviimmin osaksi paikallisia kehitystekijöitä lisäisi puukaupunkien edellytyksiä toimia elävinä kaupunkiympäristöinä myös tulevaisuudessa.

Koska puukaupungit ovat aikanaanakin muotoutuneet ihmisen ja ympäristön vuorovaikutuksena, on mielestäni perusteltua pohtia, voisiko puukaupunkiperinteen jatkuminen toteutua edelleen tukemalla ihmisen osallisuuteen perustuvaa sitoutumista ympäristöönsä.²⁸ Vaikka suojelun perusteeksi asetetut kulttuurihistorialliset arvot saattavat toisinaan poiketa ympäristöä eletessä syntyvistä arvoista, tutkimuksen kantavana ajatuksena on, että jatkuvuutta toteuttavalle muutokselle olisi kuitenkin etsittävässä perusteita kehittämällä rakennetun kulttuuriympäristön suojelua entistä yhdenmukaisemmaksi juuri hyvän elinympäristön vaalimisen kanssa. Jatkuvuuteen tähtäävä suojelu nähdäänkin tutkimuksessa ennen kaikkea historiallisen kaupunkiympäristön ja nykyisen kaupunkielämän välisen vuorovaikutuksen tukemisena.

Kun kulttuuriperinnöksi nostetaan asuinympäristö, kuten puukaupunki, on lähtökohta eettisesti vaativa. Tutkimuksessa yhdistyvä huoli kulttuuriperinnön tulevaisuudesta ja nykyihmisen elinympäristön laadusta on pääasiallinen perustelu tutkimuksen tarpeellisuudelle. Tutkimus tuottaa rakennetun kulttuuriympäristön suojeluun sovellettavaa tietoa ihmisten ympäristösuhteesta, arkkikokemuksiin liittyvistä arvoista sekä tarpeesta vaikuttaa omaan asuinympäristöönsä. Tarkasteltaessa puukaupungin suojelukysymyksiä hyvän elinympäristön kriteerein voidaan tutkimustuloksia soveltaa laajemminkin inhimillistä asumista tukevan kaupunkisuunnittelun edistämiseksi. Se on tarpeen myös kaupunkisuojelun ja -suunnittelun vastakkainasettelun purkamiseksi.²⁹ Samalla on mahdollisuus lieventää edelleen

²⁸ Ihmisen ja ympäristön vuorovaikutukseen viitaten ks. myös ”Kulttuuriympäristön ja korjausrakentamisen käsitteitä” sivulla http://www.rakennuserinto.fi/muuta/kasitteisto/fi_FI/Kasitteisto/ (päivitetty 19.6.06, luettu 30.1.08). Kulttuuriperintö katsotaan ihmisen toiminnan vaikutuksesta syntyneeksi henkiseksi ja aineelliseksi perinnöksi. Kulttuuriympäristöllä tarkoitetaan puolestaan ympäristöä, jonka ominaispiirteet ilmentävät kulttuurin vaiheita sekä ihmisen ja luonnon vuorovaikutusta. Siihen katsotaan liittyvän ihmisen suhde ympäristöönsä ennen ja nyt.

²⁹ Kaupunkisuunnittelun ja -suojelun yhdentämistä pohdittiin mm. Itämeren maiden kulttuuriperintö-

suojelun ja kehityksen välistä rajanvetoa – nähdä ne yhdenmukaisina ja parhaimmillaan ympäristön tilaa edistävinä.³⁰

1.1.3 Puukaupungin käsite

Puukaupungin katsotaan edustavan historiallisesti omaleimaista suomalaista kaupunkikulttuuria, mutta puukaupunkikäsitteen käyttö on silti varsin epämääräistä.³¹ Esimerkiksi *Rakennusperintöstrategiassa* (2001) säilyneitä puukaupunkeja mainitaan olevan toistakymmentä. Sen lisäksi todetaan olevan jäljellä useita merkittäviä puukaupunkialueita. Puukaupungin ja puukaupunkialueen eroa ei ole sen kumminkin selitetty, mutta puukaupungin kriteeri perustunee alueelliseen yhtenäisyyteen ja säilyneisyyden asteeseen. Säilyneisyyden perusteella kartalle jaotellut puukaupunkialueet antaisivat olettaa, että historiallisilta osiltaan puukaupunkeina pidetään Raahea, Kokkolaa, Pietarsaarta, Kaskista, Kristiinankaupunkia, Raumaa, Uuttakaupunkia, Naantalia, Hankoa, Tammisaarta, Porvoota, Loviisaa ja Haminaa.³² Samat kohteet esiintyvät ympäristöministeriön vuosina 1995 – 1998 suorittamissa puukaupunkien korjaus- ja täydennysrakentamisen tapaan keskittyvissä seurantainventoinneissa.³³ Kohteet muodostuvat kyseisten kaupunkien vanhim-

foorumi II:ssa ”Kaupunkimainen rakennusperintö – yhteinen etuoikeus”, joka järjestettiin Helsingissä 9 – 12.6.2005. Ks. foorumin luennot koottuina loppuraporttiin Marianne Lehtimäki (toim.), (f) *Urban Heritage – Collective Privilege Report. Report on the 2nd Baltic Sea Region Cultural Heritage Forum*. Museoviraston rakennushistorianosasto julkaisu 28. Helsinki 2006. Vrt. Kaisa Broner, *New York face à son patrimoine: préservation du patrimoine architectural urbain à New York*. Mardaga. Bruxelles 1986. Aihe on ollut esim. New Yorkissa ajankohtainen jo 1970-luvulla. Kirjoittaja tarkastelee väitöskirjassaan New Yorkin SoHon suojelua kaupunkisuunnittelun välineenä. Ks. myös Kaisa Broner-Bauer, ”Kulttuurihistoriallinen rakennussuojelu kaupunkisuunnittelun välineenä. New Yorkin kaupunkisuojelumenetelmien analyysi esimerkkikohteina SoHon korttelisto.” *Tiedon huoneita. Arkkitehtuurin ja muiden alojen tutkimusta 1990-luvun vaihteen Suomessa*. Teknillinen korkeakoulu, Arkkitehtiosasto. Rakennussuunnittelu B 32 / Yhdyskuntasuunnittelu B 62. Otaniemi 1990, 77-94.

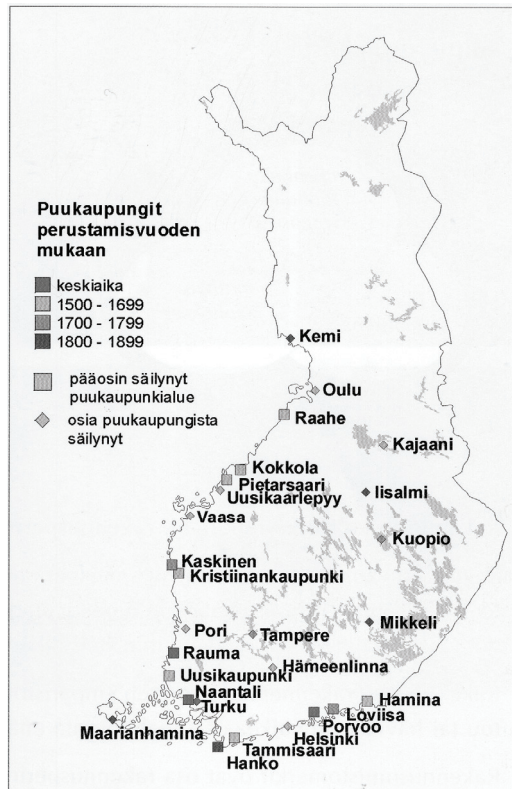
³⁰ Vrt. Pekka Kärki, ”The conservation of wooden towns”. *Monuments and Sites – Finland*. The Finnish National Committee of ICOMOS. Helsinki 1999, 107. Kärki toteaa tilanteen mustavalkoisuudesta 1960-luvulla, ettei Museovirasto tohtinut esittää kovin laajamittaista puukaupunkien suojelua, koska kaupunkien päätöksentekijät näkivät suojelun voimakkaasti kehityksen vastaisena.

³¹ Vrt. Mattinen 1985, 11. Mattinen mainitsee puukaupungin muodostuneen käsitteeksi, jonka sisältö on kuitenkin jäänyt määrittämättä.

³² *Rakennusperintöstrategia. Valtioneuvoston päätös 13.6.2001. Osaamista, vastuuta ja voimavaroja rakennusperinnön hoitoon*. Ympäristöministeriö. Helsinki 2001, 12.

³³ Elisa El Harouny et al., *Suomalaisia puukaupunkeja. Hoito, kaavoitus ja suojelu*. Selvitys 5/1995. Ympäristöministeriö, Alueidenkäytön osasto. Helsinki 1995. Selvitykseen sisältyvät kohteet Porvoo, Rauma, Naantali, Tammisaari, Kristiinankaupunki, Loviisa, Kaskinen. Ks. myös kohteista Uusikaupunki, Kokkola, Pietarsaari ja Hamina laaditut erillisselvitykset Elisa El Harouny et al., *Suomalaisia puukaupunkeja*. Selvitykset 5i-m. Ympäristöministeriö, Alueidenkäytön osasto. Helsinki 1998 (1995).

mista, vähintään kohtalaisen hyvin puurakenteisina säilyneistä ydinalueista ja/tai niihin alueellisesti ja ajallisesti välittömästi kytkeytyvistä laajennusalueista.

Kuva 1. Suomen puukaupunkeja. (Rakennusperintöstrategia 2001, 12)

Puukaupungin käsitteen varsin vapaata ja määrittelemätöntä käyttöä osoittaa myös puukaupunkien suojelun tukemiseksi vuosina 1969 – 1972 toteutetussa yhteispohjoismaisessa Den nordiska trästaden -projektissa esitellyt kohteet. Niin sanotusti perinteisten puukaupunkien ohella on esimerkiksi Suomen osalta esitelty hyvin erilaisia puutaloalueita. Maire Mattinen on laatinut teoreettisen jäsentelyn, mitä historiallinen puukaupunki voisi näiden kohteiden perusteella merkitä. Hän jakaa kohteet a) varsinaisiin puukaupunkeihin entisen hallinnollisen keskustan käsitteelliseen ydinalueeseen, b) vanhan kaupungin laajennusta edustaviin tai vanhoihin ydinalueensa uudisrakentamiselle menettäneisiin puukaupunginosiin, c) esikaupunkimaisiin puukaupunkialueisiin, d) häviämässä oleviin entisiin puukaupunkeihin.

hin sekä e) puukaupunkirakentamisen perinnettä noudattaviin uudehkoihin puuta-loalueisiin.³⁴ Kohteen laajuus ja yhtenäisyys sekä historia kaupunkikokonaisuutena näyttävät olleen keskeisiä tekijöitä hahmotettaessa sisältöä varsinaisen puukaupungin käsitteelle. Sekä Vanha Porvoo että Vanha Raahe ovat tämän jaon perusteella varsinaisia puukaupunkeja.

Puukaupungin käsite on aikanaan syntynyt historian tutkimuksen myötä ja omaksuttu suojelun tarpeisiin, kun pääosin puurakennuksien rakentuneet pikkukaupungit huomattiin nostaa arvokkaan rakennetun kulttuuriperinnön asemaan.³⁵ Tavallaan vasta tämän oivalluksen myötä puurakenteisesta kaupunkiympäristöstä tuli rakennustavaltaan ja -materiaaliltaan arvostettua. Kaupunkien muotoutuminen 1800-luvun lopulle asti valtaosin puurakenteisiksi on johtunut pikemminkin tontinomistajien resursseista ja halusta pitäytyä perinteisessä rakennusmateriaalissa kuin viranomaisten kaupunkirakentamiselle asettamista tavoitteista.³⁶ Hallinnolliset tavoitteet suosivat toistuvasti kivirakentamista kytkeytyen ennen kaikkea paloturvallisuuden ja edustavuuden tavoitteisiin. Kun puukaupunki-idylli oli huomattu, lienee uhanalaisuus tai muut kohteille julkisuutta edellyttäneet tarpeet olleet syitä kytkeä puukaupunkiteeman alle varsinaisena pidettyjen puukaupunkien ohella myös sellaisia kohteita, jotka ylipäätään edustivat joko puurakentamista kaupunkialueella tai kaupunkimaisen tiivistä rakentamista kaupunkialueiden ulkopuolella.³⁷ Puukaupungin käsitteellä on pitkään viitattu historialliseen kaupunkirakentamiseen, mutta käsite on sittemmin otettu käyttöön luonnehdittaessa myös tulevaa rakentamista täysin uutta aluerakentamista edustavissa kohteissa valtakunnallisesti käynnistetyissä Moderni puukaupunki -hankkeessa sekä Tiivis- ja matala

³⁴ Mattinen 1985, 11. Kyseisiin ryhmiin kuuluvina esimerkkeinä hän mainitsee a) Vanhan Porvoon ja Vanhan Rauman, b) Kokkolan puukaupunkialueen, c) Pietarsaaren Pohjoisnummen eli Skatan, d) Hämeenlinnan, Kotkan, Joensuun ja Lappeenrannan ja e) Helsingin Puu-Käpylän.

³⁵ Koponen 2006, 35-36. Selvityksensä perusteella Koponen ajoittaa Suomessa, Ruotsissa ja Norjassa syntyneen jaon ”puukaupunkeihin” ja ”kivikaupunkeihin” vuoden 1964 tienoille, mutta pitää itse jalkoa mielivaltaisena. Hän pitää ”puukaupunkia” strategisena käsitteenä, jonka avulla yleinen mielikuva ränsistyneestä pikkukaupungista onnistuttiin kääntämään ainutlaatuisiksi idylliksi. Tämä nykyistä todellisuutta ja täydennysrakentamisen tavoitteita vääristävä käsite olisi siten muotoiltu lähinnä suojelupäämäärien edistämistä varten.

³⁶ Toisaalta kaupunkirakentamisen tavoitteina ei tulisi nähdä vain hallinnollisen tahon ohjaustoimia. Puurakentamisen voi olettaa olleen kaupunkilaisille itselleen jo aikanaan monella tapaa luontevaa ja omien tavoitteiden mukaista.

³⁷ Ks. esim. yhteispohjoismaisen projektin laajaa kohdevalikoimaa *Trästäder i Norden. Den Nordiska trästaden 1. Et forskningsprojekt om bevarandeproblem initierat av ICOMOS och Nordens riksantikvarier*. Stockholm 1971.

-projektissa. Niissä pyritään etsimään uudentyyppisiä kaupunkiasumisen malleja ottaen samalla huomioon myös vanhojen puukaupunkien esikuvallisuus.³⁸

Puukaupunki itsenäisenä kaupunkikokonaisuutena on joka tapauksessa historiallinen ilmiö. Määrittelyn ongelmat johtuvatkin varmasti osittain siitä, että tämä ilmiö pyritään edelleen paikantamaan fyysisesti nykytodellisuudessa. Puukaupunki voidaan käsittää aikanaan kaupungiksi perustettuna, asemakaavoitettuna ja valtaosin puurakennuksin rakentuneena kokonaisuutena, joka on historiallisissa lähtökohdissaan edustanut koko kaupungin rakennettua ympäristöä. Näin miellettyinä puukaupungin historia liittyy kiinteästi yhtenäisen kaupunkikokonaisuuden historiaan.³⁹ Historiallisella puukaupungilla viitataan siten jonkin tietyn alueen olleen aiemmin tällainen kokonaisuus, vaikka se olisi nyt kaupunginosa ja yksi kaupungin asuinalueista monien joukossa. Puukaupunki muodostaa kyseisten kaupunkien historiallisen ytimen, vanhimman osan eli ns. vanhan kaupungin. Historiallisen puukaupungin määritelmä viittaa siten rakennetun ympäristön piirteistä edelleen jossain määrin luettavissa olevaan historialliseen kehitykseen. Näitä alueita kuvaten käytän tutkimuksessa käsitteitä historiallinen puukaupunki, perinteinen puu-

³⁸ Ks. esim. ”Tiiviin puutaloalueen suunnittelu. Moderni puukaupunki.” *RT 99-10779*, ohjetiedosto. Rakennustietosäätiö / Rakennustieto Oy. Helsinki 2002, 4-5; Markku Karjalainen & Jouni Koiso-Kanttila (toim.), *Moderni puukaupunki*. Rakennustieto Oy. Helsinki 2002; Pekka Lahti, *Matala ja tiivis kaupunki*. Ympäristöministeriö / Rakennustieto Oy. Helsinki 2002; Rikhard Manninen & Sari Puustinen, *Tiivistä ja matalaa Helsingin seudulle. Tutkimus tiiviin ja matalan asuntotuotannon edellytyksistä ja esteistä*. Ympäristöministeriö / Rakennustieto Oy. Helsinki 2002; Aila Korpivaara & Jukka Alapiha (toim.), *Tiivis ja matala korttelirakenne – asuntorakentamisen typologiaa*. Ympäristöministeriö / Rakennustieto Oy. Helsinki 2005.

³⁹ Lilius 1985, 9, 44. Lilius tarkastelee puukaupunkia ruutukaavan ja agraarin kauppakaupungin kehityksenä, jolloin progressiivinen kehitys olisi tyrehtynyt 1800-luvun lopulla. Hän toteaa, etteivät puukaupungit ei ole kuitenkaan hävinneet suomalaisesta kaupunkikulttuurista, jos tarkastellaan niiden rakentamista täysin uusista lähtökohdista joko teollisuuskaupungeissa, sitteläisen kaupunki-ihanteen mukaisissa esikaupungeissa tai 2. maailmansodan jälkeisillä omakotialueilla. Agraarin kauppakaupungin käsitteestä ks. Gregor Paulsson, *Svensk stad I. Liv och stil i svenska städer under 1800-talet*. Albert Bonniers Förlag. Stockholm 1950, 3. Paulsson kuvaa esiteollista ruutukaupunkia agraariksi kauppakaupungiksi, jonka taloudellisina edellytyksinä oli kaupankäynnin ohella maanviljely. Puukaupungista yhtenäisenä kaupunkikokonaisuutena ks. Marjut Kirjakka, *The Orthogonal Finnish Town 1620 – 1860. Its Structure, Components and Dimensions*. Centre for Urban and Regional Studies, Helsinki University of Technology. Espoo 1996, 238-239. Kirjakka kuvaa keskiajan kaupunkia käsitteellä ”the additive town” kaupunkien rakennuttua vähitellen. Renessanssin kaupunkia hän kuvaa puolestaan käsitteellä ”the comprehensive town” kaupungin muodostaessa yhtenäisen, suunnitellun kokonaisuuden. Tällainen kaupunki ei voinut rajoituksetta kasvaa, joten kaupunkialueen tultua täyteen rakennetuksi, oli perustettava uusi kaupunki. Luopuminen tästä periaatteesta ja kaupunkien laajentaminen yli aiemmin määriteltyjen rajojensa päätti aikakauden, jolloin koko kaupunki muodosti yhtenäisen kokonaisuuden. Kirjakan mielestä käännettä kuvastaa Porvoossa v. 1852 kaavamuutoksen määrittely termillä ”byggnadsplan” aiemmin tavallisen ”stadsplan” sijasta.

kaupunki tai pelkästään puukaupunki. Muut merkitykset, koskien esimerkiksi uusia puukaupunkialueita, ilmaistaan asiayhteydessä.

Katson kuitenkin, ettei puukaupunki ole määritettävissä vain fyysisestä ympäristöstä osoitettavin rajauksin säilyneisyyden, yhtenäisyyden, laajuuden tms. seikkojen perusteella. Käsite saa sisältöään yhtä lailla mielikuviin, muistoihin, kertomuksiin, historiallisiin asiakirjoihin ym. välillisiin tekijöihin perustuen. Puukaupunki ei ole vain aistein havaittavaa konkreettista aineellisuutta, vaan saa merkityksensä myös kulttuurissa vallitsevasta ideaalisesta pääomasta. Kaikki tämänkaltainen kietoutuu kokemukseksi puukaupungista.⁴⁰ Periaatteessa yksikin säilynyt puutalotontti voisi tällöin merkitä puukaupunkia, kun kokemukseen liittyy tietoisuus menneisyydessä vallinneesta, laajemmasta puukaupunkitodellisuudesta.⁴¹ Kokemuksena historiallinen puukaupunki ei siten asetu välttämättä vain fyysisesti todettavaan rajoihin.

Puukaupunki on aina ollut, ja on nykyäänkin, keskeisesti ihmisen asuinsija. Tutkimuksessa puukaupungin käsite saa siksi merkityksensä ihmisen, ennen kaikkea asukkaan, kokemuksellisena ulottuvuutena. Tällöin voidaan puhua käsitteestä asuttu historiallinen puukaupunki.

1.2 Hyvä elinympäristö ja olemassaolon suotuisuus

1.2.1 Hyvän elinympäristön tavoite

Hyvän elinympäristön käsite on omaksuttu lainsäädäntöön vuoden 2000 alussa voimaan tulleen maankäyttö- ja rakennuslain myötä. Sitä edeltänyt rakennuslaki ei käsitettä tuntenut, vaikka siinäkin luonnollisesti esiintyi sisällöllisesti hyvää elinympäristöä koskevia tavoitteita. Maankäyttö- ja rakennuslain lain yleisenä tavoitteena mainitaan sellainen alueiden käyttö ja rakentaminen, joka luo edellytyksiä hyvälle elinympäristölle sekä edistää ekologisesti, taloudellisesti, sosiaalisesti ja kulttuurisesti kestävästä kehitystä.⁴² Ilmaisuu on suhteellisen abstrakti, mutta mui-

⁴⁰ Kaupungin hahmottumisesta yksilön kokemuksessa ks. myös Briitta Koskiaho, *Kaupungista eko-kaupungiksi. Urbanin ekologian Eurooppa*. Gaudeamus. Tampere 1997, 27-34.

⁴¹ Lars Pettersson, ”Kulttuurimaisemamme”. *Rakennusmuistomerkkimme ja niiden suojelu* (toim. Aarne Heimala). WSOY. Porvoo 1964, 14. Petterssonin mielestä kulttuurimaiseman ajallisen syvyyden eräänä tekijänä on tietoisuus menneisyydestä. Jos vanhan säilyttäminen ei ole mahdollista, hän pitää tärkeänä, että uuden suunnittelu suhteutuu kulttuurimaiseman primääreihin aineksiin, jotka ovat geologisia, kasvitieteellisiä, arkeologisia, historiallisia ja näköalaseikkoja. Paikan menneisyys on tärkeää, vaikka mitään rakennettua ei olisikaan nähtävissä.

⁴² *Maankäyttö- ja rakennuslaki (132/1999)*, 1.1 §.

den lakiin kirjattujen säännösten voidaan katsoa jossain määrin ohjaavan tavoitteiden toteutumista kaavoituksessa ja rakentamisessa.⁴³

Tulkinnat vaihtelevat hyvän elinympäristön määrittämistarpeesta. Hyvän elinympäristön luomista voidaan pitää suhteellisenä tavoitteena, absoluuttisen ja objektiivisen määrittelyn ollessa mahdotonta. Suuntaviivoja antamatta hyvän elinympäristön syntyminen olisi konkreettisesta toteutumisesta vastaavien tahojen ymmärryksen varassa. Lain säädös merkitsisi silloin lähinnä asian esille ottamista.⁴⁴ Jättämällä vastuu hyvän elinympäristön luomisesta kulloisenkin toimijan näkemyksen varaan on tavoite vaarassa pelkistyä lainsäätäjien hyvän tahdon eleeksi. Toisen tulkinnan mukaan hyvän elinympäristön käsite onkin pyrittävä päätöksenteon kannalta nimenomaan määrittelemään, koska hyvän elinympäristön aikaansaaminen ja vaaliminen on koko maankäyttö- ja rakennuslain keskeinen tarkoitus. Laissa esitetyt alueiden käytön suunnittelutavoitteita ja kaavojen sisältövaatimuksia voitaisiin pitää ohjeina siitä, miten hyvää elinympäristöä tavoitellaan ja mitä tekijöitä on otettava huomioon. Niin ikään rakentamisen ohjauksen tavoitteena ilmaistu hyvän ja käyttäjien tarpeita palvelevan, terveellisen, turvallisen ja viihtyisän sekä sosiaalisesti toimivan ja esteettisesti tasapainoisen elinympäristön aikaansaaminen kertoo päämääristä.⁴⁵

Sekä yritykset määrittää hyvä elinympäristö että määrittämättä jättäminen osoittavat tarpeen pohtia hyvän elinympäristön olemusta edelleen. Eräs ristiriita piilee siinä, että elinympäristön laatua pyritään määrittämään yleisin kriteerein,

⁴³ Ks. esim. *maankäyttö- ja rakennuslaki (132/1999)*, 28, 39, 54, 117 ja 118 §:t. Hyvästä elinympäristöstä maankäyttö- ja rakennuslakia tulkiten ks. myös Ari Ekroos & Vesa Majamaa, *Maankäyttö- ja rakennuslaki (2., uudistettu laitos)*. Edita Publishing Oy. Helsinki 2005, 12-13. Kirjoittajat katsovat osallistumismahdollisuuksien turvaamisen, suunnittelun laadun, vuorovaikutteisuuden, asiantuntemuksen monipuolisuuden ja tiedottamisen avoimuuden olevan menettelyyn ja päätöksentekoon liittyvinä tavoitteina hyvän elinympäristön ja kestävä kehityksen aineellisten tavoitteiden saavuttamista tukevia. Tavoitesäännösten taustalla nähdään perustuslain (731/1999) 20§, jossa säädetään jokaisen vastuusta luonnosta, ympäristöstä ja kulttuuriperinnöstä sekä mahdollisuudesta vaikuttaa omaa elinympäristöä koskevaan päätöksentekoon.

⁴⁴ Ekroos & Majamaa 2005, 12-13. Kirjoittajat eivät katso juridisen tulkinnan mukaan tavoitesäännöksellä olevan myöskään velvoittavan oikeusnormin asemaa, vaikka maankäyttö- ja rakennuslain 1.1 §:ssä edellytetty hyvä elinympäristö ja kestävä kehitys ovatkin lain läpäiseviä aineellisia tavoitteita. Lähtökohtaiseksi ohjeeksi he antavat pohtia hyvää elinympäristöä ihmisen näkökulmasta. Voisi kysyä, että mistäpä muustakaan.

⁴⁵ Lauri Jääskeläinen & Olavi Syrjänen, *Maankäyttö- ja rakennuslaki selityksineen. Käytännön käsikirja*. Rakennustieto Oy. Helsinki 2003, 93-94. Kirjoittajat viittaavat tulkinnassaan myös valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden lähtökohtiin (Valtioneuvoston päätös 30.11.2000), joissa hyvän elinympäristön tärkeiksi ominaisuuksiksi on katsottu terveellisyys, turvallisuus, toimivuus ja viihtyisyys. Lisäksi kirjoittajat korostavat mittakaavaltaan inhimillistä yhdyskuntarakennetta hyvän elinympäristön edellytyksenä. Alueidenkäytön suunnittelun ja rakentamisen ohjauksen tavoitteista ks. *maankäyttö- ja rakennuslaki (132/1999)*, 5, 12 §:t.

vaikka se todetaan toisaalta subjektiivisen tiedon alueeksi. Yleisin määritelmän ei voida tavoittaa kattavasti hyvän elinympäristön luonnetta, koska se syntyy aina myös paikallisten piirteiden ja yksilöllisten kokemusten vaikutuksesta. Yleisellä tasolla voidaan luoda lähinnä melko abstrakteja, inhimillistä asennetta suuntaavia määritelmiä, kuten juuri viihtyisyys ja esteettinen tasapaino, tai toisaalta yksinkertaisen konkreettisia tavoitteita liittyen esimerkiksi esimerkiksi terveellisyteen.

Maankäyttö- ja rakennuslainsäädäntö joka tapauksessa velvoittaa viranomaiset ympäristön tilan ja kehityksen seurantaan sekä tiedon luomiseen alueiden käytön suunnittelun pohjaksi.⁴⁶ Ympäristöministeriössä on viime vuosina selvitetty ympäristön tilaa, kartoitettu sen muutoksia koskevaa tiedontarvetta sekä kehitetty menetelmiä elinympäristön tilan seuraamiseksi. Vuonna 2002 julkaistiin elinympäristön seurantatyöryhmän loppuraportti,⁴⁷ joka sisältää elinympäristön kuvausmallin, ehdotuksen elinympäristöindikaattoreiksi sekä *Elinympäristön seurannan tietojärjestelmän (ELYSE)* kehittämisperiaatteet.⁴⁸ Asuinympäristön tilaa seurataan lisäksi erillisin otostutkimuksin. *Asukasbarometri* on viiden vuoden välein tehtävä yli 10 000 asukkaan haastattelututkimus taajamien asuinympäristöjen viihtyisyydestä.⁴⁹

⁴⁶ Eri viranomaistahojen välisestä vastuunjaosta seurannassa ks. *maankäyttö- ja rakennusasetus (985/1999)*, 2 §.

⁴⁷ Carita Strandell & Anna Strandell, *Elinympäristön seurannan kehittäminen. Työryhmän raportti*. Suomen ympäristö 545. Ympäristöministeriö, Alueidenkäytön osasto. Helsinki 2002. Raportissa on esitetty kootusti myös maankäyttö- ja rakennuslain sekä valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden elinympäristön laatua koskevat tavoitteet (liite 3).

⁴⁸ Elinympäristön seurannan ELYSE-tietojärjestelmää ylläpidetään Suomen ympäristökeskuksessa ja kehitetään ympäristöministeriön ja Suomen ympäristökeskuksen yhteistyönä, ja se on osa ympäristötiedon hallintajärjestelmä Herttaa. Ks. ELYSE-järjestelmää koskeva raportti Kaisu Harju, Päivi Malmi & Anna Strandell, *Elinympäristön seurannan tietojärjestelmä (ELYSE). Tietojärjestelmän toteuttaminen ja käyttö*. Suomen ympäristö 678. Ympäristöministeriö, Alueidenkäytön osasto. Helsinki 2004, 6. Raportin mukaan tietojen tulee olla valmiiksi muokattuja tunnuslukuja, seurantaindikaattoreita. Tunnuslukuja ja niiden ajallista kehittymistä edellytetään voitavan tarkastella taulukoissa, diagrammeissa ja teemakartoilla aluejakojen ja ajanjaksojen mukaisesti. Järjestelmässä on hyödynnetty olemassa olevaa rekisteri-, tilasto- ja paikkatietoaineistoa elinympäristön laatua kuvaavien indikaattorien laatimiseksi.

⁴⁹ Anna Strandell, *Asukasbarometri 2004. Asukaskysely suomalaisista asuinympäristöistä*. Suomen ympäristö 746. Ympäristöministeriö, Alueidenkäytön osasto. Helsinki 2005, 6-9. Asukasbarometrin lähtökohdaksi mainitaan maankäyttö- ja rakennuslaissa elinympäristön laadulle asetetut tavoitteet eli turvallisuus, terveellisyys, viihtyisyys, sosiaalinen toimivuus ja eri väestöryhmien tarpeet. Sen on määrä täydentää tilastoihin ja rekistereihin perustuvaa tietoa koskien asukkaiden näkemyksiä, kokemuksia ja toiveita omasta elinympäristöstään. Tiedot on koottu kyselyin, jotka tehtiin keskimäärin 13 minuuttia kestävinä puhelin- tai käyntihaastatteluina vajaalle 2000 henkilölle. Diagrammeihin esitetyt tulokset perustuvat useiden taustamuuttujien ristiintaulukointiin asuinympäristöstä kysytyjen laatu-tekijöiden kanssa eri asuinaluetyyppien ominaisuuksien ja eri väestöryhmien näkemysten erittelemiseksi.

Elinympäristön seurannan kehittämistä koskevassa raportissa pyritään useisiin kirjallisuuslähteisiin viitaten luonnehtimaan, mitä hyvällä elinympäristöllä tarkoitetaan. Alueiden käytön näkökulmasta elinympäristö määritellään ihmisten elämisen alueeksi, joka käsittää kokonaisvaltaisesti elämisen laatuun ja elinolosuhteisiin vaikuttavia tekijöitä tietyllä alueella. Elinympäristöä todetaan tarkasteltavan ympäristön käyttäjän näkökulmasta, jolloin toiminnallisten ja sosiaalisten tekijöiden merkitys fyysisen ympäristön rinnalla korostuu. Toiminnallisuus nähdään puolestaan pitkälti erityyppisinä toimintoina, joita ihmiset suorittavat niihin soveltuvilla alueilla. Ihmisen päivittäisen toiminnan alueiden mainitaan liittyvän mm. asumiseen, työntekoon, koulunkäyntiin, palveluiden käyttöön, virkistykseen ja harrastamiseen. Elinympäristön katsotaan käsittävän ihmisen arkipäiväisen toiminnan alueet sekä liikkumisen näiden välillä. Konkreettisesti hyvän elinympäristön todetaan merkitsevän toimivia asuinympäristöjä, tarkoituksenmukaisesti mitoitettuja ja sijoitettuja palveluita sekä työpaikkoja, monipuolisia viher- ja virkistysalueita, tasapainoista yhdyskunta- ja väestörakennetta, toimivia sosiaalisia yhteisöjä, omaleimaista kaupunki- ja maisemakuvaa, historiallista kerroksellisuutta, vaihtelevaa luonnonympäristöä, toimivaa liikenneverkostoa ja yhdyskuntatekniikkaa sekä saasteetonta ja melutonta ympäristöä.⁵⁰

Elinympäristöä koskevan seurannan tavoitteissa korostetaan kokemuksellisen ulottuvuuden merkitystä tuomalla esiin elinympäristön laadun vaikutus ihmisen paikkaidenteettiin osana hänen kokonaisidentiteettiään.⁵¹ Kehitetty kuvausmalli tähtää kuitenkin ensisijaisesti niin sanotun todellisen ympäristön kuvaamiseen, vaikka kokemuksellinen tieto katsotaankin tarpeelliseksi kytkeä mitattavuuteen perustuvien ympäristön laatuominaisuuksien tarkasteluun. Elinympäristöä koskeva tiedonhankinta perustetaan laskennallisuuteen ja kokemuksellisen tiedonkin osalta yleistettävyyteen. Mitattavia laatutekijöitä on määrä verrata erikseen hankittavaan tietoon käyttäjien kokemuksista selvittäessä niitä elinympäristön ominaisuuksia, jotka korreloisivat viihtyvyyden kanssa. Alueidenkäytön suunnittelun

⁵⁰ Hyvän elinympäristön määritelmästä ks. Strandell & Strandell 2002, 8-11.

⁵¹ Strandell & Strandell 2002, 12-13. Elinympäristön kokemisen todetaan vaikuttavan ihmisen paikkaidenteettiin, osana ihmisen kokonaisidentiteettiä. Paikkaidenteettiä vahvistaviksi mainitaan alueen omaleimaisuus, virikkeellisyys, monipuoliset toimintamahdollisuudet, inhimillinen mittakaava, hahmotettavuus, luettavuus, pysyvyys ja historiallinen kerroksellisuus, hyvä sosiaalinen ympäristö, ilmapiiri ja yhteisöllisyys sekä viihtyisyys ja turvallisuuden tunne. Vahvan paikkaidenteetin katsotaan merkitsevän paikkaan samastumista ja juurtumista, omaksi tuntemista, sen erityisluonteen ja ominaisuuksien tiedostamista sekä alueen asukkaiden keskinäistä yhteenkuuluvuuden tunnetta, tarpeellista sosiaalista valvontaa ja yhteisestä ympäristöstä huolehtimista.

katsotaan perustuvan tulevaisuudessa yhä enemmän numeerisen tiedon hallintaan.⁵²

Kokemukselliseen ulottuvuuteen perehdyttäessä haasteena on kuitenkin kokemuksen yksilöllisyys.⁵³ Hyvä elinympäristö ei ole kaikille samanlainen, eikä absoluuttista totuutta hyvästä elinympäristöstä voida muodostaa. Ihmisen suhde ympäristöön muodostuu erilaisten henkilökohtaista elämäkokemusta kartuttavien tekijöiden myötä. Kenelläkään ei ole siten täysin samanlaista kokemusmaailmaa, vaikka vastaavuutta enemmän tai vähemmän löytyykin. Tilastollisesti tarkasteltuna kokemuksellinen ulottuvuus jää aina jossain määrin puutteelliseksi. Herää kysymys, miten pitkälle yksilöiden ainutkertaisissa kokemuksissa todentuvaa, tässä ja nyt koettavan elinympäristön jatkuvaa tapahtumista voidaan vaalia seurantatiedostoihin kirjattujen huomioiden varassa. Yleistyksillä voidaan tavoitella tärkeiden perusedellytysten täyttymistä, mutta toisaalta saatetaan samalla tukahduttaa niitä elinympäristön rikkautta ja monimuotoisuutta synnyttäviä potentiaalisia mahdollisuuksia, joita elämän odottamattomuudessa jatkuvasti muodostuu. Vaarana on yleistää tietyt käsitykset hyvästä elinympäristöstä ja elämästä kaikille sovellettaviksi käytännöiksi.

1.2.2 Hyvä elinympäristö – kestävä kehitys – kulttuurin suotuisuus

Pyrin omalta osaltani pohtimaan hyvän elinympäristön olemusta historiallisessa puukaupungissa asumisen kannalta. Hyvän elinympäristön luonne on muuttuva niin ajassa kuin paikassakin. Kerran tai jossain hyvä ei ole aina ja kaikkialla hyvä. Ihmisten elämäntavat, tarpeet ja odotukset ympäristön suhteen muuttuvat. Myös maailmassa vallitsevat olosuhteet, kuten ilmasto, muuttuvat. Osa hyvään elinympäristöön liittyvistä kriteereistä lienee kuitenkin pysyvämpiä kuin toiset, jopa ikuisia suhteessa ihmisen perusolemuksen luonteeseen. Hyvän elinympäristön kriteereiden pysyvyydestä todistavat ne puukaupunkeihin sekä ylipäättään historiallisiin miljöisiin ja vanhoihin rakennuksiin liittyvät ominaisuudet, jotka miellyttävät nykyasujaakin saaden tämän hakeutumaan niiden pariin. Näitä ominaisuuksia on yritetty hakea myös uusien asuinalueiden suunnittelun perustaksi esimerkiksi Tiivis- ja matala -projektin sekä Moderni puukaupunki -hankkeen myötä. Vanhojen

⁵² Strandell & Strandell 2002, 12, 73-74.

⁵³ Vrt. Päivänen 2000, 9. Päivänen ilmaisee asian näin: ”Asuminen ja hyvä kaupunkielämä ovat kaikille tuttuja aiheita – myös asiantuntijoille! Näihin liittyy vahvoja vakaumuksia, jotka on kovin helppo yleistää toistenkin vakaumuksiksi. Hyvä kaupunki ei ole sama kaikille.”

puukaupunkien esimerkillisyyttä perustellaan kenties yleisimmin inhimillisellä mittakaavalla.⁵⁴

Historiallisten puukaupunkien, kuten minkä tahansa ympäristökokonaisuuden, osalta saattaakin olla hahmotettavissa jonkinlainen pysyvempien viihtyisyystekijöiden muodostama hyvän elinympäristön syvätaaso. Nostamalla esiin olennaisuuksia ei voida silti ohittaa yksittäisen ja erityisen sekä muuttuvan merkitystä ympäristön viihtyisyystekijänä. Muutoksen tulisi kaiketi olla kuitenkin jollain tavalla ympäristön pysyviin ominaisuuksiin sitoutunutta. Toisaalta voidaan ajatella niinkin, että pysyvyyttä edustaa myös ympäristölle ominainen muuttumisen tapa. Se voi saada suuntansa paikkaan juurtuneesta elämäntavasta. Joka tapauksessa hyvä elinympäristö, kuten kulttuuriympäristökään, ei perustu vain tiettyjen ominaisuuksien olemassaoloon, vaan pysyvyyden ja muutoksen välisen tasapainon löytymiseen kulttuurin suotuisana kehityksenä. Kulttuurin suotuisuus on puolestaan elämän mielekkyyttä, johon liittyy tunne jatkuvuudesta.

Hyvän elinympäristön kriteerit liittyvät siten kiinteästi ajatukseen kestävästä kehityksestä etenkin, kun hyvää elinympäristöä tarkastellaan pitkällä tähtäimellä elämän edellytyksiä turvaavana.⁵⁵ Kestävä kehitys luo edellytyksiä elämän ja siten myös kulttuurin jatkumiselle.⁵⁶ Kestävyys voidaan kytkeä aikaan ja säilymiseen – jokin säilyy ajassa. Myös rakennetun ympäristön suojelulle haetaan perusteita kestävästä kehityksestä.⁵⁷ Rakennetun ympäristön olemassa olevien piirtei-

⁵⁴ Ks. esim. Risto Suikkari, ”Suomalainen puukaupunkiperinne”. *Moderni puukaupunki. Puu ja arkkitehtuuri* (toim. Markku Karjalainen & Jouni Koiso-Kanttila). Rakennustieto Oy. Helsinki 2002, 19-20. Lisäksi vanhoissa puukaupungeissa toteutuu Suikkarin mukaan vaihtelevuus ja yhtenäisyys, jolloin kaupunkirakenne on rikkaudessaan kiinnostava ja samalla harmonisen tasapainoinen.

⁵⁵ *Maankäyttö- ja rakennuslain (132/1999) 1 §:ssä hyvä elinympäristö ja kestävä kehitys asetetaan rinnakkaisiksi tavoitteiksi*. Ks. myös *Suomen arkkitehtuuripolitiikka. Valtioneuvoston arkkitehtuuripoliittinen ohjelma 17.12.1998*. Taiteen keskustoimikunta / Opetusministeriö. Helsinki 1999, 6. Arkkitehtuuripolitiikassa perustellaan tarve kestävästä kehityksen mukaisiin asuin ympäristöihin sillä, että kansalaisten ympäristötietous on lisääntynyt. Kestävästä kehityksen periaatteiden toteutuminen vaikuttaisi siten asuin ympäristön kokemiseen ja arvostukseen.

⁵⁶ Ajateltaessa kestävästä kehitystä elämän edellytysten perustana on todettava, ettei sekään ole silti käsitteenä yksiselitteinen. Vrt. Marja Mönkkönen, ”Ekologinen kestävyys ja elinympäristön laatu voimakkaasti muuttuvissa yhdyskunnissa”. *EkoSuKaT. Ekotehokkuus Supistuvissa ja Kasvavissa Taajamissa: Muuttuvan yhdyskuntarakenteen fyysinen, sosiaalinen ja ekologinen tehokkuus. Loppuraportti* (toim. Helka-Liisa Hentilä, Raine Mäntysalo & Leena Soudunsaari). Oulun yliopisto, Arkkitehtuurin osasto, Yhdyskuntasuunnittelun laboratorio. Julkaisu B27. Oulu 2006, 33-34. Mönkkönen toteaa ekologisen kestäväyyden ja elinympäristön laadun liittyvän suoraan toisiinsa. Kansallisen tai suuralueen indikaattorit ovat kuitenkin liian yleistäviä yksityiskohtaisessa yhdyskunta- ja elinympäristötason tarkastelussa. Paikallisen ekologisen hyvinvoinnin ja elinympäristön laadun arvioimiseen tarvittaisiin siksi muunlaisia menetelmiä muutosten paikallisen luonteen, erityispiirteiden ja asukkaiden huomioon ottamiseksi.

⁵⁷ Ks. esim. Marianne Lehtimäki, (a) ”Itämerifoorumi keskittyi kaupunkien kulttuuriperintöön”. *Mu-*

den säilyminen onkin olosuhteista riippuen kestävä kehityksen periaatteita toteuttavaa, mutta ei kuitenkaan aina. Kestävyys toteuttaa jatkuvuutta yli sukupolvien, mutta se ei ole pelkistettävissä vain aineelliseen pysyvyyteen. Asutun ympäristön kestävyydeltä on edellytettävä kestävyyttä nimenomaan asumisen arjessa, mikä ei ole kuitenkaan merkityksiltään yksiselitteistä. Se voi merkitä fyysistä kestävyyttä, mutta mahdollisesti myös joustavaa muuntuvuutta ilmenevien tarpeiden myötä. Tästä syystä jatkuvuuskaan ei ole vain säilymistä, vaan myös muuttumista.

Hyvä elinympäristö, kestävä kehitys sekä kulttuurin suotuisuus liittyvät saumattomasti toisiinsa. Elinympäristö laajasti käsitettynä voidaan samastaa ihmisen elämään kulttuuriin. Ihmiselle suotuisa kulttuuri toteuttaa siten hyvän elinympäristön. Huonoillakin, ihmisen olemassaolon kannalta haitallisilla kulttuuripiirteillä voi olla kuitenkin jatkuvuutta. Siksi kulttuurisen jatkuvuuden pohdinta on aiheellista kytkeä ajatukseen kulttuurin suotuisuudesta ja hyvästä elinympäristöstä, jotka saavat puolestaan keskeisen sisältönsä ihmisen elämänlaatua ja edellytyksiä turvaavasta kehityksestä.

1.2.3 Ympäristö kokemuksena

Hyvä elinympäristö ja kulttuurin suotuisuus perustuvat luonnollisesti siihen, että ihmisen on hyvä olla. Tällöin ensisijainen pohdinnan aihe on ihminen. On luotava käsitys ihmisen suhteesta maailmaan ymmärtääksemme, minkälainen maailma olisi hyvä ihmiselle. Historiallisesta puukaupungista, kuten muistakaan paikoista hyvänä elinympäristönä, emme voi tietää juuri mitään, elleimme muodosta ensin käsitystä siitä, mitä merkitsee olla ympäristöä kokeva asukas.

Jokainen tutkimus heijastaa tarkoittamattakin jonkinlaista ihmiskäsitystä. Koska omassa tutkimuksessani pyrin ymmärtämään ihmisen asumista ja selvittämään hyvän elinympäristön luonnetta, olen katsonut aiheelliseksi pohtia ihmisen olemassaolon tapaa tietoisesti. Tämän tutkimuksen ihmiskäsitys nojaa Lauri Rauhalaan muotoilemaan holistiseen ihmiskäsitykseen.⁵⁸ Hän luonnehtii ihmisen ole-

seoviraston rakennushistorian osaston aikakauskirja 1 (toim. Marja-Leena Ikkala & Marja-Terttu Knapas). Museovirasto, rakennushistorian osasto. Helsinki 2006, 129. Lehtimäki toteaa, että Museoviraston ja ”Kestävä kehityksen historialliset kaupungit” -hankkeen kansainvälisen yhteistyöverkoston ”Sustainable Historic Towns – Urban Heritage as an Asset of Development” tavoite oli vakiinnuttaa näkemys rakennusperinnöstä kestävä kehityksen voimavarana. Hankkeeseen liittyen ks. myös Ann Mari Westerlind & Gisle Erlie, ”Sustainable development includes urban heritage management”. *Sustainable Historic Towns – Urban Heritage as an Asset of Development. Project Report* (toim. Marianne Lehtimäki). Museoviraston rakennushistorian osaston raportteja 16. Helsinki 2006, 19-29.

⁵⁸ Ks. esim. Lauri Rauhala, *Ihminen kulttuurissa – kulttuuri ihmisessä*. Yliopistopaino. Helsinki 2005.

massaolonsa kokonaisuudessa muodostuvan tajunnallisuudesta, kehollisuudesta ja situationaalisuudesta, joka tarkoittaa olemista jossain elämäntilanteessa. Nämä ihmisen olemassaoloa luonnehtivat muodot edellyttävät toisensa, mikä merkitsee ihmisen olevan joka hetki niiden muodostama ainutlaatuinen kokonaisuus.⁵⁹ Rauhala on kehittänyt ihmiskäsitystään eksistentiaalisen fenomenologian näkökulmasta sovittamalla yhteen Edmund Husserlin muotoilemia fenomenologisen filosofian peruslähtökohtia ja Martin Heideggerin eksistentiaalista analyysyä.⁶⁰

Lauri Rauhalan käsitteillä on ilmaistavissa myös toinen tutkimuksen keskeinen teoreettinen lähtökohta ihmisen ja ympäristön ykseydestä, jota Arnold Berleant korostaa kokonaisvaltaiseen ympäristökokemukseen – ihmisen täydelliseen osallisuuteen – perustuvassa ympäristöestetiikan teoriassaan. Ihmisen ollessa jossain elämäntilanteessa tulevat tuossa tilanteessa eli tilanteessa vaikuttavat tekijät, kuten fyysinen ympäristö ja muut ihmiset, osaksi ihmistä itseään hänen tilanteensa komponentteina. Tiivistettynä Arnold Berleantin teoria käsittelee ihmisen ympäristökokemisen tapoja ohentuneesta ympäristösuhteesta kokonaisvaltaiseen rikkauteen tuoden esiin tarkasteluun, aktiivisuuteen ja täydelliseen osallisuuteen perustuvat tavat kokea ympäristöä.⁶¹ Perehtyminen ihmisen ainutlaatuisen olemassaolon luonteeseen ja ympäristökokemisen tapoihin merkitsee lähtökohtaa ymmärtää erilaisia, toisinaan ristiriitaisia, ympäristöön kohdistettuja intressejä. Koska tavoitteena on ymmärrys rakennetun kulttuuriympäristön suojelusta hyvän elinympäristön vaalimisena, on tässä tutkimuksessa katsottu aiheelliseksi tarkastella puukaupunkikulttuurin jatkuvuuden edellytyksiä ihmisen kokonaisvaltaisen ympäristökokemuksen kannalta.

Ihmisen ja ympäristön mieltäminen toisiinsa kietoutuvaksi kokonaisuudeksi aiheuttaa kuitenkin ympäristökäsitteen suhteen ongelmia. Ympäristö ei ole ihmi-

⁵⁹ Lauri Rauhala (a), *Ihmisen ykseys ja moninaisuus*. Sairaanhoidajien koulutussäätiö. Helsinki 1989, 48. Rauhala korostaa, että ihmisen olemisen muotojen yhteys ei ole kausaalista syy – seuraus-suhteista yhteyttä vaan, että ne keskinäisessä riippuvuudessaan konstituivat toisensa tässä kokonaisuudessa.

⁶⁰ Rauhala 2005, 103, 112, 186. Heideggerin ja Husserlin ajattelun yhdistämisen pohjalta kehittyntä laajempaa filosofista suuntausta kutsutaan yleisesti eksistentiaalisiksi fenomenologiaksi, jonka Rauhala arvioi tähän mennessä parhaiten ihmisen olemassaolon luonnetta hahmottaneeksi filosofiseksi suuntaukseksi. Siinä on ratkaistu dualismin ongelma poistamalla jyrkkä erillisuus ihmisen olemuspuolien välillä, mutta säilytetty samalla mahdollisuus puhua kunkin olemuspuolen ominaisuudesta. Rauhalan mielestä Husserlin ja Heideggerin tavoitteet kohtaavat tilanteen käsitteessä. Husserlille keskeistä on elämismaailman analysointi, kun taas Heidegger pohti ihmisen maailmassa olemista. Situaatio on juuri ihmisen elämismaailma ja tilanteessa ihminen on myös suhteessa maailmaan.

⁶¹ Voimakas kartesiolaisen dualismin kritiikki ja ihmisen subjektiivisen, oman elämäntilanteen mukaisen kokemuksen korostaminen liittyy Berleantin Lauri Rauhalan tavoin eksistentiaalisen fenomenologian piiriin. Ks. esim. Arnold Berleant, *Art and Engagement*. Temple University Press. Philadelphia 1991.

sen ympärillä, vaikka se sanana sellaisen vaikutelman antaakin, vaan ihmisessä itsessään.⁶² Koska ympäristö yleisen mieltämistavan mukaisesti käsitetään lähinnä ihmisestä erillisenä fyysisenä ympäristönä, joudutaan tutkimuksessa käyttämään ympäristön käsitettä myös tässä merkityksessä käsiteltäessä esimerkiksi ympäristönsuunnittelua. Tutkimuksen läpäisevänä ontologisena taustaoletuksena ympäristö käsitetään kuitenkin ihmisestä erottamattomana, mikä perustelee myös puukaupungin ottamisen tutkittavaksi ihmisineen. Katson silti parhaaksi varmentaa asiayhteydessä tarkoittaessani nimenomaan ihmisen ja ympäristön keskinäistä jatkuvuutta. Kyse on tällöin kokemuksellisesta ympäristöstä, elämismaailmasta.

Sekä Berleantin että Rauhalan teorioiden hyödyntämistä arkkitehtuuritutkimuksessa edesauttaa se, että he ovat jo itse soveltaneet käsityksiään ympäristönsuunnittelun analysointiin ihmisen elinympäristöä ja koko olemassaoloa säätelevänä tekijänä. Berleant tuo kaupunkisuunnitteluun kohdistamassaan kritiikissä keskeisesti esiin visuaalisen asenteen kaupunkia pelkistävän vaikutuksen.⁶³ Arkkitehtien vastuuta korostaen Rauhala on puolestaan tuonut esiin sen, miten voimakkaasti arkkitehti vaikuttaa ihmisten olemassaolon luonteeseen suunnitellessaan heidän elinympäristöään. Arkkitehtien luomat reaaliset puitteet asettuvat itse asiassa ihmistä itseään rakentaviksi tekijöiksi hänen tilanteidensa eli elämäntilanteidensa komponentteina. Siksi näiden reaalisten puitteiden laatu on ihmisten elämänlaatua. Tehtävän vastuullisuus kulminoituu siihen, että ihmisen tilaatio on lopulta se kohde, jota arkkitehti suunnittelee puuttuen välittömästi ihmisen olemassaolon muotoon, tapaan ja laatuun.⁶⁴ Arkkitehdin suunnitelmin ei rakenneta vain taloa vaan sitä asuttavaa ihmistä itseään. Tätä kautta tulee ymmärretyksi, miten intiimille alueelle myös suojelun viranomaiskäytännöt ulottuvat puutuessaan ihmisen tapaan asua ja rakentaa taloaan. Suojelukohde ei ole vain esineellisesti mielletävä fyysinen rakennus, vaan osa asukasta itseään, hänen kotinsa.

Koska kiinnostus kohdistuu tässä tutkimuksessa ihmisen ja rakennetun ympäristön suhteeseen, ovat arkkitehtuurinäkökulman laajentamiseen soveltuneet erityisesti fenomenologisen filosofian, ympäristöestetiikan ja -psykologian sekä hu-

⁶² Vrt. Arnold Berleant, *The Aesthetics of Environment*. Temple University Press. Philadelphia 1992, 10. Berleant viittaa englanninkielien ilmaisujen "setting", "circumstances", "the environment in which we live" viittaavaan dualistiseen näkemykseen ihmisen ja ympäristön suhteesta. Hän pitää termejä "matrix", "field", "context" ja "lifeworld" parempina kuvaamaan sitä, ettei ihminen ole sijoittuneena ympäristöön vaan elää sen kanssa jatkuvuudessa. Täsmällisemmistä termeistä huolimatta hänen mielestään on varmistettava, ettei niitä tulkita dualistisen käsityksen mukaisesti, jolloin ihminen merkitsisi subjektia ja ympäristö häntä vastassa olevaa, tarkasteltavaa objektia.

⁶³ Berleant 1991, 83-84.

⁶⁴ Lauri Rauhala, "Ihmiskäsitys arkkitehtuurin kannalta". *Arkkitehti* 8/1977, 50-51.

manistisen maantieteen aloilla muodostuneet käsitykset. Tiettyjen tieteenalojen rajoissa pitäytyminen ei ole ollut tärkeää, vaan eri tieteenaloja yhdistävä näkemys ihmisen olemuksesta ympäristön kokijana. Useita soveltamiani käsityksiä luonnehtii fenomenologisen lähestymistavan vaikutus.⁶⁵ Pelkistetysti kaikkia tässä tutkimuksessa sovellettuja tieteenaloja, teorioita ja ajatuksia, joilla on katsottu olevan merkitystä pohdittaessa kulttuuriperinnön suojelua hyvän elinympäristön vaalimisena, yhdistää siten myönteinen suhtautuminen yksilön ainutkertaisuuteen koko kompleksisuutta tuottavassa ominaisuudessaan. Kiinnostus yksilölliseen kokemukseen merkitsee eettistä kannanottoa ihmisen inhimillisen elämisen puolesta, mikä vastaa oman tutkimusasetelmani muotoilua.

Suojeltaessa ihmiselle tärkeitä paikkoja on ollut tarpeen perehtyä myös paikan käsitteeseen. Koska ihmisen mielekäs suhde ympäristöönsä syntyy tunteesta kuulua paikkaan, on olennaista, ettei paikkojen kokemisen, luomisen ja vaalimisen keinoja kadoteta. Jos paikan kokemisen luonnetta ja merkitystä ei oivalleta, on vaarana, että pyrkimyksissämme vaalia paikkoja tuotammekin paikattomuutta.⁶⁶ Paikan olemuksen pohtimiseen liittyy kiinteästi myös identiteetin käsite, joka on suojelussakin keskeinen kannuste valita suojelukohteita ja suunnata niihin varjelevia toimenpiteitä. Paikan ja identiteetin käsitteiden muotoilussa hyödynnän humanistisen maantieteen piirissä luotuja näkemyksiä, jotka vastaavat käsitystä ihmisestä kokemastaan ympäristöstä erottamattomana.⁶⁷ Hyvin samansuuntaisia näkökulmia on löydettävissä myös ympäristöpsykologian alalta tarkasteltaessa ihmisten yksilöllistä identiteettiä suhteessa elinympäristöön.⁶⁸

⁶⁵ Juha Virtanen, ”Fenomenologia laadullisen tutkimuksen lähtökohtana”. *Laadullisen tutkimuksen käsikirja* (toim. Jari Metsämuuronen). International Methelp Ky. Helsinki 2006, 153-154. Kirjoittajan mielestä fenomenologia tulee ymmärtää tieteellisenä paradigmana eli lähestymistapana, eri suuntauksia sisältävänä filosofiana, tutkimusotteena tai suppeammin vain metodina.

⁶⁶ Edward Relph, *Place and Placelessness*. Pion Limited. London 1976, 6. Relph käsittää paikan joka päiväisten kokemustemme määrittämän elämismailman ilmiönä. Hän myös toteaa nykyihmisen olevan kadottamassa kykyään paikkojen kokemiseen, luomiseen ja vaalimiseen, jolloin monimuotoisten ja erityislaatuisten paikkojen ja identiteettien kokemisen heikentyminen synnyttää paikattomuutta.

⁶⁷ Tuukka Haarni et al., ”Johdatus nykymaantieteeseen”. *Tila, paikka ja maisema. Tutkimusretkiä uuteen maantieteeseen* (toim. Tuukka Haarni et al.). Vastapaino. Tampere 1997, 16. Fenomenologian tapaan humanistinen maantiede kehittyi kirjoittajien mukaan positivistisen tieteen kritiikiksi. Ainutlaatuisten paikkojen palauttamiseksi ihmisen kokemuspiiriin tutkimus keskittyi elämismailmaan ja ihmiseen kokevana subjektina. Yksi humanistisen maantieteen keskeisimmistä käsitteistä on paikka. Se syntyy, kun ihminen liittyy tilaan merkityksiä elämismailmassaan. Paikka ei ole objektiivinen fakta vaan ihmisten kokemuksista ja inhimillisestä tulkinnasta merkityksensä saava ilmiö.

⁶⁸ Seppo Aura, Liisa Horelli & Kalevi Korpela, *Ympäristöpsykologian perusteet*. WSOY. Porvoo 1997, 17-21. Ihmisen olemusta koskevien taustaoletusten perusteella kirjoittajat katsovat ympäristöpsykologian alalla ns. transaktionaalisen näkökulman pitävän ihmistä ja fyysis-sosiaalista ympäristöä saman kokonaisuuden erottamattomina puolina, ei erillisinä osatekijöinä. Fenomenologista lähestymistapaa

1.2.4 Puukaupunki kulttuurina

Tutkimuksen teoreettisen viitekehyksen perusteella ihmisen ja ympäristön käsitteään olevan toisiinsa nähden kulttuuria muodostavassa jatkuvuudessa. Jos ympäristö ja ihminen – kaupunki ja sen asukkaat – ovat erottamaton kokonaisuus, perustuu myös perinteen jatkuminen ihmisen ja ympäristön välittömään vuorovaikutukseen. Historiallisissa ympäristöissä koettu perinteen katkeaminen johtunee siis tavalla tai toisella tämän vuorovaikutuksen häiriintymisestä. Puhuttaessa puukaupungeista saattaisi olettaa, että kulttuurilla viitataan niihin rakennettuina kulttuuriympäristöinä. Tästä näkökulmastahan puukaupunkeja usein tarkastellaan. Rakennusperintö on kuitenkin vain osa puukaupunkien kulttuuria, vaikka se näkyvyytensä vuoksi ja suojelun huomion kohteena onkin korostuneessa asemassa. Puukaupunkia ihmisen asumisessa kehkeytyvänä kulttuurina ilmentävät myös jokapäiväisen elämisen moninaiset ulottuvuudet. Kulttuurin tutkimuksessa ihminen on ohittamaton, sillä kulttuuri merkitsee koko laajuudessaan ihmisen tapaa olla maailmassa. Jokin osakulttuuri merkitsee tietyllä tapaa kollektiivisesti järjestyneen ryhmän omaksumaa tapaa hahmottaa maailmaa elämäntapojensa perusteeksi. Siksi puukaupungin kulttuurinen todellisuus nähdään tutkimuksessa ihmisen kokemustodellisuutena.⁶⁹ Kulttuurina puukaupunki ei ole siten esineellinen, tarkasteltava objekti, vaan ihmisten maailma, joka muotoutuu alati niiden merkitysten myötä, joita he antavat kokemilleen ilmiöille ja asioille.⁷⁰

Ihmiselämän ollessa kokonaisuudessaan kulttuuria muodostavaa kulttuuriarvot perustuvat siihen, mitä koemme ihmisinä ollessamme arvokkaaksi. Kulttuuri-

ympäristöpsykologiassa edustaa heidän mukaansa puolestaan kiinnostus erityisesti kokemuslaatuihin, mielenmaisemiin ja merkitysverkostoihin. Ks. myös ympäristöpsykologian tutkimusta yksilöllisten asumiskokemusten hyödyntämiseksi suunnittelussa Liisa Horelli-Kukkonen, *Asunto psykologisena ympäristönä. Asujan ja asunnon vuorovaikutusta koskeva tutkimus pienasuntojen itsesuunnittelukokeilun valossa*. Teknillisen korkeakoulun arkkitehtiosaston tutkimuksia 1993/3. Helsinki 1993. Transaktionaalisen teorian soveltamisesta lapsen ympäristösuhteen tarkastelussa ks. Marketta Kyttyä, *Children in outdoor contexts. Affordances and independent mobility in the assessment of environmental child friendliness*. Teknillinen korkeakoulu. Yhdyskuntasuunnittelun tutkimus- ja koulutuskeskus. Julkaisu A 28. Espoo 2003, 19-42.

⁶⁹ Vrt. Rauhala 2005, 12. Rauhala luonnehtii kulttuuritieteiksi niitä tutkimusaloja, joissa ihmisen ainutlaatuinen olemassaolo sisältyy tutkimuskohteeseen. Tutkimuskohteen problematiikasta ei voida silloin käydä mielekäästä keskustelua ilman, että otetaan huomioon ihmisen arvojen tarpeitten, pyrkimysten, toiveiden, uskomusten ja kielen säätelämä toiminta sekä yksilöiden välinen vuorovaikutus.

⁷⁰ Vrt. Juha Varto, *Laadullisen tutkimuksen metodologia*. Kirjayhtymä. Helsinki 1992, 14, 85. Varton mukaan ihmisistä tutkivissa tieteissä tutkimuskohdetta ei pidä esineellistää kadottamalla siihen sisältyvä merkitysten kokonaisuus. Laadullinen tutkimus merkitsee nimenomaan merkityssuhteiden paljastamista. Ihmistutkimuksen hän määrittää ilmiöiden tutkimiseksi kysymyksenä, kuinka maailma on ole-massa ihmisille merkityksinä.

historialliset arvot ovat osa kulttuuriarvoja. Tämä tutkimus ottaa puukaupungin kuitenkin kulttuurihistoriallisia arvojaan laajemmin etsimällä arkiseen elämäntapaan liittyviä merkityksiä. Tuettaessa puukaupunkien säilymistä elävinä suojelulla tulisi olla ymmärtävä kosketuspinta näihin kulttuuria kantaviin merkityksenannon prosesseihin. Suojelu toki perustuu kohdevalintoja ja toimenpiteitä ohjaavaan merkityksenantoon, jota osaltaan edustaa myös arvojen käsitteellinen ilmaisu. On kuitenkin kyse siitä, miten suojelun ideologinen arvomaailma kohtaa inhimillisen arkimaailman.⁷¹ Tutkimuksen on tarkoitus johtaa päätelmiin siitä, minkälaista otetta puukaupunki elämisestä suuntansa saavana kulttuurina edellyttää suojelulta. Olennaista on ihmisten arkinen suhde omaan lähiympäristöönsä paikallista kulttuuria muodostavana tekijänä.

Mitä sitten puukaupungin ottaminen kulttuurina edellyttää tutkimukselta? Puukaupunki ihmisen kokemustodellisuuden, elämismaailman mukaisena ilmentää sitä muutoksenalaista merkityskokonaisuutta, joka todentuu ihmisen omaksu-
mia arvoja heijastavana toimintana, tavoitteina ja suunnitelmina. Elämismaailman ilmiöitä ei voi tutkia ihmisestä riippumatta, sillä merkitykset voivat syntyä vain ihmisen muodostamina.⁷² Merkitysten synty on keskeisesti juuri ihmisenä olemista – ihmistajunnan tapahtumista olemassaolon kokemuksellisessa kokonaisuudessa vallitsevin edellytyksin. Ihminen jäsentää maailmaa henkilökohtaista maailmankuvaansa muodostavien merkitysten myötä.⁷³ Myös kulttuurin kehitys on siten merkitysten muodostumisen varaista. Puukaupungin arkea elävä ihminen ja tämän arjen muotoutumiseen omissa konteksteissaan vaikuttavat muut toimijat, kuten suojeluviranomaiset kokemuksineen, ovat siksi tutkimuksen keskeinen aihepiiri. Merkitysten muodostumisen problematiikka läpäisee tutkimuksen, sillä ihmisessä alituisesti käynnissä oleviin merkityksellistämisen prosesseihin perustuu myös tietämisen, ymmärtämisen ja tiedon välittämisen mahdollisuudet ja ra-

⁷¹ Markku Satulehto, *Elämismaailma tieteiden perustana. Edmund Husserlin tieteiden filosofia*. Filosofisia tutkimuksia Tampereen yliopistosta, vol XXXIII. Tampere 1992, 92. Edmund Husserlin Krisis-teosta tulkiten Satulehto katsoo tieteessä konstruoidun maailman olevan aina alisteinen arkimaailmalle, jolloin tieteellisten tulosten varmuusaste on sitä suurempi, mitä lähempänä teoriasta johdetut seurauslauseet ovat arkimaailman ilmiötä.

⁷² Varto 1992, 24.

⁷³ Rauhala 2005, 35, 112. Rauhalan mielestä tutkimuksen tulee keskittyä ihmistajunnan merkityksenannon prosesseihin henkilökohtaisen maailmankuvan muodostajina silloin, kun pyritään selvittämään kulttuurin syntyä ja ilmenemistapoja. Lisäksi hän katsoo tarvittavan empiirisen psykologian tuntemusta. Vaikka merkityksimaailma on kulttuurin muodostumisen kannalta keskeinen, olisi tutkimuksessa otettava huomioon myös ihmisen muiden olemassaolon muotojen eli kehollisuuden ja situationaalisuuden tarjoamat edellytykset luovalle toiminnalle. Tarpeesta ymmärtää merkityksenannon luonnetta ks. myös Lauri Rauhala, *Henkinen ihmisessä*. Yliopistopaino. Helsinki 1993, 96.

joitukset. Tästä syystä tutkimuksen teorialuvussa 2 ”Ihmisen suhde ympäristöön” luodaan pohjaa ymmärtää ihmisen ympäristösuhdetta hänen maailmankuvansa muotoutumisena olemassaolon kokonaisuudesta ammentavana ja sen luonnetta suuntaavana. Tutkimuksessa historiallinen puukaupunki on tematisoitu tutkimuskohteeksi kokonaisvaltaisen ihmiskäsityksen mukaisesti ymmärrettynä kulttuurina sen arvioimiseksi, onko kulttuurihistoriallinen tematisointi liian suppea, jotta sen puitteissa voitaisiin ymmärtää ihmisen hyvän asumisen edellytyksiä.⁷⁴

1.3 Suojelun arviointi kaupungin muutosprosessien hallintana

1.3.1 Tutkimusperinne

Rakennetun kulttuuriympäristön suojelulla on juurensa restaurointiperiaatteiden historiassa. Samalla restauroinnin käsite on kasvanut vastaamaan koko sitä ulottuvuutta, jolla suojelu operoi – vaikkapa kaupunkia.⁷⁵ Tutkimuksella on puolestaan jatkuva merkitys suojelun sisällön ja tehtäväkentän avaamisessa. *Rakennusperintöstrategiassa* (2001) todetaan puutteeksi se, että rakennusperintöä olisi tutkittu lähinnä kulttuurisena ja historiallisena ilmiönä. Soveltavaa säilyttämiseen ja kunnossapitoon kohdistuvaa tutkimusta on kaivattu lisää. Rakennusperinnön katsotaan olevan heikosti integroitu muuhun rakentamista koskevaan tutkimukseen. Arkkitehtuurihistoriaan, perinteiseen rakennustekniikkaan ja rakennusmateriaaleihin kohdistuvan tutkimuksen lisäksi strategia painottaa tarvetta tutkimukseen rakennetun ympäristön yhteiskunnallista, sosiaalisista, taloudellisista, ekologisista ja kulttuurisista ulottuvuuksista sekä näiden keskinäisistä vaikutussuhteista.⁷⁶ Ongelmana voi olla myös se, etteivät käytäntö ja tutkimus kohtaa toisiaan riittävästi. Rakennettua kulttuuriperintöä on toki tutkittu historiallista kontekstia laajemmissa ulottuvuuksissa myös Suomessa.⁷⁷ Välittömästi suomalaisia olosuhteita koskeva

⁷⁴ Varto 1992, 51. Varto rinnastaa teeman johtoajatukseen, siihen näkökulmaan, josta tutkittavaa tullaan tarkastelemaan. Tematisointi merkitsee sen teeman esiin nostamista, mikä tutkimuskohteessa tulee tutkittavaksi.

⁷⁵ Restaurointiperiaatteita ja rakennussuojeluproblematiikkaa koskevasta tutkimuksesta ks. Miia Perkiö, *Utilitas restauroinnissa. Historiallisen rakennuksen käyttötarkoituksen muutos ja funktionaalinen integriteetti*. Acta Universitatis Ouluensis, C Technica 288. Oulun yliopisto, Arkkitehtuurin osasto. Oulu 2007; Maija Kairamo, *Restaurointitappeja aikaraitteella. Puoli vuosisataa rakennussuojelua ja restaurointia Suomessa*. Lisensiaatintutkimus. Teknillisen korkeakoulun Arkkitehtiosasto. Espoo 2005.

⁷⁶ *Rakennusperintöstrategia* 2001, 22, 28.

⁷⁷ Juuri *Rakennusperintöstrategian* edellä valmistuneista tutkimuksista ks. esim. Harsha Munasinghe, *Urban Conservation and City Life*. Acta Universitatis Ouluensis. C 115. Oulu 1998; Riitta Salastie, *Living Tradition or Panda's Gage? An Analysis of Urban Conservation in Kioto. Case Study: 35 Ya-*

tutkimus on kuitenkin vähäisempää, jolloin tulosten saattaminen käytäntöön vaatii soveltamista.

Puukaupunkeja koskeva tutkimus on luonnollisesti sekä seurailut että enteilyt suojelukehityksen kulkua. Puukaupunkien suojelun voisi luonnehtia olevan eräänlaisessa murrosvaiheessa. Yksinkertaistaen asian voisi ilmaista siten, että puukaupunkeja kohdannut lähes totaalisen menetyksen uhka antoi suojelijoille aikanaan perustellun syyn pyrkiä pitämään tiukasti kiinni siitä, mitä oli jäänyt jäljelle. Pysyvyyden turvaamisessa puukaupungin muutosprosesseihin on suhtauduttu lähinnä välttämättömyytenä ilman kovinkaan myönteisiä odotuksia muutosten laadusta. Tarjoutuva muutos ei ole välttämättä sopeutunutkaan niihin rajoihin, joita olemassa olevan rakennuskannan piirteisiin nojautuen on haluttu asettaa. Tärkeä kehityssuunta suojelussa on ilman muuta olemassa olevan rakennuskannan analysoinnilla saavutettavaa näkemystä monipuolisempi ote kaupungin ominaisuuteen ja vallitsevien muutosvoimien ymmärtämiseksi.

Suojelun tarkoituksena mukaisesti tutkimuksen voi katsoa jakautuneen ensimmäisen polven tutkimuksiin, joissa pyritään osoittamaan ja nostamaan esille puukaupunkien rakennustaiteellinen merkitys. Toisen polven tutkimukseksi voidaan luonnehtia puukaupungin tarkastelua suojelukohteena. Rakennustaiteelliselta olemukseltaan suuren työn suomalaisen puukaupungin ymmärtämiseksi on tehnyt Henrik Lilius.⁷⁸ Samankaltaista tutkimusotetta noudattaen väitöskirjansa ovat laatineet Marjut Kirjakka ja Martti I. Jaatinen.⁷⁹ Historiallista kaupunkia on tarpeen tutkia menneiden tapahtumien valossa, jotta voitaisiin ymmärtää kaupungissa nykyisin havaittavien ominaisuuksien lähtökohtia.⁸⁰ Näiden lähtökohtien ymmärtä-

mahoko Neighbourhoods. Teknillisen korkeakoulun arkkitehtiosaston tutkimuksia 1999/16. Helsinki 1999.

⁷⁸ Kokoavasti ks. esim. Henrik Lilius, *Suomalainen puukaupunki. Trästad i Finland. The Finnish Wooden Town*. Anders Nyborg A / B. Rungsted Kyst 1985. Väitöskirja Raahen Pekkatorista ks. Henrik Lilius, *Der Pekkatori in Raah: Studien über einen eckverschlossenen Platz und seine Gebäudetypen*. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja; 65. Weilin & Göös. Helsinki 1967. Ruotsissa Sten Rentzhog aloitti vastaavalla tavalla uraauurtavan puukaupunkitutkimuksen. Ks. Sten Rentzhog, *Stad i trä. Panelarkitekturen. Et skede i den svenska småstadens byggnadshistoria av Sten Rentzhog*. Nordiska museets Handlingar 67. Lund 1967.

⁷⁹ Kirjakka 1996, 8-11. Kirjakka on määritellyt tutkimuksensa tavoitteeksi suomalaisen ruutukaava-kaupungin mitallisten dimensioiden kehitystä koskevan asemakaavallisen tarkastelun. Vrt. Martti I. Jaatinen, *Sortavalan rakentaminen 1643 – 1944*. Teknillinen korkeakoulu, Yhdyskuntasuunnittelun täydennyskoulutuskeskus. Espoo 1997, 1. Jaatinen määrittelee tutkimuksensa tavoitteeksi selvittää Sortavalan ja sen esikaupunkitaaajien rakentamisen määrällistä, laadullista ja kaupunkikuvallista kehitystä.

⁸⁰ Nils Ahlberg, "Sveriges städer". *Staden – hur vill vi ha den?* Riksantikvarieämbetet. Stockholm 1997, 9. Ahlberg mieltää historiallisen kaupungin eläväksi arkistoksi, joka kertoo "lukutaitoiselle" mm. aiemmin vallinneista poliittisista ja taloudellisista olosuhteista, teknisestä kehityksestä, eri aikojen aja-

miseen perustuvat monet kaupungin ominaisuuksien suojelua puoltavat arvot. Menneisyyden tuntemus on siten yksi edellytys tämän päivän muutosprosessien ohjaamiselle.

Pyrkimys ilmiön hahmottamiseen on johtanut luonnollisesti typologiseen ja morfologiseen tarkasteluun kokonaisuuden hallitukseksi jäsentämiseksi. Tällaista otetta on kritisoitu voimakkaasti myös puukaupunkien osalta, kuten Olli-Paavo Koponen tekee täydennysrakentamista koskevassa tutkimuksessaan kyseenalaiseen koko puukaupungin käsitteen. Hänen mielestään kaupunkirakenteesta nostetaan esille vain puukaupunkitodellisuus unohtaen kaikki se rakentaminen, joka on syntynyt aikanaan vallinneen yhtenäisen puukaupunkitilanteen jälkeen.⁸¹ Näin ollen kaupungin monet todellisuudet pelkistettäisiin yhdeksi todellisuudeksi. Toisaalta typologiaan ja morfologiaan perustuvaa tutkimusotetta voidaan pitää myös keinona uusien todellisuuksien paljastamiseen. Siinä missä etsitään yhdenmukaisuutta, niin myös eriyvyyttä.⁸² Puukaupungin käsite syntyi aikanaan tarpeesta tuoda esille se, että käsissä on rikas ja monimuotoinen, pohjoista rakentamista edustava ilmiö, joka oli vaarassa kadota. Ilmiön nimeämistä voidaankin pitää varsin olennaisena tapana tuoda se esille. Nimeämättä sitä ei voi oikeastaan tehdä.

tusmaailmasta ja ihanteista sekä elämäntavoista.

⁸¹ Koponen 2006, 35-38. Koponen katsoo puukaupungin käsitteisällön nojaavan Suomessa Henrik Liliuksen elämäntyöhön. Koposen mukaan Lilius on luonut lainomaisia selitysjärjestelmiä todellisuuden pelkistämiseksi ja abstrahoinniksi helpommin hallittavaan muotoon. Tutkimuksen hän katsoo käyneen vähäiseksi, koska muotokategorioita etsivä tutkimussuunta on kuljettu loppuun. Kaupungit itsessään eivät ole kuitenkaan aiheina ehtyneet, mutta edellyttävät uusia näkökulmia. Yhtenäisen puukaupungin ideaalia Koponen kritisoi etenkin täydennysrakentamisen lähtökohtana nykytodellisuuden ollessa jo pirstaleinen. Hangon hän esim. kyseenalaistaa olevan puukaupunki. Ks. myös Olli-Paavo Koponen, *Arkkitehtuurin keinoja kaupunkien rakennussuojelussa. Vaihtoehtoisia lähestymistapoja pirstaloituneiden kaupunkien täydennysrakentamiseksi*. Lisensiaattityö. Tampereen teknillinen korkeakoulu, Arkkitehtuurin historian ja teorian laitos. Tampere 2001.

⁸² Ks. esim. Lilius 1985, 9. Lilius kuvaa suomalaista puukaupunkia mm. ruutukaavakehityksen, lamasalvostekniikan ja edustavaa kadunvarsirakentamista suosivan korttelirakenteen omaksumisen perusteella yhtenäiseksi, mutta samalla variaatioiltaan hyvin rikkaaksi ja omaleimaiseksi ilmiöksi, erilaiseksi kuin esim. Ruotsin ja Norjan puukaupungit. Vrt. Henry Cleere, "Wooden Architecture in the World Heritage Convention". *Comparative Studies / Global Studies of Historic Towns: The North European Wooden Town. A Seminar March 31, organized by ICOMOS Sweden. ICOMOS, Finnish National Committee's Newsletter 4/1998*, 6-7. Cleere pitää tarpeellisena puukaupunkien vertailevaa tarkastelua kaikilla niillä alueilla, joilla ilmastolliset ja maantieteelliset olosuhteet ovat suosineet puunkäyttöä pääasiallisena rakennusmateriaalina läpi historian. Esimerkkeinään mm. Suomen Vanha Rautama, Norjan Roros ja Bergen, Ruotsin Gammelstad, Kanadan Lunenburg, Laosin Luang Prabang, Nepalín Kathmandu ja Turkin Safranbolu hän pyrkii tuomaan esiin ilmiön moniulotteisuuden. Lienee selvää, että Cleeren mainitsemien kohteiden kytkeminen puukaupunkiteemaan korostaa niiden paikallista omaleimaisuutta vähintään siinä missä samankaltaisuuttakin.

Rakennetun ympäristön fyysisiä ominaisuuksia kategorisoivan lähestymistavan kritiikki on kuitenkin paikallaan silloin, kun saavutettavan tiedon ei ymmärrettä koskevan ilmiön kokonaisuutta vain hyvin rajatusti ja tarkastelutapaa aletaan soveltaa myös suunnittelussa ympäristön tulevaisuutta yksinkertaistaen.⁸³ Typologiset ja morfologiset kategoriat voivat siis toimia tulkinnassa auttavina välineinä, mutta rakennetun ympäristön tulevan kehityksen linjaamiseksi olisi löydettävä muitakin tekijöitä. Olemassa olevan rakennetun ympäristön tyyppi- ja muotokategorioiden soveltaminen suunnittelussa saattaa johtaa tyhjään muotokielellä ope- rointiin arkkitehtuurin laajemmat merkitysulottuvuudet unohtaen.⁸⁴ Olemassa olevaan tilanteeseen kategorisoiden suhtautuva tutkimus säilyttäneen kuitenkin ajankohtaisuutensa myös tulevaisuudessa rakennetun ympäristön saadessa yhä uusia muotoja ja arvostusten muuttuessa.⁸⁵ Tästä on osoituksena esimerkiksi modernin rakennusperinnön ottaminen suojelun piiriin.⁸⁶ Kategorioiden luominen lienee välttämätöntä ja ihmiselle ominaista toimintaa jäsenettäessä ympärillä val- litsevaa kaaosta. Jäsentämällä ympäristöä ihminen voi liittää siihen merkityksiä ja kokea sen tietyiltä piirteiltään arvokkaaksi. Kategorioiden luomista voi pitää eräänlaisena merkityskarttojen laatimisena.⁸⁷ On kokonaan toinen asia, ovatko juuri olemassa olevan ympäristön muotokieleen liitetyt merkitykset niin vahvoja, että tulevaisuus halutaan rakentaa niitä noudattaen. Ihminen voi suuntautua myös muunlaisiin merkityksin luotujen karttojen avulla.

Kaupungissa ajankohtaisten muutosprosessien ja taustalla vaikuttavien teki- jöiden tutkiminen on niin ikään välttämätöntä, jotta muutosta ohjaamalla voitai- siin tukea kaupungin ja nykykaupunkilaisen suotuisan suhteen kehittymistä. Kau- punkisuojaus on siten kyse menneen tuntemisen ja tulevaan suuntautumisen

⁸³ Vanhan rakennuskannan mitallisesta analyysitavasta täydennysrakentamisen ohjaamiseksi ks. Sture Balgård, *Täydennysrakentaminen puukaupungissa. Ympäristön analyysimenetelmä sopeutuvan raken- tamisen avuksi* (alkuteos *Nya hus in en gammal stad. Stadskaraktär och bebyggelseanpassning i beva- randeområdet*, 1976, suom. Sirkka Heinonen). Rakentajain Kustannus Oy. Helsinki 1982.

⁸⁴ Alberto Pérez Cómez, *Architecture and the Crisis of Modern Science* (alkuteos *La génesis y super- acción del funcionalismo en arquitectura*, 1980). The MIT Press. Cambridge 1990, 12.

⁸⁵ Myös uutta tiivistä ja matalaa kaupunkirakentamista on ehditty jo tarkastella typologisella otteella. Ks. Korpivaara & Alapiha 2005, 6-16.

⁸⁶ Moderneihin lähiöihin on alettu soveltaa aluekokonaisuuksia koskevaa asemakaavallista suojelua, mistä ensimmäinen esimerkki on 1960-luvulla rakennetun Helsingin Pihlajamäen suojelukaavan vah- vistaminen v. 2007.

⁸⁷ Mikko Lehtonen, *Merkitysten maailma*. Vastapaino. Tampere 1996, 16-17. Ilman jatkuvaa merki- tyksellistämistä todellisuus olisi Lehtosen mukaan täysi kaaos. Kulttuurit sisältävätkin erilaisia merki- tuskarttoja, jotka tekevät maailmasta ymmärrettävän. Merkityskartat eivät ole vain ideaalisia, vaan ne voivat saada myös konkreettisen hahmonsä mm. instituutioissa, uskomusjärjestelmissä, tavoissa ja materiaalsen maailman käyttötavoissa.

yhdistämisestä – menneestä tulevaan ulottuvana ajallisena jatkumona. Tutkimusnäkökulmia määrittää se, miten tämä jatkuvuus oletetaan saavutettavan. Kaisa Broner-Bauer on tutkinut kaupunkisuojelua 1970-luvulta lähtien historiallisen kaupungin muutosprosessien ja asukkaiden elämänlaadun kannalta.⁸⁸ Koska aidosti paikallisuutta korostava suojeluasenne merkitsee ratkaisujen perustumista asukkaiden ja ympäristön muodostamaan suhteeseen, on kaupunkielämä huomattu olennaiseksi osaksi kaupunkisuojelelun ulottuvuutta.⁸⁹ Rakennettua kulttuuriympäristöä koskevan suojelelun integroiminen muihin yhteiskunnassa vallitseviin voimiin laajemmin on siten osoittautunut aiheelliseksi.⁹⁰ Vastaavasti kulttuuriympäristö, kuten muutkin kulttuurin ilmenemismuodot ovat nousseet kaupunkien merkittäviksi kehitystekijöiksi.⁹¹ Kaupunkien kulttuuriperintö on huomattu ima-

⁸⁸ Diplomityössään hän hyödyntää Pariisin historiallisen muutosprosessin tarkastelua kaupungin nykyykehityksen ymmärtämisessä ja muutosvoimiin dialektisesti suhtautuvan kaupunkisuojelelun hahmottamisessa. Ks. Kaisa Broner, ”Historiallisen kaupungin muutosprosessi. Pariisin kaupunkisaneerauksen ja -suojelelun ongelmat.” Diplomityö. Teknillinen korkeakoulu 19.5.1975. Teemojen kehittälystä New Yorkin SoHon historiallisissa kortteleissa ks. väitöskirjaa Kaisa Broner, *New York face à son patrimoine: préservation du patrimoine architectural urbain à New York*. Mardaga. Bruxelles 1986. Ks. aiheesta myös Kaisa Broner, “The SoHo area and the loft district”. *Lotus international* 66/1990, 93-127; Kaisa Broner, “Dynamics of city centres, international perspectives”. *Architectural Principles and the Dynamics of City Centres*. SAFA. Helsinki 1985, 17-35; Kaisa Broner, ”SoHo, New York – erään historiallisen kortteliston renessanssi”. *Arkkitehti* 2-3/1984, 104-115; Kaisa Broner-Bauer, ”Kaupunkikeskustat ja -kulttuuri kaupunkien kehittämisessä”. *Visionääri* 3/2002, 6-9. Muutosprosessien ymmärtämisestä ihmisläheisen kaupunkikehityksen edistämiseksi kulttuuriympäristökysymyksiä sivuten ks. myös maantieteen alan tutkimusta Jussi S. Jauhiainen, *Kaupunkisuunnittelu, kaupunkiuudistus ja kaupunkipolitiikka. Kolme eurooppalaista esimerkkiä*. Turun yliopiston maantieteen laitoksen julkaisuja 146. Turku 1995, 1.

⁸⁹ Ks. esim. Munasinghe 1998, 12-14. Munasinghe on ottanut tutkimusongelmakseen kaupunkielämän taantumisen kaupunkisuojelelutoimenpiteiden johdosta: ”The main hypothesis is that if urban heritage is to be protected meaningfully, place-making activity, that represents a living culture, should be reinforced by enhancing the phenomenological values of the setting.”

⁹⁰ Ks. esim. väitöskirjaa Krister Olsson, *Från bevarande till skapande av värde. Kulturmiljövärdens i kunskapssamhället*. Kungliga Tekniska högskolan. Stockholm 2003, 341-348. Tarkasteltuaan kulttuuriperinnön suojelelun Ruotsissa, erityisesti Umeässä, Olsson toteaa, että kulttuuriperintöalan tulisi laajentaa näkemystä kulttuurihistoriallisista arvoista välittömiin, välillisiin tai vasta odotettavissa oleviin käyttöarvoihin sekä ymmärtää erilaisia motiiveita rakennetun ympäristön suhteen saavuttaakseen painoarvoa suunnittelu- ja päätöksentekoprosesseissa. Vrt. Krister Olsson, ”The Value of Preservation. Analyses of the Decision-making Processes in Urban Heritage Management.” *Economics and Built Heritage – Towards New European Initiatives* (eds. Mikko Mälkki, Raine Mäntysalo & Kaisa Schmidt-Thomé). Centre for Urban and Regional Studies Publications B 92. Espoo 2008, 125-127.

⁹¹ Kulttuuriperinnön säilymistä turvaavasta, mutta toisaalta taloudellisiin päämääriin tuoteistavasta symbolitaloudesta ks. Sharon Zukin, *The Cultures of Cities*. Blackwell. Oxford 1995. Ks. myös Terttu Pakarinen, ”Katsaus kaupunkitutkimuksen tilaan”. *Näkökulmia kaupunkitutkimukseen* (toim. Mari Kortesoja & Tarja Pyöriä). Kaupunkitutkimusforum 1999. Kaupunkipolitiikan yhteistyöryhmän julkaisu 5/99. Helsinki 1999, 19. Pakarisen mukaan kaupunkikulttuuri on noussut kaupunkia koskevan tutkimuksen ytimeen huomattaessa kulttuuri kaupunkien kehityksen pontimeksi.

go- ja vetovoimatekijäksi houkuttelevina kohtauspaikkoina ja asumismahdollisuuksina,⁹² kun kaupunkia halutaan kehittää luovuuden sijana.⁹³

Toisen polven puukaupunkitutkimus tarkastelukohteena kulttuuriperinnön tulevaisuus ja suojelukeinot historiallisen kaupungin muutosprosessien hallinnassa, on ollut suhteellisen vähäistä. Maire Mattinen teki avauksen tällaiselle tutkimusotteelle 1980-luvulla puukaupunkien suojelustatuksen ja keinojen alettua vakiintua.⁹⁴ Tore Tallqvist on tarkastellut suojelukohteen ominaisuudessa puolestaan Tammisaaren vanhaa kaupunginosaa esittäen johtopäätöksensä filosofisen periaatteen asuinalueina toimivien kulttuuriperintökohteiden säilymiseksi elinvoimaisina.⁹⁵ Juho Rajaniemen tutkimus kaavoituskäytännöistä näkökulmana Raahan kaupungin kasvutavoitteet analysoi myös Vanhan Raahan suojelukaavoitusta.⁹⁶ Antero Saarikoski on puolestaan tutkinut sitä, miten sosiaalipoliittiset olosuhteet ovat aikanaan vaikuttaneet Vanhan Rauman säästymiseen regulointikaavojen toteuttamiselta.⁹⁷ Vaikka tutkimus selvittää kauan sitten vallinneita historiallisia olosuhteita, tuo se kiinnostavalla tavalla esille, miten moniulotteinen vaikutusten verkosto ympäristön muotoutumiseen kohdistuu. Vastaavalla tavalla voisi pyrkiä ymmärtämään myös kaupungeissa nykyisin vallitsevia muutosprosesseja. Pitkälti puukaupunkeihin ja puutalovaltaisille alueille kohdistunutta perusparannus-

⁹² Kaupungin vetovoimaisuuden merkityksestä luovuutta generoivien kohtaamisten syntymiseksi ks. esim. Richard Florida, *Cities and the Creative Class*. Routledge. London & New York 2005. Suomalaisen kulttuuriympäristön merkityksestä asuinalueina, innovatiivisina kohtauspaikkoina ja kaupunkien kilpailukyvyyn tekijöinä Floridan "*creative class*" -käsitettä soveltaen ks. Juha Kostiainen, "Rakennettu ympäristö ja kaupunkien kilpailukyky". *Rakennusperinnön tulevaisuus*. Ympäristöministeriö / Rakennustieto Oy. Helsinki 2004, 45.

⁹³ Luovan kaupungin ajatuksesta ks. esim. Charles Landry, *The Creative City: A Toolkit for Urban Innovators*. Comedia. Earthscan Publications Ltd. London 2000.

⁹⁴ Mattinen 1985, 9-11, 127. Tarkastellessaan suojelukeinoja lainsäädännöstä puukaupunkien toiminnallisen ja sosiaalisen rakenteen säilyttämistä koskeviin kysymyksiin Mattinen toteaa asemakaavan kehittyneimmäksi suojelumenetelmäksi Tulevaisuuden painopistealueeksi hän toteaa korjaamisen ja täydennysrakentamisen.

⁹⁵ Tore Tallqvist, *Organisk byggnadsvård i historisk trädstad. En teoretisk modell och en praktisk tillämpning*. Tekniska Högskolan, avd A, Arkitekturhistoriska institutionen licentiatarbete. Helsingfors 1983, ei sivunumerointia. Tallqvistin mielestä miljöön arvo perustuu muodon ja tradition elävyyteen alueen elinvoimaisuutena. Puutteet arvojen vastakohtana synnyttävät asukkaiden luonnollisen tarpeen muokata lähiympäristöään, mikä Tallqvistin mukaan tapahtuu useimmiten kuitenkin historiallisten ja esteettisten arvojen kustannuksella. Ns. orgaanisen rakennussuojelun teoreettisena mallina hän esittää, että toimenpiteissä pitäydettäisiin säilyttävässä vaihtoehdossa aina kun se on mahdollista, jolloin miljöö kasvaisi ja rikastuisi olemassa olevasta tilanteesta.

⁹⁶ Juho Rajaniemi, *Kasvun kaavoitus. Tapaus Raaha 1961 – 1996*. Messon Oy. Kankaanpää 2006.

⁹⁷ Antero Saarikoski, "Kaupunkirakenteen muutos Raumalla 1756 – 1912. Tontinomistuksen ja vuokralla-asumisen vaikutus kaavoitukseen ja tonttipolitiikkaan." Lisensiaatintutkimus. Teknillinen korkeakoulu, Arkkitehtiosasto 1999, 93-95. Vaikutustekijöinä Saarikoski esittää mm. asuntopulan ja vuokratuloihin liittyvät tavoitteet.

lainajärjestelmää koskevassa tutkimuksessaan Ossi Eskelinen korostaakin tarvetta nostaa vastedes sosiaalipoliittiset arvot ja asukkaiden tavoitteet kulttuurihistoriallisten arvojen rinnalle kohdistettaessa yhteiskunnallisia intressejä ihmisten asuinpaikkoina toimiviin suojelukohteisiin.⁹⁸ Niin ikään Riitta Salastie toteaa Japanin Kioton historiallisia puukaupunkialueita koskevan tutkimuksensa johtopäätöksissä suojeluasiantuntijoiden asettamien arvokategorioiden olevan liian rajoittuneita ympäristön kokonaisvaltaiseen tulkintaan jättäessään paikkaa elävien asukkaiden kulttuuriin ja kokemuksiin liittyvät arvot liian vähälle huomiolle.⁹⁹ Rakennetun kulttuuriympäristön suojelua koskevassa tutkimuksessa on havaittavissa voimistuva suuntaus ja tarve ihmislähtöiselle, kaupunkilaisten arvostusten selvittämiselle, minkä myös Irma Uuskallion sosiaalipoliittinen tutkimus osoittaa.¹⁰⁰

Puukaupungin muutosprosessia koskevaksi tutkimukseksi ja käytännön suunnittelutoiminnaksi voi katsoa myös Moderni puukaupunki -hankkeen sekä Tiivis ja matala -projektin soveltuvilta osiltaan. Ne edustavat omalla tavallaan puukaupunki-ilmion jatkuvuutta suhtautuen perinteiseen puukaupunkiin esikuvallisena ilmiönä.¹⁰¹ Konkreettisesti lähellä perinteisen puukaupungin nykytodellisuutta on Porvoonjoen Länsirannan uusi puutaloalue Vanhan Porvoon ja Empire-Porvoon tuntumassa.¹⁰² Hankkeiden puitteissa on tehty myös asumisnäkökulmaa ja viihtyisyyttä koskevaa tutkimusta.¹⁰³

⁹⁸ Eskelinen 1998, 232-242.

⁹⁹ Salastie 1999, 3-40, 262. Salastie kytkee rakennusperinnön vaalimista koskevan tarkastelun tutkimuskohteensa elinvoimaiseen festivaalikulttuuriin. Vrt. esim. Broner-Bauer 2002, 9. Jo 1970-luvulla käynnistämiinsä tutkimuksiin perustuen kohteina mm. Pariisin Marais ja New Yorkin SoHo Broner-Bauer toteaa tarpeen kiinnittää huomiota sosiaalisiin ja kulttuurisiin prosesseihin. Marais kuvastaa hallinnollista suojelua, jossa historiallinen rakennuskanta pelastettiin, mutta ns. sosiaalisia haavoja aiheutettiin. SoHon historiallisten kortteleiden suojelu sekä sosiaalinen ja kulttuurinen elpyminen saivat puolestaan alkunsa asukkaista. Tapausten opetuksiksi myös suomalaisessa todellisuudessa noudatettavaksi Broner-Bauer toteaa asukkaiden ja viranomaisten yhteistyöhön onnistumisen edellytyksenä.

¹⁰⁰ Irma Uuskallio, ”Kaupunkiasumisen ”pyhät paikat” – asuinalueiden arvostus Suomessa”. *Rakennusperinnön tulevaisuus*. Ympäristöministeriö / Rakennustieto Oy. Helsinki 2004, 27-43. Uuskallio tarkastelee kulttuurisesti ja sosiaalisesti kestävä kehityksen mahdollisuuksia selvitettyään kulttuurihistoriallisesti arvokkailla alueilla asuvien arvomaailmaa. Ks. myös Irma Uuskallio, *Arvostetut asuin-sijat. Asuinalueiden arvostuksen sosiokulttuurinen analyysi 1900-luvun Helsingissä ja Tehtaankadulta etelään*. Sosiaalipoliittikan väitös. Helsingin yliopisto. Helsinki 2001.

¹⁰¹ Vrt. Markku Karjalainen (a), ”Uudet puukaupunkialueet Suomessa”. *Moderni puukaupunki* (toim. Markku Karjalainen & Jouni Koiso-Kanttila). Rakennustieto Oy. Helsinki 2002, 132. Kirjoittajan mukaan Moderni puukaupunki -hankkeessa on ollut tarkoitus soveltaa vanhaa puurakentamisen perinnettä ja tietämystä uusilla alueilla, mutta myös uudistaa sitä nykypäivän vaatimusten mukaisesti puurakentamisen uusinta tutkimustietoa hyödyntämällä. Ks. myös Markku Karjalainen (b), *Suomalainen puukerrostalo: puurakentamisen kehittämisen etulinjassa*. Acta Universitatis Ouluensis. Series C, Technica 166. Oulun yliopisto. Oulu 2002.

¹⁰² Porvoon kaupungin laatima Porvoonjoen Länsirannan asemakaava perustuu v. 1998 järjestetyn

1.3.2 Kotipaikka suojelun kohteena

Kulttuuriperintöä pyritään suojelemaan tietyin kriteerein. Jokaisella on jollain henkilökohtaisella tavalla suojeleva suhde myös siihen, jonka tuntee omaksi kotipaikakseen. Kun kulttuuriperintö merkitsee kotipaikkaa, on näiden suojelulottuvuuksien välille löydyttävä vastaavuus.

Kuten ennenkin on puukaupungissa lähes jokaisen julkisivun takana koti myös nykyään. Puukaupunki kokonaisuudessaan merkitsee monelle kotipaikkaa. Koti ei ole ihmiselle pelkästään asunto tai rakennus, vaikka se saakin niistä fyysisiä ominaisuuksia. Koti on kullekin inhimillisen elämän ydin. Kodin olemassaolo perustuu kokemukseen, joka muotoutuu eletyn elämän myötä omaksutuista arvoista, tavoista ja asenteista. Koti ei ole vain tässä hetkessä, vaan ulottuu muistojen, mielikuvien, toiveiden ja tunteiden myötä myös menneeseen ja tulevaan. Kodin muodostuminen jatkuu läpi elämän sitä mukaa, kun ihminen muodostaa suhdettaan ympäröivään maailmaan.¹⁰⁴ Puukaupungissa tämän suhteen muodostuminen saattaa merkitä niiden ympäristön luonteelle asetettujen tavoitteiden kohtaamista, jotka perustuvat suojelun kulttuurihistoriallisia arvoja korostavaan asiantuntemukseen.¹⁰⁵ Kohdatessaan kodin suojelu voi ulottua arvaamattoman syvälle ihmisen yksityisyyteen, identiteettiin ja elämäntapaan.

Olennaista olisi, että arkielämän kokemuksiin ja asiantuntijuuden tietoon perustuvista kohtaamisista rakentuisi kaupunkiympäristöä, joka saa mielekkyytensä juuri kyseiselle ympäristölle ominaisten elämänlaatua ylläpitävien tekijöiden vaalimisesta ja luomisesta. Parhaimmillaan puukaupungin elinvoiman ja elävyyden ylläpitäminen perustunee suojelutavoitteiden ja ihmisten kokeman kotipaikan merkityksellisyyden välillä käytävään vuoropuheluun. Kaupunkielämästä nousevien intressien ja kaupunkisuojelun kohtaamiseen paneutuminen on niin suojelutavoitteiden toteutumisen kuin kaupunkitilan käyttäjien tyytyväisyydenkin kannalta olennaista. Suojeluhan toteutuu lopulta vasta konkreettisesti rakentamises-

suunnittelukilpailun voittaneeseen, prof. Tuomo Siitosen ehdotukseen. Länsirannalle on muodostunut Vanhan Porvoon ja Empire- Porvoon rinnalle omana kokonaisuutenaan moderni puukaupunginosa. Alueen esittelynä ks. esim. Korpivaara & Alapiha 2005, 54.

¹⁰³ Ks. esim. Marketta Kyttä, Rikhard Manninen & Jani Päivänen, *Tiiviin ja matalan asuinalueen kokeminen ja hyväksyntä: asukastutkimuksen palautemenetelmän kehittäminen: esitutkimusraportti 2001*. TKK/YTK. Espoo 2001.

¹⁰⁴ Juhani Pallasmaa, ”Identiteetti, intimitteetti ja kotipaikka. Huomioita kodin fenomenologiasta.” *Arkkitehti* 1/1994, 16.

¹⁰⁵ Kärki 1993, 68. Kirjoittajan mielestä historiallinen kaupunki ei ole vain julkista ulkotilaa, vaan kulttuuriperintöön kuuluvat myös yksityiskotien pienimmätkin yksityiskohdat, joiden vaalimiseen pyritään vaikuttamaan mm. korjaustapaohjeilla.

sa.¹⁰⁶ Asukkaille korjausrakentamisesta on puolestaan hyötyä vasta, kun arkielämän tarpeisiin kiinnitetään riittävästi huomiota.¹⁰⁷ Hyöty ja tarpeetkin ovat itse asiassa vasta varsin suppea ulottuvuus puhuttaessa ihmistä kokonaisvaltaisesti tyydyttävästä asumisesta.

Jos rakennetun kulttuuriympäristön suojelua määrääviä tekijöitä ovat historialliset, rakennushistorialliset, arkkitehtoniset, rakennustekniset, rakennustaiteelliset ja maisemalliset arvot, ei arjen arvoista kertovia asukasnäkökulmia virallisissa suojeluperusteluissa juuri eritellä. Se voi aiheuttaa ristiriitoja kulttuuriperinnön ja kotipaikan vaalimisen välille. Toisaalta voidaan kysyä, mikä on lopulta arkkitehtuurin tai rakennustaiteen arvo, jos se ei saa merkitystään vastatessaan ihmisen kaipuuseen tuntea yhteenkuuluvuutta paikkoihin, kokea ne omakseen. Rakennetun ympäristön arvojen luonnehtimiseen omaksutut käsitteet saattavat sinänsä olla käyttökelpoisia. Kyse voi olla siitäkin, minkälainen sisältö niille annetaan. Kotina rakennus on parhaimmillaan ihmisen elämää suojaava kokonaisuus, joka monimerkityksisyydessään ja analyttiseen tarkasteluun taipumattomana jää silti aina myös joltain osin arvoitukselliseksi ja selvittämättömäksi. Tämä ei tarkoita kuitenkaan sitä, ettei arkkitehtuurin tai rakennustaiteen arvoa kannattaisi yrittää pohdita myös kodin – ihmisen elämänmuodon kaikinpuolisen suojaamisen – kannalta. Vastassa ei ole välttämättä vain arvoriistiriitoja. Rakennetun kulttuuriympäristön suojelulle voi löytyä myös entistä vankempia perusteita.

Kodin ja yleisemmin paikan kokemuksen luonnetta sekä sen syrjäytymistä suunnitteluasenteissa on pohdittu filosofisella tasolla varsin paljonkin.¹⁰⁸ Ongelmana on kuitenkin edelleen ymmärryksen saattaminen osaksi konkreettista suunnittelua, vaikka lainsäädännön kehittyminen Suomessa onkin merkinnyt asukkaiden vaikuttamismahdollisuuksien korostamista suunnittelussa.¹⁰⁹ Oikeaa asennetta ja sopivia käytäntöjä ollaan silti vasta opettelemassa.¹¹⁰ Kodin asema suunnittelussa on herättänyt viimeaikoina uutta, empiirisistä suunnittelukäytäntöjen ja

¹⁰⁶ Mattinen 1985, 11. Mattinen toteaa suojelun juridisten keinojen, kuten asemakaavan, olevan riittämättömiä, ellei rakennusten omistajilla ole halukkuutta suojelumääräysten noudattamiseen.

¹⁰⁷ Eskelinen 1998, 238.

¹⁰⁸ Ks. esim. Christian Norberg-Schulz, *Genius loci. Towards a Phenomenology of Architecture* (alkuteos *Genius loci – paesaggio ambiente architettura*, 1979). Rizzoli. New York 1980.

¹⁰⁹ Jokaisen osallistumismahdollisuuden turvaamisesta lain yleisenä tavoitteena ks. *maankäyttö- ja rakennuslaki (132/1999)*, 1 §.

¹¹⁰ Maankäyttö- ja rakennuslaki täsmensi osallistumiskäytäntöjä nimenomaan kaavoituksen suhteen. Sari Puustinen on tarkastellut väitöskirjassaan kaavoitustoimea tässä edelläkävijän roolissa vuorovai- kutteisen ja avoimen suunnittelutavan opettelussa. Ks. Sari Puustinen, *Suomalainen kaavoittajaprofessio ja suunnittelun kommunikatiivinen käänne*. Yhdyskuntasuunnittelun tutkimus- ja koulutuskeskuk- sen julkaisu A 34. Teknillinen korkeakoulu. Espoo 2006.

asukkaiden arkikokemusten yhteensovittamista tarkastelevaa tutkimusta.¹¹¹ Oivalus asukkaiden näkökulman unohtamisesta ja toisaalta merkittävydestä ilmenee myös kulttuuriperinnön suojeluun tarkentuvassa tutkimuksessa ja hankkeissa.

Ajatus asukkaiden osallisuudesta on tuotu esiin jo pitkään erilaisissa suojelutoimia säätelevissä ohjelmissa ja julkilausumissa,¹¹² mutta asennemuutosten saattamisessa ruohonjuuritasolle käytännön toimintaan on koettu olevan vielä tehtävää. Syksyllä 2004 käynnistyi Euroopan Unionin Kulttuuri 2000 -ohjelman tuema kansalaisnäkökulmaa kulttuuriperintö- ja ympäristöasioihin tavoitellut projekti. Sen puitteissa pyrittiin luomaan vuorovaikutustapoja kansalaisten ja kulttuuriympäristön asiantuntijoiden välille sekä pohdittiin, miten asukkaiden käsityksiä oman ympäristön arvoista voidaan kartoittaa ja miten he voivat vaikuttaa viranomaistyöhön.¹¹³ Suomesta projektiin osallistui Pirkanmaan maakuntamuseon kulttuuriympäristöyksikkö kokeilukohteenaan Tampereen Pispala. Kokemukset Pispalasta osoittivat tarpeen pohtia entistä vakavammin juuri rakennussuojelun sosiaalista ulottuvuutta, ihmisiä kodeissaan ja näitä koteja rakennussuojelun keskiössä.¹¹⁴

Asukasnäkemyksen puutteesta ajankohtaisena ongelmana kertoo myös se, että Museoviraston koordinoiman kansainvälisen Kestävän kehityksen historialliset kaupungit -hankkeen yhtenä huomiona mainitaan tarve lisätä tutkimusta asukkaiden kokemuksellisen tiedon, tarpeiden ja arvostusten liittämiseksi ympäristöhallinnon prosesseihin.¹¹⁵ Hankkeen puitteissa on selvitetty Forssan Kalliomäen ja

¹¹¹ Ks. esim. Aila Ryhänen, ”Asuinalueet kotien paikkoina suunnittelussa”. *EkoSuKaT. Ekotehokkuus Supistuvissa ja Kasvavissa Taajamissa: Muuttuvan yhdyskuntarakenteen fyysinen, sosiaalinen ja ekologinen tehokkuus*. Loppuraportti (toim. Helka-Liisa Hentilä, Raine Mäntysalo & Leena Soudunsaari). Oulun yliopisto, Arkkitehtuurin osasto, Yhdyskuntasuunnittelun laboratorio. Julkaisu B27. Oulu 2006, 52-58.

¹¹² Asukkaiden osallistumisen merkityksestä ks. esim. *Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas*. ICOMOS. Washington 1987.

¹¹³ CIPECH-projektista (Citizen Perspective on Cultural Heritage and Environment) ks. <http://www.tampere.fi/vapriikki/maakuntamuseo/cipech/index.html> (luettu 5.3.08, päivitetty 22.2.08). Hankkeen yhteistyökumppaneita olivat Suomen Tampere, Ruotsin Norrköping, Latvian Riika ja Italian Forli Cesena.

¹¹⁴ Hannele Kuitunen, ”Elävä kulttuuriympäristö. Rakennussuojelun haasteita, esimerkkinä Pispala.” Esitelmä seminaarissa ”Kotina suojeltu talo. Näkökulmia rakennusperinnön suojelun sosiaaliseen ulottuvuuteen”. Museokeskus Vapriikki, Tampere 24.11.2006. Ks. myös http://www.rakennusperinto.fi/news/Uutiset_2006/fi_FI/entakunkotina/ (luettu 2.2.08, päivitetty 17.1.08)

¹¹⁵ Marianne Lehtimäki, (c) ”Kestävän kehityksen historialliset kaupungit alueellisena voimavarana. Raportti Sustainable Historic Towns – Urban Heritage as an Asset of Development -hankkeen Suomen toimista (toim. Marianne Lehtimäki). Museoviraston rakennushistorian osaston raportteja 17. Sustainable Historic Towns – Urban Heritage as an Asset of Development -hanke ja Museovirasto. Helsinki 2006, 11.

Vanhan Raahan ominaisuuksia asuinympäristöinä asukkaille suunnatulla strukturoidulla lomaketutkimuksella, joka lähetettiin vuonna 2003 alueiden kaikkiin talouksiin. Tällä tavoin on pyritty selvittämään asukkaiden viihtyvyyskokemusten taustalla vaikuttavia paikallisen ympäristön laatutekijöitä, niiden merkitystä myös rakennus- ja kaupunkisuojelun kannalta sekä rakentaa työkalu asukasnäkökulman huomioon ottamiseksi ympäristösuunnittelussa.¹¹⁶ Pelkistettäessä kaupungin kokemuksellista ulottuvuutta pääsääntöisyysperiaatteella ollaan kuitenkin vaarassa kadottaa ihmisyyksilö arvokategorioiden hämärään, vaikka kyseessä olisikin asukasnäkökulma. Turun yliopiston Kulttuurituotannon ja maisematutkimuksen laitoksella vuoden 2006 alussa käynnistyneessä Kotina suojeltu talo - tutkimushankkeessa asukkaiden taloihinsa liittämistä merkityksiä ryhdyttiin puolestaan selvittämään henkilökohtaisin haastatteluin.¹¹⁷ Kuvatunlaiset tutkimusintressit ovat parhaimmillaan toisiaan täydentäviä, koska ne synnyttävät eri tavoin hyödynnettäviä tuloksia ja tarjoavat erilaisen mallin asukkaiden kohtaamiseksi. Jälkimmäinen hanke lähenee omaa tutkimusnäkökulmaani juuri yksilön, tilanteiden ja tapausten erityisyyden esiintuomisessa.

Otettaessa rakennus kotina ja kaupunginosa kotipaikkana astutaan yksinkertaisesta kohti hyvin moniulotteista todellisuutta. Kohdatessaan kodin suojelu kohottaa yksilöllisen ja ainutkertaisen ihmisen, jolloin suojelulle avautuva todellisuus on huomattavasti vaikeaselkoisempi kuin pelkistetty suhde kulttuurin aineelliseen olemukseen. Kohdattu todellisuus on juuri niin moniulotteinen kuin on jokaisen ihmisen tapa olla maailmassa. Suojelun ideologinen ja menetelmällinen pätevyys

¹¹⁶ Risto Suikkari & Kalle Reinikainen, ”Hyvän asuinympäristön perusteita”. *Kestävän kehityksen historialliset kaupungit alueellisena voimavarana. Raportti Sustainable Historic Towns – Urban Heritage as an Asset of Development -hankkeen Suomen toimista* (toim. Marianne Lehtimäki). Museoviraston rakennushistorian osaston raportteja 17. Sustainable Historic Towns – Urban Heritage as an Asset of Development -hanke ja Museovirasto. Helsinki 2006, 31-56. Vertailuaineistona tutkijat käyttivät v. 2002 Vanhassa Porvoossa, Tammisaarella ja Uudessakaupungissa suoritettua asukaskyselyä. Strukturoidusta monivalintavastauksista rakennettiin SPSS-tilasto-ohjelman avulla perusjakaumataulukot, etsittiin riippuvuustekijöitä korrelaatioajojen avulla sekä eri osatekijöiden painottumista ristiinajotaulukoiden avulla. Avovastaukset käsiteltiin NVivo-ohjelmalla. Faktorianalyysia käytettiin puolestaan etsittäessä suuresta muuttujajoukosta tekijöitä, jotka korreloivat keskenään muita enemmän muodostaen näin samankaltaisesti käyttäytyviä kokonaisuuksia.

¹¹⁷ Projektin johtaja Outi Tuomi-Nikula esitteli hanketta aiheeseen liittyvien tahojen verkostoistumista edistäneessä seminaarissa ”Kotina suojeltu talo. Näkökulmia rakennusperinnön suojelun sosiaaliseen ulottuvuuteen.” Museokeskus Vapriikki, Tampere 24.11.2006. Ks. myös <http://www.hum.utu.fi/oppiaineet/satakunta/tutkimus/projektit/kst.html> (luettu 6.5.08, päivitetty 20.11.07). Pitkälti oppinnäytetöin tarkasteltuja tutkimuskohteita hankkeessa ovat Vanha Rauma, Porin Viikari sekä vertailukohtana Saksan Altes Land. Hankkeen julkaisuna ks. Outi Tuomi-Nikula & Eeva Karhunen (toim.), *Kotina suojeltu talo. Arkea, elämää ja rakennussuojelua Suomessa ja Saksassa*. Kulttuurituotannon ja maisematutkimuksen julkaisuja XIII. Pori 2007.

muutosprosessien ohjaamisessa perustuu silloin pitkälti kykyyn toimia tämän epäselvyyden kanssa.

1.3.3 Ote kompleksiseen todellisuuteen

Moderniin maailmaan juurtui pyrkimys ottaa asiat hallintaan todellisuutta yksinkertaistamalla. Koska juuri yksilöllisyys on vaikeasti hallittavaa, se ohitettiin rakentamalla keskiarvoihin ja yleistyksiin perustuvaa todellisuutta. Modernin ajattelutavan mukaan maailmasta on poistettava epävarmuus, jotta se olisi hallittavissa. Epävarmuus olisi taas poistettavissa luomalla yhä perusteellisempaa tietoa suunnitelmien pohjaksi. Koska ihmisen kapasiteetti tiedon tuottamiseksi ja omaksumiseksi on kuitenkin rajallista, oli maailma abstrahoitava yksinkertaiseksi ratkaista. Ihmisen suhde maailmaan ei perustu kuitenkaan yksinomaan järkipäraseen tietämiseen, jolloin sitä ei voi ottaa myöskään haltuun puhtaan rationalismin periaattein aina vain paremmin tietämällä. Maailman tietämiseen perustuva hallittavuus on tavoitteena ongelmallinen, koska se johtaa paitsi todellisuutta ohentavaan, niin myös ilmiöitä erittelevään abstrahointiin. Voimme tietää perusteellisesti jotain ja kokea hallitsevamme sen perusteella jonkin osa-alueen maailman kompleksisessa todellisuudessa. Osa-alueet ovat kuitenkin harvoin eristettävissä muusta maailmasta ilman leikkauspisteitä erilaisten intressipiirien kanssa siten, ettei yllättäviltä vaikutuksilta vältyttäisi.

Pyrkimys hallita perusteellisesti tiettyä osa-aluetta ilmenee yhteiskunnan sektoroitumisena eri asiantuntijuuksien mukaisesti. Osaamisalueiden muodostuminen on sinänsä myönteistä tehtävänjakoa ihmisten keskenään jakamassa todellisuudessa, mutta samalla olisi ylläpidettävä suhdetta kokonaisuuteen. Pitäytymällä tiukasti sektoreissa saatetaan saavuttaa oman osaamisalueen mahdollisimman täydellinen hallinta, mutta juuri tämä pyrkimys voi kääntyä lopulta hallitsemattomuudeksi, jos ei samalla ilmene kykyä havaita ja käsitellä niitä vaikutteita, joita maailman tuntemattomuudesta jatkuvasti tarjoutuu. Epävarmuuden poistamisesta olisi siksi suositeltavaa siirtyä maailman kompleksisuuden sietämiseen. Yksinkertaistaminen voi olla houkuttelevaa, mutta se ei välttämättä kannata kovin pitkälle tulevaisuuteen. Eräs tietämiseen perustuva harha on nähdä tulevaisuus tietynlaisina, ennakkoon suunniteltuina visioina, jotka usein visuaalisuuteen painottuvina merkitsevät entistä korostuneempaa todellisuuden yksinkertaistamista, myös ihmisen tyypistämistä ikään kuin yksiaistiseksi. Visiot voidaan tiettyjen yhteiskunnallisten voimasuhteiden vallitessa tietysti pakottaa toteutumaan, tai sitten ne jää-

vät toteutumatta, koska eivät vastaakaan käytettävissä ollutta tietoa moniulotteisemmaksi paljastuvaa todellisuutta ja aikaa myöten muuttuvia tilanteita.

Epävarmuuden poistamisen ja kompleksisen todellisuuden epäselvyydessä selviytymisen olennaisena erona on suhtautuminen yksilöllisyyteen, maailman monimuotoisuuteen ja yllättävyyteen. Kun epävarmuuden poistaminen perustuu näiden tekijöiden kieltämiseen, epäselvyydessä selviytyminen merkitsee niiden hyväksymistä ja hyödyntämistä. Otteen saamiseksi kompleksiseen todellisuuteen Markku Sotarauta suosittelee asennemuutosta strategiseen ajatteluun tuomalla esiin ns. pehmeän strategian idean. Sen mukaisesti epävarmuuden poistamisen sijasta tavoitteena olisikin oppia elämään epäselvyydessä. Hallittavuus saa tällöin uuden merkityksen. Se on pikemminkin hetkellistä tilanteiden tasalla pysymistä ja niihin tarttumista kuin maailman vakiinnuttamista halutunlaiseksi.¹¹⁸ Myös kaavoitusta voidaan pitää strategisena suunnitteluna, jolloin esimerkiksi asemakaava on strategisista tavoitteista ilmaiseva dokumentti.¹¹⁹ Saman tien voidaan kysyä, toteuttaako asemakaava epävarmuuden poistamista vai epäselvyydestä ammentamista.

Suojelussa on pitkälti kyse tavoitteiden luomisesta, niiden varmentamisesta erilaisin menetelmin sekä vaikuttamisesta ihmisten asenteisiin. Eräs ongelma on se, että tavoitteiden asettajat ovat yleensä muita tahoja kuin tavoitteiden toivotut toteuttajat – viime kädessä rakennusten omistajat.¹²⁰ Vaikka rakennetun ympäristön suojeleminen vaikuttaa varsin sektoroituneelta yhteiskunnan osa-alueelta, on sen kenttänä kuitenkin mitä suurimmassa määrin yksilöllisten intressien värittämä kompleksinen todellisuus. Voidaan olettaa, että tilanteeseen liittyy kiusaus irrottaa kohde suojeleminen objektiksi maailman moninaisesta todellisuudesta – kuten rakennus ihmisestä ja hänen elämäntilanteestaan vaikuttavista asioista – abstrahoitavaksi yksinkertaiseksi ratkaista. Sotaraudan ajatusten perusteella tällainen hallintapyrkimys johtaa kuitenkin lopulta menettämiseen. Todellisuuden epäselvyyden hyväksyntä, hyödyntäminen ja siitä oppiminen saattaisivat sen sijaan auttaa ha-

¹¹⁸ Markku Sotarauta, *Kohti epäselvyyden hallintaa. Pehmeä strategia 2000-luvun alun suunnittelun lähtökohtana*. Acta Futura Fennica No 6. Tulevaisuuden tutkimuksen seura. Finnpublishers Oy. Tampere 1996, 124.

¹¹⁹ Vrt. Rajaniemi 2006, 184. Rajaniemi pitää kaavoitustapaa strategiana tutkittuaan sitä, miten kaavoitusjärjestelmä tukee jatkuvan kasvun periaatetta. Suunnittelustrategioiden avulla kasvutavoitteet tehdään oikeutetuksi ja kaavoitusjärjestelmä valjastetaan puolestaan kasvumahdollisuuksien tuotannoksi.

¹²⁰ Vrt. Peter J. Larkham, *Conservation and the City*. Routledge. London & New York 1996, 5. Kirjoittaja tarkastelee kaupunkisuojausta suhteessa muutokseen. Suojelukohteiden valintaperusteista hän kysyy, kenen kuuluisi määrittää suojeleminen arvoiset kohteet ja saavuttaako määrittäminen asukkaiden, työntekijöiden tms. kyseisessä kohteessa toimivien hyväksynnän.

vaitsemaan ympäristön luontevia kehitysprosesseja, joiden tukeminen merkitsisi kulttuuri-ilmion mielekästä jatkuvuutta.

Kulttuuriympäristö, kuten aluekehitys ylipäättään, muotoutuu lopulta yksilöiden synnyttämän dynamiikan suomin edellytyksin.¹²¹ Arkikokemusta paljastamalla pyrin tutkimuksessani etsimään näkemystä suhtautua ainutkertaisten yksilöiden myötä alati muuntuvaan kompleksiseen todellisuuteen suojelun ja asumisen kohtaamisen edistämiseksi. Suhteessa yksilöllisiin kokemuksiin tutkimuksessa pohditaan kollektiivisen todellisuuden kehittymismahdollisuuksia tarkastelemalla suojelussa vallitsevaa toimintakulttuuria sekä eri toimijoiden kuten asukkaiden ja viranomaisten välistä sekä keskinäistä vuorovaikutusta. Suojelun ideologisen ja menetelmällisen pätevyuden arvioimiseksi tutkimuksessa sovelletaan siksi ihmisen ainutkertaisen yksilöllisyyden tavoittamiseen perustuvaa pehmeän strategian ideaa.

Ottaessaan huomioon maailmaan kompleksisuutta tuottavan yksilön ja muutkin ihmisen tietämisen tavat kuin rationaalisen järjenkäytön Sotarauta on ihmiskäsityksensä puolesta hyvin lähellä Lauri Rauhalan ja Arnold Berleantin ajatuksia. Periaatteita voi soveltaa myös tutkimuksen tekemiseen, kun tavoitteena on ymmärtää yksilöiden subjektiivisia kokemuksia. Niiden mukaisesti strategin, jollaiseksi myös tutkijan voi ajatella, ei tule seurata vain yleisiä trendejä, vaan myös pieniä asioita, tapahtumia ja tilanteita, jotka saattavat muuttaa trendejä. Ajan hermolla pysyttely vaatii siten jo heikkojen signaalien tunnistamista ja niiden merkitysten oivaltamista, vaikka ne pääosin laadullisina voivatkin olla sellaisinaan vaikeita tulkita ja sisäistää.¹²²

¹²¹ Vrt. Markku Sotarauta & Kati-Jasmin Kosonen, ”Strategiarituaaleja koneistoyhteiskunnassa vai dynaamisia prosesseja tietämystaloudessa?” *Yksilö, kulttuuri, innovaatioympäristö. Avauksia aluekehityksen näkymättömään dynamiikkaan* (toim. Markku Sotarauta & Kati-Jasmin Kosonen). Tampere University Press. Tampere 2004, 27. Kirjoittajien mielestä yksilöiden merkitys muiden tekijöiden rinnalla on entisestään korostunut osaamisen varassa kehittyvässä yhteiskunnassa. He olettavat yksilöiden roolien ja logiikkojen muutoksen olevan lähitulevaisuudessa merkittävä alueiden kehitystä muokkaava tekijä. Yksilöiden logiikasta syntyvän dynamiikan hahmottaminen olisi siten yksi tehokkaan aluekehittämisen perusedellytyksistä.

¹²² Sotarauta 1996, 243-250. Vrt. Jari Kolehmainen, ”Instituutioista yksilöihin. Paikallisen innovaatioympäristön kolme tasoa.” *Yksilö, kulttuuri, innovaatioympäristö. Avauksia aluekehityksen näkymättömään dynamiikkaan* (toim. Markku Sotarauta & Kati-Jasmin Kosonen). Tampere University Press. Tampere 2004, 49, 52. Kolehmaisesta mielestä tällainen tieto voi olla epämääräistä ja sirpaleista, mutta auttaa uusien näkökulmien ja ideoiden synnyttämisessä vakiintuneiden ajatusmallien ja perusoletusten kyseenalaistamiseksi.

1.4 Kaksi puukaupunkia

1.4.1 Vertailun merkitys ja paikallisuus

Tutkimukseni kohteina on kaksi asemakaavalla suojeltua, historiallista puukaupunkialuetta – Vanha Porvoo ja Vanha Raahe.¹²³ Vanhaa Porvoota on pidetty suojelun suhteen yhtenä kehittyneimmistä, kun taas Vanhaa Raahea yhtenä ongelmallisimmista. Kahden kohteen avulla on tavoiteltu ennen kaikkea suhdetta paikallisuuteen. Tutkimusasetelman kannalta vertailu ei ole sinänsä välttämätöntä, mutta sen voi olettaa ylläpitävän tutkijan valppautta ja herkkyyttä havaita selkeämmin ilmiön eri puolia. Näin lienee helpommin vältettävissä asioiden ottaminen ja ohittaminen itsestäänselvyyksinä.¹²⁴ Kahta lähtökohtaisesti melko erilaista kohdetta tutkittaessa pyritään lisäksi välttämään ilmiön yhdenmukaistaminen ennalta määritettyyn puukaupunkiteemaan. Samoista syistä myös useamman kuin kahden tutkimuskaupungin sisällyttäminen tutkimukseen olisi ollut turhaa ja aineiston kasvamisen vuoksi hankalaakin.

Tutkimuksessa pyrin tuomaan esille ilmiön monimuotoisuuden ja paikalliset vivahteet sekä pohtimaan sitä, miten suojelu voi suhtautua kokonaisuuksiin niitä merkityksiltään ohentamatta. Periaatteessahan suojelu korostaa juuri paikallisten piirteiden arvoa, mutta usein se pelkistyy tiettyjen historiallisten kerrostumien valikoitumiseksi suojelun kohteiksi. Suojeluperiaatteiden noudattaessa pitkälti kansallisesti tai jopa kansainvälisesti muotoiltuja tavoitteita voisi ajatella, että suojelu saattaisi toimia jopa paikallisuuden tukemisen vastaisesti.¹²⁵ Yhdenmukaiset suo-

¹²³ Käsitteillä Vanha Raahe ja Vanha Porvoo tarkoitan nykyisten suojelukaavojen rajaamia alueita. Se vastaa lähinnä tänä päivänä vakiintunutta käytäntöä, vaikka myös muunlaisia alueellisia rajauksia tavataan perustuen esim. suojelutavoitteisiin tai kokemukselliseen kaupunkiin, joka ei ole välttämättä kartassa määriteltyjen rajausten mukaista. Alueista käytetään toisinaan myös ilmaisua vanha kaupunki. Vanhasta Raahesta puhutaan myös Puu-Raahena. Vanhan Raahan erilaisista rajautumisista ks. Rajaniemi 2006, 33.

¹²⁴ Vrt. Eija Syrjäläinen, ”Etnografinen opetuksen tutkimus; Kouluetnografia.” *Laadullisen tutkimuksen työtapoja* (toim. Leena Syrjälä et al.). Kirjayhtymä Oy. Helsinki 1994, 79.

¹²⁵ Vrt. Olli-Paavo Koponen, ”Paikallisuus voimavarana rakennettujen alueiden kehittämisessä. Eräs juonne kansainvälisessä rakennussuojelussa.” *Rakennusperintö ja paikallisuus* (toim. Sirkka Köykkä). TTKK, Arkkitehtuurin osasto / Arkkitehtuurin historian ja teorian laitos. Tampere 2000, 22-23. Koposen mielestä suomalaisiakin kaupunkialueita on suojeltu monumenttien kaltaisina objekteina Museovieraston kansallisia tavoitteita noudattaen sen sijaan, että suojelu olisi perustunut paikallisiin erityisolosuhteisiin ja kulttuuriin. Hän ehdottaa vaihtoehtoista näkemystä Euroopassa vahvana vallitsevalle keskusjohtoiselle kaupunkien rakennussuojelulle tuomalla esiin paikallisuuteen perustuvan ajattelutavan lähtökohtanaan biologi Patrick Geddesin (1854 – 1932) periaatteet ja elämäntyö Edinburghin slummiutuneen vanhan kaupunginosan elvyttämiseksi mm. asukas yhteistyön avulla.

jeluperiaatteet voisivat siten periaatteessa yhtä lailla hävittää paikallisuutta kuin esimerkiksi maanlaajuisesti samanlaisena toistuva, etupäässä uudisrakentamisen tarpeisiin suunnattu, kaupallinen rakennustarviketuotantokin.¹²⁶ Tästä syystä kaupunkisuojelua käsitellään tutkimuksessa paikallisvetoisesti tutkimuskohteita koskevasta aineistosta havaittuja teemoja esiin nostaen. Tutkimuksessa pyritään välttämään ylhäältä alas suuntautuvaa asennetta, jonka perusteella kohteisiin sovellettaisiin jossain muualla hyväksi havaittuja käytäntöjä.

Paikallisuutta ei nähdä tutkimuksessa vain vakiintuneina olemassa olevaa tilannetta luonnehtivina piirteinä, vaan jatkuvana syntymisenä. Siten suojelukaan ei ole vain olemassa olevien paikallisten piirteiden vaalimista, vaan myös uutta luovan prosessin tukemista. Tästä syystä olen katsonut aiheelliseksi pohtia kunkin puukaupungin omista lähtökohdista syntyneiden ominaisuuksien vaalimisen ja paikallisiin voimiin perustuvan kulttuurin jatkuvuuden välistä suhdetta. Puukaupungit ovat syntyneet paikallisin voimin, vaikka ulkoa tulleita vaikutteita onkin omaksuttu ja sovellettu. Suojelu on tänä päivänä yksi vaikutteita, jota voidaan omaksua ja soveltaa. Paikallisuus kehkeytyy juuri tuosta omaksumisen ja soveltamisen tavasta, joka saa puolestaan perusteensa ihmisen paikan tuntemuksesta. Olennaista on tällöin se, minkälaisia mahdollisuuksia suojelu suo paikalliselle soveltamiselle.

Tutkimuksella ei siten etsitä ensisijaisesti paikallisiksi nimettäviä piirteitä, vaan ennen kaikkea tapaa suhtautua jatkuvasti muutoksenalaiseen ja uusia piirteitä saavaan paikallisuuteen. Myös paikallisuuden kannalta tutkimuksessa on siten osoittautunut tarpeelliseksi tuoda esiin puukaupunkia asuva yksilö, koska juuri yksilö kokemuksineen suhteessa ympäristöön muodostaa sen potentiaalilin, joka vie kulttuuria eteenpäin. Ihminen ei ole kuitenkaan maailmassa yksin, vaan aina tavalla tai toisella yhdessä muiden ihmisten kanssa. Siksi olennaista on myös se, miten yksilöt suhtautuvat toisiinsa ja tuntevat kulttuurin paitsi omakseen niin samalla myös yhteiseksi.

¹²⁶ Suojelun piirissä kaupallisen rakennustarviketuotannon on katsottu uhkaavan perinteistä paikallista rakennustapaa. Ks. esim. Riipinen 1995, 13. Riipinen toteaa 1960- ja 70-lukujen huoleksi sen, säilyykö puukaupunkirakennus ylipäättään. 1990-luvun keskeisenä tavoitteena hän pitää puolestaan rakennusten identiteetin ja arkkitehtuurin säilymistä. Hän toteaa, että jokainen rautakauppojen julistama ”ikkunanvaihtoviikko” tappaa osan suomalaisen puukaupungin ainutlaatuisuudesta.

1.4.2 Aineistotyytit ja tavoiteltavan tiedon luonne

Tutkimuksessani olen tavoitellut tietoa, joka kuvaa eri toimijoiden puukaupunkiin liittämiä merkityksiä ilmaisevia asenteita, tuntemuksia, mielikuvia, odotuksia ja tavoitteita. Aineiston on ollut määrä soveltua kuvaamaan myös ihmisen ympäristökokemusten luonnetta. Aineistoa ovat näitä seikkoja esiintuovat asiakirjat, teksti- ja piirustusdokumentit, ympäristö itsessään ihmisen toiminnan kenttänä sekä pääsosassa haastattelut.

Aineistot voidaan luokitella tutkimuksesta riippumatta syntyneisiin ja tutkimuksen tuottamiin aineistoihin. Olemassa oleva ympäristö havainnoinnin kohteena sekä asiakirjalähteet edustavat tutkimuksesta riippumatta syntyneitä aineistoa, johon tutkijan vaikutus on lähinnä valikoiva ja tulkitseva. Koska tutkimuksesta riippumatta syntyneen aineiston käyttö merkitsee menetelmää, jossa tutkija ei toiminnallaan vaikuta tutkimuskohteensa ilmenemisen tapaan, voi sen eräänä arvona pitää tutkimuksen luotettavuuden tukemista.¹²⁷ Kaikista ilmiöistä ja niiden eri ulottuvuuksista ei ole kuitenkaan välttämättä saatavissa valmista aineistoa.

Tässä tutkimuksessa erityisesti asukkaiden kokemuksiin perustuvia tavoitteita ja toiveita ei katsottu voitavan tutkia riittävän perusteellisesti olemassa olevien aineistojen perusteella, jolloin päädyttiin käyttämään haastattelua yhtenä menetelmänä. Haastattelut ovat muodostuneet lopulta keskeisiksi tutkimuksen ongelmanasettelun ja uuden tutkimustiedon tuottamisen kannalta. Haastattelut ovat tavasta riippuen tutkijan enemmän tai vähemmän ohjaamaa toimintaa aineiston tuottamiseksi. Haastattelutavalla ja -asenteella voidaan kuitenkin säädellä sitä, missä määrin ilmiön annetaan paljastaa omaa luonnettaan tutkijan ennakkomäärittysten vaikutus minimoiden. Haastateltavalla on myös aina viime kädessä valta niihin valintoihin, joiden perusteella hän kertoo asioista.

Tutkimuskohde ei ole paljastettavissa sellaisenaan yksiselitteisenä todellisuutena, vaan ilmiö asettuu ymmärrettäväksi sen olemassaolotapansa perusteella, jonka tutkija on tematisoinnillaan rajannut tutkimuksen lähtökohdaksi. Tässä tutkimuksessa tavoiteltavan tiedon luonne perustuu siten teoreettisten lähtökohtien määrittelemään ontologiseen ratkaisuun nähdä puukaupungin kulttuurinen todellisuus ihmisten kokemuksellisenä todellisuutena. Tällöin tavoiteltavaa tietoa on keskeisesti se, mitä ihmisen kokemuksista on selvitettävissä. Kun tutkimuksen kohteena on puukaupungin luonne ihmisen kokemana, on tätä kokemusta luon-

¹²⁷ Colin Robson, *Real World Research: A Resource for Social Scientists and Practitioner-Researchers* (2. painos). Blackwell Publishing. Oxford 2002 (1993), 348-349.

nehtivaa tietoa, kuten haastateltavien puhetta, pidettävä totuutena sinänsä. Sillä ei ole merkitystä, että tämä totuudellisuus vaihtelee eri ihmisten välillä. Ihmisen mielipide on aina hänen maailmankuvaansa perustuvaa totuutta jostain asiasta, vaikka sillä ei olisikaan vastaavuutta myöskään erilaisten dokumenttien tai mittausten avulla todennettavan tiedon kanssa.¹²⁸ Vastaavasti jokin dokumentissa todettu seikka on totuutta omassa kontekstissaan.

Tutkimusaineistosta paljastuvia erilaisia totuuksia pitäydytään arvottamasta totuudellisuutensa suhteen paremmiksi tai huonommiksi. Tämä merkitsisi ilmiön moniulotteisuuden ohittamista, vaikka juuri sen paljastaminen on tavoitteena. Eri-laiset kokemukselliset ulottuvuudet juuri tekevät puukaupungista sen, mikä se kokonaisuudessaan on. Arvioinnin perusteina on sen sijaan teoreettisiin lähtökohtiin nojaava ja myös tutkimuksen myötä aineiston tulkinnan perusteella kehittyvä käsitys hyvästä elinympäristöstä ja kulttuurin suotuisuudesta.

1.4.3 Asiakirja-aineisto

Asiakirja-aineisto edustaa useimmiten niitä laatineiden tahojen tietoista pyrkimystä ilmaista rakennettuun kulttuuriympäristöön liitettyihin merkityksiin perustuvia tavoitteita. Ne ilmaisevat tietoista asioiden käsitteellistämistä ja merkityksillä operointia suunnitelmallisten tavoitteiden asettamiseksi.

Tutkimuskohteiden tilannetta on selvitetty tarkastelemalla suojelua määrittävien kaupunkisuunnitteluasiakirjojen tavoitteenasettelua. Asemakaavalle suojelumenetelmänä asetetusta painoarvosta johtuen siinä ilmaistut tavoitteet ovat varsin keskeisessä osassa. Dokumenttiaineiston avulla on seurattu paikkakuntien suojelukehitystä, mutta pääpaino on ollut vallitsevan tilanteen hahmottamisessa. Suojelulle luotujen edellytysten ja yhteiskunnassa vallitsevien tavoitteiden selvittämiseksi on perehdytty rakennetun kulttuuriympäristön suojelua koskevaan lainsäädäntöön, selvityksiin ja ohjelmallisiin linjauksiin kansallisella sekä kansainvä-

¹²⁸ Rauhala 1989 (a), 102. Rauhalan mielestä käsitys ihmisen elämänlaadusta tulee perustaa hänen omaan kokemukseensa, ei objektiivisiin kriteereihin sikäli, kun niitä voidaan edes asettaa. Esim. kokemus olemassaolon onnistuneisuudesta voi Rauhalan mukaan olla ihmisen tajunnassa myönteisesti väritynyt kokonaistila, vaikka hänen elämäntilanteensa joidenkin tekijöiden kannalta arvioiden vaikuttaisi ulkopuolisesta vaatimattomalta tai jopa erittäin huonolta. Vastaavasti ihmisen oma kokemus elämänsä epätydyttävyydestä on sellaisenaan tosiasia, vaikka hänen elämänolosuhteensa vaikuttaisivat eri tekijöitä tarkkaillen olevan periaatteessa kunnossa. Vrt. David Stewart & Algis Mickunas, *Exploring phenomenology: a guide to the field and its literature*. (2. painos) Ohio University Press. Athens 1990 (1974), 4. Kirjoittajien mukaan juuri fenomenologiselle suuntaukselle on ominaista, että todellisuutta ei mielletä sellaisena kuin se materiaalisessa mielessä pyritään objektiivisesti käsittämään. Kiinnostuksen kohteena on sen sijaan ihmisen tietoisuuden sisältö.

lisellä tasolla. Kansainvälisten suojeluperiaatteiden olennaisinta aineistoa ovat kulttuuriperinnön suojelua ajavien organisaatioiden tuottamat suositukset, julistukset ja sopimukset, koska niillä on usein kansallisella tasolla sovellettuina merkittävä vaikutus viranomaisten toimintaan ja asenteiden kehittymiseen. Asiakirjat muodostavat hierarkkisen kokonaisuuden, ja ne ovat usein toisiinsa viittaavia ja toisistaan perusteita hakevia. Dokumentit ovat pääosin kirjallisia, mutta niihin sisältyy toisinaan myös piirros-, kartta- ja valokuva-aineistoa.

Vallinneisiin paikallisiin muutosintresseihin kytkeytyviä suojelutavoitteita kuvaavaa aineistoa edustavat rakentamisintressejä kommentoivat suojeluviranomaisten lausunnot. Tutkimuksen haastatteluvaiheen pohjustamiseksi lausuntoaineistoa on käyty läpi nykyisten suojeluasemakaavojen voimaantulosta lähtien. Pitkä tarkasteluväli katsottiin tarpeelliseksi, koska haastatteluissa saatetaan viitata hyvinkin kaukaisiin tapahtumiin. Lausunnot ovat muodostaneet tärkeän taustaineiston suojeluun, asumiseen ja rakentamiseen liittyvien intressien sekä alueiden kehityssuuntien alustavaksi hahmottamiseksi. Suojeluargumentointia suhteessa esitettyyn muutokseen tarkasteltiin yksityiskohtaisesti vuosien 2000 – 2002 lausuntojen avulla. Lausuntojen, haastatteluiden ja ympäristöhavaintojen osoittaman tarpeen perusteella on tarkasteltu myös rakennuslupasuunnitelmia. Vaikka rakennuslupaprosessiin liittyvät asiakirjat ilmaisevat asukkaiden tai muiden kaupunkia rakentamaan pyrkivien intressejä, ei niiden ole katsottu kuitenkaan ilmaisevan riittävän luotettavasti rakentamishalujen taustalla vaikuttavia arvoja ja motiiveita. Rakennuslupa-asiakirjoista ei myöskään selviä, mitkä ulkoiset tekijät ovat vaikuttaneet niissä ilmaistuihin suunnitelmiin. Niiden avulla voidaan kartoittaa lähinnä erilaisten muutostapojen esiintymistä. Rakennuslupa-asiakirjojen perusteella ei ole selvitetävissä myöskään niiden ihmisten intressejä, jotka eivät ole halunneet ympäristöönsä muutoksia, ainakaan rakennus-, toimenpide- tai purkulupaa vaativia.

Tutkimuksen aikaulottuvuuteen sisältyy *rakennuslain (370/1958)* korvaaminen vuoden 2000 alussa *maankäyttö- ja rakennuslailla (132/1999)*. Suuri osa tutkimuksen kohdekaupunkien rakennetun ympäristön tilaa ja siihen kohdistettuja tavoitteita luonnehtivasta asiakirja-aineistosta, kuten suojeluasemakaavat, on laadittu jo rakennuslain aikana. Ympäristön havainnointi suurimmaksi osaksi ja haastattelut kokonaisuudessaan ajoittuvat puolestaan vuoden 2000 jälkeiseen aikaan. Lakien keskinäiseen vertailuun syventymistä ei ole katsottu joitakin keskeisiä huomioita lukuun ottamatta tarkoituksenmukaiseksi. Olennaisemmaksi on katsottu suojelun mahdollisen kehittämistarpeen peilaaminen nykyisen lainsäädännön suomiin edellytyksiin sekä muihin yhteiskunnallisia tavoitteita luonnehtiviin

asiakirjoihin. Näitä ovat esimerkiksi kiihtyvällä tahdilla laaditut aihepiiriin kuuluvat strategiat.

Asiakirja-aineiston analysoinnissa keskeistä on ollut hahmottaa rakennettuun ympäristöön kohdistuvia tavoitteita. Sisällön perusteella on pyritty tulkitsemaan ympäristöön liitettyjä merkityksiä sekä asianomaisen tahon tapaa suhtautua ympäristöön. Koska asiakirjat edustavat useimmiten instituutioiden piirissä kollektiivisesti työstettyä tavoitteenasettelua, on kuitenkin suhtauduttava varauksella niiden tulkitsemiseen henkilökohtaista kokemusta ilmaisevina. Ilmaistuilla tavoitteilla on joka tapauksessa suuri vaikutus siihen, minkälaisiin uomiin niiden vaikutuspiirissä olevien yksilöiden ympäristösuhde voi asettua. Eräs näkökulma on ollut tarkastella suojelua negatiivisen imagonsa mukaisesti kieltojen ja määräysten asettajana sekä vastaavasti mahdollisuuksien antajana.¹²⁹

1.4.4 Ympäristön havainnointi

Ihminen vaikuttaa ympäristöönsä monella tapaa jättäen siihen myös välittömiä fyysisiä jälkiä. Ihmisen toiminnan seuraukset voivat ilmetä merkkeinä materiaalin kulumisesta tai erilaisina ihmisen luomina materiaalisina kokonaisuuksina.¹³⁰ Korjaaminen ja täydennysrakentaminen tuottavat selkeitä ihmisen jättämiä jälkiä. Periaatteessa on kysymys siitä, minkälaisia asioita ihminen lisää ympäristöön ja minkä poistumista hän edistää. Poistuma voi merkitä materian asteittaista häviämistä käytöstä aiheutuvana kulumisena tai kertakaikkista poistamista, kuten rakennuksen purkamista. Sekä kulumista osoittavat seikat että ympäristöön lisätyt tuotokset merkitsevät ihmisen ja ympäristön vuorovaikutuksen seurauksena syntyneitä fyysisiä ominaisuuksia, jotka säilyvät erilaisina jälkinä vielä tämän vuorovaikutuksen päätyttyä. Jättämiensä jälkien myötä ihmiset paljastavat aina jotain itsestään, ympäristösuhteestaan ja elämäntavastaan. Tutkijan mielenkiinnon mukaan tällaisina tuotoksina voidaan tarkastella yhtä hyvin tämän päivän arkista esi-

¹²⁹ Suojelun negatiivinen imago kieltojen antajana on tullut esille hiljattain myös opetusministeriön tilaamassa Museovirastoa koskevassa selvityksessä. Ks. Jouni Mykkänen, *Museovirasto aktiiviseksi kansallisen identiteetin rakentajaksi*. Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2007:33. Opetusministeriö. Helsinki 2007. Selvityksen uutisointia koskien ks. Teemu Luukka, ”Selvitysmies pelkää Museoviraston näivettyvän.” *Helsingin Sanomat* 22.5.2007, C1.

¹³⁰ Eugene J. Webb et al., *Unobtrusive Measures: Nonreactive Research in the Social Sciences*. Rand Mc Nally College Publishing Company. Chicago 1966, 35-43. Kirjoittajat erittelevät ihmisten toimintaan perustuvat jäljet kulumiseksi tai jonkin ympäristöön lisätyn asian aiheuttamiksi käyttäen termejä ”*natural erosion measures*” ja ”*natural accretion measures*”.

nemaaailmaa kuin jotain arkeologista kohdettakin. Tarkastelu voidaan ulottaa koko siihen aikaan, jolta ihmisen jättämiä jälkiä on maailmassa havaittavissa.¹³¹

Menetelmän puutteiksi voidaan katsoa, ettei tutkija voi välttämättä päätellä, ketkä ihmiset ovat vastuussa juuri tietyistä ympäristössä havaituista merkeistä tai mitkä muut tekijät, kuten materiaalin ominaisuudet ja luonnonolosuhteet, vaikuttavat jälkien luonteeseen. Nämä seikat eivät muodostu ongelmaksi, jos tutkimuksessa ei ole tarpeen identifioida yksittäisiä toimijoita ja ympäristön merkkejä tarkkaillaan lähinnä antamaan suuntaa ilmiön kokonaisvaltaiselle ymmärtämiselle. Havainnointia täydentävästi toimijoiden ja ympäristön vuorovaikutuksen tapaa voidaan tarkastella myös muun aineiston avulla, kuten tässä tutkimuksessa tehdään. Rakennetun ympäristön tilan välitön havainnointi kentällä on auttanut muun tarvittavan tutkimusaineiston määrittämisessä ja erilaisten kontekstien hahmottamista aineiston tulkinnassa. Virittäessään tutkijan luovuuden ja kekseliäisyyden ympäristön havainnointi on merkittävä ilmiön esiymmärryksen lähde, alustavien tutkimuskysymysten perusta ja tutkimusta suuntaava tekijä, johon on mahdollista aina palata pohtimaan tutkimuksen kuluessa saavutetun informaation merkitystä.¹³²

Tutkimuksessani rakennetun ympäristön havainnoinnin kohteena ovat olleet asiat, jotka ilmentävät suojelun tavoitteenasettelua ja ihmisen kaupunkielämän muotoa. Havainnot liittyvät aina tavalla tai toisella myös muutokseen ja pysyvyyteen. Ihmisen toiminta nähdään helposti muutoksena, mutta toisaalta ympäristön pysyvinä näyttäytyvät piirteet voivat yhtä hyvin olla ihmisen toiminnan tulosta ja perustua tietoiseen valintaan. Historiallinen kerrostuneisuus antaa tarkastelulle aikaperspektiiviä. Menneiden sukupolvien elämäntapa on edelleen jossain määrin läsnä – aistittavissa erilaisina jälkinä. Vuosisataisen kulumisen jäljet ympäristössä edelleen nähtävinä saattavat merkitä sitä, että nykyiset asukkaat arvostavat ympäristön historiallisuutta. Tällöin ei ainoastaan materiaalin poiskuluminen, kuten siileiksi ja kuopalle askelletut portaat, indikoi jonkun asian suosiota käytössä. Suosiota indikoi yhtä lailla esimerkiksi se, että 1700-luvulta peräisin oleva rakennus on edelleen jäljellä. Vastaavasti poiskulumisen, eroosion, tarkastelun voi kääntää merkitsemään sitä, että käyttämättä jättäminen ja ympäristön huolenpidon laiminlyöminen merkitsee rakennusten huonoon kuntoon menemistä, jopa häviämistä.

¹³¹ Ihmisen toiminnasta aiheutuneiden jälkien tarkastelusta tutkimusmenetelmänä ks. Robson 2002 (1993), 346-348.

¹³² Jälkien (“*trace measures*”) tarkkailun eduista ja ongelmista tutkimuksessa ks. Robson 2002 (1993), 349.

Vaikka luonto sääolosuhteineen on tämän eroosion välitön aiheuttaja, on se välillisesti kuitenkin ihmisen käytöksestä johtuvaa.

Suhteellisen pitkä tarkastelujakso on antanut tutkimuksessa mahdollisuuden havaita nopean muutoksen ohella myös jonkin verran tällaista ympäristön hidasta muuttumista. Jonkin asian lisääminen, tuominen osaksi ympäristöä näkyy puolestaan esimerkiksi erilaisina rakennusten muutos- ja korjaustöinä, laajennuksina sekä kokonaisina uudisrakennuksina tai vaikkapa katujen pinnoitteina ja kalusteina. Samalla on kuitenkin tehty päätöksiä siitä, mikä ei muutu. On saatettu päättää säilyttää ikkunat siten, että korjataan vain niiden vioittuneet osat eikä vaihdeta koko ikkunoita uusiin. Niin uusien asioiden tuominen ympäristöön kuin merkit kulumisestakin voivat siten viitata sekä ympäristöstä huolehtimiseen että laiminlyömiin.

Erilaiset ympäristön personalisointia ilmaisevat asiat voivat antaa viitteitä sellaisista asioista, kuten viihtymisestä.¹³³ Tällöin esimerkiksi yksityisten talojen pihat rakennelmineen, istuksineen ja portinpielineen tai vaikkapa ikkunautojen esinemaailma voivat olla hyvin kertovia. Ympäristön siisteyden tai roskaisuuden sekä rakennusten kunnossapidon tason voidaan arvella indikoivan huolenpitoa tai toisaalta välinpitämättömyyttä. Ympäristön jäljet kuvaavat paitsi ihmisten toimintaa niin antavat viitteitä myös toiminnan taustalla vaikuttavasta arvomaailmasta. Ympäristön havainnoinnin perusteella ihmisten tavoitteista, arvoista ja maailmankuvasta voi kuitenkin muodostaa vain arvailuja. Ihminen ei toteuta kaikkia aikeitaan ympäristössä, eivätkä kaikki jäljet perustu tietoisiin aikeisiin.¹³⁴ Aikeiden toteutumiseen, toteutumattomuuteen tai toteutumisen tapaan voivat vaikuttaa myös muut kuin esimerkiksi kiinteistön omistajan omat intressit. Ympäristöä havainnoimalla ei voi saada myöskään selkoa siitä elämäntilanteesta, jossa ihminen on aikeitaan toteuttanut. Jokin toteutustapa ei välttämättä kerrokaan ihmisen arvomaailmasta, vaan jostain elämäntilannetta määrittävästä seikasta, kuten terveys- tai rahatilanteesta.

Ympäristön havainnoinnissa on siksi pitäydyttävä tekemästä lopullisia johtopäätöksiä havaittujen jälkien syistä, jottei sorruttaisi ilmiötä yksinkertaistavaan, kuvitteelliseen ja omia tutkimusintressejä tukevaan selittämiseen. Ympäristön ha-

¹³³ Personalisoinnista viihtymisen tekijänä ks. Liisa Horelli, *Ympäristöpsykologia*. Weilin + Göös. Espoo 1982, 116.

¹³⁴ Vrt. Rauhala 1993, 95. Rauhala korostaa, ettei ihmisen ajatusmaailmasta voi saada riittävästi selkoa hänen käyttäytymisensä perusteella. Kun merkitysten muodostaminen on ajallisesti primäärimpää kuin toiminta, ilmenee se esimerkiksi käyttäytymistä ja toimintaa koskevin suunnitelmin. Voi käydä myös niin, ettei tavoitteiden mukaisia suunnitelmia koskaan toteuteta. Ihminen voi myös jälkikäteen katua toimintatapaansa antaessaan tilanteelle uusia merkityksiä.

vainnoinnin arvo perustuukin keskeisesti siihen, että tutkija pysyttelee avoimena erilaisten mahdollisuuksien oivaltamiselle tutkimuksen suuntautumiseksi. Paikkojen olemus, ilmapiiri ja elämänmeno ovat muodostaneet tärkeän osan siitä taustasta, jota vasten tutkimuksen etenemisen edellyttämät ratkaisut ovat syntyneet sekä tiedostaen että tietysti tiedostamattakin. Ympäristön havainnointi on siksi nähty suuntaa antavana ja ideoita herättävänä intuition lähteenä, joka voi avata mahdollisuuksia ilmiön monitahoisuuden käsittämiseen. Ympäristön havainnointi on kuitenkin ulkopuolista ja helposti visuaalisuuteen painottuvaa tarkkailua, jonka avulla on mahdoton lähestyä puukaupunkia lähestulkoonkaan siten, kuin se koetaan itse eläen. Ympäristön havainnoinnilla ei siksi pyritä ilmiön syy – seuraussuhteiseen selittämiseen tai mitattavaan ja määrälliseen muuttumiseen perustuvan tiedon hankintaan. Pidettäessä lähtökohtana ymmärtää ilmiötä siihen osallisten ja sitä elävien kannalta on sovellettava täsmällisempiä menetelmiä heidän kokemus-
tensa ymmärtämiseksi.

1.4.5 Haastatteluiden merkitys subjektiivisen kokemuksen tavoittamisessa

Suhteessa kokemaansa ihminen toimii ja toteuttaa erilaisia suunnitelmia, ja kokemastaan hän myös puhuu. Se, mistä ihminen puhuu, perustuu aina tavalla tai toisella hänen kokemaansa, sillä tietoisuus maailmasta voi muodostua vain ihmisen subjektiivisessa, inhimillisessä ja välittömässä kokemuksessa.¹³⁵ Kun tutkimuksen näkökulma suhtautuu maailmaan ihmisten kokemana, kannattaa heitä haastatella – siitäkään huolimatta, että kaikki kokemus ei ole kielellisin käsittein luonnehdittavissa. Voidaankin sanoa, että tutkimus pyrkii hahmottamaan tutkittavaa ilmiötä siihen osallisten ihmisten kannalta tutkijan ja tutkittavien välisen vuorovaikutuksen suomissa puitteissa.¹³⁶ Toisen kokemaa ei voi koskaan täysin omaksua, mutta samastumista on silti mahdollista lisätä pyrkimällä saamaan sel-

¹³⁵ Satulehto 1992, 60-61. Viitaten Edmund Husserlin lähtökohtiin ihmisen käytännöllisen elämän tutkimisessa Satulehto toteaa fenomenologisen tutkimuksen suhtautuvan maailmaan ihmisen kokemana.

¹³⁶ Negel King, "Using Interviews in Qualitative Research". *Essential Guide to Qualitative Methods in Organizational Research* (eds. Catherine Cassell & Gillian Symon). Sage Publications. London 2004, 11. King pitää haastatteluita ohittamattomana tapana hankkia aineistoa, kun tutkimus keskittyy jonkin ilmiön hahmottamiseen siihen osallisten ihmisten kannalta. Haastattelut soveltuvat kvalitatiivisen tutkimuksen menetelmäksi erityisesti silloin, kun pyritään tarkastelemaan tutkimuskohdetta haastateltavien näkökulmasta sekä ymmärtämään, miksi ja miten heidän näkemyksensä ovat muodostuneet. Haastatteluilla kootaan siten haastateltavan elämismailmaa kuvaavaa aineistoa tutkimuksen kohteena olevan ilmiön muodostamassa kontekstissa.

koa siitä, miten ihminen jäsentää kokemuksiaan maailmankuvassaan muodostuvien merkityksin.¹³⁷ Tutkittavien asemaan asettumisen ja inhimillisen ymmärryksen lisäämisen kannalta mahdollisimman avoimen ja intensiivisen vuorovaikutuksen merkitys puoltaa haastatteluita keskeisenä aineistonhankintamenetelmänä.¹³⁸ Menetelmällisenä ratkaisuna tutkimuksen ongelmanasetteluun nähden haastatteluai-
neiston voi siksi sanoa muodostavan tutkimuksen ytimen ympäristöön liitettyjen merkitysten tulkitsemiseksi.

Varsinkaan asukkaiden ja muiden kaupunkitilan käyttäjien osalta valmista, heidän kokemuksiaan käsittein ilmaisevaa ja itsensä tuottamaa aineistoa ei juuri ole. Suojeluun liittyvien viranomais- tms. asiantuntijatahujen tavoitteenasettelua on mahdollista tarkastella lukuisten lähteiden avulla, kuten lakitekstien, julkaisuiden, raporttien, strategioiden, kaavoihin liittyvien tekstien ja asiantuntijalausuntojen avulla. Tästä huolimatta on ollut tarkoituksenmukaista haastatella myös näiden tahojen edustajia. Koska yhteiskunnan eri organisaatioissa laaditut tavoitteet ovat usein kollektiivisesti työstettyjä, niiden avulla ei voida välttämättä hahmottaa kenenkään henkilökohtaista kokemusmaailmaa. Haastatteluiden avulla voidaan selvittää myös toimijoiden mielipiteitä, jotka koskevat organisaatioiden edustamaa arvomaailmaa ja toimintatapoja. Tavoitteiden käytännön toimeenpanijat ovat usein myös eri henkilöitä kuin kirjallisia tavoitteita aikanaan laatineet.

Asuminen, tutkimuksen mielenkiinnon keskiössä, kaikessa monitahoisuudessaan ei ole ilmiönä kertakaikkisesti selvitettävissä ja tilastoiksi käännettävissä suunnittelun pysyväksi tietopohjaksi. Haastattelut tutkimusmenetelmänä vastaavatkin erilaiseen tiedon tarpeeseen kuin kyselyt. Koska ihmisen inhimillisen kokemuksen ymmärtäminen on tutkimuskysymysten ratkaisun kannalta keskeistä, on keskustelunomaisesti etenevällä haastattelutavalla katsottu voitavan saavuttaa paras tulos. Aineiston kokoamiseen soveltuva menetelmää valittaessa on pyritty ottamaan huomioon, että se sallii aihepiirin rikkauden tulla esiin. Aineiston tulee perustua pitkälti siihen, miten ihmiset itse määrittelevät elämäntilanteitaan. Niin teoreettisten lähtökohtien, hypoteesien asettamisen kuin menetelmällisten valintojenkaan suhteen ei voi toimia liian kahlitsevien ennakkokäsitysten varassa, kun kiinnostuksen kohteena on inhimillinen kokemus.¹³⁹

¹³⁷ Rauhala 1993, 94-95. Rauhalan mielestä merkitykset ovat jääneet tutkimuskohteena alisteiseksi käyttäytymisen ja toiminnan tutkimiseen nähden. Hän pitää sitä ongelmana, koska ajassamme on havaittavissa hälyttäviä puutteita samastua kanssaihmiisiin. Tämä ilmenee Rauhalan mukaan mm. itsekyytenä, vastuuttomuutena, lähimmäisenrakkauden ja myötätunnon puutteena, epärehellisyytenä ym. eettisenä kehittymättömyytenä.

¹³⁸ Vrt. Syrjäläinen 1995, 77, 86.

¹³⁹ Sirkka Hirsjärvi & Helena Hurme, *Teemahaastattelu* (4. painos). Yliopistopaino. Helsinki 1988,

Jotta yllättävienkin asioiden sallittaisiin tulla esille, paitsi tutkimus- niin myöskään haastattelukysymykset eivät saisi heijastaa tutkijan ennakkokäsityksiä eivätkä rajautua siten liian suppeaan alueeseen osallisten kokemusmaailmaa. Osallisten kokemuksen tavoittaminen merkitsee myös kysymyksiä, joilla saadaan kuvauksia tietyistä kokemuksta valaisevista konkreettisista tilanteista esimerkiksi asumiseen ja rakentamiseen liittyen. Näin sallitaan heidän kuvata ja jäsentää tiettyjä omaan elämäänsä kuuluvia asioita. Kovin yleisellä ja abstraktilla tasolla liikkeen yksilön henkilökohtainen kokemus jää helposti etäiseksi.¹⁴⁰ Haastattelun kulkua ei ole siten määrä pitää tiukasti haastattelijan kontrollissa, vaan myös haastateltavan sallitaan ohjata keskustelun ulottuvuuksia. Tutkimuksen muotoutumisen kannalta sekä tutkijalla että tutkittavilla on tässä tapauksessa aktiivinen rooli. Menetelmän joustavuus sallii muuttaa aiheiden järjestystä tai syventyä johonkin teemaan pidemmäksi aikaa. Näin voidaan reagoida vastaajan tärkeiksi kokemuksiin asioihin tai tehdä vastaavasti lisäkysymyksiä tutkijan intressit herättäneistä aiheista.

Erilaiset haastattelutavat on tapana määritellä sen mukaan, miten tarkasti kysymykset muotoillaan etukäteen ja missä määrin haastattelija pyrkii ohjaamaan tilanteen etenemistä. Tutkimuksessa käytettyä haastattelumenetelmää voi luonnehtia lähinnä ns. teemahaastatteluksi. Teemahaastattelua pidetään puolistrukturoituna haastattelutapana, joka asettuu kysymyksiltään jäsenetyn lomakehaastattelun ja eniten vapaata haastattelua muistuttavan avoimen tai myös syvähaastatteluksi kutsutun menetelmän välimaastoon. Teemahaastattelussa keskustelun aihepiirit eli teema-alueet määritellään etukäteen käyttäen hyväksi tutkimuskohteen tuntemusta ja aiheeseen tutkimuskysymysten perusteella liittyvää teoreettista tietoa. Kysymysten järjestys ja tarkka muoto jäsentyvät kuitenkin vasta itse haastattelutilanteessa.¹⁴¹ Tämä antaa haastattelijalle mahdollisuuden harkintansa mukaan hyö-

40-41, 116, 117. Kirjoittajien mukaan menetelmän tulee sallia ilmiötä koskevien ennakkokäsitysten muuttuminen, työhypoteesien laadinta ja uusien teoreettisten näkökulmien ideoiminen silloin, kun tutkimuksen kohteena on ihmisen arvomailman, argumentoinnin, inhimillisen toiminnan, kokemusten ja tunteiden kaltaisia asioita.

¹⁴⁰ Joustavasta haastattelutavasta ks. King 2004, 11-15. King katsoo myös suhteellisen pitkän vuorovaikutuksen tutkijan ja tutkittavan kohteen välillä suosivan ilmiön todempaa ymmärtämistä. Sama pätee myös haastatteluiden tekemiseen tutkimuksen osa-alueena. Avoimen vuorovaikutuksen tavoittelun hän katsoo erityisesti fenomenologisesti suuntautuneen tutkimuksen lähtökohdaksi. Vrt. John W. Creswell, *Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches. Choosing Among Five Traditions*. Sage Publications. Thousand Oaks, London, New Delhi 1998, 130. Creswell viittaa niin ikään fenomenologiseen tutkimukseen painottaessaan tutkijan luottamusta haastateltavan kykyihin, kun hän antaa tämän tuoda vapaasti esiin omiin kokemuksiinsa liittyviä merkityksiä.

¹⁴¹ Hirsjärvi & Hurme 1988, 36-37.

dyntää haastattelun kuluessa tapahtuvia ennakoimattomia käännteitä ja ottaa vastaan näin tarjoutuva informaatio.

Keskustelua muistuttava haastattelutapa on katsottu eduksi silloin, kun selvitetään erilaisia elämäntapoihin liittyviä tekijöitä, kuten arvostuksia, aikomuksia, ihanteita ja näiden perusteluita. Näitä aiheita vastaajat eivät välttämättä pohdi jokapäiväisessä arjessaan, joten keskustelun myötä haastattelija voi tarvittaessa selvittää kysymystensä merkitystä tai kannustaa vastaajaa itsereflektointiin. Sekä avointa että teemahaastattelua pidetäänkin käyttökelpoisina menetelminä silloin, kun tutkimuksen kohteena ovat emotionaaliset ja intiimit aiheet sekä heikosti tiedostetut seikat.¹⁴² Tutkimuksessa elämäntapoja, kodinrakentamista ja perhesuhteitakin koskettava keskustelu on toisinaan ulottunut varsin intiimeille ja tunnepitoisille alueille.

Haastattelutilanteessa haastattelijalle välittyy myös erilaisia tunnelmia, mielentiloja, vireitä ja asenteita, joita haastateltava ei välttämättä ilmaise suoraan omana, kielellisin käsittein esille tuomanaan ajatuksena. Tällöin tulkintaa ohjaavat erilaiset ilmaisua tukevat tekijät, kuten ilmeet, eleet ja äänenpainot. Kielellisten käsitteiden merkityshän voi kääntyä tietyin äänenpainoin jopa täysin päinvastaiseksi. Haastateltavaa tarkkailemalla haastattelija voi siten arvioida kielellisen ilmaisun painoarvoa ja siihen liittyviä tunteita, mikä lisää tulkinnan luotettavuutta. Eräs haastatteluista saatavan informaation luotettavuutta puoltava seikka on myös haastattelutilanteen spontaanisuus. Täyttyessään esimerkiksi postitettua kyselylomaketta vastaajalla on aikaa muotoilla vastauksiaan harkitusti tarkoituksperiensä mukaisesti.

Haastattelut eivät ole merkinneet tutkimuksessa pelkästään tiedonhankintaa, vaikka tässä mielessä niihin alun perin ryhdyttiin. Yksilöiden ja tilanteiden ainutkertaisuuteen perehtyminen henkilökohtaisiin haastatteluihin on antanut mahdollisuuksia pohtia myös sitä, miten yksilö asumistapoiheen muodostaa kulttuuria ja miten näiden yksilöiden kanssa tulisi toimia, jotta tulokset olisivat paikallista kulttuuria rakentavaa eikä sen orastavia versoja tuhoavaa. Kyse on siis pyrkimyksestä ymmärtää kulttuurin välittämisen ja omaksumisen käytännöissä tapahtuvaa kulttuurivirran muotoutumista sekä saada viitteitä sen säätelymahdollisuuksista.¹⁴³

¹⁴² Hirsjärvi & Hurme 1988, 31-35.

¹⁴³ Vrt. Rauhala 2005, 95-96. Rauhala esittää yhdeksi olennaiseksi ihmis- ja kulttuuritieteiden tutkimustehtäväksi selvittää, miten yksilöt synnyttävät luovissa toimintoissaan ja keskinäisessä vuorovaikutuksessaan kulttuuria sekä miten prosessia voitaisiin aktivoida ja ohjata. Olisi siis määrä tunnistaa kulttuurin rikkaruohoja ja uusia rikastavia lajikkeita sekä keksiä keinoja edellisten kitkemiseen ja jälkimmäisten viljelemiseen tehokkaasti. Vrt. Sotarauta 2006, 243-250, 320. Sotaraudan mukaan olisi tulkittava kulttuurin jatkuvaa tapahtumista ja etsittävä tapahtumille merkityksiä. Maailman moninai-

Näin haastatteluista on tutkimuksen aikana kehkeytnyt tapahtumia, joiden myötä on voitu pohtia ihmisten kasvokkaisen kohtaamisen ja dialogin merkitystä yhteisymmärryksen saavuttamisessa.

1.4.6 Haastatteluiden toteutuksesta

Haastatteluilla on selvitetty asumiseen liittyviä ihanteita, historiallisen ympäristön merkitystä ja soveltuvuutta nykypäivän asumiseen, suojelunäkemyksiä, alueiden kehitysnäkymiä, suhtautumista muutoksiin sekä eri tahojen välistä vuorovaikutusta. Alustava haastattelurunko laadittiin ympäristön havainnoinnin ja asiakirjojen avulla saavutetun ymmärryksen sekä tutkimuksen ontologista ratkaisua perustelevien teoreettisten lähtökohtien perusteella.¹⁴⁴ Haastattelut suoritettiin vuosina 2001 – 2003. Suhteellisen pitkän ajanjakso on merkinnyt sekä haastattelumenettelyn muotoutumista että teemojen suuntautumista aina esiin tulleiden seikkojen myötä. Tutkimukselle ominainen uusien haastateltavien valinta sekä haastatteluiden aihepiirien hahmottuminen vielä aineiston kokoamis- ja analysointivaiheessa saavutetun tiedon perusteella on merkinnyt mahdollisuutta vastata ilmiön monitahoisuuden paljastumiseen.¹⁴⁵ Moni aihepiiri, kuten oivaltava asuminen, inhimillinen vaivannäkö, arjen autuus ja historian lumo sekä intuition merkitys, on noussut esiin pitkälti haastatteluiden myötä ilman, että olisin niitä tutkijana osannut ennalta määritellä.¹⁴⁶

Koska paikkaa eletäessä syntyvien kokemusten tavoittaminen on ollut keskeinen tavoite, haastateltaviksi on valittu suhteellisesti eniten asukkaita.¹⁴⁷ Lisäksi

suuden hahmottamiseksi se on olennaisempaa kuin objektiiviset analyysit. Näin suunnittelu eläisi kulttuurin mukana siitä oppien. Paradoksaalisesta vaikutelmasta huolimatta olisi osattava antaa asioiden sekä tapahtua että laittaa niitä tapahtumaan.

¹⁴⁴ Haastattelurunko kulki mukana lähinnä tarkistuslistan ominaisuudessa, jotta aihepiirit tulisi käsitellyä kaikissa haastatteluissa. Tyypillistä kuitenkin oli, että keskustelu sai varsin vapaan muodon suuntautuen myös haastateltavan aloitteesta. Haastattelurunko ks. liite 1.

¹⁴⁵ King 2004, 13, 18-19. King mainitsee erityisesti fenomenologiselle lähestymistavalle olevan tyypillistä, että aineiston kokoaminen ja analysointi tapahtuu lomittain. Tällöin aineiston alustavan analysoinnin perusteella voidaan muokata haastattelumenetelmää ja saavuttaa siten kokonaisvaltaisempi ymmärrys tutkittavasta ilmiöstä. Vrt. Renata Tesch, *Qualitative Research: Analysis Types and Software Tools*. The Falmer Press. New York, Philadelphia, London 1992 (1990), 92.

¹⁴⁶ Ks. tässä tutkimuksessa esim. 3.6.2 ”Oivaltaen asuttu – asuen suojeltu”, 3.6.5 ”Kutsu inhimilliseen vaivannäköön”, 3.6.6 ”Arjen autuus ja historian lumo” sekä 3.6.7 ”Arvojen perusteltavuus ja intuitio” luvussa 3.6 ”Rakennusten suojelusta ympäristösuhteen suojeluun”.

¹⁴⁷ Vrt. Rajaniemi 2006, 25-26. Rajaniemi mainitsee teemahaastattelut merkittäväksi osaksi Raahan kaavoitusperiaatteita koskevaa tutkimusaineistoaan. Hän on keskittynyt haastattelemaan pääosin kaavojen valmisteluun osallistuneita kaupungin viranhaltijoita. Toisin kuin omassa tutkimuksessani hän on rajannut asukkaiden kokemukset ympäristöstä tutkimuksen ulkopuolelle.

haastateltiin suojelukäytäntöihin kytkeytyviä kunnan, alueellisen tason ja valtion viranhaltioita ym. asiantuntijoita sekä alueilla suunnittelu- ja rakentamistoimintaa harjoittavia tahoja. Puukaupungin elävyys nousi siinä määrin merkittäväksi teemaksi, että haastateltaviksi päätettiin tutkimuksen edetessä ottaa myös alueilla toimivia elinkeinonharjoittajia. Haastateltavien erilaisista yhteiskunnallista rooleista huolimatta heitä on pääpiirteissään haastateltu samansisältöisin teemoin antaen kuitenkin mahdollisuus haastatteluiden yksilölliselle kululle haastateltavan tarjoomiin impulsseihin reagoiden. Haastateltavien valinta perustuu tässä tutkimuksessa harkinnanvaraisuuteen ympäristön havainnoinnin, asiakirja-aineiston sekä haastatteluvaiheen edetessä saadun informaation perusteella. Haastatteluita tehtiin yhteensä 49. Jokainen haastateltava tavattiin kerran. Haastateltavien lopullisen määrän 56:ksi kasvatti se, että seitsemään asukashaastatteluun tuli haastattelutilanteessa mukaan myös puoliso.¹⁴⁸

Otos on harkinnanvaraiseksi suhteellisen suuri, koska sillä ei ole tavoiteltu tiukoin kriteerein yhdenmukaiseksi rajattua ryhmää. Haastateltavien asukkaiden ja yrittäjien valintaan ovat vaikuttaneet mm. suojeluarvoihin nähden ristiriitaiset tai toisaalta yhdenmukaiset rakennuslupahankkeet sekä heidän hallitsemiensa kiinteistöjen luonne ja ylläpidon tapa. Otoksen heterogeenisyys on ollut jopa tavoiteltavaa pyrittäessä pohtimaan sitä, miten yksilöllisesti koetusta merkitystodellisuudesta voisi työstää yhteisöllisesti hyväksytyä arvoperustaa. Tutkimustee-moihin kytkeytyvien merkityskategorioiden hajontaa ei ole siten pidetty ongelmana, koska tavoitteena ei ole ollut selvittää samankaltaisten mielipiteiden yleisyyttä.¹⁴⁹

Yksilön kokemuksen ymmärtämisessä määrälliset ilmaukset ja yleistettävyydet eivät ole ensisijaisesti tavoiteltavia, vaan mielenkiinto on ennen kaikkea aineiston laadullisessa sisällössä.¹⁵⁰ Siten marginaalinenkin ilmaisu on voinut nousta aineiston tulkinnaassa tärkeäksi tekijäksi tutkimusongelman kannalta havaittuun laatuunsa perustuen.¹⁵¹ Tutkimuksessa on merkitystä siten myös yksittäisillä, esi-

¹⁴⁸ Haastateltavien luonnehdinta, haastattelupäivät ja haastateltavia identifioivien koodien selitykset ks. liite 2.

¹⁴⁹ Tällaisiin tutkimusongelmiin soveltuvat paremmin suuret satunnaisotoksiin perustuvat, esim. postitettiin kyselylomakkein hankitut aineistot.

¹⁵⁰ King 2004, 14; Vrt. Rauhala 2005, 108. Rauhalan mielestä ihmistä ja kulttuuria koskevien tutkimustilanteiden ja menetelmien osalta on olennaista, ettei pyritä suoraan yleiseen tietoon sulkemalla häiritsevä yksittäinen jo ennakkoon pois. Yksittäinen ja ainutkertainen ovat usein juuri niitä konteksteja, joissa ilmiö toteutuu. Vrt. Varto 1992, 75. Varton mielestä määrällinen yleistäminen ei ole relevanttia, kun pyritään nostamaan esille yksilöllistä kokemusta. Keskiarvojen laskeminen on esimerkki yksilöllisen kadottamisesta.

¹⁵¹ Vrt. Tesch 1992 (1990), 93. Teschin mukaan fenomenologisessa tutkimuksessa ollaan kiinnostuneita

merkiksi asukkaan omaan elämänhallintaan liittyvillä oivalluksilla, jotka voivat jaetuiksi paljastettuina vaikuttaa myös muiden ympäristösuhteen kehittymiseen.¹⁵² Lähtökohdasta huolimatta aineistosta on luonnollisesti noussut esiin myös keskenään samankaltaisia mielipiteitä ja arvostuksia. Analysoinnissa lähtökohtana on ollut kuitenkin laadullinen yleistettävyyden, ei määrällinen.

Haastattelupaikkoina asukashaastateltavien osalta toimivat pääsääntöisesti heidän kotinsa. Poikkeuksen muodostivat ne asukkaat, jotka myös työskentelivät alueella. Elinkeinonharjoittajia ja viranomaisia haastateltiin pääsääntöisesti heidän työpaikoillaan. Haastattelut kestivät tunnista kolmeen tuntiin, ollen keskimäärin noin 1,5 tunnin mittaisia. Kaikki haastattelut nauhoitettiin. Erityisesti kodeissa ja alueella elinkeinoa harjoittaneiden työpaikoilla tapahtuneet haastattelut tarjosivat antoisalla tavalla haastateltavien puhetta tukevaa havaintoaineistoa heidän lähiympäristöstään ja elämän olosuhteistaan. Tämä on auttanut aineiston tulkinnaissa.

Koska tarkoituksena oli myös ristiriitaisten ympäristöön kohdistettujen intressien mahdollisimman luotettava paljastaminen, haastattelut päätettiin tehdä anonyymeinä, mikä osoittautui osalle haastateltavista kynnyskysymykseksi osallistua tutkimukseen. Anonyymiydellä on katsottu olevan suuri merkitys myös aineiston luotettavuuden kannalta. Anonyymillä haastateltavalla ei ole kenties niin suurta tarvetta lähentää vastauksiaan yleisesti hyväksytyiksi otaksumiinsa käsitteisiin. Kokonaan tätä ei voi välttää, sillä haastateltava saattaa hakea myös haastattelijan hyväksyntää. Anonyymiyden perustelua on myös se, että tutkimuksen tavoittellessa ymmärrystä ihmisen henkilökohtaisesta kokemuksesta liikutaan aina intiimien asioiden äärellä. Kun haastatteluaineistoa tarkastellaan ilmiöiden ja teemojen tasolla ei yksittäisen haastateltavan henkilöllisyydellä ole olennaista merkitystä. Anonyymiyden periaate on kuitenkin estänyt suorien vertailujen te-

ta ainutlaatuisuudesta pyrittäessä paljastamaan ilmiöön liittyvät merkitysolottuvuudet. Ks. myös fenomenografisesta tutkimusotteesta Sirkka Ahonen, ”Fenomenografinen tutkimus”. *Laadullisen tutkimuksen työtapoja* (toim. Leena Syrjälä et al.). Kirjayhtymä Oy. Helsinki 1994, 114-117, 127. Ahonen tähdentää, että tulkinnallista kategorioita saattaa joskus tukea vain yksi ilmaisu merkityksineen. Se on kuitenkin perusteltu, kun tutkijaa kiinnostaa merkityksen laadullinen erilaisuus eikä niiden määrä tai edustavuus jossain joukossa. Marginaalinen ilmaisu saattaa paljastaa jopa oleellisen teoreettisen ulottuvuuden tutkittavassa ilmiössä. Vaikka se edustaisi vain yhden ihmisen näkemystä, se voi olla kiinnostava laadullisen sisältönsä vuoksi. Fenomenografinen tutkimus pyrkii kuvaamaan ilmiöitä ihmisten siitä muodostamien käsitysten perusteella. Käsitysten erilaisuuden katsotaan Ahosen mukaan johtuvan ihmisten erilaisesta kokemustaustasta. Tätä pidän kiinnostavana näkökulmana myös rakennetun kulttuuriympäristön hoitoa koskevien käsitysten kannalta.

¹⁵² Ajatus on siis senkaltainen, että muutkin ihmiset voivat pyöräillä, vaikka vain yksi olisi aikanaan keksinyt polkupyörän.

kemisen haastatteluiden ja etenkin dokumenttiaineistoa edustavien lausuntojen välillä, mikä on omalta osaltaan vaikeuttanut johtopäätöksiin liittyvien taustojen esiintuomista.

Potentiaalisia haastateltavia lähestyttiin puhelimitse. Vain kolme, yksi porvoolainen ja kaksi raahelaista omistamissaan kiinteistöissä asuvaa asukasta, kieltäytyi osallistumasta. Muutoin vastaanotto oli kiinnostunutta ja innokasta, eikä halukkuudessa tulla haastatelluksi ilmennyt kieltäytyjiä lukuun ottamatta eroja sen suhteen, oliko haastateltavilla ollut ristiriitaisia intressejä alueelle asetettuihin suojelutavoitteisiin nähden vai ei. Ennakoasenteiden välttämiseksi tutkimuksen tarkoitus ilmaistiin potentiaalisille haastateltaville mahdollisimman neutraalisti alueen luonteen, tilanteen ja tulevaisuudennäkymien tarkasteluna välttämällä korostamasta alueen merkitystä kulttuurihistoriallisesti arvokkaana suojelukohteena.

Haastatteluaineisto on litteroitu ja koodattu käyttäen apuna laadullisen tutkimusaineiston analysointiin soveltuvaa NVivo-ohjelmää.¹⁵³ Haastattelutilanteiden tunnelma haluttiin kuitenkin pitää jatkuvasti tulkinnalle avoimena palaamalla toistuvasti myös nauhojen kuunteluun. Aineiston käsittely haluttiin pitää näin mahdollisimman kokonaisvaltaisena ja moniaistisena kokemuksena, ei vain puretun tekstin tarkasteluna. Puheen kuuntelu tuo elävästi esille haastattelutilanteiden ilmapiiriin sekä muut tulkintaan vaikuttavat tekijät, kuten äänenpainot, naurahdukset ja taukojen pituudet. Tällaisten sanattomaan viestintään liittyvien seikkojen kirjaaminen litteroituun tekstiin olisi ollut erittäin työlästä sekä lopputulokseltaan puutteellista ja epäluotettavaa. Nauhoja kuuntelemalla myös mielikuva haastateltavasta henkilöstä ja haastattelupaikasta haluttiin pitää mahdollisimman elävänä.

Ilman tutkijan vaikutusta haastateltavien merkityksenannon prosessit eivät olisi tällaisenaan lähteneet liikkeelle. Vastaavasti haastateltavat ovat suunnanneet tutkijan ilmiölle antamaa merkityksenantoa, mikä oli tietysti tavoite. Tutkimus on siten edennyt vastavuoroisesti. Tämä ilmenee myös itse tutkimustekstissä, jossa haastattelusitaatit ja tutkijan tulkinta kietoutuvat yhtenäiseksi kokonaisuudeksi. Haastatteluaineistoa on siksi haluttu pitää näkyvästi esillä.¹⁵⁴ Haastateltavien puhe

¹⁵³ NVivo-ohjelman ominaisuuksista ks. Pentti Luoma, Timo P. Karjalainen & Kalle Reinikainen, ”Johdatus tietokoneavusteiseen laadulliseen tutkimukseen – esimerkkinä NVivo 7”. *Laadullisen tutkimuksen käsikirja* (toim. Jari Metsämuuronen). International Methelp Ky. Helsinki 2006, 415-470.

¹⁵⁴ Sitaatit on haluttu pitää puhekielisenä ilmaisuna. Niitä on kuitenkin voitu selkeyttää karsimalla esimerkiksi sanojen turhaa toistamista. Lauserakenteita on voitu korjailla. Tarkoituksena on ollut asiasisältöä kunnioittava luettavuus ja ymmärrettävyys. Haastateltavan puheessa eri kohdissa esiintyvää, mutta samaa asiaa koskevaa ilmaisua on saatettu myös koota yhteen sitaattiin välimerkillä [...]. Vastaavalla tavalla myös hyvin laveaa kerrontaa on voitu tiivistää olennaiseen. Sitaateista on myös poistettu kerronnan kulun kannalta epäolennaisia haastattelijan välihuomautuksia. Pariskuntien lomit-

on tutkijan myötävaikutuksella syntyneitä ja tutkijan tulkintaa ilmaiseva teksti vastaavasti haastateltavien aikaansaamaa. Sitaatteja ja niitä tulkitsevaa tekstiä ei voi erottaa painoarvoltaan toisistaan pitämällä esimerkiksi vain tulkintaa varsinaisena tutkijan ajattelutyön tuloksena. Näitä tutkimustekstin tyyppisiä luonnehtii erilainen tuottamisen tapa. Haastatteluotteet ovat yhtä lailla tutkijan tuottamaa tekstiä, yhdessä haastateltaviensa kanssa.

1.5 Tutkimusta elämismaailman ulottuvuudessa

1.5.1 Fenomenologiasta laadullisen tutkimuksen perustana

Fenomenologinen lähestymistapa on vaikuttanut siinä määrin tutkimuksessa viittaamiini tieteenaloihin ja teoreettisiin näkökulmiin sekä siten myös omaan tutkimusasenteeseen ja menetelmällisiin valintoihin, että sen periaatteita on syytä luonnehtia. Fenomenologia ei ole kuitenkaan ajatuksiltaan ristiriidaton.¹⁵⁵ Voidaan puhua pikemminkin liikkeestä, kuin yhtenäisestä koulukunnasta, sillä eri ajattelijoiden näkökulmat vaihtelevat suuresti. Fenomenologia ei sitoudu jyrkästi mihinkään tiettyyn teoreettiseen näkemykseen, vaan on pikemminkin tapa asennoitua avaamaan uudelleen pohdittaviksi ne filosofian perusteemat, jotka koskevat ihmisenä olemisen perustavia kysymyksiä. Toisaalta näkökulmien rikkaudessa ja alati kehittyessä fenomenologia tarjoaa mahdollisuuksia monenlaiselle soveltavalle tutkimukselle.¹⁵⁶ Peruslähtökohtana voidaan kuitenkin pitää pyrkimystä ilmiöiden kokonaisvaltaiseen kuvaamiseen sellaisina, kuin ne oman luonteenomaisen ilmenemistapansa mukaisesti paljastuvat kokijan tietoisuudelle.¹⁵⁷

taista, toisiaan täydentävää vuoropuhelua on joissakin tapauksissa esitetty samassa sitaatissa, mikä on ilmoitettu merkinnällä (n/m).

¹⁵⁵ Virtanen 2006, 153-154. Keskeisimmiksi fenomenologisen filosofian kehittäjiksi kirjoittaja mainitsee perustajana tunnetun Edmund Husserlin (s. 1859) sekä hänen ajatuksistaan vaikuttuneina, mutta fenomenologiaa omiin suuntiinsa kehittäneinä erityisesti Martin Heideggerin (s. 1889) sekä lisäksi Alfred Schützlin (s. 1899) ja Maurice Merleau-Pontyn (s. 1908).

¹⁵⁶ Ks. esim. Tesch 1992 (1990), 33-41. Tesch on koonnut eri lähteistä seuraavat kvalitatiiviseen tutkimukseen sovellettavat fenomenologiset lähestymistavat: *dialogal phenomenology*, *empirical phenomenology*, *existential-phenomenological psychology*, *experiential phenomenology*, *imaginal phenomenology*, *reflective phenomenology*. Teschin mukaan W. Fisher on luonnehtinut empiiristä fenomenologiaa pyrkimykseksi ymmärtää ihmisiä elämäntilanteissaan niiden kuvausten avulla, joita nämä osalliset itse kokemuksiinsa perustuen tuottavat, mikä vastaa parhaiten omaa tutkimusasetelmaani.

¹⁵⁷ Stewart & Mickunas 1990 (1974), 3. Kirjoittajat ilmaisevat asian näin: "Phenomenology is indeed a reasoned inquiry which discovers the inherent essences of appearances. But what is an appearance? The answer to this question leads to one of the major themes of phenomenology: an appearance is anything of which one is conscious."

Fenomenologia tarjoaa siten filosofisen perustan ilmiöitä ymmärtävään tulkintaan pyrkiville tutkimusstrategioille ja antaa mahdollisuuksia ihmisen henkilökohtaista kokemusta käsittelevien tutkimuskysymysten hahmottamisessa.¹⁵⁸ Tässä mielessä fenomenologisesti suuntautuneen tutkimuksen voisi katsoa kattavan kaikki ne tieteenalat, jotka tutkivat subjektiivista kokemusta.¹⁵⁹ Fenomenologia on vaikuttanut itse asiassa koko siihen ajattelutapaan, johon laadullisiksi luonnehdittujen tutkimustapojen kehittyminen perustuu.¹⁶⁰ Laadullisessa tutkimuksessa ihmisen tietoisuuden luonnetta ei voi käsittää määrin vaan laaduin.¹⁶¹ Laadullinen tutkimus myös etenee enemmän tai vähemmän joustavasti, mikä merkitsee suunnitelman kehittymistä ja paljastumista tutkijalle koko ajan tutkimustyön kuluessa aineiston keräämisen ja analysoinnin myötä.¹⁶² Tutkimustapa sallii siten odottamattomienkin seikkojen, uuden tiedon ja ideoiden tulla esiin.

Fenomenologian laajaan tietoisuuteen saattaneen ja perustajahahmoksi luonnehditun Edmund Husserlin kehoitus palaamaan “asioihin itseensä” muodostui suuntauksen perusteeksi ja oli lähtökohta ns. fenomenologiselle menetelmälle.¹⁶³ Koska tiedostamisen tuli perustua ennen kaikkea todelliseen kokemukseen, on fenomenologisen lähestymistavan periaatteena pyrkiä välttämään tämän kokemuksen välittömyyteen ja puhtauteen ennalta vaikuttavia tekijöitä, kuten uskonnon, kulttuurintaustan, vakiintuneiden yleiskäsitysten tai jonkin tieteenalan

¹⁵⁸ Robson 2002 (1993), 195-196.

¹⁵⁹ Virtanen 2006, 159-160. Vrt. Juha Perttula, ”Kokemus ja kokemuksen tutkimus: Fenomenologisen erityistieteen tieteenteoria”. *Kokemuksen tutkimus. Merkitys – tulkinta – ymmärtäminen* (toim. Juha Perttula & Timo Latomaa). Dialogia. Helsinki 2005, 116.

¹⁶⁰ King 2004, 12.

¹⁶¹ Stewart & Mickunas 1990 (1974), 4. Kirjoittajien mukaan fenomenologian periaattein tietoisuutta itseään ei voi käsitellä tarkasteltavana objektina, ja niin ikään ihmisen tiedostamat ilmiöt eivät voi kokonaisuudessaan avautua kvantitatiivisessa tarkastelussa.

¹⁶² Robson 2002 (1993), 164. Kvalitatiivisen ja kvantitatiivisen tutkimuksen sijasta Robson puhuu mieluummin joustavasta (“flexible designs”) ja kiinteästi ennalta määrätystä tutkimussuunnitelmasta (“fixed designs”), koska toisinaan myös ns. laadullisessa tutkimuksessa saattaa olla tarkoituksenmukaista hyödyntää määrällisesti ilmaistavaa aineistoa ja päinvastoin.

¹⁶³ Stewart & Mickunas 1990 (1974), 142-143. Husserl tavoitteli puhtaan kokemuksen tuottamaa absoluuttista tietoa ilman kulttuurin vaikutusta, mutta tällaisen täysin historiattoman ja ylyksilöllisen tajuun saavuttamista on kirjoittajien mukaan pidetty myöhemmin mahdottomana ajatuksena. Tästä huolimatta Husserlin edustama ns. puhdas eli transsendentaalinen fenomenologia on vaikuttanut voimakkaasti fenomenologiselle tutkimukselle tyypilliseksi muodostuneeseen tapaan suhtautua tiedostavan poissulkevasti ennakkokäsityksiin. Vrt. Satulehto 1992, 46. Kirjoittaja toteaa, että Husserl ei ehkä pystynyt saavuttamaan kaikkia fenomenologiselle metodologialle asettamia tavoitteita, mutta fenomenologia ”alun tieteenä” viitoittaa silti tietä tutkimukselle, jossa ei suoralta kädeltä sorretta perinteiseen tieteelliseen tutkimustapaan eli ilmiöiden alkuperäistä luonnetta peittävän idealisaatiopiinnan konstruointiin.

värittämiä näkökulmia.¹⁶⁴ Ilmiötä ei pidä selittää ennen kuin se on ymmärretty siitä itsestään käsin. Ennakkokäsityksin saatetaan sulkea pois joitain kokemuksen ulottuvuuksia, jolloin olennaisia seikkoja saattaa jäädä huomaamatta.

Fenomenologia perustuu lähtökohtaisesti positivistisen tieteen kritiikille. Pyrkinessään suuntaamaan huomion suoraan asioihin itseensä fenomenologia merkitsi irtisanoutumista siitä tieteen traditiosta, joka käsitti tiedon luonteen tiukasti teoreettiseen selittämiseen perustuvana ja näki maailman rakentuvan fyysisistä, kaikille samoina näyttäytyvistä, objektiivisesti tarkasteltavista tosiasioista.¹⁶⁵ Fenomenologian kehittyminen merkitsi subjekti – objekti-asetelman murtumista, jolloin ihmisen kokemus merkitsi sen sijaan välitöntä osallisuutta, kuulumista maailmaan.¹⁶⁶ Erityisesti eksistentiaalinen fenomenologia näkee ihmisen olemassaolon ilmenevän osallisuutena maailmaan hänen erilaisten toimiansa perusteella, jolloin ihmisen ja maailman suhde toteutuu molemminpuolisena vaikuttamisena. Ihminen määrittää toisaalta itse olemassaolonsa kontekstia, mutta vastaavasti maailmasta tarjoutuu ihmisen olemassaolon rajat ja mahdollisuudet. Ihmisen maailmassa oloa voi siten luonnehtia olemiseksi lukemattomien mahdollisuuksien äärellä. Ihmisen maailma on sitä, mitä se hänelle konkreettisiin elämäntilanteisiin liittyen merkitsee.¹⁶⁷ Ihmisen kietoutuneisuus maailmaan voidaan mieltää myös

¹⁶⁴ Dermot Moran, *Introduction to Phenomenology*. Routledge. London & New York 2000, 4.

¹⁶⁵ Moran 2000, 5-6. Jo Edmund Husserlin työn pontimena oli länsimaisen tieteen, erityisesti matemaattisen luonnontieteen ja geometrian kritiikki, jossa hän katsoi inhimillisen maailman korvautuneen teoreettisen ajattelun abstrahoinnalla ideaalisten ja objektiivisten konstruktoiden maailmalla. Ks. esim. Edmund Husserl, *Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology. An Introduction to Phenomenological Philosophy* (alkuteos *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie. Eine Einleitung in die phänomenologische Philosophie*, 1936, transl. David Carr). Northwestern University Press. Evanston 1970, § 2. Husserl toteaa objektiiviseen tosiasiallisuuteen pelkistyvien positivististen tieteiden menettäneen merkityksensä, koska ne karsivat pois juuri ne kysymykset, jotka olisivat inhimillisen elämän kannalta kaikkein tärkeimpiä.

¹⁶⁶ Moran 2000, 13. Moranin mukaan fenomenologit pitivät käsitteparia subjekti – objekti teoreettisena konstruktiona, joka ehkäisee ihmisen todellisen maailmasuhteen toteutumisen. Fenomenologia esitti tilalle holistista näkemystä, joka tosin ilmenee eri tavoin. Martin Heidegger mm. katsoi Husserlin pitäytyvän edelleen liiaksi kartesiolaisen dualismin perinnössä ja kyseenalaisti tämän käyttämät tietoisuuden ja intentionaalisuuden käsitteet ihmisen maailmasuhteen luonnehdinnassa.

¹⁶⁷ Stewart & Mickunas 1990 (1974), 7, 63-66, 142. Kirjoittajien mukaan eksistentiaalisuus juontuu S. Kierkegaardin, F. Nietzschen ja F. Dostojevskyn kirjoituksista, joita leimaa individuaalisuuden korostaminen sekä kapinointi filosofisia järjestelmiä vastaan. He näkivät ihmisen konkreettisesti elämäntilanteessa osana kulttuuriaan ja historiaansa, suhteessa kanssaihmiin – olemassaolossaan ennen kaikkea yksilöllisenä. Näkemysten kehittyminen Husserlin myöhäisvaiheen elämismailmaa koskeviin ajatuksiin liittyen merkitsi eksistentiaalisuuden ja fenomenologian yhdistymistä. Elämismailman käsite painotui yksilöllisen maailmasuhteen perusteella, kun Husserlin varhainen, kritiikkiä kohdannut ajatus perustui todellisuuden tavoittamiseen alkuperäisessä kokemuksessa ns. luonnollisen asenteen vääristävää vaikutusta välttämällä. Eksistentiaalisuus nosti fenomenologian teemoiksi mm. käsityksen ihmisestä vapaana ja valintoja tekevänä, ihmisten välisyyden eli intersubjektiivisuuden sekä kehollisuuden. Vrt. Mo-

hermeneuttiseksi tulkinnaksi, kuten Martin Heidegger tuo esiin hermeneuttisessa fenomenologiassaan.¹⁶⁸ Fenomenologia on pyrkinyt elvyttämään elävän kosketuksen todellisuuteen palauttaen filosofian elämänsä elävän ihmisen äärelle hänen kaikessa inhimillisessä yksilöllisyydessään. Tämä on merkinnyt paluuta ihmisen elettyyn konkreettiseen kokemustodellisuuteen kaikessa rikkaudessaan – siihen kokonaisuuteen, minä elämä elettyinä ilmenee.¹⁶⁹ Fenomenologisen filosofian olemassaolo perustuu moderniin tieteeseen siinä mielessä, että se tutkii nimenomaan sitä välimatkaa, joka on syntynyt elettyyn elämään perustuvan kokemuksen ja tieteellisen maailmankuvan välille.¹⁷⁰

Koska fenomenologinen ajattelutapa perustuu keskeisesti modernin tieteen kritiikkiin, on vastaavasti fenomenologian soveltamisessa arkkitehtuuriin kyse usein vaihtoehtojen etsimisestä modernismin perintöä ilmaiseksi asiantiloille tai ylipäättään tarpeen osoittamisesta vallitsevaa tilannetta inhimillisemmän todellisuuden luomiselle.¹⁷¹ Yksittäisistä filosofeista voimakkaimmin fenomenologisesti suuntautuneeseen arkkitehtuurikirjoitteluun lienee vaikuttanut Martin Heidegger. Uranuurtaja Martin Heideggerin filosofian arkkitehtuuritulkinna on jo 1960-luvulla julkaisuja tuottanut norjalainen arkkitehti ja arkkitehtuuriteoreetikko Christian Norberg-Schulz, jonka mittava kirjallinen tuotanto edustaa jo alansa

ran 2000, 402-405. Kehollisuuden osalta Moran korostaa Maurice Merleau-Pontyn merkitystä Husserlin fenomenologian kytkemisessä eksistentiaalismiin tämän selittäessä ihmisen ja maailman keskinäistä jatkuvuutta kehollisuuden välittämänä. Maurice Merleau-Pontyn tuotannosta ks. esim. pääteos *Phenomenology of Perception* (alkuteos *Phénoménologie de la perception*, 1945, transl. Colin Smith). Routledge. London 2002. Husserlin myöhäisistä elämismaailmaa koskevista pohdintoista ks. puolestaan *Experience and Judgement: Investigations in a Genealogy of Logic* (alkuteos *Erfahrung und Urteil. Untersuchungen zur Genealogie der Logik*, 1938, transl. James S. Churchill & Karl Ameriks). Northwestern University Press. Evanston 1973.

¹⁶⁸ Ks. Martin Heidegger, *Oleminen ja aika* (alkuteos *Sein und Zeit*, 1927, suom. Reijo Kupiainen). Osuuskunta Vastapaino. Tampere 2000, 61. Fenomenologian ollessa tiedettä ihmisen olemisesta Heidegger pitää hermeneuttisen tulkinnan tehtävänä päästä selville ”olemisen todellisesta mielestä ja täälläolon omasta olemisen perusrakenteesta”. Vrt. Rauhala 2005, 135, 144. Heideggeria ajattelussaan soveltaneen Rauhalan mielestä ihmisen olemuspuolien – tajunnallisuuden, kehollisuuden ja situationaalisuuden – yhteenkietoutumisessa on kyse juuri vastavuoroisesta hermeneuttisesta kehästä. Hermeneutiikka ilmenee siten myös kulttuurin olemuksessa ja tutkimuksessa kulttuurin eläessä ihmisen maailmasuhteessaan muodostamin merkityksin. Ks. myös Virtanen 2006, 156. Kirjoittajan mukaan Heideggerin hermeneuttinen fenomenologia ts. olemisen filosofia teki eron Husserlin ajatuksiin ylik-silöllisyydestä ja absoluuttisesta elämismaailmasta. Ihmistä ei tullut erottaa ulkoisesta todellisuudesta, koska hän on olemisessaan aina suhteessa johonkin. Täälläolo (*„dasein“*) kuvaa siten ihmisen elämää historiallista, kulttuurista ja sosiaalista tilannetta. Hermeneuttisuus merkitsee silloin ihmisen tulkintaa täälläolonsa ymmärtämiseksi. Vrt. Stewart & Mickunas 1990 (1974), 162.

¹⁶⁹ Moran 2000, 5. Varto 1992, 118. Varto määrittelee fenomenologian filosofiseksi lähestymistavaksi, joka korostaa ihmisen tietämisen kyvyn perustumista ihmisen elämismaailmaan ja sen ilmiöihin.

¹⁷⁰ Satulehto 1992, 14.

¹⁷¹ Ks. esim. Pérez Cómez 1990 (1980).

klassikkoja.¹⁷² Heideggerin filosofiasta arkkitehtuurin tilan tarkasteluun ammentavista kirjoittajista on mainittava myös Karsten Harries.¹⁷³ Suomessa Heideggerin ajatuksia arkkitehtuuritutkimukseen soveltaneena asiantuntijana voidaan pitää Pekka Passinmäkeä.¹⁷⁴ Fenomenologiaa on sovellettu parin viime vuosikymmenen aikana myös joissain arkkitehtien jatko-opintoihin liittyvissä tutkimuksissa.¹⁷⁵ Fenomenologiaan perehtyneistä suomalaisista arkkitehtuurikirjoittajista on lisäksi mainittava arkkitehti Juhani Pallasmaa.¹⁷⁶

Fenomenologiaan nojaava tutkimus merkitsee usein fenomenologisen filosofian hyödyntämistä oman pohdinnan lähtökohtana. Menetelmältään fenomenologiaan painottuneissa tutkimuksissa keskeistä on kuitenkin pitää silmällä erityisesti omien ennakoasenteiden vaikutusta tutkimusasetelmiin ja tuloksiin. Lähestymistapa painottaa refleksiivisyyden harjoittamista – itsensä tarkkailua eli tietoisuutta siitä, miten tutkija omaan elämäkokemukseen perustuvan identiteettinsä myötä saattaa vaikuttaa tutkimusprosessiin ja ehkäistä siten tutkittavan ilmiön paljastumista siihen osallisten yksilöiden kokemusten kannalta. Ennakkokäsitysten aktiivinen sivuuttaminen eli sulkeistaminen perustuu vaatimukseen tutkimuksen pätevydestä. Tämän ei tule kuitenkaan johtaa harhaan objektiivisuuden tavoittamisesta, koska tutkijan on mahdoton tiedostaa esimerkiksi itsessään olevaa tiedostamatonta.¹⁷⁷ Oman tilanteen täydellinen perkaaminen kaikkine tekijöineen on muutenkin täysi mahdottomuus.¹⁷⁸ Täydellinen reduktio ja puhtaan tiedon tavoit-

¹⁷² Esim. yksilöllisyyden ja eri elämäntilanteiden vaikutuksesta arkkitehtuurikokemuksen luonteeseen ks. Christian Norberg-Schulz, *Intentions in Architecture*. Universitetsförlaget. Rome 1963, 195.

¹⁷³ Ks. esim. Karsten Harries, *The Ethical Function of Architecture*. The MIT Press. Cambridge, Massachusetts, London 1998.

¹⁷⁴ Ks. esim. Pekka Passinmäki, *Arkkitehtuurin unohtunut ethos. Tutkielma Martin Heideggerin ajatusten soveltamisesta arkkitehtuurin tarkasteluun*. Tampereen yliopisto. Tampere 1997 sekä *Kaupunki ja ihmisen kodittomuus*. 23°45 / Eurooppalaisen filosofian seura. Tampere 2002.

¹⁷⁵ Ks. esim. väitöskirjat Anna-Maija Ylimäki, *Origins of Style. Phenomenological Approach to the Essence of Style in the Architecture of Antonio Gaudi, C.R. Mackintosh and Otto Wagner*. Acta Universitatis Ouluensis. Series C. Technica 59. Oulun yliopisto. Oulu 1992; Anne Stenros, *Kesto ja järjestys. Tilarakenteen teoria*. Väitöskirja. TKK, Arkkitehtuurin osasto. Helsinki 1992. Ks. myös lisensiaatintyö Mikko Mannberg, *Kaupunkitilan runollisuudesta*. Lisensiaatintyö. Oulun yliopiston arkkitehtuurin osasto, A-sarja A 27. Oulu 1999. Mikko Mannbergin fenomenologiaa soveltavassa, kaupunkitilan runollisuutta koskevassa lisensiaatintyössä keskeisellä sijalla on Arnold Berleantin osallisuuden estetiikka.

¹⁷⁶ Pallasmaa on soveltanut kodin olemuksen pohdinnassa mm. Gaston Bachelardin ajatuksia. Ks. esim. Pallasmaa 1994, 14-25. Ks. myös Gaston Bachelard, *The Poetics of Space* (alkuteos *La poétique de l'espace*, 1958, transl. Maria Jolas). Beacon Press. Boston 1969, 16. Bachelard kirjoittaa asumisesta mm. näin: ”To inhabit oneirically the house we were born in means more than to inhabit it in memory; it means living in this house that is gone, the way we used to dream in it.”

¹⁷⁷ King 2004, 12-13, 20.

¹⁷⁸ Satulehto 1992, 90-91.

taminen on siten abstraktio, vaikka se fenomenologisen menetelmän ideaaliseksi lähtökohdaksi aikanaan asetettiin. Ennen kaikkea on kysymys valppaudesta sen suhteen, kuinka oma kokemuksellinen tausta vaikuttaa tutkimukseen sen eri vaiheissa.¹⁷⁹ Ennakoasenteellisuuden välttäminen merkitsee siten tavanomaista tiedostavampaa asennetta.¹⁸⁰ Oman tutkimukseni teoreettis-filosofinen perehtyminen holistiseen ihmiskäsitykseen ja sen mukaiseen kokonaisvaltaiseen kokemi- seen on merkinnyt mahdollisuutta syvempään itseymmärrykseen.

Ennakkoluulottomuuden tavoite omassa tutkimuksessani merkitsee tavan- omaisista suojelun kulttuurihistoriallisista konteksteista irtautumista, puukaupun- gin ottamista laajemmin ihmisen asuinsijana elettyä koetuin merkityksin. Tällä tavoitellaan mahdollisuutta nähdä ilmiö toisin. Tämä ei tarkoita kuitenkaan sitä, ettei suojeluideologiaa puukaupunkien suojelukäytäntöjen perusteena olisi tarpeen käsitellä. Se on mahdollisessa rajautuneisuudessaankin tietysti olennainen osa tutkimuskohdetta. Suojelukontekstin tiedostaminen on myös edellytys sen sul- keistamiselle. Asioita, joita ei tunneta ja tunnisteta, on mahdoton laittaa syrjään muutoin kuin sattumanvaraisesti. Ilmiö on tarkoitus nähdä kuitenkin kokonaisu- dessaan laajemmassa ulottuvuudessa. Tarkoitus on ollut pidättäytyä luomasta to- dellisuudesta tietyn erityisalan mukaista abstraktia konstruktioita, joka saattaa es- tää näkemästä mitään muuta.

Pyrkimys ennakoasenteista irtautumiseen on edellyttänyt ottamaan huomi- oon myös ne vaikutukset, jotka arkkitehdin koulutustaustasta syventymisalana arkkitehtuurin historia sekä historiallisiin puukaupunkeihin liittyvästä työkoke- muksesta Museovirastossa on tutkimukselle mahdollisesti koitunut.¹⁸¹ Itse asiassa

¹⁷⁹ Hermeneuttista ja fenomenologista menetelmää käsitellään usein erillään, vaikka fenomenologinen asenne edellyttää hermeneuttisen kehän mukaista ymmärryksen kasvua ilmiön luonteesta. Ks. Rauhala 2005, 175. Rauhala korostaa kontrollia siitä, mitkä oman maailmankuvan horisontit kulloinkin aktuali- soituvat vastaanottamaan ja tulkitsemaan havaintoja. Itsekriittisesti tutkija voi soveltaa hermeneuttista periaatetta, mikä merkitsee jatkuvaa dialogia tutkijan maailmankuvan ja tutkittavan ilmiön välillä. Ks. myös Robson 2002 (1993), 172. Valppautta voi merkitä mm. itsensä tarkkailu haastattelijana, omien tunnetilojen huomaaminen ja arvojen pohdinta subjektiivisten aiheiden hahmottamiseksi, sympatiat tai antipatiat tiettyjä ihmisiä tai aiheita kohtaan, yllättävät löydökset tai erityisesti niiden puute aineistossa sekä harkinta uusista haastateltavista ihmisistä tai lisämenetelmästä kattavamman aineiston saamiseksi. Vrt. King 2004, 20.

¹⁸⁰ Maija Lehtovaara, *Subjektiiivinen maailmankuva kasvatustieteellisen tutkimuksen kohteena. Kasva- tuksen filosofian pohdintaa ja kasvatustieteen filosofian kehittelyä Lauri Rauhalan eksistentiaalisen fenomenologian pohjalta erityisesti silmälläpitäen minäkäsitystutkimuksia*. Julkaisusarja A: tutkimus- raportti N:o 53. Tampereen yliopisto, Kasvatustieteiden laitos. Tampere 1994, 199. Yleisessä merki- tyksessä reduktio voidaan Lehtovaaran mukaan ymmärtää sellaisten merkityssuhteiden esiin nostami- seksi, jotka saattaisivat jäädä vaikutuksiltaan tuntemattomiksi niihin nojaututtaessa.

¹⁸¹ Varto 1992, 113. Varto korostaa tutkijan oman tosiasiallisuuden esiintuomista lukijalle, koska hän ei itse voi tarkasti tietää näiden itsestäänselvyyksien vaikutusta merkitystensä muodostumiseen.

juuri Museovirastossa muodostuneesta kokemuksesta, koskien esimerkiksi Vanhan Raahen rakennuslupahakemusten lausuntokäsittelyä, puukaupunkien suojelutilanteen seuranta ja kansainvälisen puukaupunkiyhteistyön valmistelua vuosien 1992 – 1997 aikana, virisi alustava tutkimusajatus suojelutavoitteiden ja asumistarpeiden synnyttämien muutosintressien vertailusta. Kyseenalaistettavana ennakoasenteena on aineiston niin osoittaessa pidettävä tietysti myös suojelun ja asumisen vastakkainasetteluun johtavaa oletusta siitä, että suojelu tematisoisi puukaupungin oman erityisalansa mukaisesti kaventaen sen asumisen ulottuvuuksiin nähden. Jostain on kuitenkin lähdettävä liikkeelle. Omiin asenteisiini olen pyrkinyt suhtautumaan tiedostavasti ja joustavasti siten, että niitä on tarpeen tullen muutettu tutkimuksen käännteissä ilmenneiden tekijöiden perusteella.

1.5.2 Tutkijan ja tutkimuskohteen välisestä suhteesta

Kun tutkimuksen kohteena on ihminen ja hänen maailmansa sellaisena, kuin hän sen itse kokee, ollaan tekemisissä elämisaailman kanssa. Ihmisen maailmassa olemisen tapa perustuu hänen henkilökohtaiseen elämisaailmaansa, jota voidaan kutsua myös kokemustodellisuudeksi. Ihminen ei voi irtautua elämisaailmastaan. Se on aina läsnä läpi koko elämän, jatkuvana ja yhtenäisenä, mutta muuttavana, kuten ihminen itsekkin. Elämisaailma merkitsee kokemuksellista suhdetta ns. luonnolliseen tai aineelliseen maailmaan, mutta ei ole sen kanssa silti yhdenmukainen. Tutkimukseni perustuu käsitykseen elämisaailmasta, joka saa ulottuvuutensa kaikista niistä tekijöistä, jotka vaikuttavat inhimilliseen kokemukseen, kuten fyysiset olosuhteet, tieto, uskomukset, mieliala, kehon tuntemukset ja kulttuurin vaikutukset. Elämisaailmaa voidaan lähestyä myös merkitysten maailmana, sillä merkityksin ihmiset jäsentävät kokemaansa tulevan toimintansa, toiveidensa ja tavoitteidensa perustaksi.¹⁸² Kokemusten jäsentyminen merkityksiksi suuntaa ihmisen elämää ja tapaa suhtautua tietynlaisin odotuksin myös uusiin tilanteisiin. Merkitykset ovat siksi myös ihmisen elämäntarkoituksen ja -hallinnan perusta.

Vaikka tutkija mahdollisuuksiensa rajoissa pyrkii ymmärtämään todellisuutta sellaisena kuin se toteutuu hänen tutkimukseen osallistamiensa yksilöiden elämisaailmana, ei hän voi irtaantua myöskään omasta elämisaailmastaan. Se merkitsisi juuri kuvitelmaa täydellisen objektiivisuuden mahdollisuudesta. Tutkijan oman elämisaailman ulottuvuudet ovat lopulta se todellisuus, jota hän yli-

¹⁸² Varto 1992, 23-24. Varto rinnastaa elämisaailman ihmisen kokemustodellisuuteen, jota voidaan tarkastella merkitysten maailmana.

päätään voi tutkia. Tutkijan saamat viitteet tutkittaviensa kokemasta todellisuudesta asettuvat vain osaksi hänen omaa elämismaailmaansa sen uusiksi ulottuvuuksiksi. Tutkija on siis tutkivassa suhteessa maailmaan aina oman elämismaailmansa puitteissa vaikuttaen kuitenkin valinnoillaan sen ulottuvuuksien muotoutumiseen.¹⁸³ Tässä mielessä tutkija ei voi asettua tutkimuskohteeseensa nähden ulkopuoliseksi.¹⁸⁴ Tutkijan roolia en näe siten tutkimusaineistoa ulkokohtaisesti kokoavana ja analysoivana, vaan niin ikään ilmiöön osallistuvana kokijana.

Holistinen ihmiskäsitys on viimeistellyt käsityksen tutkittavan ilmiön luonteesta. Niin ikään se on auttanut käsittämään ymmärtämisen, merkityksen muodostumisen ja ihmisen maailmankuvan jäsentymisen perusteita. Tämä on ollut olennaista tutkijan omankin suhteen hahmottamiseksi tutkittavaan ilmiöön sekä tutkimusaineistoon perustuvan tietämisen edellytysten käsittämiseksi. Sen avulla on ymmärretty tutkijan ja tutkimuskohteen yhteys, kohteen tuleminen osaksi tutkijaa hänen elämäntilanteensa uutena komponenttina, jolloin myös tutkija on väistämättä osa ilmiötä sitä maailmankuvansa perusteella merkityksellistäen. Tutkimuksen eteneminen merkitsee prosessia, jossa tutkija alati muuttuu ilmiöstä tarjoutuvan elämyksellisen aineksen vaikuttaessa hänen maailmankuvansa merkityksuhteiden uudelleenjäsentymiseen. Vastaavasti tutkija asettuu väistämättä osaksi tutkimukseen osallisten ihmisten, kuten erityisesti haastateltavien elämäntilannetta, ja vaikuttaa siten aina jossain määrin heidän maailmankuvansa jäsentymiseen edelleen. Tahtomattaankin ja vaikka kuinka hienovaraisesti toimien tutkija osana tutkittavaa ilmiötä vaikuttaa näin osaltaan sen ilmenemisen tapaan. Vaikutusta ei tule kieltää, mutta sen luonnetta ja suhdetta tutkimustuloksiin on hyvä ymmärtää.

1.5.3 Ihmisten keskinäisen ymmärtämisen mahdollisuudet

Mitä tahansa maailma onkin, ihmiselle aukeneva totuus koskee vain ihmisen kokemaa maailmaa.¹⁸⁵ Samoin yksilölle maailma voi avautua aina vain hänen itsen-

¹⁸³ Rauhala 2005, 39-42. Rauhala ilmaisee asian siten, että tutkimusongelma voi löytyä tutkijan situatiosta tai tutkija tuo sen tilanteensa piiriin siitä todellisuudesta, joka ei aiemmin liittynyt hänen elämäntilanteeseensa. Tutkimusta tehtäessä tutkimuksen kohteena olevat asiantilat ovat aina tutkijan tilanteita, joten tutkija ei voi olla tutkivassa suhteessa maailmaan muutoin kuin tilanteensa kautta.

¹⁸⁴ Verrattaessa esim. asukkaiden kokemuksia muualta tulleiden kokemuksiin käytetään kuitenkin yleisesti ilmaisuja sisäpuolisuus ja ulkopuolisuus. Tällöin ulkopuolisuudella ei kuitenkaan tarkoiteta poissulkemista ilmiön kokemisesta sinänsä, vaan viitataan kokemuksen erilaisuuteen sisäpuolisuuteen nähden, mikä taas johtuu kokijoiden elämismaailmojen ratkaisevan poikkeavista lähtökohdista. Tutkijalla on tässäkin mielessä tehtävänsä pyrkiä ”sisäpuolisuuteen” elämismaailmaltaan tutkittavia lähtökohtia.

¹⁸⁵ Berleant 1991, 10.

sä kokemana. Siksi maailmasta on yhtä paljon totuuksia, kuin on ihmisiäkin, vaikka niissä totuuksissa olisi paljon yhteistä. Tutkijalle kerrottu ei ole enää kertojan totuutta, vaan muuttuu tutkijan tulkitsemaksi totuudeksi. Tutkijan oma kokeuksellinen konteksti – elämismaailma – vaikuttaa väistämättä siihen, miten hän ymmärtää ja antaa puolestaan merkityksiä kohtaamilleen asioille.¹⁸⁶ Missä määrin tutkija voi sitten ymmärtää tutkimukseen osallistettujen yksilöiden kokemustodellisuutta? Kysymyksen kiinnostavuus ei koske pelkästään tutkimuksen tekemistä, vaan liittyy ylipäätään erilaista kokemustodellisuutta elävien ihmisten mahdollisuuksiin ymmärtää toisiaan. Tutkimusaiheen kannalta pohdinnan kohteena on se, miten on mahdollista kasvaa kulttuuriympäristöön liitetyistä ristiriitaisista näkemyksistä kohti yhteisymmärrystä.

Kokemusten jaettavuutta ja jakamattomuutta voi tarkastella elämismaailman käsitteen avulla. Ihminen elää maailmassa suhteessa muihin ihmisiin ja jakaa kokemuksiaan heidän kanssaan.¹⁸⁷ Elämismaailman ulottuvuuksia merkitsevät tällöin myös ne vuorovaikutustilanteet, joihin ihminen päätyy jokapäiväisessä elämässään. Elämismaailma liittyy siihen sosiaaliseen todellisuuteen, jossa elämän inhimillinen jäsenyisyys välittyy ihmisten välisissä suhteissa.¹⁸⁸ Ihmisten välinen ymmärrys todennäköisesti kasvaa sen mukaan, mitä jaetumpaa sosiaalista todellisuutta he elävät. Tästä syystä samaa kulttuuripiiriä elävien on yleensä helpompi ymmärtää toisiaan kuin erilaisista elämänolosuhteista lähtöisin olevien. Jossain määrin erilaista kulttuuripiiriä edustaviksi voidaan katsoa myös puukaupungin asukas ja tutkija, joka ei ole koskaan asunut puukaupungissa. Tästä syystä tutkimusmenetelmin on pyrittävä lisäämään tutkittavien ja tutkijan elämismaailmoiden lomittumista keskenään. Tutkimuksessani haastattelut ovat merkinneet tappaa tulla osaksi tutkittavien sosiaalista todellisuutta kokemusten jakamiseksi ja elämismaailmoiden lähentymiseksi vuorovaikutuksessa.¹⁸⁹ Maailmansa jäsenyyttä selittävä ja selittäessään edelleen jäsentävä ihminen avaa myös tutkijalle mahdollisuuden kasvattaa ymmärrystään kyseisen henkilön kokemuksista ottaen

¹⁸⁶ Varto 1992, 26.

¹⁸⁷ Olemassaolon sosiaalisesta luonteesta ks. Merleau-Ponty 2002 (1945), 403-428.

¹⁸⁸ Alfred Schütz on tarkastellut elämismaailman ulottuvuuksia erityisesti sosiaalisena todellisuutena. Ks. esim. Alfred Schütz, *Sosiaalisen maailman merkityksenkäs rakentuminen. Johdatus ymmärtävään sosiologiaan* (alkuteos *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt. Eine Einleitung in die verstehende Soziologie*, 1932, suom. Veikko Pietilä). Vastapaino. Tampere 2006.

¹⁸⁹ Vrt. Johan Fornäs, *Kulttuuriteoria* (alkuteos *Cultural Theory and Late Modernity*, 1995, suom. Mikko Lehtonen). Vastapaino. Tampere 1998, 173. Fornäs viittaa kommunikaation latinalaisperäiseen merkitykseen yhteiseksi tekemisenä, jonkin jakamisena toisten kanssa. Kommunikaation hän määrittelee siten inhimilliseksi vuorovaikutukseksi, jossa toteutuu jonkinlainen jakaminen, yhteys tai yhteiseksi tekeminen esim. viesteihin tai merkityksiin liittyen.

huomioon, että kunkin oma ja ainutlaatuinen elämismaailma jää muilta aina kuitenkin jossain määrin tavoittamattomaksi. Se ei ole tyhjentävästi selitettävissä. Kokonaan sen ilmenemiseen vaikuttavat tekijät eivät avaudu edes ihmiselle itselleen kaikkein piirteineen tiedostettuina ja eriteltyinä.

Vastausta ihmisten välisen ymmärtämisen mahdollisuuksiin ja rajoituksiin on etsittävä ennen kaikkea ihmistajunnan tiedostavuuteen ja tiedostamattomuuteen liittyvistä ominaisuuksista. Kokemusten kerrottavuuteen ja kerronnan kuuntelemiseen perustuvan jaettavuuden tekee mahdolliseksi ihmisen kyky analyttisyyteen. Käsitteellistettynä kokemus ei enää ole henkilökohtaista yksilötajunnan sisäistä tapahtumista, vaan merkityssisällöltään yleistä ja muillekin kommunikoidavissa olevaa. Ihminen voi eritellä kokemiansa asioita analyttisesti esimerkiksi silloin, kun hänen on määrä toimia suunnitelmallisesti tai hän puhuu itsestään muille. Ihmisen mahdollisuus tehdä tietoisia valintoja perustuu kykyyn pohtia omaa minää ja maailmankuvaa.¹⁹⁰ Käsitteet ihmisten yhteisenä kulttuurisena pääomana ja kollektiivisina ajatusvälineitä tekevät puolestaan mahdolliseksi välittää tähän itsetiedostavuuteen perustuvia tulkintoja muille.¹⁹¹ Toisaalta sekin on otettava huomioon, että ihmiset voivat ymmärtää käsitteitä eri tavalla kokemustautansa mukaan. Eräs haastatteluita puoltava seikka tutkimusmenetelmänä onkin se, että molemmat osapuolet voivat selvittää tarvittaessa käyttämiään käsitteitä.

Yksilön kerrontaa ei tule kuitenkaan samastaa hänen kokemuksiinsa, sillä kerronta tapahtuu aina jostain näkökulmasta, joka on kertojan valitsema. Näin kerronta rakentuu valinnoille sen mukaan, millä tavalla kertoja on merkityksellistänyt kokemansa.¹⁹² Kokemukset ja niiden tulkinta eivät ole tapahtumisessaan välttämättä myöskään erillisiä ja vuorottain toteutuvia, vaan tulkinta on koko ajan mukana ihmisen toiminnassa.¹⁹³ Tämä tulkinnallinen merkityksellistämistyö ei ole aina aktiivista päättelyä edes näennäisesti suunnitelmallisessa toiminnassa,

¹⁹⁰ Vrt. Rauhala 1993, 65. Rauhala viittaa tällä ihmisen kykyyn oman minän ja maailmankuvan objektivointiin.

¹⁹¹ Rauhala 1993, 83-84. Rauhala kuvaa käsitteitä suhteellisen pysyvinä ja ihmisten melko samoin oivaltamina merkityssisältöjen kimppuina, joiden avulla ilmiöt voidaan ymmärtää ja kuvata joksikin. Käsitteet ovat yleisiä, eivät minkään yksilötajunnan omia, vaan siinä lainassa ihmisen käyttäessä niitä. Yleistävä luonne merkitsee Rauhalan mielestä juuri sitä, että ihminen voi operoida käsitteillä, jotka ovat ihmiskunnan yhteistä kulttuuripääomaa. Käsitteen alalla tarkoitetaan puolestaan niitä ilmiöitä, joihin käsitettä voidaan soveltaa. Käsitteen sisältö ja ala kuuluvat erottamattomasti yhteen, sillä sisällön rikastuessa ts. määrittelyn tarkentuessa käsitteen ala supistuu ja päinvastoin.

¹⁹² Lehtonen 1996, 117-119. Roland Bartsiin viitaten Lehtonen toteaa, että kertomukset eivät ole puhaita ja yksinkertaisia kopioita kokemuksistamme, vaan kokemusten merkityksellistämistä tietyllä tavalla.

¹⁹³ Matti Juntunen & Lauri Mehtonen, *Ihmistieteiden filosofiset perusteet*. Gummerus. Jyväskylä 1982, 94.

vaan esiintyy usein ihmiselle itselleenkin huomaamattomana.¹⁹⁴ Koska ihmisen kokonaisvaltainen kokemus syntyy eri olemuspuolien – tajunnallisuuden, kehollisuuden ja situationaalisuuden – yhteispelissä, tavoittaa analyttinen suhtautuminen aina vain osan kokemuksen luonteeseen vaikuttavista tekijöistä. Tällöin kokemusten välittymistä voi rajoittaa sekin, että kaikki kokemukseen vaikuttava ei kuulu kokijan omankaan tietoisuuden piiriin.

Niin oman kuin toisenkin kokemusmaailman analyttisessä tarkkailussa saatetaan siten menettää monia arvokkaita kokemuksen tiloja. Tästä syystä esimerkiksi jonkin tuntumista hyvältä tai ikävältä ei tulisi mitätöidä sillä, että kokemuksen luonteeseen ei tunnu löytyvän kovin selkeitä käsitteitä ilmaistavina perusteluina. Tämä on otettava huomioon myös haastatteluaineiston tulkinnassa. Vaikka kokemus jäisi analyttiseltä erittelyltään epäselväksi, voi se olla silti vaikuttavuudeltaan merkittävä.¹⁹⁵ Tällaisten kokemusten jaettavuutta lienee mahdollista tavoitella pikemminkin jonkinlaisen empaattisen intuition välittämänä kuin analyttisen kielellisen tarkastelun perusteella. Esimerkiksi ihmisen silminnähtävä, mutta sanaton liikutus ei tietenkään ole tulkittavissa kokemuksellisesti mitättömäksi tapahtumaksi. Mielestäni tällaisia kokemustasoja on kuitenkin tärkeä tuoda ilmiön rikkauten nimissä esiin sen sijaan, että ne suljettaisiin tulkinnanvaraisuutensa vuoksi tutkimuksen ulkopuolelle. Toisaalta tutkittava saattaa kyetä erittelemään kokemuksiaan jo sen merkityksellistämisen prosessin myötä, joka on käynnistynyt vuorovaikutuksessa tutkijaan. Tiedostamaton voi näin tulla tajunnan tiedostavuuden piiriin.¹⁹⁶

Täsmällistenkin sanallisten ilmaisujen tavoittamisesta huolimatta ihmisen kokemuksiin liittyvien merkitysten tulkinta edellyttää aina myös ihmisen elämäntilanteen hahmottamista. Tahattomiin tai tahallisiin virhetulkintoihin voidaan päätyä tarkastelemalla konteksteistaan liian varhaisessa vaiheessa irrotettuja tekstiosuuksia. Esimerkiksi haastatteluaineiston luennalla riittävän suurina kokonaisuuksina ja muiden kyseisen ihmisen elämäntilannetta koskevien havaintojen

¹⁹⁴ Lehtonen 1996, 16. Vrt. Varto 1992, 70. Varto puhuu tulkkiutumuksesta, joka eroaa tarkoituksellisesta tulkitsemisesta.

¹⁹⁵ Virtanen 2006, 165. Virtanen kirjoittaa elämyksen olevan ihmiselle todellinen, vaikka kokemuksen kohde jäisikin hänelle epäselväksi ja tunnistamatta. Vrt. Rauhala 1993, 68-69. Huolimatta ihmisen kyvystä myös psyykkisten tuntojensa analyttiseen tarkasteluun ja käsitteelliseen ilmaisuun Rauhala toteaa osan niistä jäävän kuitenkin kokijan maailmankuvan sisäisiksi, mikä ei silti vähennä niiden merkitystä mielellisenä suhteenä todellisuuteen.

¹⁹⁶ Rauhala 1998, 37. Vrt. Varto 1992, 71. Varto kirjoittaa, että epäjohdonmukaiselta vaikuttava toiminta, jota tutkittava ei kykene itsekään selittämään, saattaa myöhemmin paljastua täysin johdonmukaiseksi ja olla selitettävissä, kun tulkkiutuminen on hahmottunut tutkittavalle kokonaisena merkitysyhteytenä.

avulla on pyritty pitämään esillä niitä konteksteja, jotka tekevät mahdolliseksi toisen paremman ymmärtämisen.

1.5.4 Merkitysten tavoittamisesta ja tavoittamattomuudesta

Tutkittaessa subjektiivista kokemusta on kysymys pyrkimyksestä tavoittaa yksilön elämäntilanteessaan kohtaamille asioille antamia merkityksiä.¹⁹⁷ Ihmisten välinen vuorovaikutus perustuu merkitysten välittämiseen ja vastaanottamiseen. Merkityksiä välitetään kielellisesti, kuten puhuen ja kirjoittaen, mutta myös vaikkapa elein ja asustevalinnoin. Merkitysten välittyminen on sekä tarkoituksellista että tarkoituksetonta. Välittämisen ja vastaanottamisen tapahtumassa merkitykset kuitenkin aina väistämättä muuttuvat jokaisen ihmisen elämismaailman ainutlaatuisuuden vuoksi. Merkitykset eivät ole siksi siirrettävissä sellaisenaan ihmiseltä toiselle.¹⁹⁸ Voidaan puhua sen sijaan esimerkiksi tekstin tai puhutun kielen sisältämistä merkityspotentiaaleista, joille luettaessa tai kuunneltaessa annetaan merkityksiä.¹⁹⁹ Näin tutkija ei voi esittää omaa merkityksenantoaan tutkittavien merkityksinä. Tutkijan muodostamat merkitykset perustuvat väistämättä hänen oman elämismaailmansa vaikuttamaan tulkintaan. Sen tekijöitä on kuitenkin pohdittava, jotta vältettäisiin tutkimuskohteen eli toisen elämismaailman hämärtyminen tutkijan omien kokemusten vaikutuksesta.²⁰⁰

¹⁹⁷ Perttula 2005, 150. Perttula kirjoittaa kokemuksen olevan tajunnallinen tapa merkityksellistää niitä todellisuuksia, joihin ihminen on suhteessa. Tästä todellisuudesta hän käyttää nimitystä elämäntilanne. Kokemus on puolestaan sitä, mitä elämäntilanne ihmiselle tarkoittaa.

¹⁹⁸ Valentin Vološinov, *Kielen dialogisuus. Marxismi ja kielifilosofia* (alkuteos *Marxizm i filosofija jazyka*, 1929, suom. Tapani Laine). Vastapaino. Tampere 1990, 125-126. Vološinov vertaa merkityksen muodostumista sähkökipinään, joka syttyy kahden erimerkkisen navan koskettaessa toisiaan. Hänen mielestään vasta kielellisen kanssakäymisen virta antaa sanalle sen merkityksen valon. Merkitys ei pitäydy sanassa itsessään, vaan se on puhujan ja kuulijan välisen vuorovaikutuksen efekti.

¹⁹⁹ Lehtonen 1996, 126, 167. Lehtonen kirjoittaa teksteistä, että ne eivät itsessään sisällä valmiita ja lukkoon lyötyjä merkityksiä vaan merkityspotentiaaleja. Tekstien lukeminen eli vuorovaikutus tekstien kanssa, on puolestaan aktiivista merkitysten antamista niiden sisältämille merkityspotentiaaleille.

²⁰⁰ Varto 1992, 58-69. Ihmisen luontainen pyrkimys ymmärtää toista ihmistä omien kokemusten kautta merkitsee Varton mielestä maailman totalisoivaa haltuunottoa, joka estää mahdollisuuden ymmärtää tutkimuskohdetta. Hermeneuttinen lähestyminen merkitsee menettelyä irtautua totalisoivasta asenteesta tavoittelematta kuitenkaan mahdotonta eli toisen ihmisen täydellistä ymmärtämistä. Samalla olisi tiedostettava, että tutkija voi saavuttaa tutkimuskohteen vain oman ymmärryksensä puitteissa, ei millään objektiivisella tasolla. Hermeneuttista kehää noudattava ymmärtäminen alkaa tietyistä lähtökohdista, palaa niiden oivaltamiseen niistä vapautuakseen, mikä muodostaa taas uuden lähtökohdan ymmärryksen kasvulle.

Koska elämismaailma on koko ajan muuttuva, myös maailmankuvan merkityskokonaisuus elää kaiken aikaa.²⁰¹ Näin todellisuuttakaan ei voida pitää tallennettavana.²⁰² Tavoitamme merkitykset korkeintaan hetkellisesti.²⁰³ Merkityskokonaisuudet jäsenyvät tilannekohtaisesti siinä hetkessä vaikuttavien tekijöiden myötä, mutta myös ihmisen yleisen kulttuurisen kontekstin perusteella. Yleinen kulttuurinen konteksti on ihmisen kokemustaan perustuva suhtautumistapa elämässään kulttuurissa vallitseviin asiantiloihin. Joskus merkitykset voivat muuttua radikaalistikin esimerkiksi jonkun mullistavan kokemuksen myötä. Myös haastattelutapahtuma on tilanne, joka tarjoaa aineksia merkitysten muodostumiselle. Kanssakäymistilanteen laukaistessa uusien merkitysten syntyprosessin voi henkilöiden kerronta muodostua merkityksiltään jopa ristiriitaiseksi.²⁰⁴ Tähän saattaa vaikuttaa tilannekohtaisesti saadut uudet virikkeet, vaikkapa haastattelukysymyksen muodossa, sekä se mitkä vastaajan maailmankuvan tulkitsevista horisonteista kulloinkin osallistuvat merkityksenantoon.

Menneitä tapahtumia – vaikka vain eilisiä – koskien on puolestaan otettava huomioon, etteivät kokemukset tilanteista ole enää sellaisenaan tavoitettavissa. Kertomisen avulla saavutetun tiedon ajallinen ulottuvuus jatkuu menneestä tulevaan. Muistelemiseenkin liittyy tämä hetki ja tulevaisuus. Koska elämismaailma on elämäntilanteiden myötä alati muuttuva, ihminen ei voi koskaan täysin palata johonkin aiemman elämäntilanteensa kokemustodellisuuteen, vaikka muistelisikin

²⁰¹ Varto 1992, 71. Varto varoittaa reifioinnin eli esineellistämisen vaarasta merkitysten tulkinnassa. Hän korostaa, etteivät merkitykset ole esineen kaltaisia yksiköitä vaan koko ajan muuttuvia mielellisiä sisältöjä, joiden muuttumistavasta meillä ei ole selkeää käsitystä.

²⁰² Sirpa Tani, ”Maantiede ja kuvien todellisuudet”. *Tila, paikka ja maisema. Tutkimusretkiä uuteen maantieteeseen* (toim. Tuukka Haarni et al.). Vastapaino. Tampere 1997, 213. Tanin mukaan todellisuutta ei pystytä tallentamaan, koska todellisuuden kuvaaminen on aina tulkintaa, johon vaikuttavat tulkitsijan henkilökohtaiset ja kulttuuriset, joko tiedostetut tai tiedostamattomat, sidokset. Vrt. Petri Raivo, ”Kulttuurimaisema. Alue, näkymä vai tapa nähdä”. *Tila, paikka ja maisema. Tutkimusretkiä uuteen maantieteeseen* (toim. Tuukka Haarni et al.). Vastapaino. Tampere 1997, 200. Raivo kirjoittaa, etteivät kuvaus ja esittäminen ole koskaan absoluuttista todellisuuden tallentamista, vaan tiedostettujen ja tiedostamattomien ideologisten valintojen tuloksena syntyneitä esityksiä siitä maailmasta, jossa tutkija tutkimuksineenkin elää.

²⁰³ Lehtonen 1996, 114, 212. Vaikka jotkut merkitykset voitaisiinkin vakauttaa tilapäisesti, eivät ne Lehtosen mukaan olisi kuitenkaan missään tapauksessa lopullisia. Hän korostaa merkitysten luonnetta prosessuaalisina, jolloin niitä on myös tutkittava ominaisuutensa mukaisesti prosesseina. Vrt. Fornäs 1998 (1995), 218-219. Fornäs kirjoittaa näin: ”Merkitys on pikemminkin prosessi kuin fakta, sillä se on ymmärrettävä tuottamalla se uudelleen perustaltaan subjektiivisessä tulkinnan aktissa. Merkitys ei sijaitse tekstissä annettuna, materiaalisena asiana, vaan ihmissubjektit tuottavat sen tulkintayöllään sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Sellaiset ilmaisut kuin ”merkitsevät symbolit” tai ”tekstin merkitys” ovat vain yksinkertaistettuja tapoja viitata tulkintayhteisöjen kykyyn konstruoida merkityksiä vuorovaikutuksessa erilaisten symbolisten muotojen kanssa.”

²⁰⁴ Merkitysten tavoittamisesta haastatteleamalla ks. myös Vilksen 1997, 164-166.

menneitä. Muistelu on aina myöhemmän elämäkokemuksen värittämää. Muistelussa vaikuttaa kokemusten kerrostuneisuus ja sen mukainen ihmistajunnan merkityskokonaisuuden jatkuva muuntuminen. Vaikka kyseessä olisivat tässä ja nyt olevat asiantilat, jo puhuttelutilanne itsessään muuttaa ihmisen maailmankuvaa edelleen käynnistäessään sitä muovaavan merkityksellistämisen prosessin. Tapaan kertoa asioista sitoutuu aina ihmisen näkemys maailman tulevasta jäsenyisestä, sen mielekkyydestä ja omasta osasta tässä kokonaisuudessa.²⁰⁵ Tästä syystä erityisesti tutkimuksen haastatteluosuus on reaalista toteuttamisjaksoaan ajallisesti huomattavasti ulottuvampi käsittäen periaatteessa osallisten ihmisten koko elämänsä – jo toteutuneen ja jäljellä olevan.²⁰⁶

Kokemusten maailmankuvaa muuntavan kerrostuneisuuden vuoksi myöskään tutkimuksen tuloksia ei tule lukea näiden ihmisten vankkoina ja muuttumattomina mielipiteinä vaan mahdollisuuksina. Tutkimuksen tehtävänä on pikemminkin tuoda esiin sitä kokemuksellista ulottuvuutta, josta on mahdollisuus saada viitteitä ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa. Tärkeätä on ollut tuoda esiin myös se, mitä on saavutettavissa niin kulttuuriperinnön hoidon kuin hyvän elinympäristön vaalimisenkin hyväksi, kun antaudutaan ihmisten kanssa tasavertaiseen dialogiin.²⁰⁷ Tutkimuksessa on siten tavoiteltu näkemystä suhtautua ihmisten maailmankuvan ja arvoperustan jatkuvaan muuntumiseen.

Merkitysten maailmassa ei ole määritettävissä lopullisia totuuksia, vaan tutkimuksen tulkinta rakentuu ainutlaatuisena tutkijan ja tutkittavien kokemustodellisuuksien kohtaamisessa. Tutkimus on siten kysymistä alusta loppuun. Vastaukset eivät ole lopullisia, vaan edelleen lähtökohtia. Tutkimus alkaa kysymyksillä ja päättyy kysymiseen. Tutkimus jo raportoitunakin syntyy tavallaan aina uusina todellisuuksina myös silloin, kun merkityksenmuodostamisen prosessi alkaa kunkin lukijan mielessä.²⁰⁸ Tutkimuksessa ei pyritä esittämään tuloksiksi kiinteitä, muut-

²⁰⁵ Lehtonen 1996, 16.

²⁰⁶ Ihmisen muisteluun vaikuttavasta kokemusten kerrostuneisuudesta johtuen esim. dokumenttiaineistosta saatu käsitys jostain menneestä tapahtumasta saattaa olla hyvinkin erilainen kuin ihmisen kertomus, mikä on otettava huomioon aineiston tulkinnassa. Kumpaakaan tietolähdettä ei voi pitää eroavuuksien perusteella vääränä.

²⁰⁷ Varto 1992, 71. Subjektiviivisen maailmankuvan tutkimuksessa Varto pitää dialogia tärkeimpänä yksittäisenä menetelmänä, koska se tekee mahdolliseksi hallitun kohtaamisen tutkijan ja tutkittavan välillä. Hallituksi kohtaamisen tekee se, että molemmat voivat lähestyä yhteistä aluetta itse ratkaisemallaan vauhdilla.

²⁰⁸ Lehtonen 1996, 147, 151. Lehtonen kirjoittaa merkitysten moneudesta tarkoittaen sitä, että kaikki tekstit ovat jatkuvasti avoimia lukemiselleen uudelleen ja toisin. Tähän taas vaikuttaa kunkin tekstejä vastaanottavan kontekstuaalinen tietämys.

tumattomiksi oletettuja totuuksia, vaan hyväksytään se, että totuus on hetkellistä ja muutoksenalaista.²⁰⁹

1.5.5 Tutkimuksen luonne ja teorian asema

Tutkimuksen kirjoitusasuun puettu eteneminen ei ole identtinen tutkimuksen luonnollisen kulun kanssa. Vaikka teoreettinen perusta on esitetty työn I osan luvussa 2 ”Ihmisen suhde ympäristöön”, ovat nämä näkemykset tulleet osaksi tutkimusta usein empiriavetoisesti ihmeteltäessä puukaupunkia ilmiönä ja aineistoa kooten. Arnold Berleantin ympäristökokemuksta käsittelevään teoriaan perehdyin jo varsin varhaisessa vaiheessa ennen haastatteluihin ryhtymistä. Lauri Rauhalan holistiseen ihmiskäsitykseen ja esimerkiksi Markku Sotaraudan strategista ajattelua koskevaan analyysiin olen tutustunut vasta tutkimuksen loppuvaiheessa. Tutkimuksen edetessä löydettyjen teoreettisten näkökulmien ja niihin liittyvien käsitteiden hyödyntäminen on perustunut ennen kaikkea niiden soveltuvuuteen kuvata ilmiön parissa jo tehtyjä oivalluksia. Tällä tavoin tutkimuskohdekin on tavallaan hahmottunut vasta tutkimuksen kuluessa.

Teorian merkitys vaihtelee tutkimuksen edetessä. Teoria muodostaa taustan, jota vasten on ollut mahdollista määrittää tutkimuskohde. Toisaalta tietyn teoreettisen näkemyksen omaksuminen edellyttää jo jonkinlaisia oletuksia tutkittavan ilmiön luonteesta. Luonteeltaan induktiivinen tutkimus tarkoittaa kokemusperäistä, yksittäisestä yleiseen johtopäätökseen etenevää teoriaa luovaa tutkimustapaa. Deduktiivinen tutkimusote merkitsee puolestaan etenemistä yleisestä yksittäiseen ollen siten luonteeltaan teoriaa varmistava. Teorian merkitys tutkimuksen taustalla vaikuttavana lähtökohtana ja aineiston tulkintavälineenä ei kuitenkaan poissulje teoreettisten näkemysten kehittelyä läpi tutkimuksen.²¹⁰ Tässä on erotettava teorian merkitys tutkimuskohteen määrittämisessä tutkimuksen ontologisena ratkaisuna siitä, että jokin teoria pyritään todistamaan oikeaksi tutkimuksen empiirisen aineiston avulla. Tutkimukseni teoreettisten lähtökohtien perusteella puukaupunki on määritelty tutkimuskohteeksi kokonaisvaltaisen ihmiskäsityksen mukaisesti. Tämä ontologinen ratkaisu on ohjannut edelleen empiirisen aineiston kokoamista ja tulkintaa, jolloin teoreettinen kehittely merkitsee puolestaan näiden keskinäistä

²⁰⁹ Rauhala 2005, 188. Tutkittaessa kulttuuria suhteessa ihmiseen saatavat tulokset ovat Rauhalan mukaan yleensä vain toistaiseksi päteviä ja todenmukaisia. Kärjistäen hän sanoo, ettei niissä ole mitään niin pysyvää kuin muutos.

²¹⁰ Jari Eskola & Juha Suoranta, *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Vastapaino. Tampere 1998, 82-83.

kiertymistä ymmärrykseksi rakennetun kulttuuriympäristön ja sitä elävän ihmisen suhteesta. Tähän ymmärryksen kasvuun tähtää tutkimuksen osassa II luku 3 ”Suomalainen puukaupunki suojeltuna ja elettyinä”.

Tutkimustulokset merkitsevät kuvausta niistä laaduista, joille ymmärrys tutkimuskohteesta rakentuu, sekä tähän ymmärrykseen perustuvien periaatteiden ja ohjeiden esittämisestä.²¹¹ Vaikka tutkimuskohteen laadullisessa esiintuomisessa pyritään yksittäisestä ja ainutkertaisesta yleiseen, ei laadullisen yleisen tavoittamista tule sekoittaa määrälliseen yleistämiseen. Laadullinen yleistäminen tarkoittaa sitä, että ainutkertaisista asioista koostuvasta tutkimuskohteesta, pyritään saamaan esille laadullinen yleinen ja ilmaisemaan se käsitteellisesti ymmärrettäväksi. Yleistämismahdollisuus perustuu siihen, että ainutkertainen voidaan rinnastaa muuhun vastaavanlaiseen ainutkertaiseen tiettyjen laadullisten piirteidensä vuoksi. Tämä perustuu ihmisen kykyyn tunnistaa kohtaamissaan asioissa samankaltaisuutta. Muussa tapauksessa ihminen joutuisi suhtautumaan kaikkeen kohtaamaansa aivan uutena ja outona, ennen kokemattomana. Laadullisen tutkimuksen periaatteena on yleisen laadun oivaltaminen yksittäisestä ja ainutlaatuisesta samalla tämä yksittäinen ja ainutlaatuinen säilyttäen.²¹² Tästä syystä myös käsitteisällöt elävät läpi tutkimuksen.²¹³ Saadaahan esimerkiksi puukaupungista elinympäristönä selkoa vasta tutkimuksen loppua kohden.

Puukaupungin tematisointi tutkimuskohteeksi kokonaisvaltaisen ihmiskäsityksen mukaisesti ohjaa tutkimuksen tulkintaa ja yleistämisperiaatteita. Laadut nojaavat ontologiseen ratkaisuun, mutta mitä ne kulloinkin ovat voi selvitä vasta tutkimuskohteen ennakkoluulottoman ja avoimen kuvailun perusteella. Tutkimuksen yleisenä laatuodellytyksenä voidaan pitää sitä, minkälaisena puukaupunki näyttää holistiseen ihmiskäsitykseen perustuvana kokonaisvaltaisen kokemisen sijana. Se ei kuitenkaan paljastu sellaisenaan, vaan useina eri piirteinä. Laatuina tutkimuskohde paljastuu tutkijalle tietyllä tavalla merkityksellisenä. Laatu-

²¹¹ Teorianmuodostuksesta laadullisessa tutkimuksessa ks. Varto 1992, 101-102. Tutkittaessa maailmaa merkityksinä on tuloksena aina myös näiden merkitysten muuttuminen. Tästä syystä Varto katsoo laadullisen tutkimuksen teoreettisen kehittelyn voivat toteutua myös erilaisina ohjeina, jopa suoranaisina toimintaohjeina.

²¹² Laadullisesta yleistämisestä ks. Varto 1992, 76-79.

²¹³ Varto 1992, 93. Varto pitää laadullista tutkimusta herkkänä kariutumaan esineellistyneisiin käsitteisiin. Koska laadullisen tutkimuksen kohteena ja välineenä ovat merkitykset sekä eräänä keskeisenä päämääränä luoda sellaisia käsitteellisiä välineitä, joiden avulla kukin tutkimuskohde voi tulla paremmin ymmärretyksi, ei hänen mielestään mikään käsitejärjestelmä sellaisenaan ilman tulkintaa voi tulla kysymykseen. Jokainen yksittäinen käsite on siten nähtävä tutkimuksellisenä muodosteena, jonka suhde sen esille tuomaan mielelliseen sisältöön joutuu tutkimuksen eri vaiheissa eri tavoin kritiikin kohteeksi.

jen käsittäminen merkityksinä on puolestaan edellytys tulkinnalle, jolla tutkittavaa ilmiötä voidaan tuoda käsitteellisesti esiin. Tulkitseva ymmärtäminen on tutkimuskohteen tematisoivaa luomista uudeksi kokonaisuudeksi siitä tavoitettuihin laatuihin nähden.²¹⁴ Ymmärtämisen avulla on mahdollista kuvailla ilmiötä.

Ihmisen maailmankuvan merkityksin tapahtuvan rakentumisen perusteella katson tutkimukseni olevan kulultaan hermeneuttinen siinä mielessä, kun hermeneutiikka on kehämäistä ymmärryksen lisääntymistä, oppimista ja uudelleensuuntautumista. Tutkimus ei periaatteessa voisi muuta ollakaan ihmisen eläessä jatkuvassa tulkintoja tuottavassa ja soveltavassa suhteessa maailmaan.²¹⁵ Samalla tavalla erehdyksistä ja onnistumisista oppimiseen perustuva puutalon korjaus on hermeneuttista, kun otetaan vastaan tarjoutuva mahdollisuus ymmärryksen kasvulle. Hermeneuttinen lukutapa toteutuu antautumalla yhä uudelleen ymmärtämiselle muuttuneista lähtökohdista ja muuttuneena ihmisenä.²¹⁶

Johtopäätöksissä ”Ihmisen aika” esitetään tutkimuksen tulokset. Tutkimustulosten osalta keskeistä on se, miten puukaupungin mielekkyys elinympäristönä vaikuttaa suhteutuvan suojelutavoitteisiin. Tältä pohjalta on esitetty näkökohtia kulttuuriympäristön suojelusta hyvän elinympäristön vaalimisena ja puukaupunkikulttuurin jatkuvuutta tukevana.

²¹⁴ Fenomenologisesta menetelmästä sekä tulkinnasta ja ymmärtämisestä ks. Varto 1992, 64-70, 86-90.

²¹⁵ Olemassaolon hermeneuttisesta luonteesta ks. Heidegger 2000 (1927), 58-62; Rauhala 2005, 135, 144.

²¹⁶ Varto 1992, 108-113; Vrt. Rauhala 2005, 174-176. Hermeneuttisena kehänä etenevä tutkimus poikkeaa Rauhalan mukaan tavanomaisesta tieteellisestä tutkimuksesta, koska tutkiva systeemi osapuolena tutkijan maailmankuva ja tutkimuskohde muuttuu koko ajan tutkimuskohteesta saadun uuden tiedon mukaan.

2 Ihmisen suhde ympäristöön

2.1 Ihmiskäsityksen merkitys suojelua koskevassa tutkimuksessa

Jokaisen ihmisen suhdetta elinpiiriinsä määrittää hänen omaksumansa perusasennoituminen ihmiseen. Tällainen perusasennoituminen eli ihmiskäsitys ohjaa ihmisen jokapäiväistä elämää useimmiten hänen itsensä sitä edes tiedostamatta. Kunkin ihmiskäsitys muotoutuu hänen oman ihmisenä kasvunsa myötä kulttuuriperinteen, tiedon, uskomusten ja muiden yksilön kokemuspäiriin kuuluvien vaikutteiden myötä. Omaksuttu ihmiskäsitys on siten olennainen osa ihmistä itseään.²¹⁷

Ihmiskäsityksen varaan ihminen rakentaa minäkuvansa ja suhteensa ympäristöön.²¹⁸ Ihmiskäsityksen tiedostaminen tietynlaisen elämänasenteen perustaksi voi selittää koettuja ongelmatilanteita, onnistumisen tunnetta sekä auttaa kehittymään elämäntaidossa yhteisesti jaetussa maailmassa. Perusasennoituminen ihmisenä olemiseen määrittää yksilön suhdetta muihin ihmisiin sekä hänen tapansa ymmärtää maailmaa. Ihmiskäsitys perustuu ihmisenä olemisen tavan mieltämiseen. Esittäessään tavan olla olemassa ihmiskäsitys merkitsee siten myös käsitystä maailmasta. Ihmiskäsitys ohjaa niin ikään ymmärrystä rakennetusta kulttuuriympäristöstä

2.1.1 Käsityksiä ihmisen olemassaolon tavasta

Ihmiskäsitykset eroavat yksinkertaistetusti sen mukaan, kuinka moneen ihmisen olemisen muotoon ne perustuvat ja miten nämä olemisen muodot suhteutuvat toisiinsa sekä ihmisen kautta määrittyvään todellisuuteen. Erilaisia olemassaolon tapoja selittäviksi näkemyksiksi on eriteltävissä ainakin monistiset, dualistiset, pluralistiset ja monopluralistiset ihmiskäsitykset.²¹⁹

²¹⁷ Ihmiskäsityksen luonnehdinnasta ks. Lauri Rauhala (a), *Ihmisen ykseys ja moninaisuus*. Sairaanhoidtajien koulutussäätiö. Helsinki 1989, 15-16.

²¹⁸ Maija Lehtovaara, *Subjektiiivinen maailmankuva kasvatustieteellisen tutkimuksen kohteena. Kasvatuksen filosofian pohdintaa ja kasvatustieteen filosofian kehittelyä Lauri Rauhalan eksistentiaalisen fenomenologian pohjalta erityisesti silmälläpitäen minäkäsitystutkimuksia*. Julkaisusarja A: tutkimusraportti N:o 53. Tampereen yliopisto, Kasvatustieteiden laitos. Tampere 1994, 111. Lehtovaaran mukaan ihmiskäsityksen merkitys ihmisen elämänhallinnassa tulee ilmi siinä, että ihmisten välisessä kanssakäymisessä tarvittavien taitojen kehittämisessä on pohjimmiltaan kyse yksilöiden ihmiskäsityksen käsitteellisestä ja elämyksellisestä selkiyttämisestä.

²¹⁹ Rauhala 1989 (a), 22-26.

Monistisissa ihmiskäsityksissä ihmisen olemassaolo ymmärretään yhden ainoan olemassaolon muodon perusteella, joka käsitetään todellista olemassaoloa kuvaavana usein materiaaliseksi, mutta toisinaan myös henkiseksi. Dualistisissa ihmiskäsityksissä ihmisen olemassaolon katsotaan perustuvan puolestaan kahteen erilaiseen perusmuotoon, sieluun ja ruumiiseen tai nykyään yleisemmin ilmauksin kehoon ja tajuntaan. Jyrkimmillään erottelu esiintyy valistuksen ajoilta periytyneessä ja modernismiin voimakkaasti vaikuttaneessa ns. kartesiolaisessa dikotomiassa.²²⁰ Ihmisen järkevää ajattelua korostettaessa tajunta käsitetään arvokkaammaksi olemisen muodoksi kehon ollessa lähinnä jonkinlainen olemisen välttämättömyys. Myös maailman katsottiin jakautuvan dualistisesti ihmisen sisäiseen ja ulkoiseen synnyttäen subjekti – objekti-asetelman.²²¹ Tiettyissä elämän käytännöissä ja asenteissa elää yhä rationaalinen, kartesiolainen ihmiskäsitys, sillä monet kulttuuriset käytännöt periytyvät sukupolvelta toiselle ilman, että niitä jatkuvasti kyseenalaistetaan. Tämä ilmenee esimerkiksi modernin perintöä kantavassa arkkitehtuurissa ja ympäristönsuunnittelussa.²²² Puhutaan myös modernin ihmisen juurettomuudesta.²²³

Pluralististen ihmiskäsitysten perusteella ihmisen mielletään koostuvan oman rakenteensa ja tehtävänsä perusteella suhteellisen itsenäisistä osajärjestelmistä, joita myös tutkitaan toisistaan erillään. Tämä voi olla perusteltua syvällisen ja yksityiskohtaisen perehtymisen saavuttamiseksi tietyn tieteenalan erityisosaamisen kehittämiseksi, mutta ongelmia on ilmennyt kuitenkin siinä, miten koota osa-

²²⁰ Kartesiolaisuus perustuu filosofi René Descartesin (1596 – 1650) hahmottelemaan ajattelun ja järjen merkitystä korostaneeseen, puhtaan rationalistiseen ihmiskäsitykseen. Ks. esim. Martyn Oliver, *Filosofian historia* (alkuteos *The Hamlyn History of Philosophy*, käänt. Sirkka Salonen). Gummerus. Helsinki 1997, 76-77.

²²¹ Rauhala 1989 (a), 23, 25; Lauri Rauhala, *Ihminen kulttuurissa – kulttuuri ihmisessä*. Yliopistopaino. Helsinki 2005, 35-39. Rauhala vertaa länsimaissa voimakasta mielen ja kehon erottelua itämaiseen filosofiaan, jossa keho ja henkisyys ovat toisiinsa kietoutunutta kumppanuutta. Fenomenologisen filosofian kartesiolaiseen dualismiin kohdistama kritiikki on siivittänyt kehon merkityksen tunnustamista länsimaissa, mutta johtanut myös toiseen ääripäähän eli kehollisuuden ylikorostamiseen ihmisen mielen olemassaolon muotojen kustannuksella.

²²² Kent C. Bloomer & Charles W. Moore, *Body, Memory, and Architecture*. Yale University Press. New Haven & London 1977, 29. Kirjoittajat pitävät länsimaisen valistusfilosofian myötä syntynyttä ajattelua korostavaa ja kehoa mitätöivää asennetta monien rakennetussa ympäristössä esiintyvien ongelmien syynä.

²²³ Karsten Harries, "Kotia etsimässä" (alkuperäinen artikkeli "In Search of Home" teoksessa *Bauen und Wohnen / Building and Dwelling. Martin Heidegger's Foundation of a Phenomenology of Architecture*, 2000, käänt. Pekka Passinmäki) *niin & näin* 3/ 2003, 50. Harries toteaa modernin ihmisen juurettomuuden syyksi pyrkimyksen todellisuuden objektivointiin, de-realisointiin. Tieteen ja teknologian edellyttämä objektiivinen ymmärrys todellisuudesta merkitsee ajatusta puhtaasta subjektista sekä sitä, että ihminen nostaa itsensä oman itsensä yläpuolelle. Ihminen pyrkii ylittämään tilanteensa eli elämäntilanteensa, joka sitoo hänet tiettyyn paikkaan ja aikaan.

alueet yhteen ihmisen kokonaisuuden ymmärtämiseksi.²²⁴ Käytännön arjessakin voi huomata yhteiskunnan sektoroituneen useiden eri osa-alueiden asiantuntijuuksien mukaisesti.²²⁵ Myös monen ihmisyksilön kyvykkyys on yksityiskohtaistunut syvyysuunnassa, mutta kaventunut horisontaalitasolla hallittujen elämänalueiden vähennyttyä. Ihminen ei näin ollen tule kohdatuksi kokonaisuutena yhteiskunnan järjestelmissä eikä hän voi sellaisena välttämättä itsekään toimia.

Ihmiskäsitysten hahmottamisessa vallitsee nykyään suuntaus soveltaa rajautuneiden näkemysten keskeisiä ja perusteltavia piirteitä yhdeksi kokoavaksi näkemykseksi. Monopluralistiset ihmiskäsitykset perustuvat olemassaolon muotojen erilaisuuden identifiointiin edellyttäen samalla kuitenkin ihmisen olevan näiden puoliensa muodostama kokonaisuus.²²⁶ Tämän tyyppisen ihmiskäsityksen kutsuminen holistiseksi viittaa pyrkimykseen ymmärtää ihminen kokonaisvaltaisesti. Ihminen on näin ollen ykseys kaikessa moninaisuudessaan.

Välttämättä ihminen ja erilaiset ihmisen toimintaa säätelevät kulttuuriset kokoonpanot eivät toimi kuitenkaan vain yhden ihmis- ja maailmakäsityksen varassa. Erilaisiin ihmisiin, ihmisryhmiin ja elämäntilanteisiin voidaan suhtautua eri tavoin. Yksilö voi soveltaa vaihtelevissa elämäntilanteissaan sellaisia ihmiskäsityksen piirteitä, joita hän on omaksunut koettuaan samankaltaisia tilanteita aikaisemmin. Suhtaudumme esimerkiksi taidenäyttelyn esillepanoon oppimamme subjekti – objekti-asetelman mukaisesti etäältä tarkastellen ja kajoamatta, ellei ole erityisesti lupa tehdä toisin.²²⁷ Suhde omaan kotiin saa puolestaan toisenlaisia muotoja. Suhtautuminen ympäristöön voi vaihdella myös sen mukaan, onko näkökulmamme ammatillinen vai asumissuhteeseen perustuva. Ihmiskäsityksen ja

²²⁴ Rauhala 1989 (a), 23.

²²⁵ Vrt. Markku Sotarauta, *Kohti epäselvyyden hallintaa. Pehmeä strategia 2000-luvun alun suunnittelun lähtökohdana*. Acta Futura Fennica No 6. Tulevaisuudentutkimuksen seura. Finnpublishers Oy, Tampere 1996, 54-55. Sotarauta katsoo modernille ajalle tyyppillisen epävarmuuden hallinnoinnin perustuvan järjestelmään, joka on koordinoitu ja sektoroitunut. Yhteiskunnalliset ongelmat pyritään rajaamaan tarkasti, minkä jälkeen ne voidaan antaa tietyn, juuri kyseistä asiaa hoitavan viranomaisen vastuulle. Halu olettaa ongelmat selkeiksi ja rajattaviksi perustuu pyrkimykseen luoda yhteiskunnan keskeisistä tavoitteista yhtenäisiä ja ristiriidattomia.

²²⁶ Perinteisiä ihmiskäsityksiä koskevasta kritiikistä holistisen näkökulman perustelemiseksi ks. Rauhala 1989 (a), 24.

²²⁷ Opiteissa taiteen kokemistavoissa vaikuttaa voimakkaasti kartesiolainen subjekti – objekti-dikotomia. Tällaista kokija – taideobjekti-asetelmaa ovat pitäneet yllä etenkin ns. korkeakulttuuria edustavat institutionaaliset taidelaitokset, kun taas monet provokatiiviset nykytaiteen muodot ovat pyrkineet rikkomaan asetelmaa. Arnold Berleant pitää ihmisen kokonaisvaltaista kokemistarvetta perustelevan esteettisen teorian yhtenä lähtökohdana juuri niitä nykytaiteen muotoja, jotka ovat kyseenalaistaneet taiteen eristämisen etäisen tarkkailun kohteeksi. Ks. Arnold Berleant, *Art and Engagement*. Temple University Press. Philadelphia 1991, 18-19.

maailmasuhteen luonteen tunnistamista voidaankin pitää merkityksellisenä pyrittäessä paljastamaan eri tilanteissa esiintyviä ongelmia ja ristiriitoja kuten myös onnistumista. Esimerkiksi suojelutavoitteiden keskinäinen epäjohtonmukaisuus saattaa johtua niiden taustalla vaikuttavan ihmiskäsityksen selkiytymättömyydestä. Jos suojeluasiakirjassa painotetaan kaupunkialueen kulttuurihistoriallista arvoa historian todistuskappaleena ja ihmiskunnan muistin perustana edellyttäen samalla asukkaiden tasapainoisen elämän tukemista,²²⁸ saattavat ylevät tavoitteet kadota ristiriitaisista tulkinnoista seuraaviin kompromisseihin ilman tavoitteiden ihmiskäsityksestä johdettua perustelua. Historiallinen todistuskappale viittaa tavanomaisesti käsitettynä kohteen todistusvoimaan muuttumattomana, johon taas tasapainoinen elämä ei voi kokonaisuudessaan taipua. Pohtimalla ihmiskäsitystä on mahdollista selkiyttää suojelun arvomaailmaa ja työstää sitä inhimillisen elämän perusteita tukevaksi. Ymmärtämättä ihmisen jokapäiväisen elämän luonnetta saatetaan luoda ideologioita, suunnitelmia ja käytäntöjä, jotka toimivat elämää vastaan harmonian sijasta.²²⁹

Kuten tieteen kehityksessä yleisestikin, on myös suojelun kehittymisessä havaittavissa positivistista asennetta kuvastava vaihe. Ympäristöä on tulkittu erilaisen mittaamiseen ja tilalliseen yleistämiseen perustuvien menetelmien avulla. Erilaisten rakennetun ympäristön tilaa, muotoa ja rakennetta mallintavien typologioiden rakentamisella on vakiintunut asema suojelussa. Käännös humanistisen asenteen omaksumiseen merkitsee käsitystä ympäristöstä kokijan subjektiivisena ja kokonaisvaltaisena ympäristökokemuksena.²³⁰ Kiinnostava kysymys on, missä määrin humanistinen asenne on nähtävissä nykyisissä suojelutavoitteissa.

2.1.2 Suojelu modernina ilmiönä

Arkkitehtuuri heijastaa aikakautensa ihmiskäsitystä. Kunkin historialliseksi ajanjaksoksi määritellyn arkkitehtonisen ilmaisutavan taustalta on analysoitavissa tiet-

²²⁸ Ks. ”Julistus historiallisten kaupunkien ja kaupunkimaisten alueiden suojelusta” (alkup. ”Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas”, 1987, suom. Antero Tiusanen). *Kansainväliset julistukset*. ICOMOS. Helsinki 1992, 16-17.

²²⁹ David Seamon, ”Different Worlds Coming Together: A Phenomenology of Relationship as Portrayed in Doris Lessing’s Diaries of Jane Somes”. *Dwelling, Seeing and Designing – Toward a Phenomenological Ecology* (ed. David Seamon). State University of New York Press. Albany, N.Y. 1993, 244.

²³⁰ Vrt. humanistiseen maantieteeseen positivistisen asenteen kritiikkiä Tuukka Haarni et al., ”Johdatus nykyamaantieteeseen”. *Tila, paikka ja maisema. Tutkimusretkiä uuteen maantieteeseen* (toim. Tuukka Haarni et al.). Vastapaino. Tampere 1997, 16.

tyjen ihmiskäsitysten vaikutus, vaikka tyylliseikat korostuvat yleensä näkyvimpänä luokitteluperusteena. Ympäristön lukutavoissakin voidaan tunnistaa ympäristösuhteen luonnetta kuvastavia ihmiskäsityksiä. Samoin rakennetun kulttuuriympäristön suojelua koskevat ideologiat perustuvat käsityksiin ihmisen olemassaolon tavasta ohjaten arvoihin perustuvia valintoja ja konkreettisia toimenpiteitä.²³¹ Vaikka ihmiskäsityksen soveltaminen on usein tiedostamatonta, on sen aktiivinen pohtiminen kuitenkin aiheellista vaikutettaessa ihmisten elämänolosuhteisiin, kuten rakennettuun kulttuuriympäristöön.²³² Ihmiskäsitys ei osoita vain ympäristöön intressejä kohdistavan tahon ympäristösuhdetta, vaan voi erilaisiin toimenpiteisiin konkretisoituneena rajata myös muiden mahdollisuuksia toteuttaa omaa maailmassa olemisen tapaa.²³³

Ihmiskäsityksen tiedostaminen on tärkeää myös siksi, että elämme edelleen uuden ajan modernin aatteellisen ilmapiirin vaikutuksessa, ikään kuin selvitystilassa. Modernia maailmaa jäsensi puhdasta rationalismia ja subjekti – objekti-jakoa korostava kartesiolainen ihmiskäsitys. Pahimmillaan arkkitehtuuri pelkistyi rationaaliseksi rakennustuotannoksi asumisen kaventuessa vain yhdeksi elämän osa-alueeksi, teknisesti ja taloudellisesti tehokkaasti ratkaistavaksi erillistoiminnoksi. Rakennuksista muodostui hyödykkeenomaisia, ihmistä vastassa seisovia, puhuttelemattomia objekteja.²³⁴ Käyttäjien vieraantumista lisäsi etääntyminen rakentamisprosesseista. Taiteenakin rakennuksiin asennoiduttiin tarkastellen niitä itseriittoisina, elämän inhimillisistä konteksteista vapaina esteettisinä objekteina.²³⁵

²³¹ Vrt. Lehtovaara 1994, 111. Lehtovaara viittaa siihen, miten empiiristä tutkimusta jälkikäteen analysoimalla on mahdollista todeta sen taustalta vaikuttavat ihmiskäsitykset.

²³² Pekka Passinmäki, *Arkkitehtuurin unohtunut ethos*. Tampereen yliopisto. Tampere 1997, 5. Passinmäki tähdentää ihmiskäsityksen tietoisien kehittämisen merkitystä arkkitehtien työssä todeten ajatuksellisen lähtökohdan heijastuvan todennäköisesti myös suunniteltuun ympäristöön.

²³³ Berleant 1991, 81. Vrt. Rauhala 1989 (a), 109. Rauhalan mukaan holistisen ihmiskäsityksen empiirinen soveltaminen ympäristösuunnittelussa ja arkkitehtuurissa tapahtuu nimenomaan ihmisen situaation eli elämäntilanteeseen vaikuttamalla. Vastuullista elämän olosuhteiden luominen on siksi, että ne määrittävät yksilöiden todellistumisen eli ihmisenä kasvun mahdollisuuksia situaatioissaan.

²³⁴ Vrt. Kirsi Saarikangas, ”Metsän reunalla: Suomen rakentaminen 1900-luvulla”. *Suomen kulttuurihistoria 4. Koti, kylä, kaupunki* (toim. Kirsi Saarikangas, Pasi Mäenpää & Minna Sarantola-Weiss). Tammi. Helsinki 2004, 58-59. Saarikangas toteaa 1960- ja 70-lukujen olleen Suomessa vielä suunnittelijat käyttäjistä erottanutta aluerakentamisen kulta-aikaa. Kaupunkia suunniteltiin pelkistettyjen mallien avulla. Uuden ihannoinnissa rakennusten elinkaaren katsottiin olevan jopa vain 30 vuotta. Kuluushyödykkeiden tapaan ne ajateltiin korvattaviksi yhä ajanmukaisemmilla rakennuksilla unohtaen kuitenkin, että ne olivat myös ihmisten koteja niihin liittyvine muistoinen ja kokemuksineen.

²³⁵ Passinmäki 1997, 5. Passinmäki tarkastelee näitä aikamme arkkitehtuuriin edelleen liittyviä ongelmia kartesiolaisuuteen nähden vaihtoehtoisen ihmiskäsityksen näkökulmasta soveltamalla arkkitehtuuririkysymysten pohtimiseen Martin Heideggerin filosofiaa, jonka ydin on subjekti – objekti-jaon kritiikki.

Asenne pitää taide irrallaan muista elämään liittyvistä tarkoituksiperistä omaksuttiin moderniin länsimaiseen taidekäsitteeseen renessanssin myötä.²³⁶ Taidetta kohtaan edellytettiin elämän käytännöistä ja pyyteistä vapaata asennoitumista.²³⁷ Edelleen taide mielletään pikemminkin ihmisestä erilliseksi kuin tavalliseen arkeen kuuluvaksi. Käyttäjien poissulkeminen ilmenee myös arkkitehtuurin esitystavoissa esimerkiksi julkaisuissa ja näyttelyissä, mikä heijastanee osittain ammattiipiirin suhtautumista ihmisen vaikutukseen ympäristössä.²³⁸ Suhde modernin aikakauden näkyvimpiin ilmiöihin, kuten radikaaleihin kaupunki uudistuksiin, ilmaistaan usein kriittisenä etäisyydenottona. Modernin ajan dualistisen ja rationaalisen ihmiskäsityksen perintö on kuitenkin edelleen läsnä monissa käytäntöissä, ajattelutavoissa ja yhteiskunnallisissa järjestelmissä – myös rakennussuojelussa.²³⁹

Suojelu on modernin ajan ilmiö, vaikka se saatetaan mieltää modernismin vastavoimaksi suhtautuessaan myönteisesti historiallisen kulttuuriperinnön vaalimiseen. Suojelun historiassa on selkeästi nähtävissä uuden ajan aatteellisen ilma-

²³⁶ Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation*. Butterworth-Heinemann. Oxford 1999, 16. Jokilehdon mukaan renessanssin taidekäsitteeseen erosi jyrkästi keskiajan perinteestä, jossa taide nivoutui käsityötaitoon. Kiinnostus antiikin veistostaiteeseen ja kokoelmien kerääminen viritti taidekäsitteeseen, jonka myötä kohteisiin suhtauduttiin ennen kaikkea esteettisesti ihailtavina objekteina. Keskiajalla toiminnallisuus oli ollut ensisijaista. Jokilehto kuvaa taidekäsitteeseen muutosta erääksi tärkeäksi käänneeksi modernin aikakauden aatteellisen ilmapiirin muotoutumisessa. Vaikeudesta määrittää yksiselitteisesti modernin aikakauden alkamisajankohta ks. Stephen Toulmin, *Cosmopolis. The Hidden Agenda of Modernity*. The University of Chicago Press. Chicago 1992 (1990), 5-8. Toulmin toteaa modernismin syntyyn liitettyjen tekijöiden sijoittuvan 1400- ja 1800-lukujen ajalliselle jatkumolle alkaen Gutenbergin kirjapainoteknisestä keksinnöstä v. 1436. Käänteentekeviä olivat sittemmin mm. Lutherin käynnistämä uskonpuhdistus 1500-luvulla, 30-vuotinen sota, Newtonin ja Descartesin vaikutus sekä kansallisvaltioiden synty 1600-luvulla, Ranskan vallankumous ja höyrykoneen keksiminen 1700-luvulla sekä teollinen vallankumous 1800-luvulle tultaessa.

²³⁷ Berleant 1991, 12-13, 25-26. Berleantin mukaan kartesiolainen dualismi vakiintui ihmisen ja taiteen väliseen suhteeseen Immanuel Kantiin pyyteettömyyden (*”disinterestedness”*) asenteen myötä, kun tavoitteena oli irtautua tavanomaisista elämään liittyvistä toimista ja pyrkimyksistä kauneuden kokemiseksi taidetta arvosteltaessa. Vrt. Tuija Hellakoski, ”Osallistumisen estetiikka”. *Ympäristöestetiikan polkuja*. International Institute of Applied Aesthetics Series Vol. 2. Lahti 1996, 54. Hellakoski toteaa pyyteettömyyden asenteen olleen aikanaan silti tarpeellinen taiteen arvostuksen edistämiseksi. Taide haluttiin nostaa huomion ja relevantin taidekritiikin kohteeksi.

²³⁸ Modernismi loi vahvan tradition kuvata rakennuksia ympäristöstään ja elämästä irrallisina abstrakteina muotosommitelmina valon ja varjon efektejä hyödyntämällä. Kuvaustavalla saateltiin myös suomalainen moderni arkkitehtuuri maailmanmaineeseen. Ks. aiheesta väitöskirjaa Petra Čeferin, *Constructing a legend: the international exhibitions of Finnish architecture 1957 – 1967*. Suomalaisen kirjallisuuden Seuran toimituksia 945. SKS. Helsinki 2003.

²³⁹ Esim. jo rakennussuojelun käsite antaa subjekti – objekti-asetelmaan viittaavan mielikuvan rakennuksista ympäristöstään erillisinä suojelun kohteina, vaikka määritelmässä huomioitaisiinkin mm. kulttuuriympäristön käyttöarvot. Ks. rakennussuojelun käsitettä koskevat kriittiset kommentit suojelun eri hallinto- ja intressitahoille esitetyn kyselyn tuloksena *Rakennussuojelukomitean mietintö*. Komi-teamietintö 1974: 80. Valtioneuvosto. Helsinki, 152, liite 1 (rakennussuojelua koskeva kysely).

piirin muotoutuminen. Suojelu virisi kiinnostuksesta antiikin raunioita ja veistos-taidetta kohtaan. Alettiin kerätä historiallisia kokoelmia paitsi kohteiden taiteelli-sen niin myös niiden opetuksellisen arvon vuoksi.²⁴⁰ Näin ihminen asetti itsensä tarkastelevan subjektin asemaan näitä esineitä, jopa aivan konkreettisesti jalustal-le nostettuja vastaan. Suhtautumistavan mukaisesti myös rakennukset saivat usein yksittäistaideteoksen merkityksen. Suojelun mielenkiinto kohdistui monumenttei-hin, joiden arvoa määrittivät asema historiallisina muistomerkkeinä ja taideteok-sina.²⁴¹ Historialliset monumentit ja modernistiset rakennukset maiseman veistok-sellisina elementteinä voidaan rinnastaa toisiinsa niiden merkitysulottuvuuden kavennuttua esineellisyydeksi.

Rationaalisuutta korostanut valistuksen aikakausi sekä Ranskan vallankumo-us yhteiskunnallisine ja aatteellisine vaikutuksineen ovat olleet tärkeä lähtökohta suojeluperiaatteiden kuten koko modernin ajan kehityksessä.²⁴² Valistus painotti ihmisen itsetietoisuutta ajattelevana ja järkevästi päättelevänä, mikä johti tieteelli-sen perusteltavuuden ihanteeseen. Länsimaisen hyvinvointiyhteiskunnan raken-tamisessa julkisen hallinnon järjestelmät ovat sittemmin perustuneet ns. epävarmuuden hallinnointiin tieteellisiin perusteluihin nojaavan suunnittelun keinoin, jotka koskevat jopa sosiaalista elämää. Epävarmuuden hallinnoinnin eli tulevai-suuden suunnitelmallisen haltuunoton perustana vahvistui lineaarinen aikäkäsitys ja kehitysnäkemykset, jonka mukaan maailma näyttäytyy suoraviivaisena tapahtumi-en ketjuna kuljettaessa kohti yhä suurempaa edistystä.²⁴³

Uuden ajan myötä taideteoksia ja rakennuksia alettiin pitää ainutlaatuisina ja suojelun arvoisina, koska ne symbolisoivat tiettyä kulttuuripiiriä ja kansallista

²⁴⁰ Jokilehto 1999, 1, 16-22. Jokilehdon mukaan kulttuuriperintökohteiden valinta, suojelun ideologis-ten periaatteiden ja restauroinnin kehittyminen ovat muodostuneet uuden ajan myötä modernin yhteis-kunnan velvollisuuksiksi. Hän toteaa 1500- ja 1900-lukujen jatkumon perustavanlaatuisen muutosten ajaksi, joka merkitsi sekä modernin yhteiskunnan syntymistä että modernin historiakäsitteen ja kulttuuriperinnön käsitteen muotoutumista.

²⁴¹ Ks. esim. ”Venetsian julistus 1964. Kansainvälinen julistus monumenttien suojelusta” (alkup. “The Venice Charter. International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites”, 1964, suom. Antero Tiisanen) *Kansainväliset julistukset*. ICOMOS. Helsinki 1992, 3 ja 5 artikla. Venetsian julistuksessa historiallisen monumentin on katsottu voivan käsittää myös laajempia miljööko-konaisuuksia, mutta niiden merkitys taideluomuksina ja historiallisina todistuskappaleina on silti ko-rostetussa asemassa asettaessa vaatimuksia käytännön toimenpiteille niiden aineellisen olemuksen turvaamiseksi konservointi- ja restaurointitoimenpitein. Monumenttien käyttöä johonkin yhteiskunnal-lisesti hyödylliseen tarkoitukseen suositellaan, mutta ainoastaan, ellei se muuta rakennuksen pohja-kaavaa tai taiteellista yleisilmettä.

²⁴² Jokilehto 1999, 69.

²⁴³ Sotarauta 1996, 51, 91. Sotarauta ajoittaa hyvinvointiyhteiskunnan juuret 1700-luvun lopulle ja 1800-luvulle, jolloin vallitsivat valistuksen perintönä länsimaiseen kehitykseen voimakkaasti vaikut-taneet ajatukset demokratiasta, lineaarisesta aikäkäsityksestä ja uskosta järkeen.

identiteettiä. Historialliset monumentit olivat dokumentteja siitä kulttuuri-identiteettien kirjomasta todellisuudesta, joka oli nyt avautunut uudenlaiseen historialliseen tiedostavuuteen orientoituneen ihmisen eteen. Kansallisen kulttuuriperinnön turvaamiseksi käynnistettiin ohjelmia, harjoitettiin systemaattista dokumentointia ja kohteiden erittelemiseen perustuvaa luokittelua.²⁴⁴ Tämän voi katsoa merkinneen pyrkimystä tieteelliseen haltuunottoon. Luokittelu monumentiksi erotti kohteen tavanomaisista konteksteistaan käsitteellisen tarkastelun alaiseksi. Kun tieteeseen nojaavan rationaalisen suunnittelun tehtäväksi muodostui epävarmuuden poistaminen kompleksisen ja orgaanisen kokonaisuuden puristamiseksi rajallisten kuvausten sisälle, ihmisen katsottiin voivan tietoa kartuttamalla kontrolloida luontoa ja yhteiskuntaa sekä ratkaista niissä vallitsevia epäjärjestyksen tiloja.²⁴⁵ Tämä ilmenee myös pyrkimyksessä etsiä järkeenkäypiä arvottamisen lainalaisuuksia historian ja kulttuuriperinnön jäsentämiseksi. Modernille ajattelulle tyypilliseen tapaan länsimainen suojeluperinne nojaa tässä jäsentelyssään keskeisesti lineaariseen aikakäsitykseen sitä valinnoillaan edelleen vahvistaen ja näkyväksi tehden. Tämä ilmenee historiallisen kulttuuriperinnön aikaan kytketystä autenttisuuden vaatimuksesta.²⁴⁶

Suojelu on monissa kehityksensä ulottuvuuksissa kuitenkin myös murtautunut dualistisen tradition lähtökohdista. Yksittäiskohteiden sijasta suojelun piiriin on otettu yhä arkisempia, monimuotoisempia ja kokonaisuuksina laajempia kohteita. Kulttuuriperinnöksi luettavat yhä moni-ilmeisemmät kulttuurin ilmentymät ovat merkinneet myös taustalla vaikuttaneiden ihmiskäsitysten muuttumista. Useat kohteet ovat ihmisten arkisen elämän alueita, ja elävinä ne halutaan pitää myös suojeltuina. Periaatteessa läpi modernin suojelun historian on nähtävissä pyrkimys ihmiskunnan inhimillisten arvojen korostamiseen. Tuskin koskaan voidaan osoittaa suojelun pyrkineen toimimaan tarkoituksellisesti ihmisyyttä vastaan. Toisaalta ihmisen inhimilliseen hyvinvointiin liittyvillä asioilla perusteltiin myös monia modernin arkkitehtuurin ja kaupunkisuunnittelun ratkaisuja. Tasa-arvon, terveellisyyden ja valoisuuden nimissä tuotettiin myöhemmin ankarasti arvosteltuja ratkaisuja. Kyse onkin siitä, miten inhimillisyys käsitetään ja ketkä sen toteu-

²⁴⁴ Jokilehto 1999, 17, 69.

²⁴⁵ Sotarauta 1996, 91, 115.

²⁴⁶ Bernard M. Feilden & Jukka Jokilehto, *Management Guidelines for World Cultural Heritage Sites*. ICCROM. Rooma 1993, 16-17. Autenttisuuden kytkeytymisestä historialliseen aikajatkumoon kirjoittajat toteavat seuraavasti: ”In the case of a heritage resource, its historical authenticity should generally reflect the significant phases of construction and utilization in different phases of its historical time line.”

tumisesta päättävät. Modernissa maailmassa inhimillisyyden säätely otettiin yhteiskunnallisten järjestelmien vastuulle.

Moderni aika on merkinnyt siirtymistä yhteisöihin perustuvasta maailmasta yhteiskunnallisiin järjestelmiin.²⁴⁷ Paikallinen asioiden hoito on nostettu yleisemmälle tasolle. Moderniin suojeluunkin sisältyy tämä intentioiden potentiaalista ristiriitaisuutta synnyttävä tekijä – paikallisen universaali vaaliminen. Uskonnota johdetun todellisuuskäsityksen syrjäyttänyt uusi aika korosti ihmisen omien, järkeen perustuvien resurssien varassa tapahtuvaa suuntautumista maailman moninaisuuden toteamiseen. Suojelussa tämä merkitsi yhä erityislaatusempien paikallista kulttuuria edustavien kokonaisuuksien lukemista ihmiskunnan yhteiseksi kulttuuriperinnöksi. Kehittyi näkemys kulttuuriperinnön universaalista arvosta, joka oikeuttaisi kansainväliset toimet sen suojelemiseksi.²⁴⁸ Vastaavasti kansainvälisen modernin arkkitehtuurin tieteellinen itsevarmuus johti pyrkimykseen ratkaista ihmisen asumisen ongelmia universaalein, usein betoniin valetuin ratkaisuin. Uuden ajan ilmiöt toimivat kuitenkin toisiaan vastaan. Tie kulttuuriperinnön säilyttämiseksi on kulkenut tehokkaan rakentamisen aiheuttamien menetysten kautta – näin puukaupunkienkin osalta. Suojelusta muodostui paikallisen rakennuskulttuurin merkitystä puolustava asiantuntijuus.

Arvostamisen myötä suojelu on vetänyt paikallisen kulttuurin suojelun kansallisten ja kansainvälisten strategioiden piiriin. 1900-luvun jälkipuoliskolla suojelun kansainvälisen yhteistyön muodoksi vakiintui julistusten ja sopimusten laatiminen yhteisesti omaksuttaviksi linjauksiksi. Voidaan kysyä, mitä tapahtuu paikalliselle, kun se päätyy universaaliin tarkasteluun. Hävittääkö suojelu esiin nostamisellaan juuri sen, mitä on pidetty aitona?²⁴⁹ Paikallisuuteen kiteytyvät ristiriidat ovat eräs osoitus tarpeesta pohtia aktiivisesti ihmiskäsitystä. Erilaisiin ihmiskäsityksiin – ihmisen ja ympäristön suhteeseen – viittaa esimerkiksi se, käsite-

²⁴⁷ Heikki Lehtonen, *Yhteisö*. Vastapaino. Tampere 1990, 165. Lehtosen mukaan modernisoituminen on merkinnyt siirtymistä yhteisöllisesti organisoituneesta maailmasta yhteiskunnallisesti organisoituneeseen maailmaan, jolloin normiyhteisölliset järjestelmät ovat korvautuneet valtiollisesti organisoituilla sosialisatio- ja oikeusjärjestelmillä kykenemättä kuitenkaan täyttämään aiempien yhteisöjen moraaliyhteisöllistä roolia. Yhteisölliset toimijat ovat korvautuneet yksilöllisillä toimijoilla samoin kuin yhteisölliset oikeudet ovat korvautuneet yksilöllisillä oikeuksilla.

²⁴⁸ Jokilehto 1999, 49-50. Jokilehto toteaa ajatuksen kulttuuriperinnön universaalista arvosta ja yhteisestä suojeluvastuusta virinneen jo 1700-luvulla.

²⁴⁹ Vrt. Olli-Paavo Koponen, *Arkkitehtuurin keinoja kaupunkien rakennussuojelussa. Vaihtoehtoisia lähestymistapoja pirstaloituneiden kaupunkien täydennysrakentamiseksi*. Licensiaattityö. Tampereen teknillinen korkeakoulu, Arkkitehtuurin historian ja teorian laitos. Tampere 2001, 16. Koponen kiinnittää tutkimuksessaan huomiota paikallisten ja universaalien arvojen ristiriitaan olettaen tämän johtavan hajanaiseen kaupunkikuvaan, kun suojeltu rakennus irrotetaan ympärillään vaikuttavista paikallisista, kaupunkia rakentavista prosesseista.

täänkö paikallisuus ympäristön fyysisinä piirteinä vai ympäristön alati käynnissä olevana muotoutumisena paikallisten tekijöiden ja toimijoiden vaikutuksesta. Alueen ulkopuolella muodostettu suojelunäkemys johtaa helposti etäisempään subjekti – objekti-asetelmaa noudattavaan tarkasteluun erilaisten aistittavien ominaisuuksien vakiinnuttamisena kohteen arvostettaviksi ominaisuuksiksi, kun taas alueen sisältä käsin paikallisuus muodostuu sitä eläen.

Yksilöiden tuottaman kompleksisen paikallisuuden hallinnointi modernin tieteen keinoin rajaamalla ongelmat yksinkertaisiksi ratkaista – käsittämällä maailma teemoina – on asetelmana ristiriitainen. Kulttuuriperinnön suojelusta muodostui yksi teema. Uutta aikaa edeltänyt uskonnollinen hegemonia oli vaihtunut tieteen valtaan siten, että eri alojen asiantuntijuuksin keskityttiin hoitamaan vain omaa viipaletta maailmasta.²⁵⁰ Kaupungeissa tämä on nähtävissä konkreettisesti niiden orgaanisen yhtenäisyyden hajoamisena, koska kaupungin kehittämiseksi koetun uudisrakentamisen ja olemassa olevaa ympäristöä vaalivan suojelun on mielletty pitkään kuuluvan eri intressialoihin – kaupunkisuunnitteluun ja kaupunkisuojeluun. Kaavoituksen myötä kaupunki jakautui eri periaattein kehitettäviin osa-alueisiin.

Modernissa maailmassa tieteen idealistiset selitykset etääntyivät kysymyksiä alun perin herättäneestä inhimillisestä kokemuksesta. Subjektiiivisen kokemuksen merkitys kadotettiin tavoiteltaessa objektiivisen kiistattomia totuuksia. Maailma yleistettiin abstraktioksi matemaattisen johdonmukaisesti tavoitteena täsmällisyys, mitattavuus ja määrällinen ilmaisu. Objektiivisen tietämisen ulottumattomissa olevia asioita ei ole pidetty tutkimukselle relevantteina. Edelleenkin tiede suhtautuu maailmaan usein vain oman metodologisen kykynsä rajoissa. Paljastaessaan-kin jotain tiede on kätkevää estäen hahmottamasta kokonaisuuksia.²⁵¹ Kun eri alat pyrkivät perehtyneisyytensä mukaan asioiden yksikohtaiseen hallintaan, muu jää huomiotta. Kätkevänä paljastamisena voidaan ajatella myös maailman jäsentämistä kulttuurihistoriallisin arvokriteerein. Kohteita esiinnostavat perustelut ovat

²⁵⁰ Jouni Häkli, ”Näkyvä yhteiskunta”. *Tila, paikka ja maisema. Tutkimusretkiä uuteen maantieteeseen.* (toim. Tuukka Haarni et al.) Vastapaino. Tampere 1997, 42-44. Häklin mukaan modernia maailmaa on ilmentänyt ammatillinen eriytyminen ja yliopistolaitoksen kasvu, jolloin on muodostunut suhteellisen autonomisia tiedon tuottamisen ammattialoja. Kaupunkisuunnittelussa johtaviksi asiantuntijoiksi nousivat 1900-luvun alussa arkkitehdit, joiden Häkli toteaa olevan edelleenkin merkittävimpiä kaupunkitiilan visualisoijia.

²⁵¹ Vrt. Satulehto 1992, 1-3. Perustaen pohdintansa Husserlin näkemyksiin ns. eksaktien tieteiden kriisistä ja kritiikistä Satulehto toteaa tieteen rationaalisuuden ja teoreettisen selittämisen läpäisemän kulttuurin voivan kahlita ihmisen sellaisiin asenteisiin ja uskomuksiin, että hänen oman itsensä ymmärtäminen ja inhimillisen olemassaolonsa mielekkyys hämärtyy.

väistämättä todellisuuden merkityskirjoa rajatumpia. Vakiintuessaan ne saattaavat muodostua esteiksi nähdä asioita toisin.

2.2 Kokonainen ihminen

Holistisessa ihmiskäsityksessä, kuten Lauri Rauhala muotoilee, ihmisen eri olemassaolon muodot eli olemuspuolet muodostavat ykseyden edellyttämällä toisensa, olemalla olemassa vain toistensa avulla. Ihminen on näin olemassaolonsa eri luonteenomaisuuksista huolimatta aina ensisijaisesti kokonaisuus.²⁵² Myös maailma käsitetään ihmisestä erottamattomaksi. Ihminen sisältyy maailmaan ja maailma ihmiseen muodostaen toisiinsa jatkuvan ykseyden.²⁵³ Kuuluminen kokonaisuuteen tarkoittaa siten erottamattomuutta, muttei kuitenkaan erittelemättömyyttä. Kokonaisuudethan ovat aina tekijöidensä muodostamia. Holistisen ihmiskäsityksen perusteella ihmisen olemassaolon kokonaisuus on hahmotettavissa monimuotoisena merkiten pyrkimystä ihmisen maailmasuhdetta ohentamattomaan ymmärtämiseen.

Ihmisen olemassaolon muotoina tajunnallisuus psyykkis-henkisenä, kehollisuus orgaanisena tapahtumisena ja situationaalisuus oman elämäntilanteen mukaisena suhteena todellisuuteen ovat kaikki yhtä ensisijaisia.²⁵⁴ Tajunnallisuutta voidaan kuitenkin pitää ihmisen inhimillisyyttä kuvastavana piirteenä siinä mielessä, että kokemiensa merkitysten perusteella ihminen voi vaikuttaa omaan kokonaistilanteeseensa myös kehon ja tilanteen tiloja säätelemällä. Tajunnan myötä ihminen toteuttaa elämäntilantaa. Elämä ei voi silti missään tilanteessa pelkistyä vain tajunnallisuudeksi eikä miksiäkään muuksikaan olemassaolon muodoksi.²⁵⁵ Olemuspuolien keskinäistä riippuvuutta toisensa jatkuvasti edellyttävinä voidaan kuvata vastavuoroisena hermeneuttisena kehänä.²⁵⁶ Mikään olemuspuoli ei voi muuttua itsessään vaikuttamatta samalla muihin ja sitä kautta ihmisen olemisen laatuun kokonaisuudessaan.

²⁵² Rauhala 2005, 103. Ymmärtämällä ihmisen olemuspuolet kaikessa erilaisuudessaan ykseyden muodostajiksi vältetään Rauhalan mukaan jyrkkä irrallisuus ihmisen olemuspuolien välillä, mutta säilytetään samalla mahdollisuus puhua kustakin olemassaolon muodosta sen oman toimintaperiaatteen mukaisesti. Näin vältetään paitsi dualismi niin myös ihmisen olemassaolon homogenisointi, jota Rauhala pitää dualismiakin ongelmallisempänä harhakäsityksenä pyrittäessä ihmisen olemassaolon ymmärtämiseen. Vrt. Lauri Rauhala, *Ihmisen ainutlaatuisuus*. Yliopistopaino. Helsinki 1998, 17-20.

²⁵³ Vrt. Berleant 1991, 90-92.

²⁵⁴ Ks. esim. Rauhala 1989 (a), 27; Lauri Rauhala, *Henkinen ihmisessä*. Yliopistopaino. Helsinki 1993, 92.

²⁵⁵ Rauhala 1989 (a), 52; Rauhala 2005, 104.

²⁵⁶ Rauhala 2005, 132-135.

2.2.1 Situationaalisuus

Situaation käsitteen myötä ihmisen ja maailman erottamattomuus tulee ymmärrettäväksi. Situationaalisuudessa ihminen kytkeytyy todellisuuteen oman elämäntilanteensa mukaisesti. Situaatio merkitsee kaikkea sitä, mihin ihminen on suhteessa kulloisessakin elämäntilanteessa. Rauhala kuvaa situationaalisuutta pelitilana, johon kehollisuus ja tajunnallisuus jatkuvasti suhteutuvat muovaten ihmisen kokonaisuutta eli persoonaa. Ihminen voi olla suhteessa maailmaan vain situaationsa puitteissa. Vastaavasti kaikki koettu tulee osaksi situaatiota ja siten osaksi ihmistä itseään. Situaatio ei ole pelkistettävissä vain fyysiseksi ympäristöksi siitä huolimatta, että jokapäiväisen arjen aineelliset edellytykset, kuten rakennettu ympäristö, ovat sen merkittäviä tekijöitä. Ihmisen koko kulttuuripiiri vaikuttaa hallitsevasti situaation luonteeseen, jolloin myös ideaaliset tekijät, kuten omaksutut arvot, ovat situaation komponentteja.²⁵⁷

Jos aikuinen palaa omaan lapsuudenympäristöönsä, vaikuttaa sillä välin eletty elämä kokemukseen.²⁵⁸ Situationaalisuuden ollessa jatkuvasti muutoksenalaista ihminen ei voi koskaan palata täydellisesti aikaisempiin situaatioihinsa, vaikka hän tietoisesti järjestelisikin joitain situaation komponentteja aikaisempia elämäntilanteita vastaaviksi. Situaatio on monitahoisessa muotoutumisessaan myös yksilöllinen, vaikka siinä olisikin muiden ihmisten kanssa jaettuja piirteitä.²⁵⁹ Jos ihminen asuu vanhassa puutalossa, tulee asumismuodon ominaisuuksista hänen situaationsa komponentteja. Hänen perheenjäsenillään nämä ja monet muutkin elämäntilanteiden luonnetta määrittävät tekijät ovat samoja. Suuri osa yksilöiden situaatiota rakentavista tekijöistä poikkeaa kuitenkin toisistaan, mikä johtuu karttuneen elämäkokemuksen erilaisuudesta.²⁶⁰ Jokainen on maailmassa täysin omalla tavallaan – ainutlaatuisesti. Ihmisen henkilökohtainen situaatio on se osa

²⁵⁷ Rauhala 2005, 39-42; Rauhala 1989 (a), 35.

²⁵⁸ Edward Relph, *Place and Placelessness*. Pion Limited. London 1976, 31. Osoituksena elämäkokemuksen vaikutuksesta ympäristön kokemiseen Relph pitää sitä, että fyysiseltä olemukseltaan melko samanlaisena säilynyt tila koetaan vuosien poissaolon jälkeen paikkana erilaisena. Vrt. Sirpa Tani, ”Maantiede ja kuvien todellisuudet”. *Tila, paikka ja maisema. Tutkimusretkiä uuteen maantieteeseen* (toim. Tuukka Haarni et al.). Vastapaino. Tampere 1997, 212. Tani toteaa muistin olevan valikoiva. Haluamme muistaa vain tietyt asiat.

²⁵⁹ Rauhala 1993, 110-111.

²⁶⁰ Rauhala 1989 (a), 37-38. Vaikka yhden ihmisen kaikki erilaiset situationaalisuuden muodot ja lajit voitaisiinkin identifioida, Rauhala toteaa, ettei löytyisi ketään, jonka situationaalisuus olisi täysin identtistä.

maailmaa, jossa vain hän itse todellistuu.²⁶¹ Kullekin yksilöllisesti näyttäytyvä maailma merkitsee elämämaailmaa.

Situaatio on merkittävä identiteettitekijä. Situationaalisuus muodostuu yksilölliseksi sekä ihmisen itsensä tekemien persoonallisten valintojen että kohtalonomaisen määräytymisen myötä. Ihmisen itsensä tekemät, kehollisuuden ja tajunnallisuuden puitteissa tapahtuvat tilanteiden rakennetta koskevat valinnat voivat tapahtua kuitenkin vain tilanteiden kohtalonomaisen rakentumisen säätelemisissä rajoissa.²⁶² Ihmisen itsesäätelynä tapahtuva omaehtoinen elämäntoiminta ei voi siten olla koskaan täydellistä. Omien elämäntilanteiden säätelymahdollisuuksissa piilee kuitenkin elämän inhimillisuus.²⁶³

Erilaiset roolit ovat osa persoonallista identiteettiä. Ihmisen asema muotoutuu sen mukaisesti, minkälaista suhtautumista tilanteissa kulloinkin vallitseva tila edellyttää. Roolit voivat liittyä hetkellisiin tilanteisiin tai olla elämässä pysyvämminä tiloina vallitsevia. Ihminen toimii useissa rooleissa samanaikaisesti. Ihminen voi olla samanaikaisesti esimerkiksi kaupunkilainen, asukas ja naapuri. Myönteisten vuorovaikutustapojen merkitys tulee ilmeiseksi, kun ymmärretään ihmisten asettuvan keskinäisessä kanssakäymisessään toistensa tilanteiden tekijöiksi – siis identiteettiä rakentaviksi komponenteiksi. Roolien luonteeseen vaikuttaa myös ihmisten yhteiskunnallinen asema.²⁶⁴ Yksilöiden identiteetin kehittymisen kannalta on merkittävää, ovatko roolit mieleisiä – minkälaisessa asemassa ollaan asioihin ja muihin ihmisiin nähden omien päämäärien toteuttamiseksi. Yhteiskun-

²⁶¹ Lauri Rauhala keskeisten käsitysten merkityksistä ks. myös Lehtovaara 1994, 387.

²⁶² Rauhala 1989 (a), 35-38. Kohtalonnaista määräytymistä Rauhala kuvaa ns. eksistentiaalisenä valikoitumisena. Ihminen saa kohtalon määräämiä lähtökohtia jo syntyessään tietynä ajankohtana ja vaihtamattomine perintötekijöineen kaikessa peruuttamattomuudessaan. Ihmisen omasta valinnasta riippumaton eksistentiaalinen valikoituminen tapahtuu myös läpi koko elämän sen mukaan, minkälaisiin tilanteisiin hän tahdostaan riippumatta joutuu. Eksistentiaalisia rajaehdot koskevasta esiyymmärtämisyydestä ks. Rauhala 1993, 111; Rauhala 2005, 16. Rauhala mukaan eksistentiaalisia rajaehdot ovat mm. eri aistien herkkyyserajat. Rajaehdoista seuraavien primääristen motivaatioperusteiden huomioon ottamista Rauhala kutsuu esiyymmärtämisyydeksi, jonka ohjaamana ihminen tekee henkilökohtaiset valintansa.

²⁶³ Vrt. William H. Ittelson et al., ”The Nature of Environmental Experience”. *Experiencing the Environment* (eds. Seymour Wapner et al.). Plenum Press. New York 1976, 206. Kirjoittajat kuvaavat ympäristökokemusta tapahtumaksi, jossa ihminen itse luo tilanteestaan mahdollisimman optimaalisesti toimivan ja henkilökohtaisesti tyydyttävän.

²⁶⁴ Rooleista ks. esim. Rauhala 1989 (a), 37-38; Rauhala 2005, 39-42. Vrt. Johanna Vilkkumäki, ”Käytännön eläyt ja institutionaaliset luonnot”. *Tila, paikka ja maisema. Tutkimusretkiä uuteen maantieteeseen* (toim. Tuukka Haarni et al.). Vastapaino. Tampere 1997, 167-168. Vilkkumäki tarkastelee asukkaiden ja suunnittelijoiden eri tavoin painottunutta ympäristösuhdetta. Asukkaat kokevat asuinalueensa sisältävänsä sitä konkreettisesti eläen, kun suunnittelijoiden näkemys on abstraktissa käsitteellisydessään ulkopuolinen. Hän painottaa kuitenkin, että toimijoilla on elämässään monia ja päällekkäisiä rooleja. Suunnittelijatkin asuvat jossain.

nallisten, kuten suojelutavoitteiden, edistämisen kannalta ei ole yhdentekevää, minkälaisessa roolissa kansalaiset kokevat olevansa instituutioihin nähden.

Ihmistä koskevassa tutkimuksessa – jota rakennetunkin ympäristön tutkimuksen tulisi olla – ihmisen elämäntilanteeseen perehtyvä, situationaalisuuden huomioon ottava lähestymistapa on tarpeellinen pyrittäessä ymmärtämään yksilöllistä suhtautumista asiantiloihin.²⁶⁵ Kulttuurivirrassa tapahtuvien muutosten myötä ilmiöt, asiantilat ja tapahtumat joutuvat alituisesti uusiin konteksteihin. Jonkin tekijän vaikuttavuus situaatiossa vaihtelee eri yksilöiden välillä, mutta myös saman yksilön osalta asioiden merkittävyys muuttuu hänen eri elämänvaiheissaan. Ihmisen situationaalisuus auttaa ymmärtämään yksilöllistä suhtautumistapaa asiantiloihin, jotka ulkopuolisena tarkastellen vaikuttavat samanlaisilta. Jonkun yksilön kannalta tietty situaatiota koskeva muutos voi olla jopa kohtalokas, kun taas jollekin toiselle se on lähes merkityksetön. Talon korjaamisenkin mieltäminen raskaana taakkana tai mielekkäänä puuhana selittyy situaatioiden eroavuuksien myötä.

2.2.2 Kehollisuus

Ihmisen kehollisuus orgaanisena toimintana merkitsee konkreettista ja aineellista tapahtumista. Merkitysten kokemiseen liittyvä elämyksellisyys on puolestaan tajunnallista. Kehollisiin prosesseihin itseensä ei sisälly elämyksiä, vaikka ne voivat olla elämyksellisiä tajunnalle.²⁶⁶ Elintoiminnot ovat siis elintoimintoja, eikä niitä tule muuna pitää. Ulottuvuus laajenee heti, kun pohditaan ihmisen suhtautumista kehon fyysisiin prosesseihin. Kehon orgaaninen tapahtuminen tarjoaa tajunnalle jatkuvasti aiheita, jotka voivat olla selkeästi tiedostettuja tai psyykkisiä tunteja. Kehon aistitoiminta on kaiken kaikkiaan edellytys sille, että situaatiosta voi välittyä minkäänlaista mielellistä sisältöä ihmisen tajunnan käsiteltäväksi. Tästä syystä kehollisuus ja tajunta suhteutuvat vastavuoroisesti situaatioon.²⁶⁷

²⁶⁵ Rauhala 2005, 136-137. Rauhalan mielestä ihmistä koskevassa tutkimuksessa on olennaista perehtyä situationaalisuuteen.

²⁶⁶ Rauhala 1989 (a), 33-34. Kehon orgaanista tapahtumista selitettäessä Rauhala pitää tärkeänä pitäytystä nimenomaan elintoimintojen olemuksessa ja sen mukaisissa käsitteissä sekoittamatta kehollisuuden ja tajunnallisuuden erityisluonteita. Esimerkkinä hän mainitsee aivotoiminnan, joka kehollisena on kaikessa hienosäätöisyydessään lopulta vain orgaanista. Vrt. Rauhala 1993, 66; Rauhala 2005, 29-35. Luonnehtiessaan tajunnallisuuden ja kehollisuuden erilaista luonnetta Rauhala kutsuu kehollista tapahtumista tajuttomaksi erotuksena tajunnallisesta. Tajuttomuus viittaa prosesseihin, joihin itseensä ei sisälly elämyksiä. Tajutonta tapahtumista ilmentäviä prosesseja ovat mm. solun jakautuminen ja selkäytimen toiminta.

²⁶⁷ Kehon, situaation ja tajunnan suhteesta ks. esim. Rauhala 1993, 112; Rauhala 2005, 39-42.

Kehollisuutensa myötä ihminen saa elämän aineelliset edellytykset situaatiossaan. Elinympäristön fyysiset olosuhteet voivat vaikuttaa välittömästi esimerkiksi kehon terveyteen. Situaation ideaaliset elementit vaikuttavat kehoon sen sijaan vasta tajunnan välityksellä. Tajunnan välittävä vaikutus voi olla joko tiedostavaa tai tiedostamatonta. Tajunnan tiedostamattomuudesta kumpuavia tekijöitä ovat monet kulttuuriin liittyvät käytännöt. Tajuntaan sisäistyneiden tapojen mukaisesti saatamme tehdä asioita sen kummemmin ajattelematta. Voimme toimia alitajuisesti myös aiempiin vastaaviin kokemuksiin perustuvien muistijälkien avulla.²⁶⁸

Kehon orgaaniset prosessit ovat omalla tavallaan päämäärähakuisia, vaikka se on erilaista kuin tajunnan merkityksiin sitoutunut intentionaalisuus. Keho voi puoltaa tai torjua situaatioon tarjoutuvia tekijöitä refleksinomaisiin reaktioihin ja vaistonvaraisiin mieltymyksiin, kuten myös kehon erilaisiin taipumuksiin ja lahjakkuuksiin perustuen.²⁶⁹ Keholla on siten välitöntä vaikutusta situaation rakentamiseen, vaikka ihmisen omaehtoista elämänhallintaa situaation tilaan vaikuttamalla pidettäisiin ensisijaisesti tajunnallisvetoisena toimintana. Kehollisuuden vaikutus ei ole merkityksetön kulttuurin kehityksessä. Välittäjän ominaisuudessa keho toimii ihmisen omaksuessa ja siirtäessä eteenpäin myös kaikkein ideaalisimpia kulttuurin piirteitä.²⁷⁰ Taloa korjattaessakin tapahtuneet onnistumiset – mieluisat huonetilat, vedottomat lattiat tai siloisen kaidepuun – ihminen kokee kehollisuutensa ohjaamana, vaikka merkityksenanto aistein havaituille asioille tapahtuukin tajunnassa.

²⁶⁸ Rauhala 1993, 110; Rauhala 2005, 39-42.

²⁶⁹ Rauhala 1993, 110; Rauhala 2005, 39-42.

²⁷⁰ David Stewart & Algis Mickunas, *Exploring phenomenology: a guide to the field and its literature*. (2. painos) Ohio University Press. Athens 1990 (1974), 66. Viitaten eksistentialismin piirissä muodostettuihin näemyksiin kehon ja tajunnan suhteesta kirjoittajat toteavat kehon toimivan kontekstina tajunnalliselle kokemukselle ja muodostavan perspektiivin maailmaan. Käsite tajunnan ruumiillistumisesta ("*embodied consciousness*") tajunnan ja kehon välisenä intiiminä yhteytenä merkitsisi pyrkimystä murtaa erotteleva dualismi. Vrt. Maurice Merleau-Pontyn tutkielmaa ihmisen ja maailman yhteenkuuluvuudesta lähtökohtana taiteilijan kehon merkitys taideteoksen luomisessa Maurice Merleau-Ponty, *Silmä ja mieli* (alkuteos *L'Oeil et l'esprit*, 1960, suom. Kimmo Pasanen). Kustannusosakeyhtiö Taide. Helsinki 1993, 22. Hän kirjoittaa: "Hän näkee itsensä näkevänä, koskettaa itseään koskettelevana, on näkyvä ja aistittava itselleen. Tämä itseys syntyy yhteensulautumisesta, narsismista, näkevän ja nähdyn, koskevan ja kosketetun, aistivan ja aistitun luonnollisesta yhteenkuuluvuudesta, ei läpinäkyvyydestä kuten ajattelu, joka tekee kohteestaan ajattelua samastamalla, kokoamalla ja muuntamalla." Vrt. Berleant 1991, 90-92. Ihmisen yhdentymisestä maailmaan havaintotapahtumassa: "This continuity of person and environment, this integration through perception of conscious body and world, is the keynote of the participatory environment."

2.2.3 Tajunnallisuus

Tajunnallisuus on se ihmisen olemassaolon muoto, jonka avulla ymmärretään asioita. Tajunta on elämyksellinen kokemisen kokonaisuus, joka toimii merkitsevyyden ulottuvuudessa. Kokemussisältönsä tajunnallisuus saa situaation eri asiantiloista sekä kehollisuudesta tarjoutuvista aiheista, mutta kokemus itsessään on olemassa vain erilaatuisina merkityksinä.²⁷¹ Merkitysten muodostuminen on jatkuvaa tapahtumista, jonka myötä ihmisen tajunnassa vallitseva subjektiivinen maailmankuva koko ajan muotoutuu.²⁷² Muodostuvat merkitykset voivat olla laadullisesti erilaisia, kuten tietoa, tunnetta, tahtoa, uskoa tai intuitiota ilmaisevia. Ne ovat siten myös tietoisuusasteeltaan, selkeydeltään ja kielelliseltä ilmaistavuudeltaan eritasoisia. Tajunta on tietoista tai tiedostamatonta.²⁷³ Maailmankuvalla tarkoitetaan tässä tutkimuksessa sitä merkityskokonaisuutta, joka ihmisen tajunnassa kunakin hetkenä vallitsee.

Merkitykset ihmisen subjektiivisen maailmankuvan muodostajina

Merkityksen synty ja maailmankuvan merkitysverkoston organisoituminen edellyttävät merkitysaihetta jostakin kohteesta, joka ilmenee koettavalla tavallaan elämyksessä. Elämys merkitsee sitä, että kohde on tullut oivaltavasti ymmärretyksi. Merkitysten muodostuminen tajunnassa perustuu siihen, että sinä hetkenä vallitseva subjektiivinen maailmankuva ottaa tulkitsevasti vastaan uuden tarjoutuvan merkitysaiheen, joka sijoittuu jotakin tarkoittavana merkityksenä maailmankuvan rakenteeseen.²⁷⁴ Selkeyden kannalta olennaista on merkitysten intentionaalisuus,

²⁷¹ Rauhala 1993, 93, 110; Rauhala 2005, 25, 29-35. Rauhala painottaa tajunnan olevan merkityskokouisuuden jäsentymistä erotukseksi kehon orgaanisista prosesseista. On kyse merkityssfääristä erotukseksi esim. biosfääristä. Siksi esim. aivofysiologinen tutkimus ei voi pureutua merkitysten välisiin suhteisiin, koska aivotapahtumat ovat biosfäärin ilmiöitä ja merkitykset taas merkityssfäärin ilmiöitä. Merkitysten välisiä suhteita voidaan tutkia vain tajunnan merkitystasolla.

²⁷² Ks. myös Mikko Lehtonen, *Merkitysten maailma*. Vastapaino. Tampere 1996, 16-17, 114, 212.

²⁷³ Rauhala 1998, 30; Rauhala 2005, 29-35; Rauhala 1993, 64-69.

²⁷⁴ Rauhala 1993, 93. Rauhala tähdentää, että merkitysaiheen ilmetessä koko tilannekokonaisuus tajunnallistuu samanhetkisesti. Siitä ei voi erottaa mitään ennen tai jälkeen tapahtunutta. Ei ole kyse perinteisen havaintopsykologian mukaisesta näkemyksestä, että ensin olisi jokin aistittava ärsyke, joka sitten aivotoiminnan myötä jäsentyisi havainnoksi. Havaintosisältö on sen sijaan sen kokonaistilanteen mielellinen kuvautuminen, jossa ihminen situationaalisuudessaan ja kehollisuudessaan parhaillaan on. Ilmenevä mielellinen kuvautuminen on siinä tilannekokonaisuudessa ja ihmisen sen hetkisen olemassaolon kannalta aina suotuisin oivaltuminen, joka suuntaa ihmisen orientoitumista tilanteeseen ja sen hallitsemiseen. Jälkikäteen ihminen saattaa tosin pohtia, miksei toiminut toisin, mutta se tarkoittaa sitä, että hänen maailmankuvansa on jo muuttunut tuosta kyseisestä tilanteesta. Vrt. Lehtovaara 1994, 386. Tulkinnan tilannekohtaisuudesta ks. myös Matti Juntunen & Lauri Mehtonen, *Ihmistieteiden filosofiset*

mikä tarkoittaa sitä, että merkitysten viittaussuhde johonkin kohteeseen on tajuttavissa. Tällöin ihminen tietää, tuntee, rakastaa, uskoo, pelkää, toivoo ja arvostaa nimenomaisesti jotain. Toisinaan merkitykset voivat olla kuitenkin epäintentionaalisia, jolloin jollekin tuntemukselle, kuten ahdistukselle, ei ole mielletävissä selkeää syytä. Ollakseen olemassa merkitys viittaa kuitenkin aina johonkin kohteeseen, jonka merkityksestä on kyse, vaikka se ei tajunnalle välittömästi ilmenisikään.²⁷⁵

Ihmisen ymmärrys kasvaa aina entisen ymmärtämisen avulla subjektiivisen maailmankuvan täydentyessä ja organisoituessa uudelleen merkityksen muodostumisen prosesseissa. Merkitysten muodostumista ja keskinäistä jäsentymistä ohjaavat subjektiivisessa maailmankuvassa vallitsevat kontekstit, kuten elämäntapomukselliset tai tiedolliset merkityskokonaisuudet. Kontekstit muodostuvat erilaisista tajunnan historiallisuuteen kerrostuneista henkilökohtaisista kokemuksista. Kontekstien sisältämät horisontit ohjaavat yksityiskohtaisemmin merkitysaiheiden tulkintaa.²⁷⁶ Ihmisen subjektiivinen maailmankuva on näin omaan historiallisuuteensa sidoksissa oleva, mutta siitä huolimatta jatkuvasti uudistuva todellisuutta koskeva tulkinta.²⁷⁷ Subjektiivisen maailmankuvan merkityskokonaisuutta jäsentävä uusi merkitys voi vahvistaa jotain ihmisen aiempaa näkemystä, tuoda asiaan uuden näkökulman tai ristiriitaisena haastaa aiemmat näkemykset uudelleen punnittaviksi.²⁷⁸ On myös ymmärrettävää, että tietyt merkitysaiheet voivat saada eri ihmisten maailmankuvissa hyvin erilaisia merkityksiä yksilöllisissä tulkinnan prosesseissa. Toisen tulkinta saattaa värittyä tunteiden vaikutuksesta, toinen voi yrittää tietoisesti pysytellä asialinjalla.

Merkitysten synty on itsestään organisoituvaa, ihmisenä olemisen tapaan sisäistyneenä spontaania ja tiedostamatontakin.²⁷⁹ Merkitysten muodostumisen prosesseja ei voi tahdolla pysäyttää, mutta niiden kulkuun voi pyrkiä tietoisesti vai-

perusteet. Gummerus. Jyväskylä 1982, 94.

²⁷⁵ Rauhala 2005, 114-115, 172.

²⁷⁶ Rauhala 2005, 115. Horisonttien eli tulkitsevien ymmärtämisyhteyksien Rauhala toteaa aktivoituvan tulkintaan yleensä tarjoutuvan merkitysaiheen oman asiapitoisuuden perusteella. Aihe tavallaan houkuttelee esiin soveltuvia, subjektiivisessa maailmankuvassa jo olevia merkityskokonaisuuksia osallistumaan tulkintaansa.

²⁷⁷ Lauri Rauhala (b), ”Hermeneuttinen näkökulma merkityksen ongelmaan”. *Tiedepolitiikka* 3/1989, 7.

²⁷⁸ Rauhala 2005, 115; Rauhala 1993, 97. Rauhala kuvaa maailmankuvan organisoitumista monimutkaiseksi tapahtumaksi. Merkitys voi liittyä maailmankuvassa toiseen merkitykseen harmonisella tavalla tai olla sen kanssa ristiriidassa mielellisyytensä perusteella. Merkitykset eivät siten ketjuunnu neutraalilla tavalla, kuten helmet, joita voidaan pujottaa samaan nauhaan millaisia tahansa ja missä järjestyksessä tahansa.

²⁷⁹ Lehtonen 1996, 16; Rauhala 2005, 113.

kuttamaan. Situaatiosta voidaan esimerkiksi valita tiettyjä merkitysaiheita. Oman tajunnallisuuden suhteen on mahdollista tehdä valintoja, mitkä subjektiivisessa maailmankuvassa vallitsevat kontekstit ja horisontit osallistuvat tulkintaan. Tämä toteutuu esimerkiksi oppimis- ja tutkimustilanteissa.²⁸⁰ Pyrkimyksistä huolimatta merkitysten synty ei ole kuitenkaan koskaan täysin järjellä hallittavissa. Siksi siihen ei pitäisi aina pyrkiäkään.²⁸¹ Tällöin pitäydyttäisiin pohtivassa ja tarkastelevassa suhteessa maailmaan saavuttaen vain kartesiolaisuuden pelkistämä todellisuus sen moniulotteisuuden sijasta, jonka holistinen ihmiskäsitys pyrkii avaamaan koettavaksi.

Merkityksen synnyssä tuleekin esille ihmisen olemuspuolien toisensa edellyttävä erottamattomuus. Vaikka merkitysten synty perustuu keskeisesti tajunnan toimintaan, ovat holistisen ihmiskäsityksen mukaan kaikki ihmisen olemuspuolet kuitenkin osallisia merkityksenannon tapahtumaan oman luonteensa suomin mahdollisuuksin. Merkitysaihe tarjoutuu tajunnalle situaatiossa. Keho suo puolestaan aineelliset edellytykset havaintojen tekemiselle. Tajunnallisuudessa muodostuu puolestaan elämys, jolloin merkitys tulee koettavaksi. Merkitykset konstituoiduvat näin ihmisen olemuspuolien yhteisessä eli persoonassa.²⁸² Merkitysten muodostuminen on olennainen ihmisen elämää kantava ja suuntaava voima. Ihmisen elämän mielekkyys voi syntyä vain hänen kokemiensa merkitysten perusteella. Merkityksin ihmisen maailma myös jäsentyy; muuten se tuntuisi pelkältä kaaokselta.²⁸³

Rakentaminen on yksi tapa jäsentää maailmaa. Se on koettujen merkitysten tekemistä aistittaviksi. Aistittavana rakennettu ympäristö on puolestaan taas merkitysaihe uusien merkitysten syntymiseksi kulttuurin välittämisen ja omaksumisen tapahtumissa. Tarkoituksellisesti ja tahattomasti talot, kuten muutkin kulttuurin tuotokset, välittävät viestejä ihmisten välillä. Rakentamamme talo kertoo jostain myös meistä itsestämme. Viestiä välittävän ominaisuutensa perusteella kulttuuriobjekteja voidaankin kutsua teksteiksi.²⁸⁴ Ne avaavat potentiaalisten merki-

²⁸⁰ Rauhala 2005, 113.

²⁸¹ Intuition merkityksestä aidossa ymmärtämisessä ks. Satulehto 1992, 101, 137. Järjen ja intuition tasapainosta strategisessa suunnittelussa ks. Sotarauta 1996, 134-135.

²⁸² Rauhala 2005, 117.

²⁸³ Lehtonen 1996, 16.

²⁸⁴ Johan Fornäs, *Kulttuuriteoria* (alkuteos *Cultural Theory and Late Modernity*, 1995, suom. Mikko Lehtonen). Vastapaino. Tampere 1998, 182-183. Fornäsin mukaan teksti ymmärretään suppeassa mielessä yleisimmin kielen sanoihin perustuvaksi kirjoitukseksi. Hän määrittelee tekstin laajemmassa mielessä koskemaan kaikkia niitä monimuotoisesti strukturoituja ja järjestettyjä symbolisia yksiköitä, jotka ovat syntyneet erilaisten merkitsevien merkkien yhdistämisestä yksilöiden välisissä merkityksellistämisen käytännöissä. Näin ymmärrettynä tekstit voivat muodostua puhutuista tai kirjoitetuista sa-

tysten alueen, joka suhteellisen rajallisenakin on aina ennalta määräämätön. Vasta tulkinnan myötä potentiaalisista merkityksistä tulee aktuaalisia.²⁸⁵ Siksi emme voi olla koskaan täysin varmoja, mitä talomme meistä kertoo. Se on kunkin tulkitsijan varassa. Vastaavuuden mahdollisuus kasvaa, jos merkitysaiheeseen suhteessa olevien ihmisten tulkintaan aktivoituvat horisontit ovat samankaltaisiin kokemuksiin perustuen läheisiä.

Tiedostamaton ja selittämätön

Ihminen ei tiedosta kaikkea tajuntansa sisältöä. Tiedostetun ja tiedostamattoman ero viittaa siihen, miten tunnistettavasti kokemussisällöt kytkeytyvät maailmankuvan merkityskudelman. Tajunnan merkityksenannon perusteella jonkin asian tiedostaminen olisi sitä, että maailmankuvassa avautuu paikka uudelle merkitykselle, joka ymmärrettävällä tavalla päivittää merkityskokonaisuuden. Uuden merkityksen lokshtaessa paikalleen ihminen saattaa kokea selkeän oivaltamisen hetken huomattaessaan käsittävänsä jotain entistä paremmin. Tiedostamattomuus voi puolestaan johtua siitä, että kokemuksellinen aines on vasta jäsentymässä tietoisuuden maailmankuvan merkitykseksi. Toisaalta tiedostamaton on voinut olla tietoisuuden piirissä joskus aikaisemmin, mutta haihtunut tajunnan syövereihin uusiin elämäntilanteisiin vastaavien merkitysten vallattua alaa.²⁸⁶ Tällaisia ovat vaikkapa lapsuudessa koetut asiat, aikanaan hyvin todelliset, mutta sittemmin unohtuneet. Vaikka tiedostamaton aines sijaitsee tajunnassa tiedostavuuden ulottumattomissa, on sillä kuitenkin valmius tulla tietoisuuden piiriin. Aistihavainto saattaa esimerkiksi virittää ihmisen muistamaan unohtuneita asioita – joskus selkeinä väläyksinä, mutta toisinaan vain aavistuksina.²⁸⁷ Tiedostamaton voi nousta oivalluksena tietoisuuden piiriin myös itsetutkiskelevassa reflektiossa, halussa ymmärtää. Tiedostetuksi tulemattakin tiedostamaton voi sävyttää kokemuksia ja vaikuttaa tietoisiksikin kuviteltuun toimintaan.²⁸⁸ Tähän perustunee sekin, että ihminen voi tehdä

noista, kuvista, arkkitehtuurin muodoista, musiikin äänistä, kehon liikkeistä sekä näiden ja muiden symbolisten kokonaisuuksien yhdistelmistä. Vrt. Haarni et al. 1997, 23. Kirjoittajat pitävät niin ikään kulttuurin tuotteita teksteinä.

²⁸⁵ Lehtonen 1996, 156.

²⁸⁶ Tietoisuudesta ja tiedostamattomuudesta esim. Rauhala 1998, 37. Rauhala korostaa sitä, ettei tiedostamatonta sekoitettaisi kehon orgaanisuutta kuvaavaan tajuttoman käsitteeseen.

²⁸⁷ Aistihavaintojen herättämästä tahattomasta muistamisesta ks. Pauli Tapani Karjalainen, ”Aika, paikka ja muistin maantiede”. *Tila, paikka ja maisema. Tutkimusretkiä uuteen maantieteeseen* (toim. Tuukka Haarni et al.). Vastapaino. Tampere 1997, 233-239.

²⁸⁸ Rauhala 1993, 66.

ratkaisuja osaamatta niitä perustella, vaikka tahtoisikin. Tiedostamattoman merkitystä kunnioittaen selityksiä ei tulisi aina myöskään vaatia.

Ihmisenä olemiseen liittyy kyky ajatteluun ja käsitteiden muodostamiseen. Ihminen asettaa myös arvoja ja tuntee eettistä vastuuta. Itseään ilmaisten ja muilta omaksuen avautuu mahdollisuus intersubjektivisuuteen, jolloin ihmisten välisissä kanssakäymisen muodoissa tapahtuva viestintä ja tulkinta voivat muodostua merkityksiltään mahdollisimman vastaaviksi.²⁸⁹ Tämä merkitsee kykyä ylikysilöllisyyteen, muiden kanssa jakamiseen. Itsetiedostavan reflektion puitteissa ihminen puolestaan arvioi itseään suhteessa elämäänsä todellisuuteen. Nämä kyvyt ovat keskeisiä tajunnan toimintoja ihmisen pyrkiessä säätelemään tilaansa ja vaikuttamaan siten elämänsä kulkuun kulttuurivirrassa. Ihmisenä kasvuun kuuluu ymmärtää osallistuvansa inhimilliseen kulttuuriin ja olevansa siihen vaikutussuhteessa. Näiden asioiden käsittelyyn kykenevä tajunnan ulottuvuus muodostaa potentiaaliset mahdollisuudet sivistymisenä pidettävään ihmisenä kasvuun. Voitaisiin puhua ymmärtämisen ulottuvuudesta erotukseksi tajunnan psyykkisestä puolesta, vaikka ne tietysti käytännössä asettuvat toistensa lomaan.²⁹⁰

Psyykkisiin tuntoihin itseensä ei liity itsetiedostavaa reflektiota tai käsitteellistämistä, mutta ihminen voi ottaa tunnot ymmärtämisen kykynsä puitteissa käsiteltäviksi. Vasta tällä tavoin psyykkiset kokemukset voivat johtaa tietoisien elämänhallinnan suuntaamiseen tilanteen säätelyssä. Psyykkiset tuntemukset toki ohjaavat elämäntapaa itsenäisesti ihmisen ymmärryksen siihen puuttumatta. Tällaiseen ohjautuvuuteen ei liity vastuuta, koska vastuuntunto edellyttää itsetiedostavaa ymmärrystä tekojen merkityksestä. Vastuu näin tapahtuneesta voi tosin herätä myöhemmin, jos ihminen on ottanut psyykkiset tuntosensa ymmärrystä tavoittelevan analyysin kohteeksi. Vasta silloin tulee arvioituksi tapahtumien mielekkyys. Ihminen ei voi myöskään kuvailla psyykkisiä tuntojaan käsittein, ennen kuin hän on niitä itsetutkiskellen ymmärtänyt. Psyykkiset tunnot sellaisinaan ovat

²⁸⁹ Vrt. Sirkka Ahonen, ”Fenomenografinen tutkimus”. *Laadullisen tutkimuksen työtapoja* (toim. Leena Syrjälä et al.). Kirjayhtymä Oy. Helsinki 1994, 124. Ahosen mukaan merkitysten intersubjektivisuus tarkoittaa sitä, että ilmaisun merkitys riippuu sekä sen tuottajasta että tulkitsijasta. Tulkinassa säilyy aina tietty subjektiivinen elementti, mutta lähemmäksi ilmaisun tuottajan tarkoittamaa merkitystä tulkitsija voi päästä paneutumalla toisen henkilön lähtökohtiin.

²⁹⁰ Rauhala kirjoittaa näistä tajunnan sfääreistä henkisenä ja psyykkisenä tasona. Korvaan itse ”henkisen” käsitteellä ”ymmärtäminen”, koska henkisenä pidetään usein juuri sitä, mikä on transsendentaa-lista ja esimerkiksi tiedostavan ajattelun ulottumattomissa olevaa. Tajunnan henkisestä ja psyykkisestä ks. Rauhala 2005, 29-35; Rauhala 1993, 65-68, 109. Rauhalan mielestä henkisen tason kyky itsetiedostukseen, objektivointiin, käsitteellistämiseen ja siten yleistämiseen tekee henkisen ja psyykkisen tason käsitteellisen erottelun tarpeelliseksi. Henkisen kykynsä puitteissa ihminen voi harjoittaa tavoitteellista oman elämän hallintaa.

henkilökohtaista tajunnan sisäistä tapahtumista, vaikka usein ihmisen hyvinvointiin hyvin voimakkaasti vaikuttavaa. Kun kokija nimeää tuntonsa vaikkapa peloksi tai ahdistukseksi, on hän kuitenkin jo ottanut tajuntansa psyykkisen ulottuvuuden ymmärrystä tavoittelevan analyysin piiriin. Kokemuksen käsitteellistetty merkitysisälltö on kommunikoitavissa myös muille.²⁹¹

Ymmärtämisen perusta on selkeä, kun merkityksiin liittyy tietoisuus siitä, mihin kohteeseen ne viittaavat. Merkitysten ollessa tällä tavoin intentionaalisia ne ovat myös kielellisesti ilmaistavissa. Ihmisen ymmärryksen piirissä voi kuitenkin olla myös sellaisia kokemuksia, kuten pyhyys, hartaus tai onnellisuus, joista ei aina ilmene välitöntä viittaussuhdetta tiettyyn kohteeseen.²⁹² Tällaisille kokemuksellisille ulottuvuuksille voi olla vaikea antaa sanoin ilmaistavia selityksiä.²⁹³ Kokemus lienee niin intiimi ja kokonaisvaltainen, ettei se ole tyhjentävästi selitettävissä.²⁹⁴

2.2.4 Ihmisen hyvinvointi

Suotuisa ja epäsuotuisa olemassaolo

Pohdittaessa hyvinvointia tulee sitä tarkastella ihmisen kokonaisuuden kannalta. Koska ihmisen olemassaolon muodot ovat toisistaan riippuvaisia, eivät ihmisen hyvinvointia edistävät vaikutuksetkaan rajaudu vain johonkin osa-alueeseen. Vastaavasti voinnille haitalliset tekijät heijastuvat ihmisen kokonaisuuteen.

Voidaan puhua Lauri Rauhalan tapaan ihmisen olemassaolon kokonaisuuden suotuisuudesta ja epäsuotuisuudesta, koska kielteisyytensä ja myönteisyytensä heijastuvat useimmiten kaikkiin olemassaolon muotoihin eli kehollisuuteen, tajunnallisuuteen

²⁹¹ Psyykkisten tuntemusten ymmärtämisestä ks. Rauhala 1993, 65-69.

²⁹² Rauhala 1993, 64. Kun merkitykset viittaavat selkeästi kohteeseensa, Rauhala kutsuu niitä intentionaalisiksi. Psyykkisten kokemusten hän toteaa olevan usein merkityksiltään epäintentionaalisia. Epäintentionaalisia voivat olla myös sellaiset oman kokemustilan ymmärtämiseen perustuvat merkitykset, jotka eivät kuitenkaan anna selkeitä viitteitä kokemuksen luonteeseen vaikuttavista tekijöistä. Vrt. Rauhala 2005, 29-35. Rauhala ottaa esimerkeiksi viittaussuhteiltaan epäselviin merkityksiin perustuvista kokemuksista mm. hartauden, pyhyden ja onnellisuuden.

²⁹³ Vrt. Liisa Horelli-Kukkonen, *Asunto psykologisena ympäristönä. Asujan ja asunnon vuorovaikutusta koskeva tutkimus pienasuntojen ites suunnittelukokeilun valossa*. Teknillisen korkeakoulun arkkitehtiosaston tutkimuksia 1993/3. Helsinki 1993, 150. Kirjoittaja viittaa haastattelututkimuksensa yhteydessä elämyksiin, joita voi olla vaikea tuoda esiin sanallisesti. Tällöin esimerkiksi henkilön kokema pyhyys voi ilmetä siinä emotionaalisessa tavassa, jolla kokemus tuodaan esille.

²⁹⁴ Yi-Fu Tuan, *Space and Place: The Perspective of Experience*. University of Minnesota Press. Minneapolis 2001 (1977), 137. Tuan toteaa: "Intimate experiences are hard to express."

ja situationaalisuuteen. Olemassaolon laadun kiinnittyminen vain johonkin ihmisen olemuspuolista olisi siten vain näennäistä tai korkeintaan hetkellistä. Jokin vaiva voi ilmetä ensisijaisesti esimerkiksi kehollisena, mutta olemassaolon laatu resonoi jossain määrin kuitenkin kaikissa ihmisen olemuspuolissa. Vaikuttaahan kehollinen vaiva väistämättä mielentilaan ja elämäntilanteeseen. Vaikutusten kantautumisen olemuspuolien välillä voi mieltää huonoksi asiaksi, jos ajatellaan esimerkiksi elinympäristön tilanteen hallitsevana komponenttina olevan kurjuudessaan ihmistä myös keholliselta ja tajunnalliselta ominaisuudeltaan nujertava. Toisaalta olemassaolon kokonaisuuden voi ajatella pyrkivän aina mahdollisimman suotuisaan tasapainotilaan juuri sillä tavalla, että kukin olemuspuoli osallistuu erilaisten laatuominaisuuksien vaikutusten tasaamiseen. Vastoinkäymisten jakautuminen eri olemuspuolien kannettavaksi voi suoda yksilölle paremmat mahdollisuudet ylläpitää elämänsä mielekkyyttä.²⁹⁵ Vastaavasti myönteiset tekijät elvyttävät ihmistä kokonaisuutena.

Yksilön tajunnalliseen kapasiteettiin perustuvalla oman tilanteen arvioinnilla ja sen mukaisella ratkaisuhakuisuudella on tietysti suuri merkitys olemassaolon kokonaisuuden laadun säätelyssä. Tajunnan perusteella aistihavainnot saavat merkityksensä mieluisina tai epämieluisina. Tajuntaan perustuvien valintojen avulla ihminen voi torjua kokonaisuuteensa tilanteen tai kehon myötä tarjoutuvia, negatiivisiksi mieltämiään asiantiloja. Vastaavasti ihminen voi poistaa elämäntilannettaan jo hallitsevia kielteisiä tekijöitä. Jos tämä ei ole mahdollista, niiden rinnalle voi yrittää etsiä myönteisiksi koettuja tekijöitä kompensoimaan negatiivisuutta.²⁹⁶ Kypsää elämänlaadun säätelyä on myös kokonaisuuksien hahmottaminen ja vaihtoehtojen etsiminen. Jos elämä tuntuu värittyvän kovin kielteiseksi jonkin yksityiskohdan vuoksi, voi olla aika pysähtyä pohtimaan sen merkitystä kontekstia vaihtaen. Onko sillä esimerkiksi sittenkään niin suurta merkitystä, että talo on hiiven pieni, kun nautittavaksi koituu vaikkapa koko vanhan kaupungin miljöö?

Elämänlaatuun liittyvien asiantilojen tunnistaminen ja niihin oivaltavalla tavalla puuttuminen suotuisaksi koetun tilanteen saavuttamiseksi merkitsevät ihmisen elämäntaitoa.²⁹⁷ Läpeensä suotuisa tila on kuitenkin idealistinen,²⁹⁸ ellei oteta

²⁹⁵ Rauhala 1989 (a), 91-92.

²⁹⁶ Rauhala 1989 (a), 97. Vrt. Marketta Kyttä, *Ihmisyksivälinen elinympäristö: tutkimustietoa ja käytännön ideoita rakennetun ympäristön suunnittelua varten*. YIT / Teknillinen korkeakoulu. Helsinki 2004, 48. Kyttä kirjoittaa elvyttävän ympäristön merkityksestä, kun ihminen kaipaa epäsuotuisaa tilannettaan korjaavia kokemuksia.

²⁹⁷ Käytän käsitettä ”elämäntaito” yleisesti käytetyn ”elämäntaiton” sijasta, koska se vastaa paremmin ihmisen kokonaisvaltaista ympäristökokemusta. Elämäntaitoon kuuluu kyky hallita, mutta myös uskallus heittäytyä intuition varaan.

lukuun kenties hetkellisesti saavutettuja autuuden kokemuksia.²⁹⁹ Tietty epäsuotuisuus on periaatteessa elämää kantava voima siinä mielessä, että se ylläpitää ihmisen tavoitteellisuutta. Tämä perustuu ihmisen tajunnan toimintaan sisäistyneeseen, jatkuvaan merkitysten muodostumiseen. Voisi ajatella, että merkityksellistämisen prosessien myötä ihminen myös itse tuottaa olemassaoloonsa koko ajan epäsuotuisuuden tiloja, jotka hän pyrkii työstämään jälleen suotuisiksi. Vaikka kaikki olisi periaatteessa hyvin, ihminen orientoituu elämäntilanteessaan aina uudelleen suuntautuen kohti muutosta. Tämän perusteella muutoshakuisuuden voi päätellä olevan ihmisyyteen sisäistynyttä. Ihmisenä oleminen synnyttää näin jatkuvasti intressejä muutokseen.

Yksilön kasvua tukeva vaikuttaminen

Subjektiiivisen maailmankuvan muotoutuminen entistä parempana ymmärtämisenä merkitsee mahdollisuutta ihmisenä kasvuun ja parempaan elämänhallintaan. Uusien merkitysten muodostuessa ihmisen tajunnallinen vastaanotto- ja tulkintakyky paranee edeltäneestä tilanteesta.³⁰⁰ Parempaan ymmärtämiseen perustuvaa oppimista tapahtuu koko ajan omaehtoisesti. Monissa yhteiskunnallisissa järjestelmissä oppimista pyritään myös tukemaan, koska tavoitteena on saada ihmiset ymmärtämään asiat tietyllä tavalla. Kouluopetuksessa tämä on ilmeisintä. Vastavasti ympäristönsuunnittelun tavoitteita voidaan pyrkiä edistämään ympäristökasvatuksella. Suojelunkin alalla on katsottu tarpeelliseksi välittää asiantuntijatietao asukkaille ja kiinteistöjen omistajille – tahoille, jotka ovat suojelutavoitteiden potentiaalisia toimeenpanijoita. Rakennustapaohjeistot ja korjausneuvonta ovat konkreettisia esimerkkejä.

²⁹⁸ Rauhala 1989 (a), 100.

²⁹⁹ Autuuden kokemuksesta ihmisen täydellisenä yhdentymisenä ympäristöönsä ks. tämän kirjan luvussa 2.3.2 ”Osallistuva ympäristösuhde”, luvussa 2.3.3 ”Täydelliset paikat” sekä lukua 3.6.6 ”Arjen autuus ja historian lumo”. Berleant pitää tällaista ihmisen ja ympäristön kokemuksellista ykseyttä täydellisenä esteettisenä kokemuksena. Tilanne on kokonaisvaltainen ja merkityksiltään analyyttisesti erittelemätön vastaavalla tavalla kuin Rauhala mieltää esim. hartauden kokemuksen. Ks. esim. Rauhala 2005, 29-35; Berleant 1991, 97-98; Arnold Berleant, *The Aesthetics of Environment*. Temple University Press. Philadelphia 1992, 76; Arnold Berleant, ”On Getting Along Beautifully: Ideas for Social Aesthetics”. *Aesthetics in the Human Environment* (eds. Pauline von Bonsdorff & Arto Haapala). International Institute of Applied Aesthetics Series vol. 6. Lahti 1999, 15-19. Ihmisen ja ympäristön yhdyntymisestä lumoavana kokemuksena ks. Kyttä 2004, 50.

³⁰⁰ Rauhala 2005, 29-35. Rauhala mainitsee esimerkkeinä havaitsemisen tarkentumisen, paremman oppimisen, herkistyneen kauneuden kokemisen, henkisen kehityksen ylipäättään sekä monipuolisen sisivistyksen.

Yhteiskunta toimii myös suuremmin erilaisin käskyin, kielloin, säännöin ja määräyksin. Johtaessaan tavoitteisiin ne voivat vaikuttaa äkkiseltään arvioituna tehokkailta. Perusteiltaan sisäistämättömiksi jääneitä ja siten motivoimattomia määräyksiä pyritään kuitenkin usein kiertämään, mikä edellyttää jatkuvaa valvontaa.³⁰¹ Määräysten motivoimattomuus perustuu siihen, että ihminen joutuu toimimaan maailmankuvansa vastaisesti ja kokee olevansa samalla alistaisessa roolissa. Maailmankuvan rakentumista ei voi pakottaa. Määräykset eivät edistä kulttuurin kokemista yhteiseksi, ellei rajoituksia ole voitu työstää laajapohjaisessa yhteistyössä niiden vaikutuspiirissä olevien tahojen kesken. Keskinäinen ymmärrys on ihmisten välisen yhteiselon edellytys ja kulttuuria pitkällä tähtäimellä kantavaa. Tavoiteltavaa olisi tällöin eri ihmisten maailmankuvien lähentäminen toisiinsa. On asia erikseen, miten se saavutetaan.

Merkityksen syntyvän kuvaus osoittaa, etteivät merkitykset ole sellaisenaan ihmiseltä toiselle siirrettävissä. Voidaan ihmetellä, miksei esitetty asia mene niin sanotusti perille. Jonkin tahon ilmaistessa merkityksiään käsittein, ovat ne vastaanottajalle vasta potentiaalisia merkitysaiheita. Tietyntylaisiksi merkityksiksi ne muodostuvat aina yksilöllisellä tavalla.³⁰² Ihmisten keskinäinen yhteenkuuluvuus jonkin asian tiimoilta perustuu merkitysten sukulaisuuden kaltaiseen jaettavuuteen, muttei silti koskaan täydelliseen vastaavuuteen. Tulkittaessa viestiin liitettyjä merkityksiä kohdakkaisuutta voi edistää ilmaisun tuottaneen ihmisen lähtökohtiin perehtyminen.³⁰³ Vastaavasti vastaanottajan lähtökohtiin perehtymällä voidaan muotoilla omaa merkitysten välittämisen tapaa toivotun tulkinnan edistämiseksi.

Pyrittäessä vaikuttamaan toisen ihmisen ajatteluun, asenteisiin ja toimintatapoihin tulisi ymmärtää merkitysten syntyprosesseja. Holistisen ihmiskäsityksen mukaisesti pelkkä kielellis-käsitteellinen vaikuttaminen ei riitä paremman ymmärtämisen edistämiseen.³⁰⁴ Yksilön maailmankuvan jäsentymistä toivottuun suuntaan on mahdollista stimuloida eri tavoin edistämällä uusien ymmärtämisyh-

³⁰¹ Vrt. Rauhala 2005, 71.

³⁰² Rauhala 1993, 97-98. Rauhala suhtautuu kriittisesti pyrkimykseen tehdä eri ihmisten subjektiivisia maailmankuvia koskevia yleistyksiä. Oletukset samoin nimettyjen merkityssuhteiden tarkoittamisesta samaa eri maailmankuvissa ja yhteismitallinen esittäminen tilastoissa ovat siksi epämielikkäitä ja harhaanjohtavia.

³⁰³ Merkitysten intersubjektiivisuudesta ks. Ahonen 1994, 124.

³⁰⁴ Rauhala 1993, 100-101. Rauhalan mielestä yksilön auttamisessa, josta myös opettamisessa on kyse, on pyrittävä ottamaan huomioon ihmisen eri olemuspuolin rakentuva kokonaisuus. Kielellis-käsitteellisen opetuksen ongelmista ks. Lehtovaara 1994, 305-307. Lehtovaaran mielestä holistisen ihmiskäsityksen mukainen auttaminen ei voi ulottua vain tajunnan tietoisuuden tasolle kielellis-käsitteellisenä vaikuttamisena ottamatta huomioon ihmisen olemassaolon kokonaisluonnetta.

teyksien syntymistä. Ihmisen tajunta saatetaan sellaiseen tilaan, että se vaatii mielellistä täydennystä. Rauhala kutsuu tätä maailmankuvan aukottamiseksi. Maailmankuvasta ei sinänsä poisteta mitään, mutta ihminen kokee sen puutteelliseksi uusien virikkeiden äärellä. Kun ihmisen uteliaisuus on herätetty, hän kokee ehkä tarpeelliseksi syventyä aihepiiriin perusteellisemmin. Voidakseen ymmärtää paremmin hän etsiytyy kartuttamaan kokemuksiaan, jotta saavuttaisi aiheita uusien merkitysten muodostumiseksi. Uudet ymmärtämissyhteydet eivät ole välttämättä vain tiedollisia, vaan voivat koskettaa ihmisenä olemista kaikilla mahdollisilla tavoilla.³⁰⁵

Ihmisen tilanteen merkitys on keskeinen pyrittäessä auttamaan häntä maailmankuvansa merkityskokonaisuuden kehittämisessä. Kehittymistä voi vaatia jonkin pienen asian ymmärtäminen, mutta myös laajemmat elämästä haittaavat ongelmat. Ihmisen kokemusten luonteeseen voidaan vaikuttaa tuottamalla ymmärtämisen kannalta suotuisia merkityksaiheita hänen tilanteensa. Parhaimmillaan auttamisen tulokset ovat silloin, kun ihminen oivaltaa saavansa maailmankuvaansa rikastavat ja kehittävät merkityksaiheet muuttuneesta tilanteestaan. Oivallukseen perustuen hän käsittää, miten voi itsekkin omilla valinnoillaan saavuttaa paremman otteen elämäänsä.³⁰⁶ Oppiminen ei merkitsekään vain jonkin tietomäärän omaksumista, vaan muuttumista ihmisenä.³⁰⁷ Kun parempaan ymmärtämiseen perustuva oppiminen merkitsee yksilön kasvua, voi opettamisen rinnastaa ihmisen auttamiseen tässä kasvussa. Kasvua taas ei voi tapahtua liikaa holhoten, valmiita ratkaisuja ja mielipiteitä esittäen.³⁰⁸ Auttavaa vaikuttamista ei tulisi siten sitoa lii-

³⁰⁵ Rauhala 1989 (a), 164. Rauhala toteaa, että opettamisen tavoitteiden kannalta mielekkäiden, maailmankuvan jäsentymistä stimuloivien ymmärtämissyhteyksien muodostuminen voi koskea yhtä hyvin tietoa, havaintoa, uskoa tai tunnetta.

³⁰⁶ Rauhala 2005, 183. Rauhala pitää tilanteen muuntelua tärkeänä ihmisen auttamisen muotona. Situaatiosta poistetaan maailmankuvaan kielteisesti vaikuttavia aiheita tai kompensoidaan niiden vaikutusta uusilla myönteisillä tekijöillä. Menetelmää voisi soveltaa kouluissa oppimistilanteita kehittämällä, kuten myös perhesuhteissa. Situaatiosta muutosta hyödynnettäisiin virittämään uusi kokemuksellisen tunnelma. Vrt. Lehtovaara 1994, 311-314. Situaatiosta muuntelua perustellen Lehtovaara tähdentää, ettei minuuden ongelma ole vain yksilön sisäinen, sillä merkityskokonaisuuden epäsuotuisuus heijastaa myös elinolosuhteiden epäsuotuisuutta.

³⁰⁷ Etienne Wenger, *Communities of Practice. Learning, Meaning, and Identity*. Cambridge University Press. New York 1998, 215-216. Wengerin mukaan oppiminen muodostaa menneestä tulevaan ulottuvan, ihmisen identiteettiä muokkaavan prosessin ja edellyttää siksi yhteisöä, joka tarjoaa mahdollisuuden tällaiselle yksilön kasvutapahtumalle.

³⁰⁸ Lehtovaara 1994, 331. Lehtovaara toteaa vastuullisuuden omasta elämästä inhimilliseksi ihmisyydeksi, jota kasvatuksen tulisi tukea. Inhimillisyyteen kasvu edellyttää hänen mukaansa yhteisöä, jonka tukemana yksilön on mahdollista reflektoida itseään suhteessa maailmaan oman elämänohjauksen kehittämiseksi. Liika holhoisuus ja puuttuminen yksilön elämään voi ehkäistä itseohjauksellisen otteen saavuttamista.

an kiinteisiin tavoitteisiin, sillä kasvuhan myös itsessään näyttää oikeaa suuntaa. Näin oppivan ja opettavan roolit murtuvat yhteisenä edistymisenä.

Pyrittäessä edistämään toisen ihmisen ymmärrystä tulisi myös kysyä, kenen tarkoitusperiä vaikuttamisella tavoitellaan. Esimerkiksi ympäristökasvatuksen eettisesti perusteltavan päämäärän tulisi olla ihmisen ja ympäristön harmonisen suhteen tukeminen.³⁰⁹ Vilpittömän vaikuttamisen päämääräksi voisi asettaa toisen ihmisen auttamisen hänen oman elämäntilanteensa ymmärtämisessä ja elämäntaidon parantamisessa – ihmisenä kasvussa. Auttaminen perustuu toisen ihmisen merkityssuhteiden selkeyttämiseen, ei hänen manipulointiinsa.³¹⁰ Maailmasta tarjoutuva merkitysaihe voi olla ihmiselle joskus niin vieras, ettei hänen maailmankuvastaan löydy sitä asiasisältöisesti vastaavaa tulkitsevaa horisonttia. Tällöin ihmisellä ei ole kapasiteettia aihetta koskevan ymmärryksen lisäämiseksi. Merkitysten muodostuminen ei kuitenkaan lakkaa, jolloin asia saatetaan käsittää epärealistisesti ja omaa elämänhallintaa haittaavasti. Maailmankuvan merkityssuhteet voivat olla myös epäselviä, sisällöltään liian köyhiä tai keskenään niin ristiriitaisia, että ihmisen ratkaisuvallisuus heikkenee. Elämäntilanteissa voidaan myös kohdata aivan uusia aiheita, joiden työstämiseksi ei löydy maailmankuvasta kelvollista merkitysvastinetta.³¹¹ Ymmärtämistä edistävän vuorovaikutuksen tarpeessa ei ole kuitenkaan kyse vain erityisten ongelmien poistamisesta. Ihmisen olemassaoloa luonnehtii kollektiivinen oppimisprosessi yhdessä elämisen edellytyksenä.

Auttava vaikuttaminenkaan ei ole yksisuuntaista, vaan perustuu dialogiin, jossa ihmiset kohtaavat toisensa ainutlaatuisina yksilöinä. Yksilön kasvuhan voi alkaa vain hänen ainutlaatuisuudestaan ja omasta elämäntilanteestaan käsin. Tasa-vertaisen kohtaamisen molemmissa osapuolissa tapahtuu tajunnallisen kokemisen syventymistä ja avartumista, mikä merkitsee pyrkimystä ymmärtää yhdessä. Keskinäisen yhteisymmärryksen saavuttaminen on asian työstämistä yhteiseksi dialogissa syntyneiden uusien merkitysten myötä.³¹² Näin ihmiset lähentyvät toisiaan maailmankuviltaan. Yksisuuntaisena ja yksilön ohittavana vaikuttamisena voidaan pitää puolestaan erilaisia, lähinnä tiedottamistoimintaan rinnastettavia valistamisohjelmia. Suojelupäämäärienkin tavoittamiseksi ilmaistaan usein tarve tällaiseen valistamiseen.³¹³ Jos se tähtää tiettyjen ennalta päätettyjen intressien läpi-

³⁰⁹ Kevin Lynch, *A Theory of Good City Form*. The MIT Press. Cambridge, Massachusetts, London 1981, 147.

³¹⁰ Lehtovaara 1994, 307-310. Merkityssuhteiden selkeyttämisestä ks. Rauhala 2005, 183.

³¹¹ Maailmankuvan ns. häiriötiloista Rauhala 1993, 99-100; Rauhala 2005, 29-35; Rauhala 2005, 183.

³¹² Lehtovaara 1994, 307-310.

³¹³ Ks. esim. ”Julistus historiallisten kaupunkien ja kaupunkimaisten alueiden suojelusta” (alkup. ”Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas”, 1987, suom. Antero Tiusa-

viemiseen suomatta sijaa kyseenalaistamiselle, voidaan puhua jo käännyttämisestä.³¹⁴

Monet yhteiskunnalliset järjestelmät noudattavat toiminnassaan edelleen puhdasta instrumentaalista rationalismia pyrkimällä tulevaisuuden ennakointiin tuottamalla systemaattisesti täsmällisiä ja etukäteen muotoiltuja päätöksiä. Näin tähdätään toimintaa ohjaavaan kontrolloimiseen sen sijaan, että oltaisiin vastaanottavaisia maailman moninaisuudesta nouseville vaikutuksille.³¹⁵ Instituutioiden voidaan ajatella ohjaavan yksilöiden tapaa havainnoida, tulkita ja arvioida asioita yksinkertaistamalla siten heidän ajatteluaan.³¹⁶ Yksilöllisen ja ainutkertaisen ohittaminen uhkaa siten kulttuurin kukoistamisen mahdollisuuksia.³¹⁷ Vaihtoehtoisesti tietyn instituution arvomaailmaa toiminnallaan ylläpitävää organisaatiota voidaan tarkastella elävänä systeeminä. Elävä organisaatio tuottaa itseään jatkuvasti komponentteineen ja rajoineen pyrkien samalla säilyttämään identiteettinsä ja autonomiansa. Sen ominaisuus on muuttua jatkuvassa vuorovaikutuksessa ja yhteisevoluutiossa ympäristönsä kanssa. Organisaatio luo uutta tietoa tulkiten jatkuvasti ympäristön tarjoamia herätteitä aiempiin kokemuksiin perustuvan pääoman sa avulla. Avoin vuorovaikutus muuttuvan ympäristön kanssa tekee mahdolliseksi koordinoita jatkuvasti organisaation toimintaa luovalla tavalla uudistuen. Tulkit-

nen). *Kansainväliset julistukset*. ICOMOS. Helsinki 1992, 21. Erääksi suojelua edistäväksi keinoksi mainitaan asukkaille suunnattava ja jo kouluopetuksessa käytettävä valistusohjelma.

³¹⁴ Valistamisesta ja käännyttämisestä ks. Ilkka Niiniluoto, *Informaatio, tieto ja yhteiskunta. Filosofinen käsiteanalyysi*. Valtionhallinnon kehittämiskeskus. Helsinki 1989, 84-85. Niiniluoto kuvaa valistamisen kunnioittavan ihmistä itsenäisenä, tiedon luotettavuutta ja perustelujen pitävyyttä arvioivana yksilönä, jolloin hän voi päätyä omaan kriittiseen vakaumukseen. Käännyttäminen on sen sijaan ihmisen omaa ajattelua loukkaavaa vallankäyttöä. Retoriikasta valmiiksi päätettyjen tavoitteiden läpiviemisenä ks. Kimmo Lapintie, "Suunnitteluargumentaation analyysi ja arviointi. Esimerkkinä eheyttävän suunnittelun tutkimushanke." *Yhdyskuntasuunnittelu* 2001/1, 4-11.

³¹⁵ Sotarauta 1996, 131, 264-269, 331. Sotaraudan luonnehtima pehmeä strategia ei sen sijaan kohdistu ensisijaisesti siihen, miten muutetaan maailmaa, vaan siihen, miten organisaatioissa vaikuttavat muutavat itseään ja toimintatapojaan antamalla uusien ajatusten nousta esiin.

³¹⁶ Nils Brunsson & Johan P. Olsen, "Reforming Institutionalized Organizations". *Leading Organizations. Perspectives for a New Era* (ed. Gill R. Hickman). Sage Publications. London 1998, 83.

³¹⁷ Rauhala 2005, 77-87. Rauhalan mielestä instituutiot suhtautuvat ihmiseen usein yhdenmukaistavalla ja yksilönvapautta rajoittavalla tavalla, mikä ehkäisee yksilölliseen lahjakkuuteen perustuvaa kulttuurikehitystä. Vrt. Sotarauta 1996, 100-101. Sotaraudan mielestä yksilöllisyys syrjäytetään tarkoituksella, koska sen pelätään mutkistavan asioita ja edellyttävän vakiintuneista ajatusmalleista poikkeamista. Asenteella menetään kuitenkin ainutlaatuisuudessaan korvaamattomia uusia ideoita. Vrt. Berleant 1999, 21, 27-28. Berleant painottaa, ettei välittömän kokemuksen mahdollisuutta tulisi kadottaa määräyksin ja ideologioin. Yhteiskunnan säätämät toimintamallit hän toteaa sosiaalista dynamiikkaa tukahduttavaksi väkivallaksi, vaikka ne olisikin naamioitu hyväntahtoiseen kielenkäyttöön ja tekopyhiin ideologioihin. Uhka on sitä suurempi, mitä enemmän valtaa organisaatio voi kohdistaa yksittäisten ihmisten omaa elämäänsä ja siten myös kulttuuria koskeviin ratkaisuihin.

sevassa suhteessa ympäristöön organisaatio muuttuu aina myös itse joiltain osin. Elävä organisaatio on luonteeltaan dynaaminen ja kompleksinen, mutta ei silti välttämättä kaaoksen vallassa.³¹⁸ Tällaista organisaation toimintaa voi verrata dialogissa tapahtuvaan, molempia osapuolia muuttavaan oppimiseen sekä ihmisen kasvuun maailmankuvansa rakentumisen myötä.

2.3 Ihminen ja ympäristö

2.3.1 Elämä, taide ja luovuus

Monet 1900-luvulla voimistuneet nykytaiteen muodot ovat osoittaneet sellaisen esteettisen asenteen vajavaiseksi, joka tavoittelee irtautumista elämän arkisista käytännöistä ja pyyteistä.³¹⁹ Herättämällä yksilön ihmisyyteensä kaikissa olemassaolon muodoissaan provokatiiviset taidemuodot ovat auttaneet huomaamaan, että puhdasta taiteellista nautintoa etsivän etäisen tarkastelun sijasta taidekokemus voi merkitä kokonaisvaltaista osallistumista. Etäisyyden sijasta taiteen ja ihmisen suhde voi ilmetä toisiinsa liittyvänä jatkuvuutena ja sitoutumisena. Taiteessa kehittyneet dualistisen asenteen haastavat ilmiöt esittävät siten käytännön mallin ihmisen ja maailman ykseydestä.³²⁰ Holistisen ihmiskäsityksen näkökulmasta tätä voi pitää nykytaiteen merkittävimpanä avantgarde-ominaisuutena. Suuri osa taiteen edistämiseksi luoduista instituutioista kuitenkin ylläpitää edelleen tilannetta, joka ehkäisee uusien taidemuotojen syntymistä ja vaihtoehtoisia kokemistapoja.³²¹

³¹⁸ Elävän organisaation ideasta ks. Marjatta Maula, ”Elävä organisaatio ja liiketoimintaekosysteemi. Kompleksisten systeemien kaksi tulkintaa”. *Yksilö, kulttuuri, innovaatioympäristö. Avauksia aluekehityksen näkymättömään dynamiikkaan* (toim. Markku Sotarauta & Kati-Jasmin Kosonen). Tampere University Press. Tampere 2004, 264-267. Maula kuvaa elävää organisaatiota tiedon suhteen sekä avoimeksi (”interactively open”) että suljetuksi (”self-referential”) sen luodessa uutta tietoa hyödyntämällä aiemmin komponentteihinsa ja niiden välisiin suhteisiin kertyneitä kokemuksia.

³¹⁹ Berleant 1991, 42. Berleant toteaa taiteen tuottamisessa tapahtuneiden muutosten sekä taiteen käytön sosiaalisen ulottuvuuden kasvamisen merkinneen sitä, että taide on lähentynyt ihmisen arjen kulkua. Vrt. Vanhan Porvoon jo aikanaan virittämiin pohdintoihin taiteen ja arjen kytkeytymisestä Louis Sparre, *Det Gamla Borgå* (2. painos). Holger Schildts förlagsaktiebolag. Helsingfors 1919 (1898), 17-19.

³²⁰ Berleant 1991, 26, 45-49. Berleant pitää ideaa esteettisestä sitoutumisesta (”aesthetic engagement”) eli ihmisen ja kohteen kokemuksellisesta yhdistymisestä vastakkaisena Immanuel Kantin myötävai-kuttamalle pyyteettömyyden (”disinterestedness”) asenteelle. Nykytaiteen vaikutuksesta Berleantin osallisuuden estetiikan teoreettiseen kehittelyyn ks. myös esim. Berleant 1992, 59-60, 158

³²¹ Fornäs 1998 (1995), 100. Fornäs toteaa kulttuuriaktiiviteettien lisääntymisen valtion tukemissa organisaatioissa johtavan institutionalisoitumiseen, formalisoitumiseen ja byrokraatisoitumiseen, jolloin

Taide voi lähentyä ihmistä monin eri tavoin: esittämällä arkipäivän esineitä uusissa yhteyksissä, kutsumalla yleisön osallistumaan teoksen viimeistelemiseen tai hävittämällä tarkasteltavan objektin kokonaan ja olemalla pelkästään ihmisiä osallistavaa tapahtumista. Pelkän katsomisen sijasta taide voi aktivoida muita havaitsemistapoja monitahoisempien merkitysten syntymiseksi. Jos taideteoksena esitetään jokin arjen ryvettämä käyttötavara, on taiteen mielekkyys korostuneesti merkitysten oivaltamisen varassa.³²² Taidokkuuden sijasta korostuu taiteilijan oivaltavuus tuoda esiin erilaisia ihmistä liikuttavia asioita. Paitsi tekemisen niin myös merkityksellistämisen prosesseihin osallistuminen tekee taiteen kokijastakin tekijän. Taide ihmisen elämän käytäntöihin ja pyrkimyksiin sisäistyneenä sulautuu kaikkeen siihen, mitä ihminen kulttuurissaan kohtaa menettämättä silti merkittävyyttään. Kulttuurinsa ja elämäkokemuksensa tuotteena ihminen kantaa maailmankuvansa mukaista pääomaa, joka on välittömästi läsnä kaiken uuden, myös taiteen kokemisessa. Taidetta eivät ole yksin objektit, vaan ne tilanteet, joissa kokemukset syntyvät.³²³ Taide ei ole arjesta erillistä, sitä ylevämpää, vaan päinvastoin arkeen kuuluvaa. Esteettisyyskään ei koske siten vain jotain ihmiselämän osa-aluetta, vaan olemassaoloa kokonaisuudessaan.

Taiteen olemuksen perusteella luovuus ei ole vain kulttuurin uusien muotojen tuottamista. Kulttuurin vastaanottaminen on myös ymmärrettävissä luovuudeksi, koska silloinkin tuotetaan jotain uutta – merkityksiä. Kulttuurin tuotteet tulevat periaatteessa luoduiksi aina uudestaan ja uudella tavalla niiden päätyessä eri ihmisten situaatioihin käynnistäen kunkin henkilökohtaisen merkityksenannon.³²⁴ Välittäminen ja omaksuminen ovat lisäksi tapahtumisessaan lomittuvia. Työstettäessä jotain oivalletaan prosessin aikana usein sellaisia asioita, joiden perusteella kannattaa suunnata tavoitteita lähtötilanteesta poikkeaviksi. Luovuus on ympäristöä omaksuvaa oivaltamista sekä näin saavutetun pääoman hyödyntämistä kult-

kulttuuriset käytännöt muuttuvat jähmeämmiksi ja säännellymmiksi. Vrt. Berleant 1991, 14-15.

³²² Berleant 1991, 45-47. Berleant kuvaa taiteen ikään kuin murtautuvan ulos tietyn aistin, kuten näköaistin, suomasta väylästä ja kutsuvan ihmistä moniaistiseen kokemiseen. Surrealismiin hän taas mainitsee esimerkkinä pyrkimyksestä synnyttää korostetusti merkityksiä ja mielikuvia taideteoksen sopusointuisen ulkomuodon sijasta.

³²³ Berleant 1991, 48-49. Berleantin mielestä yhtenäistä ja silti moniulotteista esteettistä kokemusta voi kuvata ajatuksella esteettisestä kentästä ("*aesthetic field*"), jossa keskeisinä toisiinsa vaikuttavina voimina ovat teos, sen luoja, mahdollinen esittäjä ja vastaanottaja. Kaikkiin näihin voimiin vaikuttavat puolestaan yhteiskunnalliset instituutiot, historialliset traditiot, kulttuurin muodot ja käytännöt, tekniset mahdollisuudet ym. konteksteja luovat olosuhteet.

³²⁴ Vrt. Lehtonen 1996, 147, 154. Lehtonen toteaa tekstien lukemisen vastaavan periaatteessa niiden kirjoittamista uudelleen, koska merkitysten ns. moneudesta johtuen kaikki tekstit ovat jatkuvasti avoimia uudella tavalla luettaviksi.

tuurin henkiseen ja aineelliseen työstämiseen muille ja itselle havaittavaan muotoon.

Kulttuuri-ilmiö muotoutuu kulttuurin tuottamisen ja omaksumisen tapahtumissa perustuen ihmisen olemassaoloon merkityksiä muodostavana. Vähäisin kulttuuria eteenpäin sysäävä tapahtuma on periaatteessa yksittäisen merkityksen syntyminen.³²⁵ Kulttuuri voi välittyä tiedostavan tarkoituksellisesti, mutta usein spontaanisti ja tiedostamatta. Yhteiskunnallisten järjestelmien toiminnassa korostuu usein kulttuurin suunnitelmallinen ja tavoitteellinen välittäminen, mikä ilmenee myös suojelusinstituution arvomaailmaa välittävien organisaatioiden toiminnassa. Tällainen kulttuuritoiminta on helposti identifioitavaa. Yksikään ihminen ei ole silti osaton kulttuurin kehittämisessä. Jokainen yksilö sekä omaksuu että välittää kulttuuria vaikuttaen omalta osaltaan sen muotoutumiseen – enemmän tai vähemmän. Kulttuurista itsestään tarjoutuu potentiaalisia merkitysaiheita. Niihin liittämensä merkityksin ihminen puolestaan suuntaa elämäänsä ja samalla kulttuuriaan erilaisin ideoin ja toimin. Tästä syystä veto luovuuteen on ihmisenä oleeseen sisäistynyttä.³²⁶ Ihmisen kyky elää kulttuurissaan on sitä luovalla tavalla oivaltavaa ja suuntaavaa. Tätä voidaan kutsua sivistymiseksi.³²⁷ Luovuuden sisäistyminen inhimilliseen ihmisenä oloon edellyttää eettisenä asenteena jokaisen yksilön arvostamista kulttuurin luovana toimijana. Luovuuden osoitusten tukahduttaminen on ihmisyyden vastaista. Arkisessa elämähallinnassa ilmenevän luovuuden merkitys kuitenkin mitätöidään helposti elitistisellä luovuuskäsityksellä.³²⁸ Suurisuuntaiset kulttuuriset teot voivat olla vaikuttavuudessaan sykhdyttävämpiä, mutta arkinen luova tapahtuminen on lopulta suuria kulttuurisia innovaatioita koettelevaa ja soveltavaa, kulttuuria hitaasti muuntavaa.³²⁹ Kulttuuri on ihmisistään erottamaton ja ihminen kulttuuristaan.

³²⁵ Rauhala 2005, 113. Kulttuurista merkitysten välittymisenä ks. myös esim. Fornäs 1998 (1995), 179.

³²⁶ Rauhala 2005, 86-87. Rauhala selittää pakon luovuuteen johtuvan siitä, että maailmankuvan merkityksenannon prosessit ovat jatkuvasti käynnissä. Vrt. luovuuden tutkimiseen erikoistuneen prof. Kari Uusikylän haastatteluun Markku Saksa, ”Tutkijan mukaan liike-elämässä ei ymmärretä luovuutta”. *Helsingin Sanomat* 7.8.2006, B 5. Uusikylän mukaan ihmistä motivoi luovuuteen intohimo ns. sisäinen motivaatio. Sen vastakohta on ulkoinen motivaatio, joka koskee esimerkiksi rahan ja maineen saavuttamista tai määräyksen täyttämistä. Ulkoisen motivaation korostuminen on Uusikylän mielestä luovuutta tukahduttavaa. Ulkoista motivaatiota kasvattaa myös organisaatioissa vallitseva kilpailun kulttuuri.

³²⁷ Rauhala 2005, 88. Rauhala kuvaa sivistymistä prosessiksi, jossa ihmisen maailmankuvan rikastuminen tekee sen yhä vastaanottokykyisemmäksi uusille kulttuurisisällöille.

³²⁸ Elitistisen luovuuskäsityksen kritiikkiä ja jokaisen yksilön luovan panoksen arvostamisesta ks. Richard Florida, *Cities and the Creative Class*. Routledge. London & New York 2005, 3-4; Charles Landry, *The Art of City Making*. Earthscan Publications. London 2006, 1-6; Rauhala 2005, 86.

³²⁹ Vrt. Petri Raivo, ”Kulttuurimaisema. Alue, näkymä vai tapa nähdä”. *Tila, paikka ja maisema. Tut-*

Vaikka arkinen elämäntaito ymmärrettäisiin luovaksi tapahtumiseksi, ei sitä juuri lueta kulttuurin yhteiskunnallisesti tunnustetun luomistyön piiriin. Vaatimattomana se on vaikeasti tunnistettavaakin. Toisaalta helposti tunnistettavat luovuuden osoitukset on sallittu vain valikoiduille yksilöille ja ryhmille. On helppo huomata, että arkkitehtuurinkin suotaisiin ammattikunnan piirissä olevan lähinnä arkkitehtien luomaa. Suuri osa rakennusperinnöstä on kuitenkin kansanrakentamista. Maalaukset alikulkutunneleissa ovat puolestaan vandalismia, mutta vastaavat työt gallerian seinällä taidetta. Suhteellisen pienen ihmisryhmän osallistuessa tunnustettuun luomistyöhön suuren enemmistön osaksi jää sopeutua valmiina annettuun institutionaaliseen taidekäsitukseen.³³⁰

Yksilöllisen luovuuden kukoistamista voidaan pitää uhkana kollektiivisen todellisuuden hallitulle koordinoinnille. Valikoimalla tavoitellaan laatua, mutta yksilöllistä luovaa ilmaisuja tukahduttamalla voidaan itse asiassa juuri menettää potentiaali johonkin vielä parempaan. On luovuuden vastaista yrittää määritellä ja varmistaa etukäteen, mikä on hyvää. Luovuuden tukeminen merkitsee ilmapiiriä, jossa yrittäminen ja eriarvoisuus sallitaan sekä myös epäonnistumisen mahdollisuus hyväksytään.³³¹ Mitä julkisemmille areenoille teot suuntautuvat, sitä rajoitumpi on kuitenkin hyväksytyjen tekijöiden joukko. Voidaankin puhua luovuuden pakotetuista rooleista, näennäisestä jaosta tuottajiin ja vastaanottajiin. Myös ihmisen ympäristösuhteen osalta voidaan pohtia, merkitseekö sekään täysipanoista osallistumista.

2.3.2 Esteettinen ympäristökokemus ja osallisuus

Ympäristön kokemista koskevat teoriat ovat käsityksiä ihmisen ja ympäristön suhteesta. Ihmiskäsitysten mukaisesti suhtautuminen ympäristöön voi perustua esimerkiksi ympäristön etäiseen tarkasteluun, jolloin korostuu dualistinen ihmisen

kimusretkiä uuteen maantieteeseen (toim. Tuukka Haarni et al.). Vastapaino. Tampere 1997, 199. Rai-vo korostaa sitä, ettei kulttuuri ole pelkästään muusta sivilisaatiosta erillään olevaa ideaalista henkisyttä tai kollektiivisen tradition luomia esineitä ja rakennelmia.

³³⁰ Vrt. Kaj Nyman, *Talojen kieli*. Rakennusalan Kustantajat RAK / Kustantajat Sarmala Oy. Helsinki 1998, 129. Nymanin mielestä vallalla oleva institutionaalinen taidekäsitys merkitsee sitä, että taide on vain taiteilijoina pidettyjen tuottamaa ja esiintyy vain sille varatuissa paikoissa.

³³¹ Vrt. Uusikylä artikkelissa Saksassa 2006, B 5. Uusikylän mielestä Suomesta ei puutu luovia yksilöitä vaan luovuutta tukevat työolosuhteet. Koska luovuuden olemusta ei ymmärretä, se tukahdutetaan usein vahingossakin tuottavuuden, yhtenäisyyden ja kontrollin nimissä. Organisaatioissa ei välttämättä edes tunnusteta lahjakkaita yksilöitä. Luovuus tapetaan useammin kuin sitä tuetaan.

ja ympäristön erillisuus. Holistisen ihmiskäsityksen mukaista ympäristösuhdetta luonnehtii ihmistä ja ympäristöä yhdentävä keskinäinen jatkuvuus – ykseys.

Arnold Berleant erottelee kolme eriluonteista ihmisen ja ympäristön välistä suhdetta. Ihmisen ympäristökokemisen tapa voi olla tarkasteleva, aktiivinen tai osallistuva. Kokonaisvaltaiseen osallistumiseen perustuva ympäristösuhde merkitsee sitä, että dualismiin – subjektin ja objektin, itsen ja toisten, sisäisen tietoisuuden ja ulkoisen todellisuuden erotteluun – perustuva asenne syrjäytyy ihmisen kokemuksellisenä yhdentymisenä ympäristöönsä, täydellisenä paikkaan kuuluvuutena.³³² Tällaiseen kokemukselliseen ykseyteen perustuva ympäristösuhde on ihmisen olemassaolon kokonaisuudesta kumpuavaa osallisuutta, osallistumista, sitoutumista, antautumista ja heittäytymistä.³³³ Berleantin ympäristöesteettistä näkemystä motivoi selvästi huoli ihmisen arkisesta hyvinvoinnista nyky-yhteiskunnassa.³³⁴

Tarkasteleva ympäristösuhde

Tarkastelevassa asenteessa ympäristö ajatellaan jonakin ihmisen ulkopuolelle leviittäytyvänä. Visuaalinen lähestymistapa on korostunut, maisemaa arvostetaan panoraamana.³³⁵ Tarkastelevassa asenteessa ihminen suhtautuu ympäristöön ja

³³² Berleant 1991, 81-85. Tarkastelevasta, aktiivisesta ja osallistuvasta ympäristökokemuksesta kootusti ks. myös Arnold Berleant, *Aesthetics and Environment. Variations on a Theme*. Ashgate. Aldershot 2005, 3-14.

³³³ Arnold Berleantin ihmisen ja ympäristön jatkuvuutta kuvaavasta käsitteestä ”engagement” on käytetty erilaisia suomennoksia. Ks. esim. Pauline von Bonsdorff, ”Tapauksen opetus”. *Ympäristöestetiikan polkuja*. International Institute of Applied Aesthetics Series Vol. 2. Lahti 1996, 13. Pauline von Bonsdorff käyttää käsitteitä osallisuus ja sitoutuminen. Vrt. Hellakoski 1996, 58. Hellakoski viittaa osallistumiseen, sitoutumiseen ja heittäytymiseen. Vrt. Mikko Mannberg, *Kaupunkitilan runollisuudesta*. Lisensiaatintyö. A-sarja A27. Oulun yliopisto, Arkkitehtuurin osasto. Oulu 1999, 195 / viite no 96. Mannberg ymmärtää käsitteen antautuneena osallisuutena.

³³⁴ Berleant 1992, 12. Berleant korostaa mm. esteettisen teorian välitöntä suhdetta käytännölliseen soveltamiseen. Vrt. Hellakoski 1996, 56-57. Hellakoski korostaa Berleantin merkitystä soveltavan ja teoreettisen näkökulman yhdistäjänä nähdessä ympäristöestetiikan arvon käytännön elämän ja yhteiskunnan eri diskurssien yhdistämisessä. Analyttisen ympäristöestetiikan keinoin ei tulisi hänen mielestään enää korostaa esim. sellaista poikkeuksellisten kulttuurikohteiden määrittelytyötä, jota erilaiset instituutiot, kuten Museovirasto, ympäristöministeriö ja UNESCO jo tekevät.

³³⁵ Vrt. Jokilehto 1999, 50-51. Jokilehdon mukaan modernien suojeluperiaatteiden varhaisvaiheen kehittymiseen vaikuttivat merkittävästi Englannissa 1700-luvulla syntyneet estetiikan teoriat, joiden keskeisiä käsitteitä olivat maalauksellisuus ja yleveys (”picturesqueness” ja ”sublime”). Käsitteitä sovellettiin aluksi maisemia esittävien kuvien tulkintaan, mutta myöhemmin maalauksellisuus nousi myös muinaisten arkkitehtuurimonumenttien suojelukriteeriksi. Näkymien ihailun myötä tuli suosituksi tehdä matkoja Englannin maaseudulle ja etsiä maalauksellisia maisemia akvarellein tai sanallisesti kuvailtaviksi. Innostusta lisäsi erityisesti Edmund Burken (1729 – 1797) julkaisema teos *A Philosophical*

arkkitehtuuriin usein katsojan roolissa. Rakennuksissa huomion kohteena ovat tällöin erityisesti julkisivut, kaupungissa kaupunkikuva. Rakennetun ympäristön arvoa määritetään korostuneesti katsomisen avulla saavutetun tiedon perusteella. Visuaalisuuden logiikan voi sanoa tuottavan yhden juonen mukaista kaupunkia.³³⁶

Tarkasteleva suunnitteluasenne tuottaa kaupunkiympäristöön visuaalisia muotoja, joiden havaitseminen vaatii etäisyyttä kohteeseen. Visuaalinen painotus ilmenee pelkistetysti erilaisina aksiaalisuuteen perustuvina kaupunkinäkyminä. Ne ovat monesti huikeita luoden paikalle voimakkaan ja tunnistettavan identiteetin. Pahimmillaan visuaalisuuteen painottuva suunnittelu luo kuitenkin ympäristöä, jossa muut kuin katsomiseen perustuvat käyttäytymismallit eivät ole mahdollisia. Katsomisen kohteet eivät välttämättä salli lähestymistä.³³⁷ Yksipuolisesti katsottavaksi tehty kaupunkitila ei suosi koskettamista, oleskelua, viihtymistä – siinä toteutuva liikkuminen on monesti ohikulkevaa kiirehtimistä lukuun ottamatta pisteittäin esiintyviä pysähtymisen paikkoja, katsomisen jalansijoja.

Ympäristön käsittäminen tarkasteltavana objektina perustuu traditioon, joka pyrkii ottamaan maailman haltuun ajattelun keinoin ja hallitsemaan sitä tiedolla.³³⁸ Modernin kaupunkisuunnittelun rationalistinen tavoite on ollut välttää joutumasta tuntemattomaan. Varmuudella tiedettyä on puolestaan edustanut usein se, minkä voi nähdä.³³⁹ Järjen ja näköaistin yhteyteen perustuva kaupunkisuunnittelu on muodostunut osaksi yhteiskunnallisesti hyväksyttävää politiikkaa ja hallintoa. Tällä tavoin ei ole kuitenkaan tavoitettu riittävällä tavalla kaupunkielämän näkyvämmiä muotoja otettavaksi huomioon suunnittelussa. Visuaalisuutta voidaan pitää valtateknologiana, joka on muuttunut suunnittelua palvelevasta sitä määrääväksi.³⁴⁰ Esteettisen kokemuksen pelkistäminen visuaaliseksi vaivaa myös tutkimuskirjallisuutta.³⁴¹

Enquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful.

³³⁶ Häkli 1997, 49.

³³⁷ Berleant 1991, 83 - 84. Berleant kuvaa asian sanoin ”...the eye can cross but not the foot...”. Tällaiset kaupunkinäkyvät ovat tiloja silmälle olematta muulla tavoin kehollisesti lähestyttävissä. Ne ovat katsottavia, eivät asuttavia.

³³⁸ Vrt. Juhani Pallasmaa, ”Ihmisen paikka – aika, muisti ja hiljaisuus arkkitehtuurikokemuksessa”. *Ympäristö, arkkitehtuuri, estetiikka* (toim. Arto Haapala et al.). Yliopistopaino. Helsinki 1995, 180. Pallasmaa toteaa, että rakentamisessa vallitsevat tietoiset tavoitteet, vaikka valmis rakennus koetaan pitkälti emotionaalis-aistillisesti myös tiedostamattomien piirteiden vaikuttaessa kokemukseen.

³³⁹ Chris Jenks, ”The Centrality of the Eye in Western Culture”. *Visual Culture* (ed. Chris Jenks). Routledge. London 1995, 3. Jenksin mukaan tietäminen ja näkeminen mielletään usein yhdeksi kokonaisuudeksi.

³⁴⁰ Häkli 1997, 48-49. Häkli toteaa näkyvyyden periaatteen johtaneen lisäksi fyysis-taloudelliseen painotukseen, jolloin suunnittelu saa perusteensa tilastoista ja suunnitelmia työstetään kaupungin ikonisin kuvin eli kartoin. Kaupunkia suunnitellaan numeroin ja kuvin ts. välinein, jotka tekevät siitä näkyvän.

Katsottavaksi kohteeksi etäännytettyä etenkin arkiympäristö menettää olennaisen osan merkityksistään, jotka muodostuvat suhteessa elettyyn elämään, sen jokapäiväisiin käytäntöihin, sosiaalisiin suhteisiin ja arvoihin. Arkkitehtuurin elämää tukevat arvot eivät ole määritettävissä kohteita tarkastelemalla, vaan arkea eläen löytämällä.³⁴² Modernin suojelutradition historiassa tarkasteleva asenne on ilmennyt selkeästi yksittäisten ja hyvin rajattujen kokonaisuuksien osoittamisena suojelukohteiksi ympäristöllisistä konteksteistaan irrallisina. Useiden suomalaisten kaupunkien keskustoissa tämä ilmeni vielä 1960- ja 1970-luvuilla yksittäisten arvokohteiden suojeluna muun kaupungin muuttuessa ympärillä erilaisiin tavoitteisiin perustuen. Suojelu suosii nykyään alueellisten kokonaisuuksien huomioon ottamista, mutta kohteet voivat saada objektin aseman myös muilla tavoin niihin aiemmin luontevasti liittyneistä arjen käytännöistä eristämällä. Tähän saattaa johtaa esimerkiksi ympäristön muista konteksteista erillään pitäytyvä kulttuurihistoriallisten arvojen pohdinta. Kaupunkikuvalliset intressit määrittävät niin ikään voimakkaasti suojelun tavoitteita.

Tiedon objektiivisuuden perustana on subjektiivisen kokemuksen ja ulkoisen todellisuuden pitäminen erillään. Rationaalinen tieto, katsomalla tai muulla tavalla saavutettu, on kuitenkin vain yksi kokemuksen kokonaisuuteen vaikuttava tekijä. Päteväksi mielletty tieto hallitsee siitä huolimatta ympäristön tilasta käytävää

Vrt. Arne Nevanlinna, *Illuusio arkkitehtuurista. Ajatuksia arvoista, vallasta ja arvovallasta*. WSOY. Porvoo – Helsinki – Juva 1996, 191, 190. Nevanlinna toteaa visuaalisuuden korostuvan, koska se on helposti matematisoitavissa suunnitteluohjeiksi, kuten rakennuskorkeuksiksi ja -tehokkuuksiksi.

³⁴¹ Marketta Kytä & Maarit Kahila, *PehmoGIS elinympäristön koetun laadun kartoittajana*. Yhdyskuntasuunnittelun tutkimus- ja koulutuskeskuksen julkaisu B 90. Teknillinen korkeakoulu. Espoo 2006, 50. Kirjoittajat toteavat, että käytännössä suurin osa alan tutkimuskirjallisuudesta keskittyy visuaaliseen estetiikkaan, vaikka esteettistä kokemusta tulisi käsitellä aina moniaistisena elämyksenä.

³⁴² Kytä 2004, 70. Kytä pitää huolestuttavana, että yleistyvänä tyyppinä vaikuttaa olevan ns. akvaarioympäristö. Se tarjoaa runsaasti houkuttelevia tarjoumia eli ihmisen oivaltamia mahdollisuuksia, mutta omaehtoinen ympäristöön tutustuminen ei ole mahdollista. Lähestymästä estyen, kuten auton ikkunasta katsellen, ympäristösuhde jää etäiseksi. Lapsiystävällisen ympäristön arviointimallin kehittämisestä ks. Marketta Kytä, *Children in outdoor contexts. Affordances and independent mobility in the assessment of environmental child friendliness*. Teknillinen korkeakoulu. Yhdyskuntasuunnittelun tutkimus- ja koulutuskeskus. Julkaisu A 28. Espoo 2003, 93. Tarjoumien runsauden ja saavutettavuuden perusteella Kytä on luonut neljä lapsiystävällisyyden asteesta kertovaa ympäristötyyppiä: ”bulkerby” eli melukylä, ”cell” eli selli, ”wasteland” eli autiomaata ja ”glasshouse” eli akvaario. Sellissä tarjoumia on runsaasti, mutta liikkuminen estynyt esim. turvattomuuden vuoksi. Autiomaassa voi liikkua vapaasti, mutta ympäristö on mahdollisuuksiltaan köyhä. Ihanteellisin ympäristö on ns. melukylä, jossa tarjoumat ovat runsaita ja saavutettavuutensa vuoksi välittömästi koettavissa. Ks. myös ympäristökokemuksesta optimaalisena oman tilanteen säätelynä ja resurssien hyödyntämisenä Ittelson et al. 1976, 199. Vrt. Bloomer & Moore 1977, 36. Kirjoittajat tähdentävät, ettei varmuus hyvästä arkkitehtuurista synny piirteitä etäältä tarkastelemalla vaan asumalla, elämällä, sitä tunteisiin ja vaikutelmiin perustuen haluamalla.

keskustelua. Intuitio vaikuttaa varmasti voimakkaasti esimerkiksi suojelukohteiden valikoitumiseen, mutta valinnat on pyrittävä selittämään tiedollisiin seikkoihin perustuen luottamuksen herättämiseksi. Tieto ei ole sivuutettava tekijä vaikutelmien syntymisessä, mutta tiedollisen asenteen ylikorostuminen on ongelma, sillä ihmiset eivät ole vain järjellisessä suhteessa ympäristöönsä. Rakennuksen ulkoiseen olemukseen tai historiaan perustuva tiedonmuodostus ei vastaa sitä, minäkalaisia kokemuksia se herättää olemassaolon kokonaisvaltaisuudesta kumpuaville vaikutuksille alttiina.³⁴³ Voidaan jopa olettaa, että ensimmäinen heräte kohteen arvon oivaltamisessa on intuitiivinen. Tämän sysäyksen jälkeen ihminen suuntautuu kohteeseen analyttisesti havainnoiden ja tietoa muodostaen. Kaikkein merkittävin vaihe on ollut kuitenkin intuitiivinen mieltäminen, jota on kokonaisvaltaisuudessaan mahdoton ilmaista selityksin.

Voitaisiinko elinympäristöstä luoda inhimillisempi antamalla enemmän arvoa vaikutelmille ja tunteille? Järkisyinkin perustellut ratkaisut syntyvät aina enemmän tai vähemmän tunteiden johdatuksessa. Ensivaikutelmat saattavat vaikuttaa siihen, mihin suuntaan asioita lähdetään tietoisesti kehittämään. Vaatimus rationaalista selittämisestä voi kuitenkin peittää todelliset perusteet, jolloin saatetaan kadottaa ihmisen luontevan suhtautumisen anti ympäristön suunnittelulle.³⁴⁴

Aktiivinen ympäristösuhde

Aktiivisessa ympäristösuhhteessa korostuu ihmisen liikkuminen moniaistisuutensa ohjaamana. Ympäristö ei levittäydy ihmisen ulkopuolella, vaan yksilöstä tulee sen yksi vaikutustekijä, toimija. Ihminen muodostaa ympäristössä liikkuvan tilallisen elementin. Moniaistinen suhde ympäristöön stimuloi toiminnan ja liikkeen vaihtelevuutta. Ihminen kokee maailmaa vastaten siihen toiminnallaan. Suhde ympäristöön ei ole järkeilyn abstrakti, vaan käytännöllinen.³⁴⁵ Tarkastelua moniulotteisempi, kehon kaikkia aistitoimintoja hyödyntävä suhde antaa myös tajunnalle vi-

³⁴³ Vrt. Italo Calvino, *Näkymättömät kaupungit* (alkuteos *Le città invisibili*, 1972, suom. Jorma Kapari). Tammi. Helsinki 1976, 96. Calvino kuvaa tunteiden vaikutusta kokemukseen seuraavasti: ”Askeleesi seuraavat sitä mikä ei ole silmien ulko- vaan sisäpuolella, haudattuna ja poispyyhittyinä: jos kahdesta porttihalvasta toinen jatkuvasti näyttää sinusta iloisemmalta, se johtuu siitä että siitä meni kolmekymmentä vuotta sitten tyttö jolla oli leveät koruommellut hihat...”

³⁴⁴ Vrt. Sotara 1996, 134-135. Sotara toteaa, että länsimaissa tunteista nouseva päätös piilotetaan usein jälkikäteen tehdyin järkein selityksin haluttaessa luoda mielikuva rationaalista päätöksenteosta. Sotarauden mielestä intuition tulisi olla hyväksytympää.

³⁴⁵ Aktiivisesta ympäristösuhhteesta ks. Berleant 1991, 85-89.

rikkeitä vaihtelevampien merkitysten synty miseksi, mikä kasvattaa yksilön ymmärrystä ja toimintakykyä ympäristönsä suhteen.

Koskettaminen vaikuttaa hyvin konkreettisesti ihmisen ja ympäristön välisessä vuorovaikutuksessa syntyvään liikkeeseen. Miellyttävillä pinnoilla kosketus vii pyyy, kun taas kovat ja karkeat, jopa satuttavat materiaalit karkottavat ihmisen loitommaksi. Visuaalisuuden korostunut asema tiedonmuodostuksessa on periaatteessa hämmästyttävää, sillä kosketukseen perustuva tuntoaisti on paljon hallitsemampi ihmisen elämässä. Silmät voi sulkea näkemiseltä ja korvat kuulemiselta, mutta koskettamatta on mahdoton olla. Kuulla ja nähdä voi myös etäältä, mutta tuntoaistimuksen saavuttamiseksi ihmisen on oltava välittömästi kosketuksissa kohteeseen.³⁴⁶ Koskettamalla laudan voi tuntea sahapintaiseksi tai höylätyksi. Katsomalla asian voi todeta vain muistamalla jonkin aikaisemman koskettamalla saadun havainnon. Välittömydessään kosketus varmistaa havainnon oikeaksi.

Puuvuorausta jäljittelevät muovipaneelit perustuvat näköaistin harhauttamiseen osoittaen myös karskilla tavalla ulkonäön merkitystä korostavan ajattelutavan. Raumalla kiista valtakunnallisesti arvokkaassa Voiluodon kylässä sijaitsevan historiallisen puutalon päällystämistä puuvuorausta jäljittelevällä muovivilevyllä johti oikeusprosessiin, jossa päädyttiin siihen, ettei muovipäällyste sovi arvotaloon. Puutteellista asiasta käydyssä keskustelussa on kuitenkin se, että muovijäljitelmiä tyrmätessä on pitäydytty visuaalisessa ja kulttuurihistoriallisessa tarkastelussa, tuomatta esiin aidon puun muita laatuominaisuuksia.³⁴⁷ Teollinen rakennustuotanto saattaa olla eräs syy koskettavuuden syrjäytymiselle elinympäristön suunnittelussa tavoiteltavana arvona. Aikaisemmin ympäristön miellyttävä koskettavuus syntyi luonnollisesti rakentamisen käsityöhön eli koskettamiseen perustuvissa prosesseissa.

Virikkeellisyydessään stimuloivoin ympäristösuhde on moniaistinen – kosketusta, näkemistä, kuulemista, haistamista kuin maistamistaakaan unohtamatta. Moniaistisen kokemisen mahdollisuus tuo myös konkreettista turvallisuuden tunnetta, kun aistihavainnot varmentavat toisiaan. Esimerkiksi Suomessa kaupunkisuunnit-

³⁴⁶ Vrt. Bloomer & Moore 1977, 34-35.

³⁴⁷ Ks. Nils-Eric Backman, (a) ”Raumalaiset kiistelevät puutalojen muovipäällysteistä”. *Helsingin Sanomat* 29.8.2005; Nils-Eric Backman, (b) ”Hallinto-oikeus: Muovipäällyste ei sovi arvotaloon”. *Helsingin Sanomat* 21.12.2005; Nils-Eric Backman, ”KHO: Muovilauta ei sovi arvotaloon Raumalla”. *Helsingin Sanomat* 3.3.2007, A 13. Backman toteaa, että KHO hylkäsi valituksen ja yhtyi hallinto-oikeuden näkemykseen siitä, että muovinen lautajäljitelmä turmelisi Voiluodon arvokkaan kyläkuvan. Vrt. Leena Makkonen, ”Rakennussuojelun tavoitteet ja todellisuus”. *Arkkitehti* 6/2005, 85-87. Makkonen ihmettelee tapauksen suhteen sitä, miten kaukana yksityisten korjaajien käsitykset voivat olla autenttisuuden periaatteesta.

telun on todettu tuottavan kuitenkin korostuneesti näköaistia palvelevaa kaupunkiympäristöä, kun on tutkittu näkövammaisten itsenäistä selviämistä.³⁴⁸ Aistillisen virikkeettömyyden ohella ja siitä myös johtuen liikkumisen tavat voivat olla ympäristössä kaventuneet. Ympäristö on monella tapaa passivoiva niin fyysisesti kuin henkisesti. Ihmisten on usein tarkoituksellisesti hakeuduttava liikunnan pariin, koska kaupunkielämä ei sitä luontaisesti suo. Tekniset välineet ovat lisänneet ihmisen mahdollisuuksia liikkua nopeammin ja pidemmälle, mutta monipuolinen kehollinen liike on korvautunut liikkumattomuudella, usein jonkin liikkuvan välineen sisällä kuten autossa tai hississä.³⁴⁹ Kehon eri ulottuvuuksiin yltävät liikeradat, jotka syntyvät esimerkiksi kiiveten, ryömien, kurottuen tai hypäten eivät enää välttämättä kuulu ihmisen jokapäiväiseen elämäntapaan. Helppoudella on kuitenkin ikävyyttä kääntöpuolensa. Ympäristön suunnittelu auton ratista haavoittavaksi, merkitsee ympäristön riisumista muiden kuin näköaistin varassa haavoittavista virikkeistä sekä myös katseen kiinnittävien ärsykkeiden vähenemistä. Ympäristön rikkaasta aistittavuudesta köyhdyttävä ajettavuus ja moniulotteisesti tyydyttävä asuttavuus on asetettu vastakkain. Aistillisesti stimuloimaton ympäristö vähentää kehollista liikkumista entisestään, jolloin negatiiviset vaikutukset tukevat toisiaan kehämäisesti.

Arkkitehti voi tukea aktiivista ympäristösuhdetta rohkaisemalla ihmisiä vastaamaan rakennusten materiaaleihin, muotoihin ja tiloihin, kun suunnittelussa kiinnitetään huomiota aistikokemusten virittämään liikkumiseen. Rakennetun

³⁴⁸ Ks. Helsingistä valittuihin kaupunkitiloihin perustuvaa tutkimusta Jukka Jokiniemi, *Kaupunki kaikille aisteille. Moniaistisuus ja saavutettavuus rakennetussa ympäristössä*. Teknillisen korkeakoulun arkkitehtiosaston tutkimuksia 2007/29. Teknillinen korkeakoulu, Arkkitehtiosasto. Espoo 2007, 140-147. Jokiniemen mielestä aistivamman ihmisen itsenäinen suoriutuminen voi säilyä hyvänä, jos hän saa ympäristöstä riittävästi kiinnukohtia toimiville aisteilleen. Uusien esteettömyysäänösten mukaisesti tehdyt kaupunkitilat eivät tukenut tutkimuksen mukaan moniaistista selviämistä. Tunnistettavia mielikuvia ja aistitarjoumia olisi saatava lisää. Esim. materiaali- ja äänimaailma olisi huomioitava paremmin. Myönteistä moniaistista kokemista toteuttivat parhaiten puistot, jotka tarjosivat kaikille aisteille jotain positiivista. Tilan ihmisystävällisyys tai arkkitehtonisuus taas heikkeni merkittävästi, jos yksikin aistitarjouma oli voimakkaasti negatiivinen. Koehenkilöt kokivat erityisesti liikenteen melun heikentävän ympäristön inhimillisyyttä. Inhimillisessä ympäristössä suurimman osan aistikokemuksista tulisi olla positiivisella ja muidenkin vähintään neutraalilla tasolla. Negatiivinen aistikokemus heikentää kokonaisuutta merkittävästi. Toisaalta erinomaisessakaan ympäristössä minkään aistikokemuksen ei tarvitsisi olla huippuluokkaa, sillä myönteinen moniaistisuus vaikutti tutkimuksen mukaan kumuloivan lopputuloksen erinomaiselle tasolle. Aistit siis herkistyvät ja tukevat moniaistisessa prosessissa toisiaan.

³⁴⁹ Robert J. Yudell, "Body Movement". *Body, Memory, and Architecture* (eds. Kent C. Bloomer & Charles W. Moore). Yale University Press. New Haven & London 1977, 72. Tällaista liikkumattomana liikkumista Yudell kuvaa ilmaisulla "frozen speed". Vrt. Berleant 1991, 88. Berleant kritisoi erityisesti autoilun valtaa ympäristössä.

ympäristön stimuloima liike ei ole itseisarvo, vaan sen tulisi perustua mielekkyyteen ja miellyttävyyteen. Ovi kahvoineen virittää avaamisen toiminnon. Kahva voi olla kuitenkin käteen sopimaton ja ovi avautua hankalasti. Rakennuksen tilajärjestely voi olla liikkumiseen pakottavaa, ei kutsuvaa. Ihmisen ja rakennuksen sopusointuinen vuoropuhelu merkitseekin yhteensopivuuden löytämistä.³⁵⁰ Rakennettu ympäristö voi suoda erilaisia vaihtoehtoja: mahdollisuuden istuskeluun, kuljeskeluun, kokoontumiseen tai vetäytymiseen tilanteen ja mielentilan mukaan. Arkkitehtuurin tehtävänä onkin tarjota paikkoja elämän inhimillisiä tilanteita varten.³⁵¹ Toisaalta arkkitehtuuri voi ihastuttaa myös tiukasti ennakoidulla, mahdollisimman täsmällistä vastaavuutta edustavalla tarkoituksenmukaisuudellaan kuten ihmisen elinpiiriksi vaativiin olosuhteisiin suunniteltu purjevene.³⁵² Tällöinkin on olennaista, että ihminen etsiytyy sen huomaan yhteensopivuutta hakien, ei vaihtoehtojen puutteessa. Vaihtoehtottomuus on ihmisarvoa alentavaa varsinkin, jos tarjolla oleva tilanne on epäsuotuisa.³⁵³

Yhteensopivuutta, ihmisen ja ympäristön keskinäistä vastaavuutta, voidaan pitää tärkeänä kriteerinä ihmisen elinympäristön arvioinnissa. Yhteensopivuuden löytyminen merkitsee ympäristön laatua. Ihminen voi etsiytyä vastaavuuteen sovitamalla elämäntapaansa ympäristön ominaisuuksiin tai ryhtyä muuttamaan ympäristöä mieleisekseen. Molemmat tavat, sopeutuminen ja muuttaminen, vaihtelevat päivittäisissä käytännöissä. Harmonia ei ole siksi pysyviltä vaikuttavista tiloistaan huolimatta staattista, vaan muutoksenalaista ihmisen suhtautuessa ympäristöönsä muodostaen jatkuvasti sitä koskevia uusia merkityksiä.³⁵⁴ Ympäristön arvotekijöinä on nähtävä paitsi vallitseva vastaavuus niin myös mahdollisuus haakeutua vastaavuuteen ja työstää sitä.

³⁵⁰ Ihmisen ja ympäristön yhteensopivuutta kuvaavasta käsitteestä ”fit” ks. Lynch 1981, 151-186.

³⁵¹ Ks. esim. Nyman 1998, 113.

³⁵² Yudell 1977, 71. Yudell kuvaa väljää, monia mahdollisuuksia suovaa ihmisen ja rakennuksen välistä sopivuutta termillä ”loose fit”. Vastaavasti tiukasti rajattua sopivuutta hän luonnehtii termillä ”tight fit”. ”Static fit” viittaa puolestaan paikallaan olemisen paikkoihin, joissa esimerkiksi istutaan, levätään ja nojailtaan vaikkapa kaiteeseen. ”Dynamic fit” kertoo sen sijaan siitä, missä ja miten ihminen on liikkeessä.

³⁵³ Rauhala 1989 (a), 112. Koska arkkitehtien suunnittelutyö on ihmisen tilanteen säätelyä, he ovat Rauhalan mukaan holistisen ihmiskäsityksen perusteella osaltaan vastuussa myös itsensä ihmisen rakentumisesta. Epäinhimillisenä voidaan pitää tilanteen kohtalonomaista, yksilön omien vaikutusmahdollisuuksien ulottumattomissa olevaa määräytymistä erityisesti silloin, kun se on hänelle epäsuotuisa.

³⁵⁴ Vrt. Kytä 2004, 10.

Osallistuva ympäristösuhde

Parhaimmillaan yhteensopivuus merkitsee kokemusta ihmisen ja ympäristön täydellisestä jatkuvuudesta. Tilassa liikkuva ihmiskeho ei ota vain kantaa sen muotoihin, vaan muodostaa dynaamisuudessaan uusia tilallisia dimensioita. Ihminen tilan uutena tekijänä tulee tapahtumassa osaksi tilaa ja tila osaksi ihmistä. Tila on identtinen tapahtumiensa kanssa. Kokonaisvaltaisessa ympäristösuhteessa ihminen on kuitenkin läsnä koko olemassaolonsa tarjoamin mahdollisuuksin, ei vain tajunnallisena tarkastelijana tai kehollisena toimijana. Henkilökohtaisessa suhteessa fyysisestä tilasta muodostuu siten eletty, merkityksin mielletty paikka.³⁵⁵

Ympäristösuhteen kokonaisvaltaisuus merkitsee ihmisen ja ympäristön kieoutumista täydelliseen jatkuvuuteen. Ympäristö ei ole objekti, havaitsemisen kohde tai toiminnan areena. Ihminen ei ole ympäristöstä erillinen, vaan osallistuva, mikä edellyttää ihmisenä olemiselle luonteenomaista, kokonaisvaltaista läsnäoloa.³⁵⁶ Ihmisen ja ympäristön ykseys ei ole vain vuorottain vaikuttamista, vaan elämäntilanteisiin kytkeytynyttä aitoa yhdentymistä. Osallistuvan ympäristösuhteen tekijänä on ihmisen ja ympäristön keskinäisessä vaikuttamisessa muodostuva yhtenäinen kokemuksellinen kenttä, joka kytkee osapuolet jatkuvuuteen. Osallistumisen sallivassa ympäristösuhteessa ihmisen on mahdollista kokea maailma täydessä merkityksessään.³⁵⁷ Kokemus on tällöin kokonaisuus sulkematta pois minkään ihmisen olemassaolon tapaan sisäistyneen tekijän vaikutusta.

Keskinäisessä vaikuttamisessaan ihmisen ja ympäristön muodostama kokemuksellinen kenttä merkitsee erilaisten vallitsevien voimien verkostoa. Ympäristö ei koostu siten vain fyysisistä olosuhteista, vaan myös kulttuurin aineettomista tekijöistä. Koko ihmisen kulttuuripiiri on siten ymmärrettävissä hänen ympäristökseen. Osana ympäristössä vallitsevien voimien kenttää ihminen työstää asuttamansa maailman kokemuksellista laatua ja on samalla itse tuon maailman vaiku-

³⁵⁵ Fenomenologisesta tila- ja paikkakäsityksestä ks. Berleant 1991, 94-95.

³⁵⁶ Berleant 1991, 89-91. Ihmisen ja ympäristön yhdentävää liittoa Berleant kuvaa käsitteellä ”*engagement*” ja sen täydellisesti toteuttavaa kokemistapaa käsitteellä ”*participatory model*”. Vrt. Yrjö Sepänmaa, ”Ecological Aesthetics and Humanism”. *Aesthetics in the Human Environment* (eds. Pauline von Bonsdorff & Arto Haapala). International Institute of Applied Aesthetics Series vol. 6. Lahti 1999, 189-190. Myös Sepänmaa korostaa esteettisen kokemuksen olevan ennen kaikkea osallistumista pyyteettömän, katsomiseen perustuvan tarkastelun sijasta. Ihmisen ja ympäristön erottamattomuudesta ks. myös esim. Ittelson 1976, 192.

³⁵⁷ Berleant 1991, 88-89. Berleant kirjoittaa: ”It is a condition in which every vestige of subjectivity disappears and the irreducible continuity of person and place becomes the fundamental term in grasping the meaning of environment.”

tuksille alttiina.³⁵⁸ Ympäristöpsykologian transaktionaalisessa tutkimussuuntauksessa vastaavaa ajatusta on selitetty ns. tarjouman käsitteen avulla purkamalla näin ihmisen ja ympäristön erillisyyteen perustuvaa subjekti – objekti-asetelmaa. Tarjouma syntyy siitä, että ihminen persoonallisine ominaisuuksineen oivaltaa ympäristössä olevan mahdollisuuden siihen tarttuakseen.³⁵⁹ Koska tarjouma syntyy henkilökohtaiseen kokemukseen liittyvässä oivalluksessa, jollekin toiselle ihmiselle se ei näyntyä välttämättä ollenkaan tai ainakaan täysin samanlaisena. Ihminen luo ympäristösuhteessa omia elämänolosuhteitaan suhtautumalla resurssiansa mukaisella herkkyydellä ympäristön tarjoamiin mahdollisuuksiin. Parhaimmillaan ihminen elää harmonisessa sopusoinnussa suhteessa ympäristöönsä sitä alistamatta ja itsekään alistumatta.³⁶⁰ Ihmisen ja ympäristön ykseyteen perustuva herkkyys ympäristön aitoon kohtaamiseen merkitsee myös ihmisen itsensä huomioon ottamista. Ihmisen ympäristötuntemus on samalla hänen itsetuntemustaan.³⁶¹

Rikkaimmillaan ja täydellisimmillään ihmisen ja ympäristön jatkuvuus merkitsee Berleantin mukaan esteettistä kokemusta. Kokemuksen mieltäminen esteettiseksi perustuu sen elämykselliseen laatuun kokonaisuudessaan. Elämyksellinen

³⁵⁸ Berleant 1991, 92. Vrt. Rauhala 2005, 39-42. Rauhala toteaa ympäristön ilmenevän kaikkina ihmisen elämäntilanteissaan kohtaamina aineellisia ja aineettomia tekijöinä, jotka asettuvat hänen tiluutensa komponenteiksi.

³⁵⁹ Vrt. transaktionaalisen ympäristöpsykologian tarjouma-teoriaan esim. Kyttä & Kahila 2006, 11-12, 18. Ympäristön suunnittelun käytäntöön soveltamassaan transaktionaalisessa tutkimuksessa kirjoittajat toteavat ihmisen ja ympäristön merkitsevän dynaamista, vuorovaikutteista systeemiä, jonka puolia ei pidä tutkia erillään. Ihminen on aktiivinen toimija, havaintojen tekijä, ympäristöön vaikuttaja ja sen muokkaaja. Ympäristö toiminnallisena, sosiaalisena ja kulttuurisena vaikuttaa puolestaan ihmiseen tarjoaminsa mahdollisuuksin ja rajoituksin. Niin ihminen kuin ympäristökään ei ole deterministinen vaan propabilistinen. Koska tarjouma ei ole ympäristön eikä ihmisen ominaisuus, vältetään subjekti – objekti-dikotomia. Tarjouma liittyy ihmisen ja ympäristön toisiinsa, koska ihminen voi havaita sen mahdollisuutena vain, jos hänen yksilölliset ominaisuutensa vastaavat sitä. Tarjouma-teorian kehittäjästä mm. James J. Gibsonin ekologisen havaintopsykologian pohjalta ks. väitöskirjaa Kyttä 2003, 27, 67-95. Kyttä on laajentanut ekologisessa havaintopsykologiassa kehitettyä fyysisten toimintojen mahdollisuuksia ja rajoituksia kuvaavaa tarjouman käsitettä koskemaan myös ympäristöstä yksilölle tarjoutuvia emotionaalisia, sosiaalisia ja sosio-kulttuurisia mahdollisuuksia ja rajoituksia. Vrt. James J. Gibson, *The Ecological Approach to Visual Perception*. Lawrence Erlbaum Associates. New Jersey 1986 (1979), 41. Gibson kirjoittaa: "... the absolute duality of "objective" and "subjective" is false. When we consider the affordances of things, we escape this philosophical dichotomy."

³⁶⁰ Vrt. Martin Heidegger, "Tekniikan kysyminen" (alkup. "Die Frage nach der Technik", 1954, suom. Vesa Jaaksi). *niin & näin* 2/1994, 34-38. Heideggeria tulkiten luonnon tekninen riistäminen kahlitsee myös ihmisen olemuksen luonnon hallitsemiseen aidon kohtaamisen sijasta. Pyrkimys hallintaan ehkäisee muunlaisten ympäristösuhteiden muodostumisen. Ihminen ei tällöin salli luonnon paljastua itselleen koko totuudessaan.

³⁶¹ Vrt. Rauhala 1993, 67. Rauhalan mukaan ihminen ymmärtää moniulotteisen osallisuutensa maailmaan itsetiedostuksen myötä.

laatu syntyy puolestaan kaikista kokemustilanteeseen sen välittömyydessä valikoituvien tekijöiden vaikutuksesta. Osallistumiseen perustuvassa kokonaisvaltaisen kokemisen tilannekohtaisuudessa vaikuttaa paitsi aistein tapahtuva sitoutuminen nykyisyyteen, niin myös menneisyys, mielikuvat sekä odotukset tulevasta.³⁶² Kokemus sitoo näin menneisyyden ja tulevaisuuden nykyisyyteen, jossa kaikki osatekijät vaikuttavat kokemuksen luonteeseen. Välitön aistihavainto täydentyykään aina muistin ja mielikuvituksen myötä, koska elämme näissä tilanteissa edelleen myös aiempia kokemuksia. Välittömyys on siten sekä hetkessä olemista että ajallisesti ulottuvaa.

Esteettisyys ei ole siten kokemuksellisia laatutekijöitä erittelevää puhtautta, vaan ihmisen välittömässä kokemuksessa tapahtuvaa yhdentymistä maailmaansa. Periaatteessa ei ole olemassa aistittavia pintoja, jotka olisivat kaikille samanlaisia, vaan yksilöllisesti rakentuvia havaitsemisen tilanteita. Puhdas aistihavainto ei ole edes mahdollinen, vaan kokemus on aina ihmisen aikaisempien kokemusten, hänen ihmisenä kasvuun vaikuttaneiden tekijöiden – hänen elämänsä kulttuurin – sävyttämä.³⁶³ Kokemus ei koske siten vain kohteita, vaan itseämme uudessa tilanteessa. Kokemusten erot johtuvat siitä, että ihmiset ovat läsnä tilanteissa kokonaisvaltaisesti omana itsenään. Esteettisyys ei ole vain taideteoksen, rakennuksen tai vaikkapa aamuruskon ominaisuus, vaan se ulottuu myös ihmiseen osapuoleltoisiinsa yhdentävässä kokemustapahtumassa.³⁶⁴

Kokemuksellinen yhdentyminen voidaan mieltää arjen ylittymiseksi.³⁶⁵ Esteettisen kokemuksen syvyys perustuisi näin ollen siihen henkilökohtaisena liikuttuksena ilmenevään runollisuuteen, joka sysää ihmisen tavanomaisuudesta.³⁶⁶

³⁶² Berleant 1991, 91-93, 97-98. Vrt. Arnold Berleant, "On Getting Along Beautifully: Ideas for Social Aesthetics". *Aesthetics in the Human Environment* (eds. Pauline von Bonsdorff & Arto Haapala). International Institute of Applied Aesthetics Series vol. 6. Lahti 1999, 15-19. Osallisuuden estetiikkaan viitaten Berleant kirjoittaa kontekstuaalisesta estetiikasta tarkoittaen, ettei mikään tekijä dominoi esteettistä kokemusta, vaan kaikki kietoutuu toisiinsa tilanteen välittömyydessä.

³⁶³ Berleant 1991, 91-92. Berleant kirjoittaa: "Nor is there pure perception in the sense of sensation untouched by our past experiences, our education and training, and our ideas and other kinds of knowledge."

³⁶⁴ Berleant 1992, 80. Kaupunkiympäristöstä esteettisenä: "An environment that assimilates human perceptual characteristics, needs, and values to a functional network of human dimensions, that engages our imaginative responses, that symbolizes our cultural ideals and evokes our unspoken understanding, that enables us to recognize the human proportion in the universal one, that, in short, enlarges the range, depth, and vividness of our immediate experience – such an urban environment acts at the same time as an aesthetic one."

³⁶⁵ Vrt. Horelli-Kukkonen 1993, 176-177. Horelli-Kukkonen on huomannut tekemiensä asukashaastatteluiden perusteella asuntojen sisältävän parhaimmillaan ns. henkireikätiloja, joissa asukas kokee ykseyden tilaan arkielämänsä ylittymisenä.

³⁶⁶ Vrt. Martin Heidegger, *Taideteoksen alkuperä* (alkuteos *Der Ursprung des Kunstwerkes*, 1935/36,

Kokemuksen laadun voi ilmaista myös lumoutumisena.³⁶⁷ Ihanteellista olisi tietysti se, ettei elämäntilanteisiin kytkeytynyt esteettisyys olisikaan tavanomaisesta arjesta kovin poikkeavaa ja harvinaista. Jatkuvana tilana lumous menettää tietysti merkityksensä, mutta ihmiselämä voisi kuitenkin merkitä esteettisesti mahdollisimman kylläistä arkea.³⁶⁸ Ilmaiset arjen ylittymisestä ja poikkeuksellisesta liikutuksesta voitaisiin siten tulkita niin, että nykyihminen voi vain harvoin kokea ykseyttä ympäristöönsä. Tämä voi johtua ihmisen sisäistämästä tavasta asennoitua ympäristöön sekä siitä, minkälaista kokemistapaa ympäristö itsessään puoltaa.

2.3.3 Paikan kokemus

Tila ja paikka

Tila on abstrakti, paikka taas konkreettinen saadessaan merkityksensä ihmisen elämäntilanteiden mukaan. Tilat muuttuvat paikoiksi vasta niistä saatavien aistihavaintojen tulkintaan perustuvissa, kunkin yksilön ainutlaatuisissa merkityksenannon käytännöissä. Henkilökohtaisin merkityssuhtein abstraktista tilasta kehkeytyy paikka ihmisen ollessa välittömässä suhteessa ympäristöönsä. Fyysisyyteensä pelkistetty tila on objektivoivan tarkkailun kohteeksi etäännytetty esineellinen ja muodon määrittein ilmaistu rakenteellinen kokonaisuus.³⁶⁹ Tietyn asenteen myötä saavutettu paikankokemus sekin on, mutta ympäristön eletävyyttä merkitsevä, vivahteikkaampi paikankokemus syntyy ihmisen täydessä osallisuu-

suom. Hannu Sivenius). Kustannusosakeyhtiö Taide. Helsinki 1998, 78-81. Heidegger kuvaa taidetta runoutena tarkoittaen totuuden asettumista teokseen. Tällaisena taide sysää ei-tutun auki ja samanaikaisesti nurin kaiken tutun sekä sellaisena pidetyn. Pysähtyäkseen olevan totuudessa ihmisen on irtaututtava tavanomaisesta ja siirryttävä siihen, minkä teos avaa. Taiteen tapahtuminen tarkoittaa näin olen myös alkua eli kiistaa tutun kanssa.

³⁶⁷ Kyttä 2004, 50. Kyttä kirjoittaa lumoutumisesta vangitsevana kokemuksena. Ihmisen voi lumota mm. paikka, toiminta, tapahtuma, havainnot tai oivaltamisen ilo. Lumoava toiminta, kuten esim. puutarhan hoito, on luonteeltaan virtaavaa. Muu maailma tuntuu katoavan, jopa oma itse toiminnan osana unohtuu.

³⁶⁸ Vrt. Kyttä 2004, 51. Kyttä kirjoittaa jatkuvuudesta viitatessaan paikkoihin, joihin ihminen voi palata tarpeessaan vetäytyä omiin maailmoihinsa. Tällaisina voivat toimia verstashuone, vanhat rakennukset ja esineet, mutta myös hyvä kirja tai ikkunalaudalle sijoitettu bonsai-puu.

³⁶⁹ Fenomenologisesta tilakäsityksestä kritiikkinä tilan objektivoinnille ks. Berleant 1991, 94-95. Berleant vertaa länsimaisen tradition mukaista eksaktin fyysisesti miellettyä tilaa fenomenologisen käsitteksen mukaiseen tilaan, joka ei ole kvantitatiivisesti mitaten yleispätevä ja kokijastaan erillinen. Paikasta arkkitehtuurikokemuksen perustana ks. myös Berleant 1992, 149. Vrt. Relph 1976, 8. Relph toteaa tilan olevan abstraktion tavoittamaton, mahdoton kuvata tai analysoida. Tila muodostaa kontekstin paikoille, mutta se saavuttaa merkityksensä vasta niiden myötä. Tilan kuvaus fyysisenäkin tekee siitä jo yhdenlaisen paikan.

nessa. Paikan kokemus sitoutuu tilan fyysisyyteen, muttei pelkisty siihen. Koettaessa fyysinen tila asettuu välittömästi ihmisen kokonaisuuteen osaksi hänen tilanteensa. ³⁷⁰ Kokemisen hetkellä kaikki ihmisen tilanteessa eli elämäntilanteessa vallitsevat tekijät vaikuttavat paikankokemuksen luonteeseen. Paikka saa siksi sävynsä yksilön kokemuksellisesta taustasta, tunteista ja toiveista, jolloin se on aina henkilökohtainen. ³⁷¹ Paikan muodostumisen perustuessa ennen kaikkea omaan tunteeseen siihen kuulumisesta ovat fyysinen sijainnillisuus, tilallisuus tai muu tieto paikan kokemuksessa toissijaisia. ³⁷²

Todentuminen merkityssuhtein tekee paikoista alati muuntuvia. Ne elävät kokijansa mielialojen ja elämänhistorian mukana. ³⁷³ Ihmisen maailmankuvassa vallitsevan merkityskokonaisuuden muuttuessa muuntuu hänen paikankokemuksensaakin. Elämäntilanteiden vaihtuessa paikastakin muodostuu aina uusi versio, joka on vähintään hivenen erilainen kuin aiemmat paikat. ³⁷⁴ Myönteisiä tunteita herättävät paikat kehittyvät kiintymyksen myötä. Paikat eivät ole välttämättä myönteisiä, vaan niihin voi liittyä myös kielteisiä tunteita, kuten pelkoa, inhoa, surua, tuskaa tai vihaa. Paikka voidaan kokea myönteiseksi tai kielteiseksi, muttei koskaan kuitenkaan yhdentekeväksi. Merkitystäyteinen paikka ilmaisee kokemuksellista väkevyyttä. Kielteisiin paikkoihin suhtaudutaan välttäen, mahdollisuuksien mukaan niitä oman elämämpiirin ulkopuolelle sulkien. Myönteisiä paikkoja ihminen haluaa osaksi elämäänsä tuntien niihin kuuluvuutta. ³⁷⁵

Paikassa ei sijaita, sitä eletään. Paikan eläminen merkitsee puolestaan siihen solmitun henkilökohtaisen suhteen varmentamista ja uusintamista jatkuvana merkityksenantona. Näin ihminen työstää ympäristöä itselleen inhimilliseksi ja läheiseksi tehden siitä paikan, johon voi tuntea kuuluvansa. ³⁷⁶ Paikkojen kokeminen

³⁷⁰ Situaatiosta ks. esim. Rauhala 2005, 39-42; Rauhala 1989 (a), 35.

³⁷¹ Elämäntilanteisiin kytkeytyneestä paikan henkilökohtaisuudesta ks. esim. Relph 1976, 46; Pauli Tapani Karjalainen, ”Real Place Images”. *Aesthetics in the Human Environment* (eds. Pauline von Bonsdorff & Arto Haapala). International Institute of Applied Aesthetics Series vol. 6. Lahti 1999, 98; Tuan 2001 (1977), 139.

³⁷² Tani 1997, 211.

³⁷³ Haarni et al. 1997, 17.

³⁷⁴ Pauline von Bonsdorff, *The Human Habitat. Aesthetic and Axiological Perspectives*. International Institute of Applied Aesthetics Series Vol. 5. Lahti 1998, 127.

³⁷⁵ Paikan eri ulottuvuuksista kutsuvuutensa suhteen ks. esim. Yi-Fu Tuan, *Topophilia: a Study of Environmental Perception, Attitudes and Values*. Columbia University Press. New York 1990 (1974), 220. Tuan kirjoittaa, miten esim. kadut voivat olla jännittävydessään kiehtovia vain pienen säikeen erottaessa jännityksen pelosta.

³⁷⁶ Karjalainen 1997, 230-231. Vrt. Relph 1976, 49-55. Relph kuvaa ihmisten paikkasuhteeseen perustuvaa identiteettiä (”identity with the place”) eriaistaisina sisä- ja ulkopuolisuuden muotoina. Relphin termiin ”objective outsidersness” merkitsee intellektuaalista, esineellistävää suhdetta ympäristöön. Ym-

on inhimillisen elämisen edellytys. Paikka jäsentää ihmisen käsitystä maailmasta ja itsestään. Paikkaan kuulumisen tunteeseen tiivistyy olemassaolon mielekkyys. Paikat syntyvät ihmisen eläessä maailmaa ja muodostavat puolestaan ihmisen olemassaolon perustan.³⁷⁷ Paikan synty näin ymmärrettynä on perusrakenteeltaan eksistentiaalinen.³⁷⁸ Ihminen on olemassaolossaan luontaisesti paikkoja muodostava, niihin kiintyvä ja samastuva. Rakentaminen yhdenmukaisena maailmassa-oloa kokonaisvaltaisesti merkitsevän asumisen kanssa on siten merkitystäyteisiä paikkoja luovaa.³⁷⁹

Paikan ajallinen ulottuvuus

Koska paikkaa eletään itselle, siihen kiinnytään ajan myötä. Paikkaan kuuluvuuden rakentuminen on päättymätön prosessi saaden alati uusia muotoja, syvyyttä ja rikkautta. Paikan kokemus on myös muistoin ja mielikuvin piirtyvä kertomus. Muistoissakaan paikat eivät säily aikanaan koetun mukaisina, staattisina, vaan muuntuvat nykyisyydessä vallitsevien toiveiden vaikuttaessa muistiin valikoivasti. Muistojen paikat rakentavat puolestaan käsityksiä nykyisistä paikoista niihin sulautuen. Menneisyys ja tulevaisuus ovat näin läsnä kulloinkin eletyssä hetkessä.³⁸⁰ Muistamalla menneisyyttä ihmisen on mahdollista suuntautua odotuksin tulevaisuuteen. Muistot kiertyvät siksi odotuksiksi myös tulevista paikoista. Jos odotuksille ei löydy vastaavuutta, voidaan se kokea pettymyksenä.

päristöön ei sitouduta tuntein vaan siitä pysyttävyytään erillään – asenne, joka on monesti ilmeinen ympäristön suunnittelussa. ”*Existential insideness*” kuvaa puolestaan paikkaan kuulumista, jota luonnehtii täydellinen samastuminen paikkaan (”*complete identity with the place*”). Tällaista suhdetta Relph pitää paikan käsitteen perusteena. Vrt. Berleant 1991, 104. Berleant tähdentää ihmisen paikkaan kuuluvuuden syntyvän asumisen myötä.

³⁷⁷ Berleant 1991, 95; Relph 1976, 42-43; Harries 1998, 178.

³⁷⁸ Karjalainen 1997, 231; Karjalainen 1998, 98-100; Relph 1976, 55.

³⁷⁹ Vrt. Martin Heidegger, ”Rakentaa asua ajatella” (alkuperäinen esitelmä ”Bauen Wohnen Denken” vuodelta 1954 teoksessa *Vorträge und Aufsätze*, 1990, suom. Vesa Jaaksi). *niin & näin* 3/ 2003, 54-58. Heidegger kuvaa ihmisen olevan asuessaan maan ja taivaan, jumalaisten ja kuolevaisten neliyhteyden muodostamassa ykseydessä. Asumisen perimmäinen tarkoitus on suojata neliyhteyttä rakentamalla paikkoja, jotka saavat vastaavasti ohjeensa neliyhteydestä. Paikka sekä hyväksyy että järjestelee neliyhteyden. Paikkoja pystyttävänä rakennelmana esim. silta kokoaa maan maaseutuna virran ympärille suomalla neliyhteydelle tilan. Paikka ei ole esillä ennen siltaa, vaan se syntyy itse sillasta. Heidegger toteaa kreikan sanan ”*stadium*”, latinaksi ”*spatium*”, merkitsevän eri kohtien välistä tilaa, etäisyyttä. Tässä mielessä silta olisi pelkästään jokin jossain kohdassa ja siten korvattavissa, jopa pelkällä merkinnällä kartassa. Ulottuvuutena (”*extension*”) tila pelkistyy edelleen analyyttis-algebrallisiksi relaatioiksi. Nämä piirteet kuuluvat rakennelmiin, mutta rakentaminen paikkojen luomisena ei ole pelkistetävissä matematiikaksi.

³⁸⁰ Ajan, paikan ja muistin suhteesta ks. Karjalainen 1997, 233-236.

Myönteinen paikka voidaan tunnistaa helpotuksella ja rauhallisin mielin sen piirteiden vastatessa tuttuja mielikuvia.³⁸¹ Paikka perustuu aina jossain määrin, vasta miellettyänsäkin, tuttuuteen ja henkilökohtaisuuteen. Ihminen ei voi joutua maailmassaan niin absurdiin tilanteeseen, ettei hänen maailmankuvaansa tallentuneista kokemuksista löytyisi siihen minkäänlaista tarttumapintaa. Paikat ovat siten ihmiselle aina joko enemmän tai vähemmän tuttuja. Tuttuus ja outous voivat yhtä lailla merkitä paikan mieluisuutta tai epämieluisuutta. Aina ei ole kuitenkaan selvää, miksi paikka kiehtoo tai ei kiehdo. Myös tiedostamaton vaikuttaa kokemuksen luonteeseen. Voimme kokea paikan tunnelmaltaan esimerkiksi uhkaavaksi ymmärtämättä miksi.

Paikka jää mieleen, kun se on tuottanut riittävästi miellelyhtymiä pysyäkseen osana henkilökohtaista todellisuutta muistiin piirtyvänä mielikuvana.³⁸² Osa paikoista toki unohtuu, mutta eivät kaikki, koska silloin ihminen kadottaisi myös itsensä.³⁸³ Unohtuessa kokemus paikasta painuu tiedostavan tajunnan ulottumattomiin, mutta saattaa aktivoitua uudelleen vastaavanlaisen aistimuksen herättämänä, joka aikoinaan liittyi paikan kokemukseen. Tällainen aistimuksen yllättäen herättämä muistaminen tapahtuu tahdosta riippumatta. Tahdonalainen muisti on puolestaan valikoiva.³⁸⁴ Aktiivisesti muistelemalla ihminen voi säädellä paikankokemustaan. Muistaminen voi siten toimia ihmisen tietoisesti hyödyntämänä paikka-kokemuksen suuntaajana, mutta myös paikan kokemukseen niin myönteistä kuin epämieluisaakin yllätyksellisyyttä tuottavana tekijänä.

Muistiin perustuvaa paikan ajallista muodostumista voi verrata kotiutumiseen ihmisen kehittymisenä asumisen taitoon. Asumisen taito karttuu ihmisen kohdattessa nykyisyyttä muistelemalla mennyttä ja luomalla odotuksia tulevasta. Kotiutuminen on siten intiimiä yhteyttä muistamiseen. Asuminen paikkaan kotiutumisenä ylläpitää ihmisen yhteyttä menneeseen, jolloin mennyt sulautuu nykyisyyteen.³⁸⁵ Kotiutuminen muistamiseen perustuvana asumisen taidon kehittymisenä

³⁸¹ Berleant 1991, 101. Näin myös arkkitehtuuri voi Berleantin mielestä houkuttaa ihmisen osallistumaan

³⁸² Yudell 1977, 107.

³⁸³ Karjalainen 1997, 240. Karjalainen kirjoittaa, ettemme tuntisi silloin itseämme. Emme tietäisi, mistä tulemme ja minne lähemme.

³⁸⁴ Tahdonalaisesta ja tahdosta riippumattomasta muistamisesta ks. Karjalainen 1997, 233-239. Tahdosta riippumattoman muistamisen herättäjänä Karjalainen mainitsee omenan tuoksun ja maun, jotka toivat mieleen esineellisesti jo kadonneen puutarhan. Ajan ja paikan voi siten haistaa ja maistaa. Valokuvan hän mainitsee taas välineenä, joka voi virittää tahdonalaisen muistin herättämisen ja mietiskelevän tarkkailun.

³⁸⁵ Paikan kokemuksesta kotiutumisenä ks. Taina Rajanti, *Kaupunki on ihmisen koti. Elämän kaupunkimuodon tarkastelua*. Paradeigma-sarja. Tutkijaliiton julkaisu 91. Tutkijaliitto. Helsinki 1999, 45-46.

on rinnastettavissa ihmisen itsetuntemuksen kasvuun. Tullessaan tutummaksi itsensä kanssa ihmisen on mahdollista solmia vivahteikkaampi suhde myös ympäristöönsä ja saavuttaa tyydytystä tuottavia paikankokemuksia. Vastavuoroisesti kokiessaan paikkoja ihminen tutustuu yhä enemmän myös itseensä suhteessa maailmaan.³⁸⁶

Paikka ja identiteetti

Ihmisen identiteetti muotoutuu alati hänen muuttuvissa, ajan ja paikan määrittämissä elämäntilanteissaan. Ihmisen ollessa suhteessa maailmaan tietynä hetkenä siinä vallitsevat olosuhteet tulevat osaksi hänen situaationsa rakennetta. Maailma tulee näin osaksi ihmistä ja vastaavasti ihminen osaksi maailmaa, jolloin hän antaa oman leimansa ajalle ja paikalle. Vaikka paikka ja ihminen ovat käsitteellisesti erotettavissa, ne muodostavat kokemuksessa kuitenkin täydellisimmillään erottamattoman kokonaisuuden. Toistensa identiteettitekijöinä paikka tekee ihmisen ja ihminen paikan.³⁸⁷

Voidaan puhua myös paikan identiteetistä ja ihmisen identiteetistä suhteessa paikkaan eli paikkaidentiteetistä. Käytetään myös ilmausta ihmisten alueellinen identiteetti. Paikan identiteetistä puhuttaessa paikka mielletään ainutlaatuiseksi verrattuna muihin paikkoihin.³⁸⁸ Ihmiset samastuvat paikkaan saavuttaen näin

Vrt. Aila Ryhänen, "Asuinalueet kotien paikkoina suunnittelussa". *EkoSuKat. Ekotehokkuus Supistuvissa ja Kasvavissa Taajamissa: Muuttuvan yhdyskuntarakenteen fyysinen, sosiaalinen ja ekologinen tehokkuus. Loppuraportti* (toim. Helka-Liisa Hentilä, Raine Mäntysalo & Leena Soudunsaari). Oulun yliopisto, arkkitehtuurin osasto, yhdyskuntasuunnittelun laboratorio. Julkaisu B27. Oulu 2006, 56. Tutkittuaan kokemuksia kodista Ryhänen toteaa kodin prosessiksi, jota rakennetaan asumalla, vaikka kodintunne ei suoraviivaisesti liitykään asumisaikaan. Alkuvaiheessa tunnetta luovat enemmän odotukset ja mielikuvat, kun taas pidempään asuneella korostuvat puolestaan muistot ja tutuus.

³⁸⁶ Vrt. Anne Stenros, *Kesto ja järjestys. Tilarakenteen teoria*. Väitöskirja. TKK, Arkkitehtuurin osasto. Helsinki 1992, 323. Stenros pitää runoa ja paikkaa analogisina katsoen niiden syntyvän minän ja maailman dialogista. Paikkojen, kuten myös runojen, myötä ihminen hahmottaa asemaansa universumissa.

³⁸⁷ Relph 1976, 34, 55. Vrt. Berleant 1991, 102-103. Berleant toteaa ihmisten ja paikkojen liittyvän toisiinsa saadakseen muotonsa ja identiteettinsä. Ihminen ei siten asu ympäristössä vaan on ympäristönsä. Ihmisestä kaupunkina, korttelina ja katuna, joita hän asuttaa ks. Rajanti 1999, 44. Paikkaidentiteetin vaikutuksesta ihmisen kokonaisidentiteettiin ympäristöministeriön elinympäristön seuranta-tavoitteissa luonnehdittuna ks. Carita Strandell & Anna Strandell, *Elinympäristön seurannan kehittäminen. Työryhmän raportti*. Suomen ympäristö 545. Ympäristöministeriö, Alueidenkäytön osasto. Helsinki 2002, 12-13.

³⁸⁸ Relph 1976, 45-46. Relph käyttää käsitteitä "the identity of place" ja "the identity that a person or group has with that place". Alueen identiteetin ja ihmisen alueellisen identiteetin määritelmästä ks. Heikki Riikonen, "Aluetietoisuuden sisältö paikallisyhteisössä. Sukupolvet ja muistinvaraiset alueet". *Tila, paikka ja maisema. Tutkimusretkiä uuteen maantieteeseen* (toim. Tuukka Haarni et al.). Vasta-

omaa paikkaidentiteettiään. Paikalla ei voi puolestaan olla omaa identiteettiä ilman ihmistä, joka liittyy siihen kokiessaan merkityksiä. Paikan identiteetti ei perustu kuitenkaan vain merkityksiin, sillä merkitykset tarvitsevat syntyäkseen aiheen. Vastaavasti paikan identiteetti ei lepää yksistään sen fyysisissä piirteissä. Paikan olemus muodostuu kokemuksessa eri tekijöistä kiteytyneenä paikan henkenä.³⁸⁹

Paikka on jokaiselle henkilökohtainen kokemus. Ihmisen paikkaidentiteetti saa kuitenkin aina jossain määrin luonteensa jaetuiksi koetuista kertomuksista, erilaisista kollektiivisten kohtaamisten synnyttämistä merkityksenannon prosesseista.³⁹⁰ Yhteiset kertomukset puolestaan muotoutuvat yksilöiden suhtautuessa toisiinsa merkityksenannon tapahtumissa. Yksilöllisen merkityksenannon dialoginen vaikutussuhde kollektiivisesti eteneviin, fyysisestä tilasta paikkaa muodostaviin kertomuksiin on paikallisuutta synnyttävä voima. Tunne kokemusten jaettavuudesta – paikallisuuden intensiteetti – riippuu siitä, miten yhteisön jäsenet voivat osallistua kertomusta edistävään dialogiin.³⁹¹ Vasta osallistumisen mahdollisuus, dialogin toteutuminen tekee kertomuksesta yhteisen. Etenevinä kertomuksi-

paino. Tampere 1997, 179. Riikonen kuvaa alueen identiteetin määrittävän niine tekijöineen, joiden perusteella se erottuu muista alueista. Yksilön alueellinen identiteetti perustuu puolestaan hänen kykynsä erottaa alue muista alueista, yhteenkuuluvuuden tunteeseensa alueen muiden asukkaiden kanssa sekä toimintaansa alueellisten tarkoituserien puolesta.

³⁸⁹ Paikan hengestä ks. esim. Relph 1976, 47-48. Relph mainitsee paikan identiteetin perustekijöiksi keskenään dialektisessa suhteessa ilmenevät paikan fyysiset piirteet, aktiviteetit ja siihen liitetyt merkitykset, joista kiteytyy lopulta paikan henki.

³⁹⁰ Haarni et al. 1997, 18. Kollektiivista ulottuvuutta subjektiiviseen paikankokemukseen voi tuottaa kirjoittajien mukaan esim. asukkaiden yhteinen historia tai median tarjoamat mielikuvat. Yleiset mielipiteet tuottavat ns. mielenmaisemia, joissa subjektiiviset ja intersubjektiiviset käsitykset paikasta kohtaavat. Vrt. Tani 1997, 215. Tani toteaa toisten tuottamien mielikuvien sulautuvan yksilön omiin kokemuksiin, mutta voivan olla joskus niin hallitsevia, ettei omien välittömien kokemusten puutetta edes huomata. Vasta ristiriita uusien välittömien kokemusten ja mielikuvien välillä voi herättää huomaamaan ympäristön toisin.

³⁹¹ Vrt. Relph 1976, 58. Yksilöiden omaehtoisten mielipiteiden ja kokemusten myötä kehittynyttä yhteistä näkemystä paikan identiteetistä Relph kuvaa ilmaisulla ”*the consensus identity of a place*” pitäen sitä yhteisön sosiaalisten suhteiden kannalta myönteisenä. Sitä vastoin Relph pitää erilaisten yleistä mielipidettä muokkaamaan pyrkivien tahojen tuottamia, ihmisille valmiina tarjottavia mielikuvia (”*mass identities*”) tuhoisina kunkin henkilökohtaisille paikkaan kiinnittymisen prosesseille. Yksinkertaistaen todellisuutta identiteettitekijöitä valikoiden ne tuottavat valheellisia epäpaikkoja (”*pseudo-places*”) verrattuna siihen moninaisuuteen, joka syntyy ihmisten henkilökohtaisten, välittömien paikkakokemusten vaikuttaessa paikan identiteetin rakentumiseen. Vrt. Irma Uskallio, ”Kaupunkiasumisen ”pyhät paikat” – asuinalueiden arvostus Suomessa”. *Rakennusperinnön tulevaisuus*. Ympäristöministeriö / Rakennustieto Oy. Helsinki 2004, 32-33. Uskallion huomauttaa, että median tuottamat representaatiot, edustavuus ja kaupalliset arvot saattavat ohittaa kulttuurisen ja sosiaalisen kestävyyskannalta tärkeitä arvoja, joiden perusteella luotaisiin esimerkiksi perheiden, ikääntyvien, lasten ja nuorten hyvinvointia tukevia ympäristötekijöitä.

na niin paikat kuin identiteetitkin ovat ymmärrettävissä muuntuviksi.³⁹² Niitä ei voi vakiinnuttaa staattisiksi, sillä ilman jatkuvaa, merkityksin tapahtuvaa uusintamista ne kuolevat yhdentekevyyteensä.

Rakentaminen voi parhaimmillaan paljastaa maiseman luonteen sen tarjoamia ehdotuksia tulkiten. Rakentamisen ja maiseman kohtaaminen toistensa luonnetta ja henkeä vahvistaen voi merkitä mieleenpainuvien ja ikimuistoisten, identiteetiltään voimakkaiden paikkojen syntymistä.³⁹³ Rakentaminen – siinä missä maalaus, matkakertomus, runo tai laulunsanat – merkitsee paikan, tuo sen esille ihmisten kesken jaettavaksi, heidän koettavakseen. Jaettavaksi osoitettu paikka on kulloisellekin kokijalle kuitenkin vasta alku – aihe, joka kunkin omissa merkityksenannon prosesseissa muodostuu henkilökohtaiseksi paikan sovellukseksi.

Mieleenpainuvat, identiteetiltään erityisiksi koetut paikat ovat usein suojelukohteita. Kulttuuriympäristön suojelu on eräs tapa osoittaa paikan olemassaolo ja esittää se koettavaksi tietyllä tavalla, mikä merkitsee yhtä vaihetta paikan identiteetin kehityksessä. Suojelulla paikka nostetaan esille nojautuen osittain jo vallitseviin mielikuviin, mutta samalla esitetään kuitenkin alan merkityksenannon kulttuuriin perustuen aina jonkin verran uusi tulkinta paikasta. Paikan muuntuvaa luonnetta ymmärtävä suojelu ei pyri kuitenkaan vakiinnuttamaan sitä identiteetiltään, vaan tarjoaa sen aiheeksi edelleen jatkuvalle merkityksenannolle. Paikan vaaliminen ei ole sama asia kuin fyysisen tilan vaaliminen. Paikka ei säily myöskään jähmeän representaation varassa, joka valmiiksi tarjottuna mielikuvana ehkäisee ihmisiä muodostamasta rikasta henkilökohtaista suhdetta ympäristöön. Paikka voi säilyä elävänä vain suhteessa sitä määrittävän elämän jatkumiseen. Paikkojen ja identiteettien muuntuessa tekijöiltään paikan henki voi silti säilyä.³⁹⁴

Jaetut paikat

Paikan voi kokea hyvin henkilökohtaiseksi, omaksi ja yksityiseksi, mutta silti kokemus asettuu suhteisiin niiden kulttuuripiirissä vallitsevien arvojen kanssa, joista yksilö on elämäkokemuksensa mukaisesti perillä. Jopa rakkaus omaa kotia ja si-

³⁹² Identiteettien muuttumisesta inhimillisissä merkityksenannon tapahtumissa vrt. Anssi Paasi, ”Alueellinen identiteetti ja alueellinen liikkuvuus: suomalaisten syntypaikat ja nykyiset asuinalueet”. *Terra* 108:4/1996, 222.

³⁹³ Yudell 1977, 106. Yudell toteaa San Fransiscon jyrkän, mäkisen maaston ja ruutukaavan synteesin muodostavan tällaisen paikan.

³⁹⁴ Relph 1976, 48. Relph mainitsee paikan hengen kietovan yhteen eri identiteettitekijät, mutta olevan jotain muuta kuin niiden summa. Tästä syystä paikan henki voi säilyä, vaikka identiteettiä rakentavat tekijät, kuten paikan fyysinen olemus, merkitykset tai toiminnot, muuttuisivatkin.

tä asuttavia ihmisiä kohtaan rakentuu aina myös sen mukaan, minkälaisia käsityksiä hyvästä kodista ja perhe-elämästä kulttuurissa vallitsee yleisemmin. Paikan kokemuksella on siten kaikessa yksilöllisyydessäänkin aina yhteisöllinen ulottuvuutensa. Rakentuva maisema yhtenä paikan aistittavana ominaisuutena on tällöin kollektiivisesti jaettujen arvojen ja uskomusten sekä yksilöiden keskinäisten suhteiden ilmentäjä.³⁹⁵ Ympäristön aineellinen olemus ilmaisuna vallitsevista muutosvoimista kertoo siitä, miten ihmiset asuvat yhdessä.

Siinä missä aineellinen saattaa yhtenäisyydessään heijastaa jaettavuutta, voi se epäyhtenäisyydessään kuvastaa yksilöiden välisissä vuorovaikutussuhteissa vallitsevia puutteita ja maailmankuvien kohtaamattomuutta. Eri arvoja tunnustavilla yksilöillä ja yhteisöillä saattaa olla keskenään ristiriitaisia intressejä ympäristön konkreettisen todellisuuden suhteen. Ympäristön aineellinen hajanaisuus, jolloin ympäristöä on vaikea tunnistaa ja saada siitä selko, voi kyseenalaistaa paikan kokemisen omaksi. Ympäristön pirstaloituminen voi syntyä yksilöiden ja eri ryhmien yrityksestä saavuttaa oma paikkansa maailmassa rajaamalla merkitysten kiinnittyminen tiettyyn fyysisestä ympäristöstä omittuun kohtaan laajemmista konteksteista piittaamatta. Syntyy henkilökohtaisiksi koettujen, vierekkäisten paikkojen kenttiä sen sijaan, että sitouduttaisiin kokonaisuuteen. Kokonaisuudelta suljetaan silmät, koska kuuluvuutta ilmaisevat henkilökohtaiset paikat eivät lomitua keskenään muodostaakseen yhteisöllisesti jaettavan kokonaisuuden. Tämä voi ilmetä esimerkiksi omakotitaloalueella, jossa jokainen toteuttaa omaa, rinnakkainelosta riippumatonta unelmaansa.

Toisaalta ympäristökokonaisuuden aineellinen yhtenäisyys voi myös ehkäistä yksilöllisen paikkakokemuksen syvyyttä, ellei sitä koeta omia mieltymyksiä vastaavaksi. Paikan fyysinen todellisuus, sen työstäminen ja siitä tuotetut mielikuvat saattavat jäädä vieraiksi sitä enemmän, mitä vähemmän yksilö voi olla niihin osallinen. Ympäristö voi olla yksiulotteisuudessaan niukka tarjoten vain vähän aiheita merkitysten muodostumiseksi. Tällaisen ympäristön pysyminen yhtenäisenä merkitsee sitä työstävän tahon vallankäyttöä. Ilman vallankäyttöä ympäristö, johon ihmiset eivät tunne vetoa siihen samastuakseen, pirstaloituu siihen suunnattujen, yhteisistä asioista piittaamattomien, yksilöllisten intentioiden myötä. Kierrettä toteuttaen yksilön piittaamattomuus, haluttomuus samastua johtuu kuitenkin juuri kyvyttömyydestä vaikuttaa yhteiskunnan, yhteisön ja ympäristön luontee-

³⁹⁵ Relph 1976, 34. Vrt. Strandell & Strandell 2002, 12-13. Kirjoittajien mukaan sellaisille alueille, joilla ihmiset viihtyvät, katsotaan yleensä kehittyvän pysyviä lähiyhteisöjä merkiten myös vastuunkantoa ympäristön hyvästä hoidosta.

seen. Yhteisesti hyväksyttävä paikkojen todellisuus voi sen sijaan syntyä päinvastoin antamalla yksilöllisyydelle suurempi arvo ja näkyvyys ihmisten sosiaalisten suhteiden perusteella rakentuviissa kollektiivisissa muodostelmissa.³⁹⁶

Kollektiivisen yhteiselon muodoissa tunnustettuna yksilö tuntee todennäköisesti vastuuta myös yhteisistä asioista.³⁹⁷ Näin voidaan saavuttaa moniulotteinen, ihmisten läheisiksi kokemien paikkojen kerrostuvuudessa muotoutuva ympäristö. Moniulotteisessa ympäristössä erilaisten ihmisten on mahdollisuus löytää paikkansa.³⁹⁸ Tällainen ympäristö on hyväksyvä ja kutsuva, ei poissulkeva eikä luotaantyöntävä.³⁹⁹ Yksilöllisyyden hyväksyminen ei välttämättä tarkoita asioiden ottamista sellaisenaan, vaan sitä, että ne otetaan harkinnan ja aidosti asiantilojen taustoista kiinnostuneen keskustelun piiriin. Erilaisuus ei tukahdu, vaan se otetaan yhteiseksi asiaksi dialogiin, jossa paikan merkitsevyys voi muodostua yhä jaeummaksi. Ympäristön yhtenäisyys perustuu tällöin sen moniulotteisuuteen, eikä vain aistittavaan, vaan sen kykyyn koota ihmiset yhteen paikan muodostumisen yhdistäminä.

Yksilöiden mahdollisuus osallistua yhteisiin paikkaa muodostaviin dialogeihin edellyttää omia välittömiä kokemuksia ja aistihavaintoja sekä kohtaamista muiden ihmisten kanssa. Kohtaamista tukee fyysinen lähekkäisyys, mutta se edellyttää myös ihmisiä paikkoihin ja toisiinsa liittävää tunnetta läheisyydestä. Läheisyys ei ole vain lähekkäisyyttä fyysisessä mielessä, vaan yksilöiden yhteenkuuluvuuden tunteeseen perustuvaa ja sitä vahvistavaa yhdessäoloa. Ihmisiä yhdentävä läheisyys merkitsee keskinäistä ymmärrystä ja vastuuta toisesta. Fyysinen lähekkäisyys ei yksin tee ihmisistä toisistaan välittävää yhteisöä, vaan läheisyyteen pe-

³⁹⁶ Charles Taylor, *Autenttisuuden etiikka* (alkuteos *The Ethics of Authenticity*, 1991, suom. Timo Soukola). Gaudeamus. Helsinki 1995, 144-146. Taylor pitää yhteiskunnan sirpaloitumista eräänlaisena noidankehänä, koska hajanaisuutta pyritään estämään aina uusilla ylhäältä annetuilla määräyksillä. Rajoittamalla yksilöllisyyden vaikutusta entisestään kasvavat samalla kuitenkin myös yksilön tyytymättömyys, turhautuneisuus ja haluttomuus samastua. Vrt. Berleant 1992, 13. Berleant kirjoittaa: "An environmental aesthetics of engagement suggests deep political changes away from hierarchy and its exercise of power and toward community, where people freely engage in mutually fulfilling activities. It implies a humane family order that relinquishes authoritarian control and encourages cooperation and reciprocity. It leads toward acceptance, friendship, and love that abandon exploitation and possessiveness and promote sharing and mutual empowerment."

³⁹⁷ Elisa El Harouny (a), "Historiallisen puukaupungin suojelu hyvän elinympäristön vaalimisena". *Synteesi* 3/2003, 103.

³⁹⁸ Seamon 1993, 238, 244; Stenros 1992, 337.

³⁹⁹ Vrt. Relph 1976, 55. Relph mainitsee hyväksytyksi tuleminen tunteen erääksi paikkaan kuulumista edistäväksi tekijäksi.

rustuva yhdessäolon tapa.⁴⁰⁰ Paikkojen kehittyminen jaetummiksi voidaan nähdä yhteisöllistymisen prosessina.

Läheisyys ylläpitää ihmisen identiteettiä suhteessa paikkaan ja muihin sitä eläviin. Inhimillisen läheisyyden kadottaminen merkitsee paikattomuutta – identiteettikriisiä ja sen mukaista puutteellista elämänhallintaa. Moderni elämäntapa on heikentänyt paitsi fyysistä sitoutumista niin myös mahdollisuuksia tuntea läheisyyttä. Modernin kulttuurin tapa korjata läheisyyden kadottaminen perustuu yhteysien luomiseen tarkoittaen pyrkimystä edistää ihmisen hyvinvointia erilaisin häneen ulkoa suunnatuin tekijöin. Ihmisen elinoloja saatetaan parantaa aineellisesti, mutta jätetään huomiotta hänen tarpeensa tuntea läheisyyttä: kuuluvuutta paikkaansa ja yhteisöönsä.⁴⁰¹ Tämä viittaa kausaaliseen ajattelutapaan pyrkiä ratkaisemaan ongelmat yksinkertaisten ne syy – seuraus-suhteiksi ihmisen olemassaolon monimuotoisuus ohittaen.⁴⁰² Tällöin ei ymmärretä ihmisten välisyydessä omaehtoisesti kehittyviä, heidän hyvinvoinnilleen suotuisia asiantiloja eikä jätetä niille tilaa. Toimiva naapuruus on pyritty korvaamaan yhteiskunnan tukitoimilla.⁴⁰³

⁴⁰⁰ Seamon 1993, 236-238. Määrittäessään yhteisöllistä, paikkoihin liittyvää yhteenkuuluvuutta (*“a place based community”*) Seamon pitää tärkeänä paitsi fyysistä lähekkäisyyttä (*“physical nearness”*) niin myös siinä muodostuvaa yhdessäolon tapaa (*“human togetherness”*).

⁴⁰¹ Seamon 1993, 236-244. Modernin kulttuurin kritiikiksi ja ihmisarvoisemman elinympäristön luomiseksi Seamon on kehittänyt ajatusta suhteiden fenomenologiasta (*“the phenomenology of relationship”*) lisätäkseen ymmärrystä siitä, minkälaista on ihmisten välinen aito vuorovaikutus. Seamon erottaa käsitteet *“connection”* ja *“relationship”* eli eräänlaisen asiayhteys-tyyppisen yhteyden sekä osapuolien yhteenkuuluvuuden ja yhdentymiseen perustuvan suhteen. *“Connection”* viittaa ihmisen olosuhteisiin ulkoapäin vaikuttamiseen (*“outside injections”*), kun taas *“relationship”* viittaa ihmisten keskinäisen yhteenkuuluvuuden merkitykseen heidän hyvinvoinnilleen suotuisien olosuhteiden kehittymiseksi. Vrt. Uuskallio 2004, 42. Tutkimushaastatteluidensa perusteella Uuskallio toteaa modernin aikakauden vastapainona paikallisuuden ja henkilökohtaisesti merkittäviksi koettujen paikkojen olevan taas arvossaan.

⁴⁰² Rauhala 2005, 39-42, 106. Kulttuurin sisäistyessä ihmisen olemassaolon rakenteeseen Rauhala toteaa, ettei ihmisen suhde kulttuuriin ole ymmärrettävissä kausaalisiin syy – seuraus-suhtein. Asenne laistaisi ainutkertaisen yksilön persoonattomaksi, tilastollisiin keskiarvoihin selitetyksi ”jokamieheksi”. Vrt. Rauhala 1989 (a), 113. Rauhala kirjoittaa ihmisen juurettomuuden tunteesta tilanteen raunioitumisena. Situaatiosta on tällöin menetetty keskeisiä ihmisen asemaa, tarkoitusta, itsenäisyyttä, omanarvontuntoa ja turvallisuutta toteuttavia komponentteja ilman, että vastaavia elämäntilannetta aidosti korjaavia tekijöitä olisi löydetty tilalle.

⁴⁰³ Seamon 1993, 238. Seamonin mielestä ympäristösuunnittelun tulisi siksi luoda olosuhteita edesauttamaan sellaisten tilanteiden syntymistä, jotka saattavat ihmisiä yhteen sekä luovat heidän välilleen läheisyyden ja keskinäisen yhteyden tunteen. Vrt. Liisa Horelli & Heikki Kukkonen, ”Ruohonjuuritaso uudistaa kaupunkipolitiikan”. *Katse kaupunkiin. Kirjoituksia kaupungista* (toim. Mikko Mansikka et al.). Ympäristöministeriö. Helsinki 1995, 156. Kirjoittajat tähdentävät tukiverkoston tarpeellisuutta mainiten hyvän naapurin kaupunkilaisen parhaaksi palveluksi erityisesti sellaisten asuinympäristönsä sidottujen ihmisryhmien, kuten kotiäitien, lasten, vanhusten ja vammaisten kannalta. Toimivan naapurisuuden puute taas edellyttää kalliita yhteiskunnan tukitoimia tai johtaa heitteille

Yhteisö, jonka jäsenet ovat sitoutuneet yhdessäolosta ammentamiseen ja sille antamiseen sekä keskinäisestä läheisyyden tunteesta merkityksensä saavaan läsnäoloon, voi elää paikkaa mahdollisimman jaetuksi kokemukseksi. Saavutettava, olemukseltaan ja merkityksiltään moniulotteinen, ihmisten omikseen kokemien paikkojen kerrostuvuudessa muotoutuva ympäristö ilmentää vahvaa paikallista identiteettiä. Jos moniulotteisuudessaan yhtenäiseksi rakentunut ympäristö sen sijaan irrotetaan siihen vaikuttavista prosesseista, se saattaa jäykistyä fyysiseksi tilanteeksi ja ohentua merkityksiltään.⁴⁰⁴ Yksilölliset paikankokemukset ohittava pyrkimys perustuu näennäisen yhtenäisyyden ylläpitämiseen, mutta altistaa ympäristön lopulta pirstaloitumista tuottaville yksilöllisille intentioille.⁴⁰⁵

Täydelliset paikat

Ihmisen paikkaan kuuluvuus on täydellisimmillään erottamattomuutta, joka voi syntyä vain kokonaisvaltaisessa ympäristösuhteessa. Syitä tällaiseen kokemukseen on mahdoton analysoida ja käsitteellistää kattavasti, koska ihmisen olemassaolon kokonaisuus on välittömän kokemuksen muodostuksessa tiedostamatonta. Paikan vaikuttavuus voi välittyä myös kehon tuntemuksiksi: vilun väreiksi tai sydämen kiihtyneeksi sykkeeksi. Paikka voi myös herättää selittämätöntä kunnioitusta, jopa kokemuksen pyhydestä.⁴⁰⁶

Vertaus pyhyyteen on helposti ymmärrettävissä erityisen vaikuttavien tai suoranaisesti uskonnollisiin toimituksiin viittaavien paikkojen yhteydessä. Toisaalta aivan arkisissakin yhteyksissä saatetaan puhua paikan pyhittämisestä johonkin tarkoitukseen. Paikan pyhyiden voi rinnastaa myös syvään esteettiseen kokemukseen – ihmisen ja maailman kokemukselliseen yhdentymiseen. Kokija tuntee olevansa osa ääretöntä maailmankaikkeutta sitä jäsentäen, siihen vaikuttaen, mutta samalla siitä riippuvaisena, sen huomaa kietoutuen.⁴⁰⁷ Esimerkiksi paikan histo-

jäämiseen ja ulkopuolisuuteen.

⁴⁰⁴ Tore Tallqvist, *Gamla stan i Ekenäs. Råd och riktlinjer för bygnadsvård*. Ekenäs stad. Ekenäs 1982, 21. Tallqvistin mielestä huolehtivaan naapuruuteen perustuvan yhteisön rakentumisella on merkitystä myös rakennusten vaalimiselle. Alueen viihtyisyyden perusta olisi heterogeenisessä yhteisössä, jossa vanhimpiin asukkaisiin suhtaudutaan erityisellä kunnioituksella uusien asukkaiden tuodessa puolestaan mukanaan uudenlaista elävyyttä ja impulseja.

⁴⁰⁵ Taylor 1995 (1991), 144-146.

⁴⁰⁶ Vrt. Berleant 1992, 76. Berleant kirjoittaa: ”Sanctified places, they are filled with meanings that are felt rather than understood and that evoke our bonds with the past and our participation in the continuity of our culture.”

⁴⁰⁷ Arnold Berleant, *Living in the Landscape. Toward an Aesthetics of Environment*. University Press of Kansas. Lawrence 1997, 170. Berleant kirjoittaa: ”...the human presence creates and orders space

riallisuus voi pysäyttävyydessään virittää tunnelman pyhydestä.⁴⁰⁸ Kaupungin voi puolestaan todeta ilmeisen epäonnistuneeksi saavuttamaan sijansa kaupunkilaisten sydämissä ja tullakseen koetuksi kallisarvoiseksi, jos pyhyden mainitseminen tuntuu sopimattomalta ja liioitellulta kaupungin paikkoja koettaessa.⁴⁰⁹

Esteettiseen kokemukseen rinnastettuna kaupungin pyhät paikat muodostuivat tilanteista, joissa ihminen voi kokea olevansa täydellisen osallinen ympäristöönsä inhimilliselle olemassaololle luonteenomaisessa kokonaisuudessaan. Paikan pyhydellä viitataan siten laadultaan sellaiseen kokemukseen, joka on ihmisen ja maailman yhdentymisen vuoksi tavanomaisuuden ylittävä. Kokemus tavanomaisuuden ylittävästä pyhydestä voi kaikessa liikkuvuudessaan tapahtua kuitenkin aivan arkisissa ja tutuissa tiloissa sekä tilanteissa kuten kodissa.⁴¹⁰ Voidaan tietysti kysyä, onko pyhyden arkipäiväistämistä rinnastaa se esteettiseen kokemukseen ja tavanomaisen arjen kulussa koettavaan huippuhetkeen. Vaihtoehtoisina paikankokemuksen erityisyyttä kuvaavina ilmaisuina voitaisiin pitää esimerkiksi vaikuttavuutta, elähdyttävyyttä, mystisyyttä, kunnioitettavuutta tai ihmeellisyyttä. Tällöin pyhyden ilmaisussa pitäydettäisiin uskonnollisissa ja metafysisissä merkityksissä.⁴¹¹

Mitä sitten on uskonnollinen pyhyys? Perimmältään se lienee havahtumista jonkin elettävää ja aistittavaa maailmaa ulottuvamman edessä, nöyrytmistä elämän rajallisuuden edessä huomaamalla samalla sen merkittävyys ainutlaatuisuudessaan. Pyhyden kokemus johdattaa ihmisen siten elämän peruskysymysten ää-

on a cosmic scale, while at the same time being dependent on and integrated in it ...". Vrt. John Dewey, *Art as Experience*. Perigee Books. New York 2005 (1934), 195. Dewey kuvaa intensiivistä esteettistä kokemusta tunnelmaltaan uskonnolliseksi: "We are, as it were, introduced into a world beyond this world which is nevertheless the deeper reality of the world in which we live in our ordinary experiences."

⁴⁰⁸ Berleant 1997, 172. Vrt. Yi-Fu Tuan, *Passing Strange and Wonderful*. Kodansha International. New York 1995 (1993), 219. Tuan kuvailee vanhan, käytössä sileäksi kuluneen penkin yltävän liikkuvuudessaan jopa pyhyden tunnelman virittymiseen kokijassa. Vrt. Juhani Pallasmaa, "Identiteetti, intimitteetti ja kotipaikka. Huomioita kodin fenomenologiasta." *Arkkitehti* 1/1994, 18. Pallasmaa kirjoittaa: "On liikkuttavaa löytää rakennuksen perustuksen rauniot tai palaneen talon tulisijan jäännökset puoliksi umpeenkasvaneina metsän keskeltä. Kokemuksen koskettavuus selittyy sillä, että me emme luo mielikuvaa itse talosta, vaan kodista ja sen asukkaiden elämästä ja uskosta."

⁴⁰⁹ Berleant 1992, 75.

⁴¹⁰ Horelli-Kukkonen 1993, 150. Kirjoittaja toteaa ihmisten asumiskokemuksia tutkittaessaan, että ilmiänsultaan maallisessa asunnossa saatetaan kokea myös sellaisia ihmisen ja ympäristön ykseyteen perustuvia arjen ylittymisen hetkiä, joissa tiivistyy metafysisinen tai pyhä aika.

⁴¹¹ Ronald Hepburn, "Restoring the Sacred: Sacred as a Concept of Aesthetics". *Aesthetics in the Human Environment* (eds. Pauline von Bonsdorff & Arto Haapala). International Institute of Applied Aesthetics Series vol. 6. Lahti 1999, 183.

relle, liittää hänet niin menneeseen ja tulevaan aikaan kuin ikuisuuteenkin.⁴¹² Ihmisen maailma kytkeytyy perusolemuksestaan epätietoisuuteen eletyn elämän ulottuvuuksiin vain aavistuksin tavoitettavasta tuonpuoleisuudesta. Tällöin myös ihmisen ja maailman täydellinen yhdentyminen merkitsee havahtumista elämän perustotuuksien äärellä, jotka jäävät järkeille aina epäselviksi, mutta voidaan toisinaan tavoittaa tunteina. Paikankokemus tällaisena perustavaa laatua olevan totuuden äärellä olona puoltaa esteettisen ja pyhän rinnastamista.⁴¹³ Aavistuksensa siitä, mitä ei voi varmasti tietää, ihminen kiteyttää myytteihin. Ihmiskunnan liikkuvimmat tarinat perustuvat siksi mytologiaan, joka käsittelee ihmisen olemassaolon peruskysymyksiä. Myytit kulttuuripiirissä muodostuneina tarinoina selittävät ihmiseloa koskevia perustavanlaatuisia ilmiöitä: maailman syntyä ja ajankulua, ihmisen syntymää ja kuolemaa sekä elämänkulkua ravisuttavia suuria tunteita, kuten vihaa ja rakkautta. Myytit käsittelevät niitä ihmisen mieltä askarruttavia kysymyksiä, joihin tieteellä ei ole antaa vastauksia.⁴¹⁴

Kokemuksen syvyyteen perustuen myyttisen paikan voi ajatella merkitsevän ainutkertaisuudessaan yksilöllistä kokemusta jaetusta universumista. Paikan myyttisyys hävittää ihmisen ja maailman erillisyyden ylläpitäen samalla ihmisen yksilöllistä identiteettiä. Ainutkertaisuudessaan myyttisen paikan tärkein merkitys olisi solmia lapsuuden kadotettu suhde maailmaan.⁴¹⁵ Tämä merkitsisi paluuta lapselle vielä luontevaan tapaan olla erottamaton osa maailmaansa. Aikuinen saattaa saavuttaa kokemuksen toisinaan irtautuessaan omaksumistaan ihmistä ja maailmaa etäännyttävistä asenteista. Paitsi kyvystä, voi olla kyse myös uskalluksesta irtautua asenteista, jotka pitävät ihmisen erillään elämän perimmäisistä kysymyksistä. Onhan ihmisen ja maailman erottamiseen perustuva dualistinen asenne syntynyt aikanaan uskomisen väistyttyä järkevän ajattelun tieltä.

Kun moderni ihminen on paennut maailmankaikkeutta ja ajan ikuisuutta koskevan epätietoisuuden ääreltä elämän aineellisia olosuhteita turvaavaan välineiden maailmaan ja tyhjentävään objektiiviseen selittämiseen, ovat paikat menettäneet liikuttavuuttaan. Pako elämän perustotuuksien ääreltä ilmenee pelkona aistia ajan kulumista, historian kieltämisenä ja menneiden sukupolvien unohtamisena.

⁴¹² Vrt. Berleant 1997, 170.

⁴¹³ Vrt. Heidegger 1998 (1935/36), 60-82. Heidegger kuvaa taiteen olevan ihmisen maailmassa olemista valaisevaa totuuden tapahtumista.

⁴¹⁴ Vrt. Claude Lévi-Strauss, *Myth and Meaning. Cracking the Code of Culture*. Schocken Books. New York 1995 (1978), 23. Lévi-Strauss toteaa, että tieteellisestä näkökulmasta tällaista tarinaa ei voi osoittaa todeksi.

⁴¹⁵ Myyttisestä paikasta yksilön kokemuksena jaetusta universumista, ihmisen ja maailman ykseytenä sekä paluuna lapsen tapaan kokea ks. Stenros 1992, 319-321.

Uutuudenviehätys merkitsee kuolemanpelkoa, irtiotta kaikesta, mikä ilmaisee elämän rajallisuutta. Modernia ympäristöä ei ole siksi suunniteltu ikääntyväksi, vaan uudeksi. Vanheneminen on korvattu vaihdettavuudella. Ajankulua torjutaan taistelemalla ajan tuomaa patinaa vastaan, jonka hyväksyminen puolestaan liittäisi ihmisen kulttuurinsa jatkuvuuteen ja elämän myyttisiin olottuvuuksiin.⁴¹⁶

Esteettisyytenä, pyhytenä, myyttisyytenä tai tavanomaisuuden ylittymisenä – ehkä hartautena – paikan kokemus on täydellisimmillään ihmisen välittömässä kokemuksessa tapahtuvaa yhdentymistä maailmaansa.⁴¹⁷ Laadulliselta sisällöltään ainutkertaisena kokemusta ei ole mahdollista analysoida kattavasti. Analysoitaessa kokemus pyritään mahdottomuudestaan huolimatta tavallaan toistamaan, saavuttamaan uudelleen. Ainoa, mikä varmistaa välittömän kokemuksen laadun, on tunne. Siksi kokemuksen luonteeseen vaikuttaneista tekijöistä voi olla vaikea puhua.⁴¹⁸ Jos harras liikuttuminen ei ole merkityksensä viittaussuhteilta selkeästi analysoitavissa, ei sitä tulisi pyrkiä kielellis-käsitteellisesti myöskään kiistämään.⁴¹⁹ Täydellisen paikan voi tunnistaa vain intuitiivisesti. Analyttisessä käsitteellistämässä paikkojen täydellisyys haihtuu tai jää saavuttamatta. Suojelu vaalii ympäristön historiallisuudesta kumpuavaa kokemuksellista rikkautta ja ajan kulumisen aistittavuutta. Näin ympäristössä säilyy merkitysaiheita ajalliseen syvyyteen perustuvien paikankokemusten syntymiseksi. Toisaalta suojelutoimia pe-

⁴¹⁶ Matti Sten, ”Arkkitehtuurin aika”. *Arkkitehti* 1999b, 29. Sten kirjoittaa patinan kieltämisen kielivän kuolemanpelosta, joka voi toisaalta paradoksaalisesti lievittyä patinan avulla koetun ajallisen jatkuvuuden tunteen myötä. Hän kuvaa patinaa melankolissävyyiseksi sanomaksi, jonka vastaanottaminen vaatii malttia pysähtyä, luopua kiireestä. Nykyisten kaupunkien hän toteaa patinan puutteessaan ilmentävän kuolemanpelkoa. Patinaa syntyy lähinnä hautausmailla, koska muualla käytetään rakennusmateriaaleja, joissa säävaikutukset ilmenevät negatiivisina. Jos patinoitumista syntyykin, se hävitetään pois muistuttamasta ihmisen vääjäämättömästä kohtalosta. Ks. myös Juhani Pallasmaa, *Maailmassaolon taide – kirjoituksia arkkitehtuurista ja kuvataiteista*. Painatuskeskus / Kuvataideakatemia. Helsinki 1993, 108. Pallasmaa kirjoittaa: ”Meillä on tarve varmistua maailmassaolostamme tässä ja nyt, mutta samalla kuulumisestamme ajan jatkuvuuteen. Tämä jatkuvuuskokemus on psyykinen perustarve, jonka alkuperä on tiedostumattomassa kuolemanpelossa.”

⁴¹⁷ Ks. myös Relph 1976, 55. Relph kuvaa paikan kokemusta täydellisimmillään näin: ”The most fundamental form of insideness is that in which a place is experienced without deliberate and self-conscious reflection yet is full with significances.”

⁴¹⁸ Stenros 1992, 319-321. Koska kokemuksen myyttinen luonne perustuu ainutkertaisuuteen, sitä ei voi Stenrosin mielestä alistaa teoreettisen analyysin käsitteellistämiseksi. Vrt. Rauhala 1993, 64. Kun koettuun merkityksiin ei liity selkeää tiedostusta siitä, mihin ne viittaavat, on niistä Rauhalan mukaan hankala puhua. Kokemuksen tekijät eivät ole tällöin ihmisen itsetiedostuksen avulla käsitettävissä. Vrt. myös Horelli-Kukkonen 1993, 150. Horelli-Kukkonen toteaa arjen ylittävälle kokemukselle luonteenomaiseksi sen, että niistä on vaikea puhua. Vrt. Berleant 1992, 76. Berleant toteaa tunteen käyvän tällaisessa kokemuksessa ymmärryksen edellä.

⁴¹⁹ Vrt. Rauhala 2005, 29-35. Rauhala viittaa mm. pyhyteen ja hartauteen sellaisina kokemuksina, joissa ei välttämättä ilmene välitöntä viittaussuhdetta tiettyyn kohteeseen.

rustelevan, analyttisiä arvokäsitteitä tuottavan selittämisen voi ajatella myös kuihduttavan mahdollisuuksia täydellisten paikkojen kokemiseen.

Jotta ihminen voisi ympäristöä eläessään kohdata selittämättömydessään elämyksellisiä paikkoja, ei ympäristöä tulisi suunnitella täysin valmiiksi, loppuun asti ajatelluksi ja koettavuuden tavoiltaan ennalta osoitetuksi.⁴²⁰ Suunnittelulla tulisi osata ylläpitää kokemuksellista rikkautta ja suoda sijansa myös sattumanvaraiselle tapahtumiselle sekä yllättävyydelle.⁴²¹ Sattumanvaraisuutta syntyy siitä, minkä ihminen jättää ajattelematta tai mikä on hänen vaikuttamisensa ulottumattomissa. Aikojen kuluessa rakentunut historiallinen ympäristö merkitsee nykyihmiselle kerrostunutta sattumanvaraisuutta ja yllättävyyttä, jollaista ei voi suunnitella koskaan täysin tavoittaa. Liiallisen haltuunoton välttäminen suunnittelussa sekä kaupunkilaisten omaehtoisen ympäristösuhteen mukaisen luovuuden tukeminen voivat kuitenkin ylläpitää kaupungin yllätyksellisen kerrostumisen jatkuvuutta.⁴²²

Luonnonolosuhteet ja se, miten aika tulee aistittavaksi rakennetussa ympäristössä aineellisen patinoitumisena ja asteittaisena hajoamisena, ihmisen tuottaman järjestyksen palautumisena osaksi luonnon kiertokulkua merkitsevät ihmisestä riippumatonta suunnittelematonta tapahtumista.⁴²³ Luonnon ilmenemiselle antautuminen virittää myös mahdollisuuden havahtua elämän perustotuuksien äärelle. Modernille ajalle on ollut tyypillistä pyrkiä alistamaan luonto vaikutuksineen ihmisen hallittavaksi. Ihmisen arki on turvattu luontokokemusten haitoilta, mutta samalla on kadotettu elämyksellisyys.⁴²⁴ Harmonisen myötäelämisen mahdolli-

⁴²⁰ Vrt. Juha Ilonen, *Toinen Helsinki*. Rakennustieto Oy. Helsinki 1996, 5. Ilonen ylistää Helsingin keskustan umpikortteleiden takapihoille kätkeytyvää salaista maailmaa, tahatonta arkkitehtuuria, joka on parhaimmillaan voimakkaampaa ja elämyksellisempää kuin kadun puolella: ”Takapihoilla eivät päde taidehistorialliset luokitukset ja sanavarastot, sillä ne ovat syntyneet ilman tietoisia esteettisiä pyrkimyksiä. Frontonit, liseinit ja ABABA-rytmit loistavat poissaolollaan. Niiden tilalla on koruton epäjärjestys, jonka syntymistä ovat säädelleet välinpitämättömyys, röyhkeys, ahneus, eriarvoisuus, kaavamainen byrokratia ja sattumanvaraisuus.” Hän pitää kuitenkin hätköitynä puoltaa tarkoituksetlista piittaamattomuutta elämyksellisen arkkitehtuurin syntymiseksi.

⁴²¹ Berleant 1992, 73. Berleantin mielestä inhimillinen kaupunki ei voi syntyä rationaalisen suunnitelman perusteella. Suunnittelussa tulisi ottaa huomioon ne ympäristöstä tarjoutuvat mahdollisuudet, jotka herättävät ihmisen uteliaisuuden ja mielikuvituksen yllätyksellisyydellään.

⁴²² Vrt. Berleant 1992, 86, 98. Asukkaat kaupunkiinsa liittävä esteettinen ympäristö edellyttää Berleantin mielestä olosuhteiden luomista ihmisten kasvulle ja kukoistukselle.

⁴²³ von Bonsdorff 1998, 131. Tarkastellen luonnon, kulttuurin ja asumisen suhdetta von Bonsdorff erottelee käsitteet ”*naturally unplanned*” ja ”*socially unplanned*”.

⁴²⁴ Maire Mattinen, (b) ”Rakentaminen ja ajan kosketus”. *Aika ja kaupunki* (toim. Liisa Knuuti). YTK C 44. Teknillinen korkeakoulu. Yhdyskuntasuunnittelun täydennyskoulutuskeskus. Espoo 1997, 23-24. Mattinen puolustaa vanhan ympäristön säilyttämistä luonnonkiertoa ilmaisevan elämyksellisyyden perusteella. Kun entiset elämäntavat myötäilivät luonnonoloja, alistaa nykyteknologia luonnon erilaisin

suus katoaa helposti liiallisin pyrkimyksin. Paikan myyttisyys väistyy hallitsevien materiaaalisten tavoitteiden tieltä.⁴²⁵ Täydellisten paikkojen kokeminen on mahdollista vain vastaanottavassa ja vaalivassa suhteessa, jolloin se on rinnastettavissa mitä suurimmassa määrin ihmisen olemassaoloa turvaavaan kestävään kehitykseen.⁴²⁶ Luonnon ja kulttuurin historiallisuuden vastaanottava hyväksyminen merkitsee huolenpitoa jatkuvuudesta, elämistä ajankulun myötä, ei sitä vastaan.

2.3.4 Ympäristön esteettisyys eettisenä kysymyksenä

Kokonaisvaltaiseen osallistumiseen perustuva ympäristökokemus on ihmisen maailmassaolon tavasta luonteensa saavana perustavanlaatuinen. Se on aina taustalla vaikuttamassa, vaikka yksilö soveltaisikin muita tapoja asennoitua ympäristöön.⁴²⁷ Kokemuksen pelkistäminen tapahtuu vasta tiettyihin tarkoituksiin nojaavan analyyttisen pohdinnan myötä. Ihmisen olemassaolon kokonaisuuteen perustuva henkilökohtainen elämismaailma on kuitenkin mukana mitä rajatuimmisakin objektiivisuutta tavoittelevissa tarkasteluissa.

Ilmiöitä abstrahoivaan ja käsittein operoivaan tarkasteluun voidaan suhtautua kriittisesti. Se on paikallaankin, jos asenne muodostuu vallitsevaksi. On kuitenkin luonnollista, että suhde ympäristöön saa tilanteiden mukaan erilaisia painotuksia. Analyyttisen asenteen myötä ihmisen on mahdollista syventää kokemustaan silloin, kun sen ymmärretään palvelevan kokonaisvaltaista kokemusta. Ihminen voi

laittein jopa ns. ekologisessa rakentamisessa. Perinteiset rakennusmateriaalit elävät sopusoinnussa luonnonolosuhteiden kanssa ja tuovat ne myös esiin reagoidessaan moderneja materiaaleja voimakkaammin esim. valoon ja kosteuteen: ”Hämyisä ilta-aurinko pehmentää punamullatun seinän intensiiviseksi ja täyteläiseksi, maalin lämmin väri tulee esiin. Sade puolestaan tummentaa punamaalia.” Vrt. Heidegger 1998 (1935/36), 46-47. Heidegger korostaa varjelevaa esiintuomista teknis-tieteellisen heruuden sijasta. Hän kirjoittaa: ”... maailmaa pystyttävä temppeleiteos ei anna aineen kadota vaan antaa sen ennen kaikkea tulla esiin ja nimenomaan teoksen maailman avoimessa.” Teos asettuu näin takaisin maahan, jonka se antaa tässä asettumisessaan samalla tulla esiin. Asettuessaan esimerkiksi puun taipuisuuteen teos tuo taipuisuuden vastaavasti esille.

⁴²⁵ Lévi-Strauss 1995 (1978), 17. Lévi-Strauss kirjoittaa: “...myth is unsuccessful in giving man more material power over the environment.”

⁴²⁶ Stenros 1992, 319-321. Stenrosin mukaan myyttisen ainutkertaisuuden kokeminen on mahdollista dialogisessa suhteessa, jota luonnehtii huolenpito ja välittäminen. Vrt. Heidegger 2003 (1954/1990), 54. Heideggerin mukaan asuminen paikkoja pystyttävänä rakentamisena tapahtuu neliyhteyden suojaamisena sen omassa olemuksessaan ts. maan pelastamisena, taivaan vastaanottamisena, jumalaisten odottamisena ja kuolevaisten seurassa asumisena. Esim. maan pelastaminen on jonkin päästämistä vapaaksi omassa olemuksessaan. Maata ei mestaroida, riistetä ja hyödynnetä – tehdä siitä alamaista. Taivaan vastaanottaminen taivaana merkitsee taas sitä, että ihmiset jättävät auringolle ja kuulle oman kulkunsa, tähdille ratansa, vuodenaajoille siunauksensa ja ankaruutensa, eivätkä he tee yöstä päivää ja päivästä levotonta hälinää.

⁴²⁷ Berleant 1991, 91.

esimerkiksi tietoisesti hakeutua uusien merkitysaiheiden pariin ja saattaa ne situaationsa tekijöiksi. Ihmisen kyky analyyttiseen tarkasteluun kohteena yhtä hyvin ympäristön piirteet kuin omat psyykkiset tilatkin on merkittävä tekijä ihmisen itsetuntemuksen ja mielekkään ympäristösuhteen ylläpitämisessä.⁴²⁸ Olennaista on se, ettei tällaista asennetta pidetä vallitsevana tilanteena. Maailmaa voidaan aivan hyvin jäsentää vaikkapa vanhojen puukaupunkitalojen kattokaltevuuksia ja runkosyvyyksiä mittaamalla, kunhan saavutetun tiedon ymmärretään olevan merkitykseltään häviävän pieni kaikkiin kokemuksellisiin mahdollisuuksiin suhteutettuna. Analyyttinen objektivointi ei ole itseriittoista, vaan sen pitää palvella kokonaisuutta. On myös otettava huomioon, että joku toinen samassa tilanteessa voi muodostaa merkityksensä aivan toisenlaisissa kokemuksellisissa sfääreissä. Koki-joita yhdistävänä tekijänä voi olla esimerkiksi suojeltu talo kummankin situaatioon kuuluvana komponenttina. Kun kokemus saa luonteensa kaikista muistakin henkilökohtaisen tilanteen tekijöistä, on suhtautuminen aina jossain määrin erilainen. Tämä voi taas johtaa näkemyseroihin ympäristöön kohdistettavista toimenpiteistä.

Kokonaisvaltaiseen osallistumiseen perustuvan ympäristökokemuksen korostaminen primaarina vastaa ihmisen eri olemassaolon muotojen – tajunnallisuuden, kehollisuuden ja situationaalisuuden – toisensa edellyttämisestä syntyvää kokonaisuutta. Muut kokemisen tavat sen sisäisenä painottumisena ovat sekundäärisiä.⁴²⁹ Niiden hetkittäinen korostuminen puoltaa paikkaansa kokonaisvaltaista olemassaoloa rikastavana, ei pelkistävänä. Kokonaisvaltaiseen ympäristösuhteeseen antautuminen on ihmisen olemassaolon luonteeseen sitoutunut välttämättömyys. Inhimillisesti ajatellen ihmisen tulisi voida mahdollisimman pitkälle itse hallita tätä kulloistakin painottumista tilanteiden ja taipumustensa mukaan. Ympäristö voi joko tukea tai ehkäistä kokemuksellista rikkautta ja kokemistapojen vari-oituvuutta.⁴³⁰ Jonkin sekundääriseen kokemistavan selittäminen vallitsevaksi merkitsee erilaisissa toimeenpanon muodoissaan väkivaltaa ihmisen aitoa olemista kohtaan. Kokemistavan rajoittaminen perustuu ihmisen tilanteen kohtalomai-seen säätelyyn muiden kuin hänen itsensä toimesta.⁴³¹ Tämä ei ole kuitenkaan ny-

⁴²⁸ Ks. esim. Rauhala 1993, 67-68.

⁴²⁹ Berleant 1991, 91.

⁴³⁰ Vrt. Stenros 1992, 325. Stenros pitää tärkeänä, että tilallisten diskurssien, eriluonteisten tilojen ja paikkojen moninaisuus ympäristössä antaisi mahdollisuuden useisiin erilaisiin ympäristökokemuksiin estäen yhden ainoan ympäristönäkemyksen.

⁴³¹ Rauhala 1989 (a), 112; Seppo Aura, Liisa Horelli & Kalevi Korpela, *Ympäristöpsykologian perusteet*. WSOY. Porvoo 1997, 56. Kirjoittavat toteavat ihmisen ympäristösuhteen säätelyn tapahtuvan yhteiskunnan, yhteisön ja yksilön tasolla. Tasot vaikuttavat samanaikaisesti, läpäisevät toisensa ja saavat

ky-yhteiskunnassa mitenkään tavatonta – ehkä pikemminkin yleistä.⁴³² Kokemistapoja rajoittavaa on esimerkiksi ehkäistä paikkojen monet käyttömahdollisuudet ottamalla ne liian tiukasti suunnittelun haltuun. Viisaasti suunnitellen voidaan toki tukea monia käyttäjiä, moniaistista havaitsemista ja vaihtelevia kokemistapoja. Kokemisen mahdollisuuksia kaventaen paikkoja varataan sen sijaan yhteen tarkoitukseen, ennalta kaavailtuihin käyttäytymismalleihin soveltuviksi.⁴³³

Kytkeytyessään koko ihmisenä olemisen tapaan esteettinen ympäristö merkitsee inhimillistä ympäristöä. Ympäristön esteettisyys on siksi eettinen kysymys, kannanotto ihmisen hyvinvoinnin puolesta.⁴³⁴ Esteettinen ympäristö on tässä inhimillisyydessään autenttinen, jolloin ympäristön autenttisuus saa merkityksensä ihmiselle omimmasta maailmassa olemisen tavasta.⁴³⁵ Tällainen ympäristö ei alista ihmistä yhteen elämisen malliin, vaan tarjoaa moniulotteisuudessaan vaihtoehtoisia elämäntapoja.⁴³⁶

tilanteiden mukaan eri painoituksia. Jos tasojen välillä ei ole kuitenkaan yhteensopivuutta, syntyy ristiriitoja.

⁴³² Vrt. huoleen ns. akvaarioympäristöjen lisääntymisestä Kyttä 2003, 93; Kyttä 2004, 70. Akvaarioympäristö viittaa siihen, että ympäristö on kiinnostava mutta kokemistapoja rajoittava. Se ei suosi lähestymistä, omaehtoista ja välitöntä tutustumista.

⁴³³ Esim. Helsingin kaupungin Rakennusvirasto oli varaamassa Helsingin Sarvastonpuistoa, Laajasalon asukkaita kokoavaa lähivirkistysaluetta, yhtä hallitsevaa toimintaa, liitokiekon heittoa varten. Suunnittelijoiden mukaan puisto oli vajaakäyttöinen, asukkaiden mielestä ei. Esim. lasten kannalta puisto on ihanteellinen, monelta suunnalta tavoitettavissa autoteitä ylittämättä, pusikoineen vapaan leikin sija, mistä ovat osoituksena maja- ym. viritelmät. Asukkaiden vastustus peruutti hankkeen siinä vaiheessa, kun koko puiston kattavia heittoratoja oli jo alettu rakentaa. Hanke oli osoitus myös osallistumiskäytäntöjen ontumisesta. Suunnittelijat olivat arvioineet asukkaita suuresti liikuttaneen hankkeen niin vähäpätöiseksi, ettei asukasosallistumista tarvittaisi. Ks. esim. Jussi Vehkasalo, ”Frisbeegolfkentän rakentaminen alkoi ja loppui Laajasalossa. Asukkaiden ärähtäminen keskeytti työt.” *Helsingin Uutiset* 2.12.07.

⁴³⁴ Berleant 1992, 12-13, 80. Vrt. Karsten Harries, *The Ethical Function of Architecture*. The MIT Press. Cambridge, Massachusetts 1998, 178. Harries painottaa arkkitehtuurin eettistä vastuuta ymmärtää ihminen täytenä kokonaisuutena, sillä merkitysköyhä, objektiivinen tilakäsitys ehkäisee ihmisiä löytämästä paikkaansa maailmassa.

⁴³⁵ Berleant 1992, 92-93. Berleantin mukaan autenttinen ympäristö on jatkuvuudessa ihmisen kanssa. Se heijastaa ja toisaalta rohkaisee sekä yksilöiden persoonallista kehitystä että ihmisten yhteenkuuluvuudessa kehkeytyvää kulttuuria. Ihminen voi tuntea olevansa siinä kotonaan koko ihmisyytensä kokonaisuudessa. Autenttisuus ei ole siksi löydettävissä pinnoista vaan elämäntapojen määrittämistä sisällöistä.

⁴³⁶ Vrt. Stenros 1992, 335; Anja Kervanto Nevanlinna, ”Kaupungin kauneus on poliittinen asia”. *Synteesi* 3/2003, 86. Kirjoittaja vertaa kaupunkia tekstiin, jota voi lukea ja tulkita eri tavoin. Kaupunki on moniääninen, polyfoninen, jolloin mahdollisia ja keskenään yhtä ”oikeita” tulkintoja on monia.

2.4 Elinympäristö ja ihmisen ainutlaatuisuus

2.4.1 Asutut paikat ja suunnittelun kohteet

Rationaalisen suunnittelun ja inhimillisen kokemuksen kohtaamattomuus saattaa synnyttää ristiriitoja, kun asumisen elettyä paikkaa käsitellään abstraktina ja objektiivisena tilana. Eletty paikka voi kääntyä suunnittelussa asiantuntijuuden määrittämäksi institutionaaliseksi tilaksi.⁴³⁷ Suunnittelijoiden ja käyttäjien maailmat voivat jäädä etäälle toisistaan, jos suunnitteludiskurssi käsittelee asioita, jotka eivät ole asukkaille olennaisia tai jopa hänen maailmankuvansa vastaisia.⁴³⁸

Abstrahoivan suunnittelun välinetodellisuus

Suunnittelun käytännöissä kohde käsitteellistyy aina jossain määrin abstraktiksi jo suunnitelmien esittämisen ja niitä koskevien perustelujen muodossa. Suunnitteluvälineiden myötä asiantuntijoiden ja kansalaisten mieltämä todellisuus voi muodostua erilaiseksi. Saattaa käydä niinkin, että operoitaessa suunnitteluvälineen abstraktissa maailmassa suunnittelijalta katoaa käsitys konkreettisesta todellisuudesta.⁴³⁹ Tämä taas johtaa suunnitelmiin, jotka etääntyvät entisestään ympäristöä välittömästi elävien käyttäjien tarpeista. Ongelmia syntyy, jos suunnittelun välineitä ei käytetä vain tavoitteita palvelevina, vaan niitä asettavina ja määrittävinä.

Arkkitehtuuria tuotetaan, esitetään ja arvioidaan mallein, piirustuksin sekä perspektiivikuvin – erilaisin katsomiseen perustuvien välinein. Näin suunnittelun kohde objektivoidaan, asetetaan ulkopuoliseksi siihen nähden.⁴⁴⁰ Kuvallisen esittämisen korostumisen voi olettaa yksipuolistaneen suunnittelijan kokemuksellista suhdetta todellisuuteen. Kuvallinen esittäminen toimii välineenä suunnittelutulos-

⁴³⁷ Jussi S. Jauhiainen, *Kaupunkisuunnittelu, kaupunki uudistus ja kaupunkipolitiikka. Kolme eurooppalaista esimerkkiä*. Turun yliopiston maantieteen laitoksen julkaisuja 146. Turun yliopisto. Turku 1995, 361. Jauhiainen toteaa asenteen kaupunkiin abstraktina esineenä uhkaavan sen kehitystä asuinpaikkana ja osana jokapäiväistä elämää. Vrt. Vilkuna 1997, 175.

⁴³⁸ Häkli 1997, 46-47.

⁴³⁹ Ks. esim. Kimmo Lapintie, ”Tarinoita takapihalta. Asukkaan ja asiantuntijan kohtaamisesta”. *Osaliset ja osaajat. Kansalaiset kaupungin suunnittelussa* (toim. Pia Bäcklund, Jouni Häkli & Harry Schulman). Gaudeamus. Helsinki 2002, 172-178. Lapintie käyttää esimerkkinä asukkaiden suosimaa kevyen liikenteen väylää, jota viranomaisten näkökulmasta ei ollut edes olemassa, koska sitä ei ollut merkitty pohjakarttaan.

⁴⁴⁰ Vrt. Berleant 1991, 82. Berleantin mukaan suunnittelukäytännöt ja arkkitehtien ammatillinen suhde ympäristöön määrittävät pikemminkin ulkopuolisen katsojan kuin siihen kokonaisvaltaisesti osallistuvan asukkaan näkökulmasta. Suunnitteluasiakirjat, kuten kartat, pohjapiirroksot, julkisivut, havainnekuvat, tuovat esiin etäisen ja ulkopuolisen katsojan näkökulman ympäristöön.

ten analyttiseksi ennaltamäärittämiseksi, jolloin kokemuksellinen suhde ympäristön ja rakentamisen konkreettiseen todellisuuteen on heikentynyt käytyään periaatteessa jopa tarpeettomaksi.⁴⁴¹ Esimerkiksi asemakaavan täsmällinen, käsitteellinen ilmaisu ja kuvallinen esittäminen edustavat ympäristösuhteen välineellistymistä. Asemakaava tavoittelee kaupungin ilmaisemista kaikille samanlaisena, mutta on todellisuuden ammentamisessa vahvasti valikoiva. Kaavojen todellisuus muodostuu omaksi suljetuksi maailmakseen. Esittämättä jätettyä ei ole olemassa. Kaupunki pelkistyy ennen kaikkea aineelliseksi, objektiivisesti mitattavaksi ja kuvattavaksi ilmiöksi, jota asiantuntijan on helppo hallita.⁴⁴² Ongelmaksi muodostuu tämän suunnitteluvälineen määräävyys kaupungin muiden kokemusoluttuuksien suhteen ympäristösuunnittelussa.

Asemakaavan pohjana on kartta. Kartta on puolestaan abstrahoitu esitys todellisuudesta. Se on vain yksi ohut säie ymmärtää paikan luonnetta ja sellaisenaan etäällä paikan elämiseen liittyvistä konteksteista.⁴⁴³ Kartan tavoin myös tilasto voidaan katsoa yhteiskunnan hallitsemistavoitteiden myötä syntyneeksi keinoksi kuvata todellisuutta. Molemmat välineet ovat modernin yhteiskunnan instituutio-naalista vallankäyttöä palvelevia tietomuotoja, jotka luovat abstraktia korviketodellisuutta. Kartalla ja tilastolla on pyritty tuomaan esille sellaiset asiat, joita ei voi muutoin systemaattisesti havainnoida. Kartan tekoa määrittävät säännöt, jotka tekevät siitä yhdenmukaisesti tulkittavan.⁴⁴⁴ Kartanpiirtämisen historia todentaa-

⁴⁴¹ Alberto Pérez Cómez, *Architecture and the Crisis of Modern Science* (alkuteos *La génesis y superación del funcionalismo en arquitectura*, 1980). The MIT Press. Cambridge 1990, 279-285, 297-314. Viitaten mm. Gaspard Mongen v. 1795 julkaisemaan teokseen *Géométrie Descriptive* Pérez-Cómez kuvaa sitä, miten deskriptiivisen geometrian kehittyminen 1700-luvulla loi mahdollisuudet matemati-soida suunnitteluprosessi. Jacques-Nicholas-Louis Durand taas sovelsi deskriptiivistä geometriaa ark-kitehtisuunnittelua rationalisoivaksi teoriaksi. Arkkitehtuuri pelkistyi muotoja sommittelevaksi peliksi. Merkitykset oli johdettavissa vain siitä itsestään käsin suunnittelua hallitsevien muotosääntöjen perusteella. Arkkitehtuuri ei siten vastannut eletävän elämän logiikkaa vaan matemaattisesti perusteltavaa todellisuutta. Vrt. Edmund Husserlin tieteen kriikkiin, jossa geometrian todetaan irtaantuneen arki-maailmasta riippumattomaksi systeemiksi. Ks. esim. Edmund Husserl, *Geometrian alkuperä* (alkuteos *Der Ursprung der Geometrie*, 1954, suom. Kaisa Heinlahti & Tuukka Perhoniemi). 23 ° 45 / Euroop-palaisen filosofian seura. Tampere 2007.

⁴⁴² Kervanto Nevanlinna 2003, 85-86. Kirjoittajan mielestä pitäytyminen tässä ahtaassa suunnitteluto-dellisuudessa saattaa pahimmillaan estää kaupunkilaisten osallistumisen keskusteluun kaupunkia kos-kevistä merkityksistä. Asemakaavasta todellisuutta abstrahoivana ja sen hallitsemista helpottavana asiantuntijavallan välineenä ks. myös Rajaniemi 2006, 91.

⁴⁴³ Karjalainen 1998, 98. Vrt. Relph 1976, 22. Relph kritisoi kaupunkisuunnittelun keskittyvän ope-roimaan liiaksi kaksiulotteisin kartoin ("*in two-dimensional map-space*") ympäristön aidon kokemisen sijasta.

⁴⁴⁴ Häkli 1997, 38-42. Häkli vertaa karttaa matkakertomukseen. Kartassa kuvan ja kohteen välinen suhde on vakioitu eli kaksisuuntainen. Kuvauksen kohteeseen on siten mahdollista palata tulkitsijasta riippumatta. Kuvauksen ja kohteen välinen suhde on siten institutionalisoitu. Matkakertomus toteuttaa

kin pyrkimystä yhteiskunnan kehitystä ennakoivaan kontrolliin ja hallintovallan lujittamiseen. Tämä on nähtävissä selvästi suomalaistenkin kaupunkien kehityksessä. Hallintovalta sai kaupungit järkipäisen ja ennakoivan suunnittelun mukaisiksi vasta, kun karttojen piirtäminen ja niiden mukaisten linjausten mittaaminen maastoon onnistui. Raahe kuului Suomessa ensimmäisten tällä tavoin onnistuneiden kaupunkien joukkoon.⁴⁴⁵

Monen suunnitteluvälineen selkeä tehtävä on palvella täsmällisten ja ennakkoon asetettujen päämäärien rationaalista toteutumista. Kaupunkilaisista etäännyneen ja kaupunkilaiset ympäristöstään etäännyttäneen rationaalisen suunnitteluasetteen kritiikiksi on kehittynyt ihmisten yksilöllisyyteen vastaavia ns. humaaneja suunnittelutapoja.⁴⁴⁶ Rationalismin ja humanismin vastakkainasettelulla ajaututaan kuitenkin helposti modernismin kritiikille ominaisesti äärilaidasta toiseen. Humaania kaupunkisuunnittelua voi tuskin kuvata irrationaaliseksi, periaatteiltaan järjettömäksi. Vastaavasti moderni rationalismi perustui monilta tavoitteiltaan käsityksiin inhimillisestä. Taustalla vaikuttavana erona on ennen kaikkea erilaisiin humanisuuden sovelluksiin johtava ihmiskäsitys – ihmisen ja ympäristön erillisyyteen sekä toisaalta ykseyteen perustuva. Myös vastakkainasettelua ylläpitämällä kielletään ihmisen kokonaisvaltainen olemassaolo. Onhan analyttisyyden kykyä ilmaiseva rationaalisuus mitä suurimmassa määrin ihmisen inhimillisyyttä.⁴⁴⁷ Rationalismi ei ole myöskään yksiselitteistä.⁴⁴⁸ Rationaalisen ajattelun

puolestaan vain yhdensuuntaisen suhteen kuvauksen ja kohteen välillä – kohteesta kuvaukseksi. Vaikka reitti voitaisiinkin rekonstruoida, ei kirjoittajan kokemusmaailmaan voida täysin palata. Vrt. Karjalainen 1997, 231. Vastaavalla tavalla Karjalainen vertaa paikan objektiivista kuvaamista ja subjektiivista kokemusta käyttämällä esimerkkinä kartografin ja kulkurin suhdetta maailmaan.

⁴⁴⁵ Maanmittaustaidon vaikutuksesta suomalaisten kaupunkien regularisointitavoitteiden toteutumiseen ks. Henrik Lilius, ”Kaupunkirakentaminen 1617 – 1856”. *Suomen kaupunkilaitoksen historia 1. Keskiajalta 1870-luvulle* (toim. Päiviö Tommila). Suomen Kaupunkiliitto. Helsinki 1981, 306-308.

⁴⁴⁶ Vrt. Horelli-Kukkonen 1993, 31-32, 176. Horelli-Kukkonen toteaa käyttäjää anonyyminä ja standardiratkaisuihin kohdelleen rationaalisen suunnitteluperinteen johtaneen ihmisten vieraantumiseen. Vastareaktionä on syntynyt humaaneja, asukkaiden osallistumiseen perustuvia suunnittelutapoja, kuten ammattilaisten ohjauksessa tapahtuva itsesuunnittelu. Varhaisemmasta itsesuunnittelua koskevasta tutkimuksesta ks. esim. Heikki Kukkonen, *A design language for a self-planning system: a procedural development study based on practical experiments with small-group housing*. Acta polytechnica Scandinavica. Ci, Civil engineering and building construction series; 82. Finnish Academy of Technical Sciences. Helsinki 1984.

⁴⁴⁷ Rauhala 1993, 65-67. Rauhalan mielestä analyttinen kyky elämän monitahoisuuden tiedostamiseen ja psyykkisten tilojen tunnistamiseen on tärkeä osa inhimillistä ihmisyyttä, koska siihen liittyy myös vastuu omista tekemisistä.

⁴⁴⁸ Sotarauta 1996, 134-135, 139, 145-146. Sotarauta näkee puhtaan, instrumentaalisen rationalismin tähtäävän tavoite – keino-kehikon mukaisiin optimiratkaisuihin, jotka perustuvat päämääräkeskeisesti objektivismiin ja universaalien sääntöjen ohjaamaan tieteelliseen päättelyyn. Kommunikatiivinen rationalismikaan ei kumoa tieteellistä lähestymistapaa sinänsä, mutta korostaa, ettei maailma ole yksin-

piiriin voidaan aivan hyvin lukea tietoisien hyväksyvä suhtautuminen ihmisen kokonaisvaltaisen olemassaolon luonteeseen. Rationaalisesti voi suhtautua jopa siihen, ettei tunteva ihminen – niin asukas, suunnittelija kuin tutkijakaan – ole aina kaikkine puolinsa otettavissa järjen kontrolliin. Rationaalisuuden uudelleen suuntaaminen vaatiikin myös tietoisia ponnistuksia ihmistä maailmasta erottavien käsitysten ja niitä tukevien käytäntöjen purkamiseksi.

Pitäydyttäessä todellisuutta pelkistävien välineiden maailmassa voidaan menettää ainutlaatuisten kokemusten anti ihmisläheisemmän kaupungin saavuttamiseksi. Monipuolisemman kokemustodellisuuden ja kaupunkilaisnäkökulman hahmottamiseksi kvalitatiivinen tulkinta on huomattu yhä tärkeämmäksi kvantitatiivisen tiedon rinnalla. Totuudet voivat jopa muuttua aivan toiseksi kuin mitattavien määritelmien on otaksuttu.⁴⁴⁹ Kvantitatiivisen haltuunoton välineet voivat kuitenkin toimia hyvin kvalitatiivisen tulkinnan apuna. Kokemusperäistä tietoa on havainnollistettu esimerkiksi karttojen avulla osoittamaan merkitysten kiinnittyminen fyysiseen ympäristöön, joka on erottamaton osa paikankokemusta. Siinä missä kvantitatiivinen lähestymistapa voidaan mieltää kaupungin abstrahoinniksi, voivat myös kvalitatiiviseen lähestymistapaan painottuneet selvitykset tuottaa irrallisia, todellisuuteen konkreettisesti paikantumattomia laatukriteereitä. Laadullisen tiedon irrallisuus esimerkiksi ympäristön paikannettavista piirteistä voi yhtä lailla merkitä asennetta ihmisen ja ympäristön erillisyydestä.⁴⁵⁰ Toisaalta on varot-

kertaistaen selitettävissä universaalisti hyväksyttävällä mallilla. Kommunikatiivinen rationalismi hyväksyy moninaisuuden yhteiskunnan perusominaisuudeksi, jolloin todellisuus ei ole niin siisti, homogeeninen ja laskelmoitavissa oleva kuin instrumentaalisen rationalismin puitteissa haluttaisiin uskoa. Sotaraudan mukaan suunnittelussa tulisi pystyä hyödyntämään koko puhtaasta rationalismista intuitioon ulottuva skaala.

⁴⁴⁹ Vrt. Kalle Reinikainen & Risto Suikkari, ”Rakennetun ympäristön koettu tiiviys, keskeinen viihtyvyyden osatekijä”. *EkoSuKaT. Ekotehokkuus Supistuvissa ja Kasvavissa Taajamissa: Muuttuvan yhdyskuntarakenteen fyysinen, sosiaalinen ja ekologinen tehokkuus. Loppuraportti* (toim. Helka-Liisa Hentilä, Raine Mäntysalo & Leena Soudunsaari). Oulun yliopisto, Arkkitehtuurin osasto, Yhdyskuntasuunnittelun laboratorio. Julkaisu B27. Oulu 2006, 42. Asuinalueiden tiivyydestä kirjoittajat toteavat, että asukkaiden kokemukset sosiaalisten reiviirien liiallisesta päällekkäisyydestä voivat olla merkittävämpiä kuin kaupunkitilaa mittakaavallisesti jäsentävät tekijät. Kaupunkisuunnittelun perinteisenä tiivyyden tarkastelun apuvälineenä kortteli- tai tonttitehokkuus (e-luku) tai vielä suurpiirteisempi aluetehokkuus on siten riittämätön. Vrt. Ryhänen 2006, 57. Kirjoittaja toteaa, ettei suunnittelun aluekäsitely ja asukkaiden moninaisessa arjessa todentuva alueteodellisuus usein kohtaa. Rationaalisten suunnittelukarttojen ohelle olisi siksi etsittävä muitakin tapoja käsitellä aluetta. Monimuotoisen tiedon arvostus voisi edistää kommunikaatiota asukkaiden ja suunnittelijoiden välillä. Tuomalla esiin tunnetiloja ja symbolimerkityksiä voitaisiin keskustella esim. siitä, millä edellytyksillä koti muodostuu asukkaalleen merkittäväksi.

⁴⁵⁰ Vrt. Kyttä & Kahila 2006, 9-12, 57-60, 93-125. Kirjoittajat toteavat elinympäristön koettua laatua selvittäneiden tutkimusten tuottaneen hyvän elinympäristön arvokriteereitä, kuten luonnonläheisyyden. He pitävät kuitenkin ongelmana irrallisina esitettyjen kriteereiden paikantumattomuutta fyysiseen ym-

tava sitä, ettei erilaisin selvittämisen keinoin saavutettua kokemuksellista laatua taas yksinkertaisteta vain siksi, että se saataisiin sovitettua johonkin esitystapaan, kuten tilastolliseen jakaumaan. Selvitykset suunnittelun välineinä ovat parhaimmillaan yksi keino pyrkiä yhdentämään asumisen ja suunnittelun todellisuutta, mutta ne voivat myös pitää näitä todellisuuksia nimenomaan erillään. Sekä suunnittelussa että suunnittelua palvelevassa selvittämisessä tulisi pitää yllä kaikissa tarkastelevan asenteen vaiheissakin kokonaisvaltaisen kokemisen mahdollisuutta.

Eräs subjekti – objekti-asetelmaa ylläpitävä asenne on mieltää ympäristö suunnittelun tuloksena valmiiksi. Tällöin myös suunnittelutavoitteita määritetään usein kertaluonteisin selvityksin. Toistuvina tai jatkuvina tutkimusmenetelmät eivät välttämättä etene vuorovaikutteisesti. Selvitys voi koota tietoa keskustelun pohjaksi, mutta ei itsessään menetelmänä toimi vuoropuheluvälineenä. Selvittäminen ja suunnittelu ei siten sulaudu toisiinsa. Ellei selvityksiä mielletä tilannekohtaisuuteen, tiettyihin konteksteihin kytkeytyneeksi totuudeksi, saattaa niihin nojaava suunnittelu merkitä tavoitteiden vastaisesti lopulta etäänymistä soveltamiskohteen ajallisesti ja paikallisesti kaiken aikaa muuntuvasta todellisuudesta. Jottei lähentyminen kääntyisi vieraantumiseksi, tulisi selvitysten haasteeksi asettaa jatkuva ajan hermolla pysyttely. Tällöin selvittäminen on tilanteittain toteutuvana ilmiöiden moninaisuuteen ja muuntuvuuteen jatkuvasti kantaa ottavaa tulkintaa.⁴⁵¹ Selvittämisen keskeinen tehtävä on tuottaa jatkuvia kytkentöjä abstraktisuuteen taipuvan suunnittelutason ja arkitodellisuuden lähentämiseksi.

päristöön. Ihmisen ja ympäristön erottamattomuuteen perustuva transaktionaalinen ympäristöpsykologia painottaa nimittäin sitä, että kokemusten viittaussuhde tiettyihin fyysisen ympäristön piirteisiin pidetään esillä. Kirjoittajat esittävät internet-pohjaisen PehmoGIS-menetelmän, jolla asukkaat paikantavat kokemuksiaan digitaaliselle kartalle. Käsittein ilmaistut laatutekijät visualisoituvat kartan pisteiksi ilmaisten negatiivisten ja positiivisten seikkojen paikantumisen sekä kasaantumisen kaupunkirakenteessa. Laatutekijöiden tarkempi sisältö selviää ottamalla esiin asukkaiden yksityiskohtaisia luonnehdintoja esimerkiksi turvattoman tuntuudesta paikasta. PehmoGIS-menetelmiä on kehitelty TEKESin OPUS-tutkimushankkeessa tavoitteena asukkaiden ja viranomaisten välisen vuoropuhelun ja tiedon siirron edistäminen.

⁴⁵¹ Palautteen merkityksestä kommunikatiivisessa suunnittelussa ks. Sotara 1996, 276-280. Sotaraudan mukaan palautteen hankkimista ei tule pitää erillisenä operaationa aika ajoin käynnistettävien palautekierroksien tai kyselytutkimuksien vaan osana normaalia toimintaa erilaisia foorumeita hyödyntäen. Suhtautuminen jatkuvaan palautevirtaan edellyttäisi lähinnä asennemuutosta ja vallitsevan arvokentän kuuntelua herkällä korvalla erotukseksi pelkästä kuulemisesta, johon ei sisälly yritystä ymmärtää. Virittäytyttäessä palautteen antiin jatkuvana virtana kehittyisi kyky peilata impulsseja strategisiin aikomuksiin ja kääntää ne tarvittaessa toiminnaksi, myös tiedostamatta. Vrt. Kyttä & Kahila 2006, 144-147. Kirjoittajien mukaan internetissä toimivaan PehmoGIS-palautetyökaluun, jolla asukkaat tuottavat arvioita omasta elinympäristöstään, voidaan kytkeä mahdollisuus eri toimijoiden kohtaamiseen ns. kehittämissuorilla tietojen välittämiseksi. Ihanteena on palautemenetelmän jatkuva käyttö läpi suunnitteluprosessien, mikä edellyttää myös suunnittelun kehittämistä yhä avoimemmaksi ja vastaanottavaisemmaksi erilaiselle tiedolle.

Valmiiksi saattamisen harha

Nykykehitys ilmentää modernin haltuunoton periaattein asetettujen kaupunkisuunnittelutavoitteiden pitämättömyyttä erilaisten ympäristössä vallitsevien intressien ristipaineissa. Yhteiskunnan institutionaalinen kaupunkisuunnittelu toimii silti edelleen pitkälti ennakoivan haltuunoton asenteella yhtenäisyyden ylläpitämiseksi. Hajoamisessa piilee kuitenkin mahdollisuus suuntautua moniarvoisempaan ja siten hyväksyvämpään suunnitteluun, jolla luodaan edellytyksiä elävälle kaupunkikulttuurille. Monoliittisen kaupunkikuvan hylkääminen voi siksi avata mahdollisuuden lähentää ammattilaisten ja kansalaisten näkökulmia.⁴⁵² Kun ei seistä vankkumattomasti yhdenmukaisuuden ja ennakoitavuuden ihanteeseen perustuvan vision takana, on mahdollisuus antautua ratkaisujen yhteiselle kehittämiselle. Hallittavat kokonaisuudet eivät ole vakaita, vaan muuttuvat hetkestä toiseen toimijoiden välisessä vuorovaikutuksessa.⁴⁵³ Yhtenäisyyttä ei välttämättä menetä, mutta ajankulun pysäyttämistä ilmentävien, valmiiksi saattamisen periaatetta noudattavien projektien sijasta yhtenäisyys ilmenee prosessina.⁴⁵⁴ Tällöin yhtenäisyydessä on kyse jatkuvuudesta. Uusissa tilanteissa ilmenneitä asioita suhteutetaan jatkuvasti siihen, mitä on ennen saatu aikaiseksi. Ennen aikaiseksi saatu ei puolestaan menetä merkitystään, kun sitä ei ajatella valmiina, vaan osana kehittyvää prosessia, jossa opitaan koko ajan uutta suhteessa ympäristöön.

Ihmisen ja ympäristön vuorovaikutus tuottaa väistämättä prosesseja, joiden tukahduttaminen merkitsee ihmiselle ominaisen olemassaolon kieltämistä. Ympäristössä vallitsevat dynaamiset prosessit merkitsevät elinvoimaa, jota kaupungille tavoitellaan usein suunnittelullakin. Niiden havaitseminen ja niihin vastaaminen

⁴⁵² Häkli 1997, 51-52. Vrt. esim. Stenros 1992, 331.

⁴⁵³ Sotarauta 1996, 124. Sotarauta korostaa hallitsemattomuuden sietoa, jolloin hallittavuus toteutuisi lähinnä kehitykselle edellytyksiä luovina impulsseina. Vrt. Kari Immonen & Henri Terho, ”Kaupunkitutkimus ja kulttuuri”. *Näkökulmia kaupunkitutkimukseen* (toim. Mari Kortesoja & Tarja Pyöriä). Kaupunkitutkimusforum 1999. Kaupunkipolitiikan yhteistyöryhmän julkaisu 5/99. Helsinki 1999, 116. Kirjoittajien mielestä vanhat kaupunkikuvaa ja -politiikkaa säädelleet ohjaukset eivät riitä kulttuurisen syvärakenteen muutoksessa, kun menestyminen ja ihmisten hyvinvointi on havaittu tekijöiltään luultua monimutkaisemmaksi.

⁴⁵⁴ Aija Staffans & Liisa Horelli, ”Kysymyksiä kaupunkipolitiikasta”. *Katse kaupunkiin. Kirjoituksia kaupungista* (toim. Mikko Mansikka et al.). Ympäristöministeriö. Helsinki 1995, 165. Uudisrakentamiskulttuurin eräänä harhana kirjoittajat pitävät käsitystä kaupunkiprojektista jonain päivänä valmiina. Ylläpitokulttuurille taas on luonteenomaista suhtautua kaupunkiin prosessina. Vrt. Nevanlinna 1996, 191. Nevanlinna analysoi Helsingin Ruoholahden, Pikku-Huopalahden ja Katajanokan asuinalueiden rakentamista todeten, että modernistisen ideaalin mukaisesti ihannoidaan edelleen maapohjan rakentamattomuutta, kontekstivapaata suunnittelua sekä yhtäjaksoista ja nopeaa toteutusta. Alueet rakennetaan suurina projekteina, kun kaupunki voisi rakentua vähitellen aikaisempaan integroituen.

on inhimillisen suunnittelun tehtävä.⁴⁵⁵ Suunnittelun projektina toteutuvien prosessien ja asumisen prosessien aika on kuitenkin erilainen. Monet asumisen päivittäiset rutiinit toistuvat syklisesti, kun taas jonkin alueen suunnittelu toteutuu usein lineaarisen ajankulun mukaisena prosessina, jolla on alku sekä tavoitettuna päämääränä ilmenevä selkeä loppu.⁴⁵⁶ Kaupungin elävyys voi kuihtua liialliseen ennakkointiin perustuvan suunnittelun ehkäistessä elämän myötä luontaisesti etenevää muutosta.⁴⁵⁷ Äärimmäisen viimeistelynä ympäristö ei tarjoa joustoa asumisen myötä esiintyvien tarpeiden toteuttamiseksi.⁴⁵⁸ Joskus suunnittelusta unohduneet alueet osoittautuvat parhaiksi asukkaiden omatoimisen tekemisen sijoiksi, kuten lasten ympäristöä muokkaavankin leikin sijoiksi. Paikan merkitys korostuu ihmisen omien vaikutusmahdollisuuksien myötä. Rakenteeltaan riittävän joustavassa yhdyskunnassa ihminen voi aivan konkreettisestikin luoda paikoista omia kokemuksiaan vastaavia.⁴⁵⁹ Hyvä elinympäristö ei ole valmis joustamattomuuden merkityksessä, vaan ihmistä osallistavana ja osallistumisen vaikutuksista kehittyvänä prosessina. Valmiiksi saattamisen periaate on puolestaan osallisuudelle kielteinen, koska osallistuminen tuottaa väistämättä muutosprosesseja.

⁴⁵⁵ Kaupungista prosessina ks. esim. Berleant 1992, 70-72; Berleant 1991, 96. Vrt. Staffans & Horelli 1995, 165-166. Prosesseja ymmärtävä ylläpitokulttuuri voisi kirjoittajien mielestä kehittyä kansalaisyhteiskunnan ajaksi. Tarvittava kaupunkirakenne on jo suurimmaksi osaksi olemassa, samoin sitä käyttävät asujat, kansalaisyhteiskunnan potentiaaliset toimijat. Suunnittelu toimisi alhaalta ylöspäin, pienestä suureen ja yksityisestä yleiseen. Vrt. von Bonsdorff 1998, 134. Kirjoittaja toteaa rakentamisen olevan elämäntapoihin kietoutuva päättämätön prosessi.

⁴⁵⁶ Vilkuna 1997, 166-167 ja 178. Vilkuna näkee suunnittelun lineaarisen aikakäsityksen tarpeellisenä tiettyjen päämäärien tavoittamiseksi, mutta pitää ongelmana, ettei suunnitteluprosesseihin sisälly herkkyyttä huomata asukkaiden paikkaan liittyviä toiveita ja merkityksiä. Vrt. Sotarauta 1996, 128. Sotarauta toteaa lineaarisen aikakäsityksen kritiikin perustuvan siihen, ettei aika olekaan niin yksilolteinen kuin on opittu ajattelemaan. Epävarmuuden poistamiseen perustuva hallinnointi on kehitysnäkemykseltään lineaarinen, kun taas todellisuuden kompleksisuutta sietävä epäselvyyden hallinta perustuu evolutionarisuuteen, jossa kehityksellä katsotaan olevan monia vaihtoehtoisia polkuja. Keskustelu kompleksisuudesta on lisääntynyt 1900-luvun loppua kohden, koska on nähty tarpeelliseksi löytää keinoja toimia aina joiltain osin tuntemattomassa todellisuudessa.

⁴⁵⁷ Liian valmiista ympäristöstä asukkaiden omaehtoisen vaikuttamisen kustannuksella ks. esim. Relph 1976, 146; Edward Relph, *The Modern Urban Landscape*. The John Hopkins University Press. Baltimore 1987, 244-247. Vrt. Riikka Haikarainen, ”Uusi Lepakko” ei synny byrokraatin päätöksellä”. *Helsingin Sanomat* 14.10.2007, A 12. Haikaraisen mukaan Megapolis2022-seminaarissa Helsingissä 13.10.2007 toivottiin sallivampaa asennetta kaupunkilaisten omaehtoisen toimintaan sekä erilaisiin marginaaliryhmiin kaupungin elävyyden hyväksi.

⁴⁵⁸ Vilkuna 1997, 176. Helsingin Vuosaaren asukkaita haastateltuaan Vilkuna toteaa, että asuinalueita saatetaan pitää liian pitkälle suunniteltuna, mutta arvostaa jotain suunnittelematonta epämääräistä metsänlaitaa. Vrt. myös Hellakoski 1996, 57.

⁴⁵⁹ Lynch 1981, 144.

Liiaksi ennakkoon asetettuihin päämääriin sitoutuminen ehkäisee myös prosessin aikana tapahtuvaa oppimista.⁴⁶⁰ Kun ei ole mahdollista vastata prosessin aikana oivallettuihin seikkoihin, niin virheisiin kuin uusiin ideoihinkin, ei tavoitteita voida suunnata uudelleen.⁴⁶¹ Käyttäjien etäännyttyä rakentamisen prosesseista ei myöskään ympäristöä eletessä syntyvä kokemuksellinen tieto palaudu hyödynnettäväksi ympäristön kehittämisessä. Virheet kertautuvat helposti uusissa kohteissa. Ihmiset joutuvat alistumaan institutionaalisesti johdetun suunnittelun sanelemaan ympäristösuhteeseen ja elämään usein vieläpä virheiden keskellä. Ihmistä lukuun ottamatta muut maata asuttavat lajit rakentavat pesänsä itse vaistojensa varassa. Ihmisten osalta pesän konkreettisen rakentamisen on monella taholla korvannut yhteiskunnan huolehtiminen jäsenistään. Ihmisillä on silti edelleen tarve vaikuttaa oman kotinsa, kaupunkinsa ja elinympäristönsä rakentumisen taapaa perustavanlaatuisena elämäntaitona, oppia itsestään suhteessa maailmaan – kasvaa ihmisenä.

Kaupunkisuunnittelun ammattitaidossa tämä merkitsisi kykyä ympäristössä vallitsevien potentiaalisten kehitysprosessien tunnistamiseen ja ylläpitämiseen. Kaupunkilaisia kannustettaisiin moniulotteiseen kokemussuhteeseen heidän omien oivallustensa herättämiseksi ja soveltamiseksi ympäristön tilan parantamisessa. Suunnittelussa tämä merkitsee luopumista varmoiksi ja lopullisiksi katsottujen päämäärien asettamisesta.⁴⁶² Päämäärät ja lähtökohdat, loput ja alut lomittuvat ai-

⁴⁶⁰ Oppivasta ympäristösuhteesta strategisena herkkyytenä ks. Sotarauta 1996, 116-117. Sotarauta toteaa ihmisyhteisöjen evoluution päättymättömäksi oppimisprosessiksi. Menneisyyden kokemusten ja tulevaisuuden odotusten välisenä jännitteenä koettu epävarmuus on edellytys oppimiselle ja uuden luomiselle.

⁴⁶¹ Oppivan kaupunkisuunnittelun ideasta OPUS-hankkeesta ks. Kytä & Kahila 2006, 60. Kirjoittajat esittävät suunnittelun spiraalimaisena prosessina, jonka vaiheina ovat mm. aloitus, ohjelmointi, varsinaisen suunnittelu, toteutus sekä arviointi palautetutkimuksineen. Vaiheet voivat kuitenkin lomittua ja vaihtaa järjestystä. Keskeistä on vuorovaikutus prosessin eri vaiheisiin sopivin menetelmin. Mallin periaate on oppiminen. Vaikka suunnittelu ja toteutus ovat projekteja, niitä ei pidetä ainutkertaisina. Projektit seuraavat toisiaan prosessina. Oppivan kaupunkisuunnittelun keskiössä on ns. jatkuvasti kehittyvä alue, jota suunnittelu alituisesti muokkaa ja johon projektien edetessä tehtäviä ratkaisuja vastaavasti suhteutetaan. Sovellusaloina voivat olla esim. kaupunkirakenteen eheyttäminen tai kaavoitusprosessit.

⁴⁶² Philip Allmendinger, *Planning Theory. Planning, Environment, Cities*. Palgrave. Houndmills, Basingstoke, Hampshire & New York 2002, 32. Allmendinger toteaa kaupunkisuunnittelun tavoitteiden jakautuvan keskusteluun siitä, minkälainen on urbaanin muotomaailman kannalta hyvä suunnitelma ("urban form depate") tai millainen olisi hyvä suunnitteluprosessi ("procedual depate"). Vrt. Hannah Arendt, *Vita activa. Ihmisenä olemisen ehdot* (alkuteos *The Human Condition*, 1958, suom. Eija Virtanen et al.). Vastapaino. Tampere 2002, 236. Arendt kyseenalaistaa tekojen tulosten ennustettavuuden, koska toiminnalla ei ole loppua. Yhdestä teosta alkanut prosessi kun voi jatkua niin kauan kuin ihmiskunta on ylipäätään olemassa. Vrt. Horelli & Kukkonen 1995, 158. Kirjoittajien mukaan kaupunkiympäristö ei ole lopputulos vaan prosessi, jatkuvan kehityksen kohde. Prosessina ympäristö voi vastata muuttuviin haasteisiin vähittäisen muuttumisen periaatteella. Kaupunkiympäristön tulisi siksi jäsentyä

na keskenään. Hyväksymällä prosessien päättymättömyys päämäärä on kuitenkin tavallaan aina käsillä. Vastaavasti ympäristö on aina valmis hyväksyttävässä sen luonne muutosprosessina. Tällainen ympäristö säilyy muuttuessaankin.⁴⁶³

Elinympäristö selvitysten kohteena

Ympäristöministeriön elinympäristön seurantaan koskevassa raportissa ympäristökokemuksen todetaan olevan ihmisen elämäntilannetta kuvastava kokonaisuus enemmän kuin osiensa summa, jolloin seurannan uhkana on tuottaa pirstaleinen käsitys ympäristöstä kokonaiskuvan jäädessä hahmottumatta.⁴⁶⁴ Koska ympäristössä katsotaan olevan kuitenkin piirteitä, jotka vaikuttavat ihmisiin samansuuntaisesti, on keskitytty helpommin muodostettavaan tietoon mitattavien ominaisuuksien pohjalta. Käyttäjien kokemuksen kuvausta on ajateltu kehittää erikseen ja verrata kvantitatiivisiin tuloksiin. Näin arvellaan saatavan syy-yhteyksistä kertovaa tietoa siitä, miten tietyt tekijät ympäristössä korreloivat viihtyvyyden kokemuksen kanssa.⁴⁶⁵ Ansiona voidaan pitää tavoitetta turvata tiettyjä hyvän elinympäristön perusedellytyksiä. Periaatteellisesta käyttäjänäkökulmasta huolimatta yleistävä näkemys vaikuttaa perustuvan kuitenkin siihen, että hyvä elinympäristö olisi suunniteltavissa ihmisille eletäväksi parhaan mahdollisen tiedon tuottamisen keinoin. Tavoitteita voi luonnehtia pyrkimykseksi epävarmuuden poistamiseen tietoa tuottamalla. Pyrittäessä epävarmuuden poistamiseen tulee jossain vaiheessa vastaan kysymys siitä, miten suurta tietomäärää voidaan hallita.⁴⁶⁶ Elinympäristön seuranta on valtavan suuri alue kattavan tiedon hankkimiseksi.⁴⁶⁷

ihmisten elämäntavan perusteella, ei arkkitehtuurimuodin, kaavoitustavan tai rakennustuotannon sanelemana.

⁴⁶³ Ks. aiheesta myös El Harouny 2002, 268.

⁴⁶⁴ Elinympäristön seurannan ongelmista ks. Strandell & Strandell 2002, 31-32.

⁴⁶⁵ Strandell & Strandell 2002, 12-13, 60-63. Ympäristön kokemiseen liittyvää tietoa pyritään raportin mukaan saamaan kysely- ja haastattelututkimuksista, kuten asukasbarometristä ja Tilastokeskuksen tutkimuksista, sekä ympäristön havainnointiin perustuvan arvioinnin avulla. Syy-yhteyksien selvittämiseksi katsotaan tarpeelliseksi, että elinympäristön seurannan tiedot ovat yhdistettävissä muiden tahojen seurantarjestelmiin.

⁴⁶⁶ Sotara 1996, 115-118. Sotaraudan mukaan modernismin perustana olevan lineaarisen ajattelutavan mukaisesti epävarmuutta pidetään seurauksena tietämättömyydestä johtuvasta epäpätevyydestä. Epävarmuudesta pyritään pois keräämällä mahdollisimman paljon tietoa, mikä kaatuu lopulta kuitenkin omaan mahdottomuuteensa. Ongelmia aiheuttaa informaation mahdollinen epäluotettavuus, vaikeus erottaa informaatiotulvasta olennainen, vaikeus ongelmien selkeässä rajaamisessa, arvojen erilaisuus sekä ristiriitaiset tavoitteet. Ilmiöiden näkeminen moniulotteisina merkitsee sen sijaan epäselvyyden hyväksymistä, jolloin myös toiminta on tilannekohtaisuuteen vastaamista.

⁴⁶⁷ Strandell & Strandell 2002, 19-23, 78. Raportin mukaan elinympäristökäsitteen käyttöönotto lainsäädännössä kuvaa pyrkimystä painottaa kokonaisvaltaista ympäristönäkemyä, mikä edellyttää

Laajasti ymmärrettynähän hyvässä elinympäristössä on kyse ihmisen koko olemassaolosta kaikkine edellytyksineen. Elinympäristön seurannan suhteen on ymmärretty todellisuuden kompleksisuus, mutta siihen pyritään kuitenkin tarttumaan pitkälti epävarmuuden poistamiseen perustuvien menetelmin. Tiedonhallinnan kehittämisen vuoksi erilaisia selvityksiä tuotetaan nykyään todennäköisesti enemmän kuin koskaan aikaisemmin.

Jotta yksilöllisyys ei katoaisi tilastojen perusteella muotoiltuun kollektiiviseen totuuteen, koetaan tarvittavan koko ajan yhä enemmän tietoa. Ihmisten erilaisuus tuodaan esille jo lainsäädännössä edellyttäen eri väestöryhmien tarpeiden huomioon ottamista alueiden käytön suunnittelussa.⁴⁶⁸ Näin tunnustetaan tietty erilaisuuden aste, mutta ryhmään niputettuna ihmisen yksilöllisyys ohenee edelleen melko yksinkertaisiin yleistyksiin. Marginaalisiakin ilmiöitä pyritään tosin selvittämään yhä yksityiskohtaisemmin tutkimuksiin.⁴⁶⁹ Jokainen ihminen muodostaa kuitenkin muihin nähden marginaalin aina joiltain ominaisuuksiltaan. On tietysti mahdoton edellytys ottaa selvityksin haltuun jokainen ja lisäksi kaiken aikaa muuttuva yksilö hänelle kaikkein suotuisimman elinympäristön luomiseksi. Voidaankin sanoa, että on jokaisen oma asia muodostaa mielekäs suhde elinympäristöönsä, kun tietyt perusedellytykset ovat kunnossa. Mutta ovatko ne? Hyvän elinympäristön osalta on kysyttävä, missä määrin yksilöllisenä elämäntaitona toteutuvan ympäristösuhteen muotoutuminen on ympäristön yhteiskunnallisen hallinnoinnin puitteissa nykyään mahdollista. Tätä voitaisiinkin hahmotella selvityksin, jos sitä osataan kysyä. On kyse ennen kaikkea siitä, minkälaista osallisuutta tuetaan.

Ympäristöministeriön elinympäristön seurantaraportissa mainitaan erilaisten viihtyvyystekijöiden vahvistavan ihmisten paikkaidentiteettiä, joka ilmenee myös

suunnittelun perustuvan riittävään tietoon ympäristöstä, sen osista ja muutoksista. Ympäristön tilasta katsotaan tarvittavan aiempaa perusteellisempaa tietoa myös siksi, että suunnittelu ja päätöksenteko on entistä vaativampaa ympäristöongelmien korostumisen sekä ympäristö- ja kaupunkipolitiikan voimistumisen vuoksi. Samalla todetaan elinympäristön seurannan olevan puutteellista, koska tietoa elinympäristön laadusta ei ole riittävästi saatavissa, elinympäristön laadun kuvaamiseen ja arviointiin ei ole kehitetty menetelmiä ja tieto on pirstoutunut usealle hallinnonalalle, jolloin kokonaiskäsityksen muodostaminen elinympäristön tilasta ja kehityksestä on vaikeaa. Rakennetun ympäristön seurannan jakautumisesta ympäristöhallinnossa kaavoituksen seurantaan, yhdyskuntarakenteen seurantaan ja elinympäristön seurantaan tietojärjestelmien ks. <http://www.ymparisto.fi/default.asp?contentid=49912&lan=fi> (luettu 22.6.08, päivitetty 12.3.08).

⁴⁶⁸ Ks. *maankäyttö- ja rakennuslaki (132/1999)*, 5 §.

⁴⁶⁹ Ks. selvitystä Maarit Wiik, *Asukasryhmät ja elinympäristö. Selvitys väestöryhmistä ja asukastarpeista*. Suomen ympäristö 773. Ympäristöministeriö, Alueidenkäytön osasto. Helsinki 2005, 43-45. Jatkotutkimusta koskien selvityksessä tuodaan esiin tarve identifioida edelleen erilaisia ja vasta ilmaantuvia, uusia väestöryhmiä.

huolenpitoa omaksi koetusta ympäristöstä. Heikon paikkaidentiteetin katsotaan aiheuttavan puolestaan juurettomuutta ja välinpitämättömyyttä ympäristöä kohtaan, mikä ilmenee toisinaan ilkeilyinä ja rikollisuutena.⁴⁷⁰ Elinympäristön seurantaan varten kehitetyn kuvausmallin eräiksi indikaattoreiksi onkin otettu ilkeilyä ja sotkemisen määrä. Myönteisellä tavalla omaehtoista ympäristöön kohdistettua toimintaa kuvaavia indikaattoreita ei ole annettu kuin korkeintaan siisteyden ja huolenpidon tasolla. Osallistumista on kuvattu äänestysviikkoauden sekä talon ja asuinalueen toimintaan liittyvän osallistumisaktiivisuuden perusteella.⁴⁷¹ Vastavasti asumiseen liitettyihin viihtyvyystekijöihin ei lueta selkeästi asukkaiden oma-toimista tekemistä ja alueen kehittämisen mahdollisuutta.⁴⁷² Myönteisen osallistumisen indikaattoreita voisivat kuitenkin olla erilaiset kansalaisaktiivisuuden ilmaisut, ympäristöä parantavat ja ehostavat konkreettiset toimenpiteet. Indikaattoreiden puuttumista voitaneen tulkita siten, ettei ympäristöön konkreettisesti jälkensä jättävän omatoimisuuden katsota olevan suotavaa tai asukkaalle tärkeää.

Ympäristön huolenpitoon voitaisiin kuitenkin lukea kulloinkin tarpeelliseksi koettu omatoiminen ympäristön muokkaaminen. Huolenpidolla ei tarkoitettaisi tällöin pelkästään lehtien haravointia, roskien keräämistä tai repsahtaneen aidan kunnostamista vastaavaa toimintaa, jolla ylläpidetään tilannetta, mutta ei varsinaisesti muuteta mitään. Siinä missä viihtyisän ympäristön ajatellaan virittävän huolenpidon, voi ympäristössä viihtymisen tekijäksi ajatella sellaisen huolenpidon sallimista, joka on ihmisen ja ympäristön välisen harmonisen yhteensopivuuden työstämistä ihmisen osallistuvan ympäristösuhteen koko ulottuvuudessa. Hyvän elinympäristön perusedellytys olisi siten sallia ympäristön tilaan eri tavoin kantaa ottava yksilöllinen huolenpito – ainutlaatuisen tapahtumisen mahdollisuus. Näin ajatellen luotettaisiin asujaimiston ja ympäristön suhteen edistävän itsessään hyvän elinympäristön syntymistä. Tämä ei tarkoita asukkaiden jättämistä oman onnensa nojaan, vaan heidän kohtaamistaan herkkyyden kehittymiseksi tunnistaa ympäristön voimia ja pieniäkin vireitä hyvän elinympäristön potentiaalina. Tämä

⁴⁷⁰ Strandell & Strandell 2002, 12-13. Vrt. Uuskallio 2004, 30. Uuskallio toteaa, että asukkaalle hyvä elinympäristö merkitsee mahdollisuutta hyvän ympäristösuhteen muodostumiseen, jolloin asuinpaikkaan on mahdollisuus juurtua ja kiintyä. Jos fyysinen lähiympäristö koetaan omana paikkana, siitä ollaan kiinnostuneita ja siitä halutaan pitää huolta.

⁴⁷¹ Strandell & Strandell 2002, 58-59.

⁴⁷² Strandell & Strandell 2002, 42-43. Osana elinympäristöä asuinympäristön viihtyisyyden, turvallisuuden, terveellisuuden ja toimivuuden sekä eri väestöryhmien tarpeiden huomioon ottamisen katsotaan perustuvan keskeisesti asuntoalueen ilmeeseen ja inhimilliseen mittakaavaan, riittävään palvelutasoon, hyviin ulkoilu- ja harrastusmahdollisuuksiin, vähäiseen liikenteeseen mutta hyvään joukkoliikenteen palvelutasoon, alueella liikkumisen turvallisuuteen, alhaiseen melutasoon ja hyvään ilmanlaatuun sekä sosiaaliseen yhteisöön kuulumiseen.

merkitsee painottumista epävarmuuden tiedollisesta hallinnasta kykyyn toimia epäselvyydessä ja ihmisten parissa.

2.4.2 Yksilöllisyys ja yhteiselo

Ihmisen kokonaisuutta vastaava osallistuminen

Kansalaisten osallistumismahdollisuudesta ympäristönsuunnitteluun on nykyisin säädetty Suomen lainsäädännössä.⁴⁷³ Eräs kriteeri on se, että osallistumisella koetaan olevan todellista vaikutusta asioiden kulkuun.⁴⁷⁴ Elinympäristön suunnittelu ei koske siten vain olosuhteiden luomista ihmisen elämän aineelliseksi viitekehyyksi, vaan myös niiden kanssakäymisen tilanteiden muodostamista, joissa ympäristöä koskevat tavoitteet voivat yhdenmukaistua. Ympäristönsuunnittelu voidaan mieltää siten yksilön ja yhteiskunnan välisen suhteen hahmottamisena ja koordinoituna. Yksilön hyvinvoinnin kannalta ei ole yhdentekevää, minkälaista valtahierarkiaa suhde toteuttaa ja millaisiin rooleihin hän joutuu tyytymään.⁴⁷⁵ Kaupunkisuunnittelun vieminen vuorovaikutteisempaan suuntaan edellyttää paitsi erilaisten menetelmien kehittämistä niin myös tiedon moninaisuuden tarkastelua. Tulee hyväksyä se, että ihmiset tietävät ja tuntevat eri tavalla. Aito läheneminen merkitsee molempien tahojen valmiutta muuttaa käsityksiään.⁴⁷⁶ Tämä taas edellyttää välitömiä kohtaamisen tilanteita.

⁴⁷³ *Maankäyttö- ja rakennuslaki (132/1999)*, 1.2 §.

⁴⁷⁴ Kyttä & Kahila 2006, 60.

⁴⁷⁵ Vrt. Nevanlinna 1996, 191. Nevanlinna kritisoi rakentamisen kulttuuria, jossa institutionaaliset tavoitteet syrjäyttävät kansalaisten tarpeet.

⁴⁷⁶ Sotarauta 1996, 190-191. Sotaraudan mukaan hyvä strateginen ajattelija yhdistää erilaisia tapoja tietää, erilaisten ihmisten tietoa ja näkemyksiä sekä erilaisia tietolähteitä toteuttaen intuition, järjen ja tunteen yhdistämisen taidetta. Vilkuna 1997, 167-168, 178. Vilkuna toteaa kategorisesti asukkaiden määrittävän paikkaa erilaisella abstraktiotasolla kuin suunnittelijat ja päättäjät. Eri tasoilla tiedon luonne ja kieli muuttuvat. Ristiriidoista huolimatta molemmat tasot ovat tärkeitä, jolloin ne olisi sovittava yhteen vuoropuhelua kehittämällä. Lehtovaara 1994, 275. Lehtovaaran mukaan aitoon dialogiin perustuvaa lähentymistä ei tapahdu, jos tavoitellaan toisen mielipiteiden muuttamista. Edellytyksenä on sen sijaan antautuminen vuorovaikutuksen prosessille, jossa omankin maailmankuvan merkityskokonaisuus jäsentyy uudella tavalla. Kyttä & Kahila 2006, 52, 60. Kirjoittajat toteavat, että maallikoiden ja ammattilaisten yhteisistä kävelykierroksista on muodostunut tilaisuuksia, joissa näkökulmat voivat lähentyä. Kervanto Nevanlinna 2003, 81. Kervanto Nevanlinna toteaa havainneensa kaupunkisuunnittelun osallistumiskäytännöissä asenteen, jonka mukaisesti asiantuntijat pitävät kantaansa faktana vähätellen kansalaisten esittämiä mielipiteitä tunteina.

Kaupunkisuunnittelussa tarve eläytymiseen asukkaiden tunteisiin samastumiseksi voi tulla helpommin ymmärretyksi ajateltaessa kaupunkia ihmisen kotina.⁴⁷⁷ Eläytyminen merkitsee tunteiden hyväksymistä yhtenä suunnittelua merkittävästi ohjaavana tekijänä.⁴⁷⁸ Eläytyvinkään suunnittelija ei voi kuitenkaan suunnitella toiselle valmiiksi kaikkea sitä, minkä olisi mahdollista syntyä asujan sisäistettyä ympäristönsä paikkaan kuuluvuudessa. Jotta voitaisiin palata rakentamiseen, joka saa merkityksensä välittömästi asumisesta, on kyseenalaistettava suunnittelun kuuluminen vain suunnittelijoille.⁴⁷⁹ Holistisen ihmiskäsityksen valossa tyydyttävä osallistuminen ei ole pelkistettävissä mielipiteiden ilmaisuun suunnitteluprosessien yhteydessä järjestetyissä tilaisuuksissa. Osallistumisen pelkistyminen kielellis-käsitteelliseksi itsensä ilmaisuksi on kokonaisvaltaisen ihmisenä olemisen kannalta puutteellista. Osallistumisen tulee toteutua myös tiloihin omaehtoisena vaikuttamisena sekä välittömässä kehollisessa suhteessa määrittyvänä. Kaupungissa tulisi siten olla sijaa asukkaiden omatoimisuudelle, inhimillisen kokemuksen suuntaamalle tekemiselle – välittömälle ja konkreettiselle vaikuttamiselle kosketuksissa ympäristöön.⁴⁸⁰

Yksilön oikeus ympäristöönsä – ja itseensä

Elinympäristö ihmisen tilanteen tekijänä on alituisessa läsnäolossaan vaikuttava ja ominaisuuksiltaan vaikeasti poissuljettavissa. Rakennetun ympäristön suunnittelussa keskeinen tehtävä onkin suoda elämälle mahdollisimman suotuisat olosuhteet vähintään selkeästi haitallisia tekijöitä eliminoiden.⁴⁸¹ Hyvää tarkoittavat päämäärät voivat kuitenkin asettua vastakkain ihmisen omaehtoisesta elämäntilanteen kanssa. Inhimillinen elämä yksilöllisen elämäntilanteen toteutumisen perustuu myös siihen, että ihminen voi itse säädellä oman tilanteensa tilaa tekemällä valintoja vaihdettavissa ja muunneltavissa olevien tekijöiden suhteen. Jos

⁴⁷⁷ Berleant 1992, 71. Berleant toteaa kaupunkisuunnittelun olevan kaikessa laajuudessaan kodin suunnittelua. Kaupungista ihmisen kotina ks. myös Rajanti 1999, 29.

⁴⁷⁸ Vrt. Pallasmaa 1994, 16. Pallasmaan mielestä arkkitehdit eivät kykene lähestymään mielikuvia kodista, kuten muut taiteilijat kuvailussaan, koska ovat sitoutuneita arkkitehtuurin periaatteisiin.

⁴⁷⁹ Vrt. Ryhänen 2006, 52-58. Ryhäsen mukaan koti on esimerkki emotionaalisesta paikkakokemuksesta, joka osoittaa paikoilla olevan ulottuvuuksia, joita suunnittelu ei ole juurikaan ottanut huomioon. Kotia koskevan tutkimusaineistonsa hän ei katso antavan ohjeita niinkään kotien paikkojen fyysisen olemuksen suunnittelulle vaan edellyttävän suunnittelun periaatteiden, lähtökohtien ja toimintatapojen muotoilua – luopumista käsityksestä, että suunnittelu kuuluu vain suunnittelijoille.

⁴⁸⁰ El Harouny 2003 (a), 102.

⁴⁸¹ Rakentamiselle asetetuista vaatimuksista mm. terveyden, hygieenisuuden, lämpivyyden, turvallisuuden ja meluttomuuden suhteen ks. *maankäyttö- ja rakennuslaki (132/1999)*, 117 §.

suunnittelussa ei ole otettu huomioon sitä mahdollisuutta, että yksilöt kokevat hyvän elinympäristön edellytykset jotenkin toisin – omalla tavallaan – voi ympäristö muodostua liian joustamattomaksi antaakseen mahdollisuuksia yksilölliselle säätelylle. Ympäristönsuunnittelulla voitaisiin vaikuttaa siihen, että valinnanmahdollisuudet ovat mielekkäitä eivätkä tunnu valmiiksi osoitetuilta.

Vaikuttaa kuitenkin siltä, että hyväkin ympäristönsuunnittelu pelkistyy parhaimmillaan tiettyjen suotuisiksi katsottujen olosuhteiden vakioimiseen. Ammatillaiset ratkaisevat viihtyvyyden kriteerit ja asukkaiden on määrä viihtyä.⁴⁸² Harvemmin otetaan huomioon ihmisen olemassaoloon sisäistynyt suuntautuneisuus vaikuttaa itse omiin elämänehtoihin ympäristön täysivaltaisena osallisena. Tällöin on kyse ympäristönsuunnittelun nimissä tapahtuvasta, yksilön kannalta kohtalonomaisesta tilanteen säätelystä.⁴⁸³ Asukas on arkkitehtuurin armoilla.⁴⁸⁴ Vähintään ihmisellä tulisi olla mahdollisuus poistaa tilanteesta epäsuotuisiksi kokemuksiin tekijöitä tai ainakin lieventää niiden vaikutusta. Ihmisen omaehtoisuuden tukeminen voitaisiin nähdä yhteiskunnassa potentiaalisena mahdollisuutena kielteisten seurannaisvaikutusten, kuten mielenterveydellisten ongelmien ja erilaisten epäsosiaalisuuden muotojen ehkäisyn kannalta. Tulisi pohtia, merkitseekö ympäristö ihmisen itsemääräämistä ehkäisevää psyykkistä ja henkistä riistoa vai terapeutisesti elvyttävää osallistumista.⁴⁸⁵ Epäystävälliseksi kokemassaan ympäristössä ihminen luo itselleen selviytymisstrategioita välttääkseen ahdistumisen. Ha-

⁴⁸² El Harouny 2003 (a), 101. Vrt. Horelli & Kukkonen 1995, 157. Kirjoittajien mielestä kaupunkimaiset asuinympäristöt ovat asukkaan kannalta ulkopuolisin voimin aikaansaatuja, saneltuja ”pakkoympäristöjä”. Koska ne eivät jousta elämisen muuttuvien tarpeiden edessä, ollaan joko elinikäisessä muutto-ruuletissa tai jatkuvassa sopimattomuuden paineessa.

⁴⁸³ Ihmisen minuuden, persoonallisen identiteetin, kehittymisestä läpi elämän jatkuvana tilanteen vaalimisena ks. Rauhala 1989 (a), 111-114. Koskien ympäristönsuunnittelua ihmisten tilanteeseen vaikuttamisena Rauhala toteaa arkkitehtien olevan ihmistyön tekijöitä siinä missä esim. lääkäreidenkin. Kun tätä ei ole ymmärretty, on ympäristönsuunnittelulla aiheutettu vakavia haittoja hyvinvoinnille. Ihmisten tilanteen kohtalonomaisesta säätelystä aiheutuneiden psyykkisten ongelmien korjaaminen ei kuulu siten vain psykologian vaan myös ympäristönsuunnittelun piiriin.

⁴⁸⁴ Kaj Nyman, ””Kun on tunteet”. Kaupungin estetiikka ja kaupunkilaisten hyvinvointi”. *Synteesi* 3/2003, 20. Arkkitehtuurin armoilla ololla Nyman tarkoittaa sitä, että ihmiset joutuvat sopeuttamaan arkensa arkkitehtuuriin. Päätäminen oman elämän puitteista on arkkitehtuurin rajoittama. Etenkin kaupungissa asuntonsa ulkopuolella ihminen on voimaton. Vrt. Berleant 1992, 92. Berleant kirjoittaa arkkitehtonisesta sorrosta.

⁴⁸⁵ Vrt. Horelli-Kukkonen 1993, 139-148, 184. Ihmisten kertomuksia käsittävän tutkimusaineistonsa perusteella Horelli-Kukkonen toteaa oman kodin voivan toimia monella tapaa terapeuttisena tilana. Koti voidaan kokea turvallisesti pesäksi ja lohduttajaksi, toiminnan ja itsemääräämisen sijaksi, elämäntehtävän tukijaksi sekä sosiaalisen aseman ylläpitäjäksi tai kohentajaksi. Hän oteaa ihmisten itse-suunnittelukokeilun edistäneen asujien omaa psyko-ympäristöllistä säätelyä ja psyykkistä hyvinvointia, jolloin yhteiskunnan kannalta merkittävänä vaikutuksina voidaan todeta mahdollisuudet edistää ihmisten mielenterveyttä asutus suunnittelun ja asumisen prosessin muodostuessa yksilöä elvyttäväksi.

luamatta kokea ympäristöä hän saattaa pyrkiä sulkemaan sen ulkopuolelleen, kulkemaan ohi. Osallistamisen sijasta ympäristö passivoi.⁴⁸⁶

Ihmisellä on kuitenkin sisäistynyt tarve työstää ympäristöään omaa itseään vastaavaksi. Passiivisuuden sijasta tukahdutettu osallistumisen tarve saattaa purkautua erilaisina aktiivisuuden muotoina, joita ei mielletä välttämättä yhteiskunnallisesti myönteisiksi.⁴⁸⁷ Situaation vaalimista ihmisenä kasvuna voidaan ympäristöä muokkaavan toiminnan osalta kutsua personalisoinniksi. Personalisoinnilla merkitään paikkoja omiksi, omaan itseen kuuluviksi. Se on paikan konkreettista haltuunottoa, siihen liitettyjen merkitysten varmentamista ja uusintamista teoin. Koettaessa paikka omaksi tunnetta pyritään vahvistamaan luomalla ympäristöön yksilöllisiä ratkaisuja. Personalisointi kertoo viihtymisestä, välittämisestä ja toteuttajansa arvomaailmasta.⁴⁸⁸ Institutionaalisen suunnittelun näkökulmasta näitä yksilöllisiä ilmauksia pidetään usein ympäristöön sopimattomina mauttomuuksina, virityksinä tai ylikoristeluna. Personalisoinnin kieltäminen saattaa puolestaan purkautua ilkeilyksi.⁴⁸⁹

Äärimmäisenä keinona oman tilan haltuun ottamiseksi kaupungissa voidaan nähdä aktivistiryhmien tekemät talonvaltauksset. Valtauksin on tavoiteltu kohtuuhintaisia vuokra-asuntoja ja tiloja vaihtoehtoiselle kulttuuritoiminnalle. Talonvaltauksen syynä on toisinaan ollut myös rakennuksen suojelua koskevan keskustelun herättäminen. Tavoitteista riippumatta keino on varsin epävarma pysyvien tulosten aikaansaamiseksi.⁴⁹⁰ Voidaan kuitenkin kysyä, missä määrin kansalaisen

⁴⁸⁶ Hellakoski 1996, 60

⁴⁸⁷ Berleant 1992, 103. Berleant kehottaa etsimään syitä niin näkyvälle kaupunkiväkivallalle kuin hiljaiselle ahdistukselle kaupunkien kyvyttömyydestä tyydyttää ihmisten tarvetta kuulua paikkoihin ja kokea ne kotoisuudessaan omiksi. Vrt. Armas Alvari, *Varmat tapaukset*. Tammi. Helsinki 2006. Yhteiskuntakriittisessä novellikokoelmassaan Alvari kuvaa ihmisiä, joiden elämä on päällisin puolin kunnossa. Yhteiskunnan tiukassa otteessa maailma on kuitenkin liian valmis, vailla todellisia valinnanmahdollisuuksia, mikä tekee ihmisistä voimattomia ja passiivisia. Epätyydyttävä maailmasuhde ilmenee yksilön pahoinvointina ja agressioina.

⁴⁸⁸ Horelli & Kukkonen 1995, 157-159. Kaupunkiympäristö, jossa näkyy asukkaiden omien päätösten ja oman huolehtivan käden jälki, on kirjoittajien mukaan asujille motivoitu ja ymmärrettävä. Ammattisuunnittelulla ei voi tuottaa kaupunkiin vastaavia ominaisuuksia, vaan asukkaille on jätettävä mahdollisuuksia toteuttaa niitä itse. Valitettavasti nykyisessä kaupunkiympäristössä asukkaan kädenjälki saa näkyä lähinnä asunnon sisällä. Yhteiskunnan rakentamistavoitteet perustuvat yhteisen edun valvontaan ja yksilön suojeluun jopa tältä itseltään katsomalla asioita parhaaksi hänen puolestaan. Vrt. Kyttä 2004, 53.

⁴⁸⁹ Horelli 1982, 116.

⁴⁹⁰ Lasse Kerkelä, ”Lähes kaikki talonvaltauksset epäonnistuivat”. *Helsingin Sanomat* 12.08.2006, A11. Talonvaltausliikkeenä alkanut nuorten kansalaisjärjestö Oranssi ry on kuitenkin poikkeuksena saavuttanut institutionaalisen hyväksynnän ja vakiinnuttanut asemansa kaupungin yhteistyökumppanina hankkiessaan purkutuomion saaneita taloja edullisiksi nuorisotasunnoiksi asukkaita kunnostusprojektiin osallistaen. Ks. Oranssi ry, *Nuorten oma asuntotuotanto*. Ympäristöministeriö / Rakennustieto Oy.

luovuuden toteutuminen kaupunkitilassa on laittomien keinojen, vandalismin ja valtauksen varassa.⁴⁹¹ Ei liene inhimillistä, jos osallistuminen edellyttää poikkeuksellista kansalaisaktiivisuutta. Ympäristöön vaikuttaminen voi tapahtua välillisesti ilmaistaessa intressejä käsittein tai välittömässä kehollisessa suhteessa konkreettisesti. Välillisellä vaikuttamisella ei välttämättä koeta päästävän tavoitteisiin ja välitön vaikuttaminen on usein institutionalisoitu yksilön ulottumattomiin, vähintään luvanvaraiseksi. Luvattoman toiminnan jäljet taas pyritään siistimään pois mahdollisimman pian. Oikeus ympäristöön merkitsee kuitenkin ihmisen oikeutta myös itseensä.

Valokuvataiteilija Annu Wilenius on tehnyt aiheeseen liittyvää empiiristä maisematutkimusta eli kokeiluja julkisesta ilkevallasta. Kuusi-projektissaan hän istutti kahdeksan kuusentainta julkisiin kaupunkipuistoihin Reykjavikissa, Helsingissä ja Rotterdamissa. Projektin tarkoituksena oli pohtia suunniteltua ympäristöä koskevia asenteita. Wilenius kysyy, onko tärkeää tai ylipäättään tarpeellista, että kaupunkiympäristö on virallisesti suunniteltua. Entä onko se ilkeivaltaa, jos yksittäinen kansalainen istuttaa puita julkiseen kaupunkitilaan? Jos puut saisivat taas jäädä kasvamaan, olisiko hän vastuussa hienon puiston turmelemisesta? Entä olisiko ilkeivaltaa tulla aikanaan poistamaan vuosien saatossa suureksi kasvanut oma puu? Istutettuaan puut Wilenius dokumentoi kuusiensa vaiheita halutessaan nähdä, kuinka nopeasti ne poistettaisiin. Vain kaksi kuusta oli paikallaan seurantajakson päätyttyä. Muut oli poistettu lyhimmillään muutaman tunnin ja pisimmillään yhdeksän kuukauden sisällä. Helsinkiin istutettiin kaksi puuta. Sinebrychoffin puistosta kuusi hävitettiin seuraavaan päivään mennessä, Kaivopuistossa puu sai elää syksystä seuraavaan kevääseen.⁴⁹² Puiden poistaja on jäänyt arvoitukseksi, mutta jälkien siistimisestä päätellen se on tapahtunut julkisen puistonhoidon toimesta.

Helsinki 1999.

⁴⁹¹ Tällaisten keinojen tarpeesta ks. talonvaltausta ym. vaihtoehtoista kaupunkikulttuuria ajavan Projektin Sosiaalikeskuksen sivustoa <http://www.q-olio.net/valtaus/> (luettu 15.10.07). Sosiaalikeskuksen toimitalasta todetaan: ”Vallilan teollisuusalueella sijaitseva hylätty ravintola on vallattu viime elokuussa kapitalismin vastaiseksi monitoimitilaksi ja ihmisten kohtauspaikaksi.” Sivulla on julkaistu myös *Talonvaltausopas: käytännön vinkkejä tilan haltuunottamiseen*. Vastaavien ns. autonomisten sosiaalikeskusten todetaan vakiintuneen verkostoksi ympäri Eurooppaa osaksi kaupunkikulttuuria.

⁴⁹² Projekti oli keväällä 2006 esillä Valokuvagalleria Hippolytessa ja esitellään kirjassaan Annu Wilenius, *Fir – Tree Project. An Experiment in Public Vandalism. Reykjavik – Helsinki – Rotterdam*. Helsinki 2005. Wileniuksen viittaamana ks. myös Jean Giono, *Mies, joka istutti puita* (suom. Tuukka Kangasluoma). Basam Books. Helsinki 1994, 39. Kirjan päähenkilö muuttaa toiminnallaan karua vuoristoympäristöä eläväksi, minkä myötä se muodostuu entistä arvokkaammaksi paikaksi sitä asuttavalle yhteisölle.

Yhteiskuntakriittisen terrorin avulla on yritetty ennenkin saada kaupunkitilan käyttö ja arkielämän hallinta ihmisten omiin käsiin. 1900-luvun puolivälissä virinnyt, situationisteiksi kutsuttu radikaaliryhmä laajensi arkkitehtuurin ja kaupunkisuunnittelun kritiikin yleiseksi yhteiskuntakritiikiksi, koska miljööllä arveltiin olevan ihmiseen oletettua voimakkaampi vaikutus. Kaupunkisuunnittelua pidettiin päämääriltään utilitaristisena ja holhoavana. Urbaani ympäristö nähtiin alistetuksi hyötypäämäärille ja helpolle hallittavuudelle, kun sen olisi tullut olla hyötypäämääriä palvelemattoman oleilun maasto, leikin ja seikkailun sija taiteen ja elämän ykseyden toteutumiseksi. Kulttuuria pidettiin instituutioiden rajaamana, kun sen olisi pitänyt merkitä elettyjä tilanteita sekä kokeiluja taiteen ja elämän täydelliseksi yhdentämiseksi. Taidetta ei haluttu pitää esinekokoelmana, vaan kumouksellisena lähtökohtana oman elämän elämiseen.⁴⁹³

Situationistit esittivät kritiikkinsä modernismin kritiikkinä tavoitteena tehdä modernista ajasta vieläkin modernimpi, valistuksen ajatusten täydellinen toteutus historia, uskonto ja auktoriteetit kokonaan hyläten. Puhtaasta rationalismista liike oli kuitenkin kaukana, mistä kertoo myös tapa tutkia kaupunkia sattumanvaraisesti kuljeskellen tavoitteena osoittaa arkkitehtuurin vaikutus ihmisiin.⁴⁹⁴ Vaatimukset ihmisen ja ympäristön ykseydestä, taiteen sisäistymisestä elettyyn elämään merkitsevät pikemminkin irtautumista dualistisesta perinnöstä kohti holistista suhtautumistapaa. Vahva elämyshakuisuus, subjektiivinen kokeminen sekä ympäristön haltuunotto uusin keinoin vakiintuneita toimintamalleja ja ajattelutapoja kaihtaen viittaavat itse asiassa ennakkoluulottomuutta tavoittelevaan fenomenologiseen asenteeseen.

⁴⁹³ Antti Arnkil & Tommi Uschanov, ”Johdatusta situationisteihin”. *niin & näin* 3/2003, 97-99. Kirjoittajien mukaan 1940- ja 1950-lukujen yhteiskuntakriittisen radikalisoituminen seurauksena perustettiin Pariisissa ryhmä Kansainväliset lettristit lehtenä *Potlatch*. Vuonna 1957 ryhmä sulautui muuttaman muun avangarderyhmän kanssa Kansainväliseksi situationisteiksi lehtenä *Internationale Situationniste*. Toiminnan ydinjoukkoon kuulunut Guy Debord (1931 – 1994) julkaisi vuonna 1967 kirjan *La Société du spectacle*. Keskeinen situationistinen teos on myös Raoul Vaneigem (s. 1934) arjen radikalisoimisen opas *Traité de savoir-vivre à l’usage des jeunes générations*. Keväällä 1968, liikkeen huippuhetkenä, situationistien kriittiset teoriat, iskulauseet ja toimintamallit otettiin käyttöön Pariisin kaduilla. Taantuminen sisäisiin ristiriitoihin ja pelko muodostua maineen myötä ”ismiksi” johti lakkauttamiseen v. 1972. Ks. myös tutkimusta Helena Sederholm, *Intellektuaalista terrorismia: Kansainväliset situationistit 1957 – 72*. Jyväskylä Studies in the Arts n:o 44. Jyväskylä 1994. Ks. Guy Deboridin teoksen suomennos *Spektaakkelin yhteiskunta* (alkuteos *La Société du spectacle*, 1967, suom. Tommi Uschanov). Kustannusosakeyhtiö Summa. Helsinki 2005.

⁴⁹⁴ Tavoitteista ja toimintatavoista ks. Arnkil & Uschanov 2003, 97-99. Kirjoittajien mukaan liike harjoitti kaupungin surrealistista tutkimista ns. derivoinnin eli ajalehtimisen avulla, jolloin kaupungissa kuljeskeltiin pitkiä aikoja sattumanvaraisesti. Derivointi oli osa ns. psykogeografiaa, jossa oli määrä seurata erilaisten paikkojen vaikutusta ihmisen toimintaan ja tunteisiin.

Yksi situationistien pääteemoista oli hyvinvointikulttuurin aiheuttaman tyytyväisyyden vastustaminen. Taloudellinen kasvu ja kulutuskulttuuri olivat johtaneet helppoon aineelliseen hyvinvointiin elämää hallitsevana tavoitteena. Aineellisen puutteen sijasta ihmiselämää kurjisti nyt kuitenkin ikävystyminen.⁴⁹⁵ Sen lievitämiseksi esitettiin radikaaleja ratkaisuja kaupungin saattamiseksi ihmisten haltuun. Katulamppuihin ehdotettiin esimerkiksi katkaisijoita, jotta kulkijat voisivat itse päättää sopivasta valaistuksesta. Elämän tuli tarjota kiinnostavia riskejä latteuksien sijaan.⁴⁹⁶ Ehdotetut keinot radikaaleina ylilyönteinä olisivat todellisuudessa luoneet kaupunkiin lähinnä uusia pelon paikkoja ja individualistista piittaamattomuutta. Ehdotetun kaltaisin uudistuksin olisi lähinnä tarjottu kansalaisille vain muutama valmis valinnanmahdollisuus lisää todellisen omaehtoisen ympäristöön vaikuttamisen sijasta. Keinojen kyseenalaisuudesta huolimatta kritiikin aihe on edelleen ajankohtainen, mistä on tänä päivänä aiheellista jatkaa.⁴⁹⁷ Hyvinvointi on tavoitteena ongelmallinen, koska liiaksi yhteiskunnan säätelemänä, universaalilla tavalla kaikille samana, se nähtävästi kääntyy ainutlaatuisella tavalla kokevien yksilöiden kannalta ahdistavaksi tukaluudeksi.⁴⁹⁸ Hyvinvointiyhteiskunnan monia

⁴⁹⁵ Hyvinvoinnin kritiikistä ks. Gilles Ivain, ”Uuden urbanismin kaava. Sire, olen toisesta maailmasta” (alkup. ”Formulaire pour un urbanisme nouveau”, *Internationale Situationniste* n:o 1, kesäkuu 1958, suom. Antti Arnkil & Tommi Uschanov). *niin & näin* 3/2003, 106. Gilles Ivain, oikealta nimeltään Ivan Štšeglov kirjoittaa: ”Banalisaation mielisairaus on vallannut planeetan. Kaikkia hypnotisoi tuotanto ja mukavuus – viemäriverkosto, hissi, kylpyhuone, pesukone. Tämä asiantila, joka syntyi kurjuuden vastaisesta protestista, on ohittanut päämääränsä – ihmisen vapauttamisen aineellisista huolista – ja tullut nykyhetken pakkomielteeksi. Rakkauden ja automaattisen jätkeilun välissä kaikkien maiden nuorisot ovat tehneet valintansa jätkeilun hyväksi. On tullut välttämättömäksi saada aikaan täydellinen henkinen muutos tuomalla päivänvaloon unohtuneet intohimot ja luomalla uusia intohimoja.”

⁴⁹⁶ Jo Kansainväliset lettristit esittivät v. 1955 tylyistymistä ehkäisevän suunnitelmansa: ”Suunnitelma Pariisin kaupungin järkipäiseksi parantamiseksi” (alkup. ”Projets d’embellissements rationnels de la ville de Paris”, *Potlatch* 23/1955, suom. Antti Arnkil & Tommi Uschanov). *niin & näin* 3/2003, 100-101. Suunnitelmassa ehdotettiin myös mm. vankiloita elämymatkojen kohteiksi, museokokoelmien luovuttamista baareihin, kirkkojen muuttamista tunnelmaansa sopiviksi pelon taloiksi ja oleilun sallimista Pariisin katoilla. Vrt. Mika Ripatin käsikirjoittamaan, Johanna Vuoksenmaan ohjaamaan elokuvaan ”Nousukausi”, ensi-ilta v. 2003. Elokvassa hyvän toimeentulon turvaamaan elämäänsä kyllästynyt aviopari päättää lähteä extreme-lomalle työttömiksi Helsingin Jakomäkeen.

⁴⁹⁷ Aiheen ajankohtaisuudesta kertoo esim. Helsingissä 27.10.2007 pidetty DigiTaika 2007 -festivaali, jonka idea tiivistyi kysymykseen, kuka kaupunkitilan omistaa ja millaisia viestejä siellä on lupa esittää. Julkiseen kaupunkitilaan tehtiin graffiteja maalaamisen sijasta led-valoilla ja laserteekniikalla. Samanlainen tempaus on järjestetty New Yorkissa, Wienissä ja Barcelonassa. Ns. mediagraffitit on luotu newyorkilaisessa Graffiti Research Labissa (GRL) kehitettäessä taiteilijoille ja aktivisteille tapoja ottaa haltuun kaupallisille viesteille pyhitettyä kapunkitilaa. Aiheesta ks. Jukka Huusko, ”Lasergrffitit ja tuhannet led-valot säihkyivät Helsingin yössä”. *Helsingin Sanomat* 28.10.07, A21.

⁴⁹⁸ Vrt. Briitta Koskiahho, *Kaupungista ekokaupungiksi. Urbanin ekologian Eurooppa*. Gaudeamus. Tampere 1997, 28-29. Mitä enemmän kaupunkia säädellään ylhäältä käsin yhdenmukaistavilla normeilla, sitä vaikeampi on Koskiahon mielestä tarkastella kaupunkia erilaisten ihmisten hyvän elämän sijana. Normitusta ei voitane täysin hylätä, koska hyviäkin asioita on saavutettu mm. ympäristöhy-

kiistatta hyviä saavutuksiakaan ei voi kyseenalaistaa, mutta haasteeksi muodostuu ihmisen tarve vaikuttaa myös itse omiin elämäntilanteisiinsa.

Rakentava ja piittaamaton yksilöllisyys

Ajatus ihmisen oikeudesta ympäristöönsä ja siten itseensä herättää kysymyksen yksilönvapauden luonteesta – valinnoista ja vastuusta. Kaupunkilaisen omatoimisuutta tukevan ympäristösuhteen kunnioittaminen voi tuntua mahdottomalta ajatukselta mielletäessä yksilönvapaus miksi tahansa itsensä toteuttamiseksi. Muista ihmisistä riippumaton valinta ei ole kuitenkaan arvo sinänsä, sillä yksilönvapaus saa todellisen merkityksensä vasta sosiaalisiin suhteisiin peilautuen. Yksilön luovat intentiot ovat aina kulttuuripiirissä vallitsevien merkityskenttien jaettavuuteen sidottuja. Individualistisilta vaikuttavat ratkaisutkaan eivät kerro vain yksilöstä, vaan esittävät mallin myös tietystä kollektiivisesta muodostelmasta – yhteisöstä, kulttuuripiiristä tai yhteiskunnasta.⁴⁹⁹ Koska yksilön samastuminen yhteiseen perustuu omaksi kokemiseen, voi yhteisesti hyväksyttävä kulttuurinen konteksti syntyä antamalla juuri yksilöiden osallistumiselle enemmän arvoa ja näkyvyyttä.⁵⁰⁰

Ihmisen itsensä toteuttaminen on aina jonkinlaisten valintojen tekemistä. Valinnoissa konkretisoituu ihmisen tarve tunnistaa hetkittäin, valinnasta toiseen muuttuvaa identiteettiään.⁵⁰¹ Situaatioiden tarjoamien edellytysten puitteissa ihminen on aina vapaa valitsemaan. Eksistentiaalisten tapaan ihmisenä olemisen voikin luonnehtia vapaudeksi valita, olemiseksi vaihtoehtojen äärellä. Vapaudella ei kuitenkaan tarkoiteta mielivaltaisuutta, vaan tilannekohtaista vapautta. Se merkitsee avoimiin mahdollisuuksiin suhteutettua itsemääräämistä. Vapaus ei ole siten negatiivista, vapautta jostakin, vaan positiivista vapautta johonkin – vapautta tunnistetuihin mahdollisuuksiin.⁵⁰² Tietoisuus omasta vapaudesta, joka on samalla tietoi-

gieniassa, terveellisyydessä ja turvallisuudessa. Toisaalta ei ole voitu täysin torjua edes teknistaloudellisia ongelmia, kuten työttömyyttä. Koska ainakaan ihmisten väliset suhteet eivät ole ulkopäin normitettavissa, niihin perustuviin ongelmiin tarvittaisiin muita lähestymistapoja.

⁴⁹⁹ Taylor 1995 (1991), 72, 95-100.

⁵⁰⁰ Taylor 1995 (1991), 144-146.

⁵⁰¹ Myös postmodernit ajattelijat ovat kiinnittäneet huomiota identiteettien jatkuvaan muuttumiseen. Ks. Zygmunt Bauman, *Notkea moderni* (alkuteos *Liquid Modernity*, 2000, suom. Jyrki Vainonen). Vastapaino. Tampere 2002, 102-103. Jatkuvasti muuttuvina Bauman kuvaa identiteettejä ”notkeiksi”. Valintoja tehden ihminen kehkeyttää minuttaan jatkuvasti, jolloin myös identiteetit ovat pysyviä vain hetken. Identiteetin etsiminen on siksi jatkuvaa pyrkimystä vakauttaa tilanne ja hahmottaa oma muuttuva minuus.

⁵⁰² Eksistentiaalismin keskeisistä teemoista: vapaudesta, intersubjektiivisuudesta ja kehollisuudesta ks.

suutta omista rajoituksista, syntyy muiden huomioon ottamisesta. Ihmisenä olosa-
saan paitsi vapaana niin myös aina johonkin sosiaaliseen kontekstiin kiinnittynee-
nä ihminen voi löytää oman autenttisen ihmisyyden vain huomaamalla toisten
ihmisyyden.⁵⁰³ Jos yksilöllisyyden merkitys pelkistyy sen sijaan itseisarvoisesti
vain itse toimimiseen ilman suhdetta ihmisyyden universaaliin ideaan, voi itsensä
toteuttaminen muodostua mielivaltaiseksi.⁵⁰⁴ Tällainen yksilöllisyys vaarantaa
ihmisten mielekkään yhdessäolon. Yksilöllisyydestä voidaankin puhua rakentava-
na tai piittaamattomana yksilöllisyytenä.

Vieroksuva suhtautuminen yksilöllisyyteen saattaa olla seurausta yksilöllisyyden rinnastamisesta itsekkyyteen rakentavan, ihmisyyteen vastaavan aidon yksilöllisyyden sijasta. Aidossa yksilöllisyydessä olennaista on itsensä tunteminen. Tällöin tunnetaan omat voimavarat ja puutteet suhteessa muuttuviin tilanteisiin. Itsetuntemuksen paraneminen yhä aidommin itseksi tulemisena merkitsee individuaatiota elinikäisenä prosessina. Individuaatio toteutuu elämäntilanteittain etenevänä omien valinnanmahdollisuuksien ja rajoitusten ymmärtämisenä. Tilanteiden tasalla oleva ihminen kykenee ottamaan vastuun ratkaisuihistaan ymmärtäen niiden koskevan sekä häntä itseään että muuta maailmaa.⁵⁰⁵ Tällainen elämäntilanteena ilmenevä kokemistavan rikastuminen, aitous ja herkkyyt merkitsevät sivistymistä inhimillisemmäksi tulemisen mielessä.⁵⁰⁶

Yksilöllisyys saa luonteensa siitä tavasta, jolla yksittäinen ihminen kokee kuuluvansa kulttuuriin. Ihminen ei sivisty itsestään ilman suotuisaa ilmapiiriä ja

Stewart & Mickunas 1990 (1974), 66-67. Kirjoittajat valaisevat ihmisen luonnetta vapaana valitsemaan viittaamalla Jean-Paul Sartren sanoihin: ”The only choice one does not have is not to choose.” Vrt. Rauhala 1993, 114. Rauhalan mielestä nimenomaan ihmisen henkinen kyky merkitsee valinnan vapautta, koska inhimillisyyden kannalta tärkein osa valinnoista tapahtuu tajunnan tietoisuudessa. Osa elämään vaikuttavista valinnoista määräytyy myös kohtalonomaisesti elämäntilanteiden myötä sekä kehollisuudessa tajuttomasti ja psyykkisellä tasolla tiedostamattomasti.

⁵⁰³ Stewart & Mickunas 1990 (1974), 66-67.

⁵⁰⁴ Raili Kauppi, ”Arvoista ja ideaaleista filosofisessa antropologiassa”. *Humanistin teemojen tuntu-massa. Urpo Harvan juhla-kirja* (toim. Eeva Manni & Jukka Tuomisto). Acta Universitatis Tamperensis, ser A; vol 196. Tampere 1985, 23-24. Vrt. Laura Tuominen, ”Arvot ja arvottaminen”. *Rakennus-perintömme. Kulttuuriympäristön lukukirja*. Ympäristöministeriö / Museovirasto. Rakennustieto Oy. Helsinki 2001, 182. Tuominen kirjoittaa vapauden täysimääräisestä toteuttamisesta, kun perityt ja ylhäältä annetut velvoitteet ovat korvautuneet itsensä toteuttamisen ja valinnan vapauden ihanteella. Tällaisen yksilöllisyyden toteuttamisen hän toteaa heijastuvan rakennettuun ympäristöön.

⁵⁰⁵ Rauhala 1998, 93-95. Viitaten C.G. Jungin ajatuksiin Rauhala toteaa, että inhimillisessä kasvutapahtumassa on tavoitteena individuaatio eli eheytyminen ja aito itseys, jolla ei ole mitään tekemistä itsekkyyden tai itsekeskeisyyden kanssa. Vrt. Rauhala 1993, 114. Rauhala toteaa ihmisten olevan kuitenkin usein niin rutinoituneita valitsemaan, etteivät edes huomaa elävänsä valintoja tehden ilman erityistä havahtumista. Valinnoilla on siksi tapana urautua helppoihin ratkaisuihin. Toisaalta valintoja ei välttämättä halutakaan korostaa, jos niihin liittyvä vastuu tiedostetaan kiusallisena.

⁵⁰⁶ Rauhala 2005, 88.

kasvuympäristöä. Ihminen voi kehittyä kulttuuripiirissään tarvittavaan elämäntaitoon sivistyneenä vastuunkantajana vain kulttuurinsa kokonaisvaltaisesti huolehtimana. Kokonaisvaltainen huolehtiminen taas merkitsee ihmisen kunnioittamista olemassaolonsa kokonaisuudessa. Se ei ole silloin kaikinpuolista valmiiksi tekemistä, vaan pikemminkin sen sallimista, että ihminen vapautuu huolehtimaan asioistaan yhä enemmän itse. Itsestä huolehtiminen vahvistaa itsetuntemusta, joka puolestaan lisää itsestä huolehtimisen kykyä entisestään. Kasvu itsestä vastaamiseen lisää yksilön vapautta, jolloin itsestä huolehtiminen merkitsee samalla oman vapauden turvaamista.⁵⁰⁷ Vastuu ja vapaus kytkeytyvät näin toisiinsa. Kun kulttuuri sallii ihmisten kehittyä huolehtivaan vastuuseen itsestään, huolehtivat ihmiset myös kulttuuristaan.

Kulttuurin suotuisa kehitys edellyttää yksilön vapauttamista vastuuseen, sivistymiseen, jotta hän voisi olla rakentavasti yksilöllinen, huolehtia itsestään ja maailmasta.⁵⁰⁸ Koska yksilöllisyys ilmenee aina jossain muodossaan, kulttuurin suotuisan kehityksen kannalta ei ole yhdentekevää, tuetaanko rakentavaa huolehtimista vai itsekästä piittaamattomuutta.

Yhteisön ihanne ja mahdollisuus

Ajatus kukoistavasta yksilöllisyydestä mielekästä yhteiseloä turmelematta johtaa ajatukset yhteisöllisyyteen. Yhteisö tuo mieleen keskinäiseen vuorovaikutukseen sitoutuneen ihmisryhmän ja siihen kuuluvien yksilöiden vastavuoroisen huolenpidon. Yhteisöllisyyden heikkenemisestä nykyisessä länsimaisessa yhteiskunnassa on kannettu huolta. Yhteisö nähdään usein menneisyyttä kuvastavana ihanteena ja tulevaisuuden haaveena. Yhteisön ihanteessa korostuu siksi modernin ja esimodernin maailman välinen kontrasti. Uusyhteisöllisyys onkin yksi modernistisen sosiaalipolitiikan ja yhteiskuntarakenteen vastareaktio.⁵⁰⁹

⁵⁰⁷ Lehtovaara 1994, 312, 316-317. Lehtovaaran mukaan ihminen oppii kantamaan vastuuta sekä luomaan hyvän elämän edellytyksiä itselle ja muille, jos hän kokee vastaavasti itse tulevansa otetuksi huomioon kokonaisvaltaisesti elävänä.

⁵⁰⁸ Vrt. Sepänmaa 1999, 186, 193. Sepänmaa toteaa, että kulttuurisesti elävällä ihmisellä on tarve huomata ja tuntea itsensä jättämällä luovuuttaan ilmaisevia jälkiä ympäristöönsä. Luomalla uutta ihminen oivaltaa ja toteuttaa hänelle avautuvia mahdollisuuksia. Sivistyksen kuuluu kuitenkin myös vastuu muista elollisista sekä yhteisesti jaetusta maailmasta. Tällöin suhde ympäristöön niin uuden luojana, käyttäjänä kuin säilyttäjänäkin on huolehtiva.

⁵⁰⁹ Pasi Mäenpää, ”Modernismi Suomessa”. *Suomen kulttuurihistoria 4. Koti, kylä, kaupunki* (toim. Kirsi Saarikangas, Pasi Mäenpää & Minna Sarantola-Weiss). Tammi. Helsinki 2004, 520. Mäenpää toteaa 1960-luvun sosiaalipolitiikan olleen Suomessa eräs modernismin ilmentymä, jonka vastaatteena voidaan pitää mm. uusyhteisöllisyyttä.

Tavoiteltaessa inhimillistä asumista pidetään yhteisöjen muodostumista usein tavoitteellisenä. Vakiintunutta ja alueella viihtyvää asujaimistoa saatetaan pitää sellaisenaan yhteisenä piirteinään sosiaalinen vuorovaikutus ja ympäristöstä huolehtiminen.⁵¹⁰ Kaupunkisuunnittelun keinoin yhteisöllisyyttä pyritään myös edistämään kehittelemällä mahdollisuuksia lisätä asukkaiden sosiaalista vuorovaikutusta. Yhteisöjen muodostumista on tavoiteltu jopa yksinkertaisesti fyysistä kaupunkirakennetta tiivistämällä.⁵¹¹ Liiallisen lähekkäisyyden on kuitenkin todettu jopa vähentävän sosiaalista vuorovaikutusta, ellei ihmisille ole turvattu samalla riittävää yksityisyyttä.⁵¹² Ympäristön fyysinen ja sosiaalinen tiiviys eivät siten korreloi keskenään. Väljätkin vaikuttava ympäristö voidaan kokea ahdistavana, jos sosiaaliset reviirit ovat liaksi päällekkäin. Toisten ihmisten kohtaamisista voi muodostua tilanteita, joita ei koeta hallittavan itse. Toisaalta fyysisesti erittäin tiiviiksikin rakentuneita ympäristöjä, kuten vanhoja puukaupunkikeskustoja, ei välttämättä koeta ahdistaviksi.⁵¹³ Pelkän tiiviys – väljyys-asetelman ohella on katsottu aiheelliseksi pohtia myös sosiaalisten reviirien selkeyttä julkisuus – yksityisyys-asteikolla. Yhteisöllisyyttä on pyritty tukemaan luomalla fyysisen ympäristön suunnitteluratkaisuilla mahdollisuuksia ihmisten luontevan ja spontaanin kohtaamisen tilanteille.⁵¹⁴

⁵¹⁰ Strandell & Strandell 2002, 12-13, 42-43. Kirjoittajien mukaan alueille, joilla ihmiset viihtyvät, voi kehittyä pysyviä lähiyhteisöjä, jotka edistävät myös vastuunkantoa ympäristön hyvästä hoidosta. Asuinalueille muodostuvien yhteisöjen merkittävä viihtymistä ja ympäristöstä huolehtimista yksi asuinympäristön viihtyisyydestä on kuuluminen sosiaaliseen yhteisöön.

⁵¹¹ Tämä oli eräs tavoite ns. kompaktikaupungissa, jollaisiksi suunniteltiin mm. Helsingin Itä-Pasila ja Vantaan Koivukylä. Ks. Kirsi Saarikangas 2004, 55-57. Saarikangas toteaa, ettei kompaktikaupungista tullutkaan kontaktikaupunkia vaan ihanteidensa irvikuva.

⁵¹² Ks. esim. Kyttä 2004, 18-20; Kyttä & Kahila 2006, 45-46.

⁵¹³ Suikkari & Reinikainen 2006, 50-51. Perustuen asukaskyselyihin vanhoilla puukaupunkialueilla, kohteena myös Vanha Raahe, kirjoittajat toteavat, ettei tiiviyn tunne juuri korreloinut fyysisesti mitattavan tiiviyn kanssa. Liiallisen tiiviyn tunteen he katsovat olevan sidoksissa pikemminkin reviirien liialliseen päällekkäisyyteen. Kohdealueiden kerrostalomiljööt ja uudet kaupunkikeskustat koettiin liian tiiviiksi ympäristön näennäisestä fyysisestä väljyydestä huolimatta. Vastaavasti ympäristö saattoi olla ilmeeltään hyvinkin tiiviiksi rakentunut, kuten vanhat puutalokorttelit kapeine kaatuineen, muodostumatta silti ahdistavan tuntiseksi.

⁵¹⁴ Yhteisöllisyyden tukemisesta ns. *new urbanism* -periaatteen ks. Kyttä & Kahila 2006, 45-46. Kirjoittajat viittaavat USA:ssa rakennettuihin yhdyskuntiin, joissa julkiseen kaupunkitilaan on pyritty luomaan luontevia kohtauspaikkoja, kuten kävelyyn houkuttelevia katutiloja, sosiaalisen vuorovaikutuksen edistämiseksi. Amerikkalaisiin taloihin perinteisesti kuuluneet eteterassit on myös otettu käyttöön. Tutkittaessa yhteisöllisyys olisi ollut voimakkaampaa *new urbanism* -alueilla kuin perinteisillä lähiöalueilla. Etenkin suunnittelematon kohtaaminen lisääntyi naapurustossa kävelyn lisääntyttyä. Myös väljyys – tiiviys-asteella on vaikutusta. Liian väljässä sosiaalisuuteen ei tule ehkä tilaisuutta ja ahtaus stressireaktion voi ehkäistä halun kontakteihin. Sopiva väljyys suo sen sijaan varaa suunnitella kohtaukselle otollisia viipylemisen paikkoja. Merkittäviä voivat olla varsin pienet suunnitteluratkaisut: miten esim. auringonvalo osuu pihalle tai mihin postilaatikot ja kevyen liikenteen kulkureitit si-

Kaupunkisuunnittelun intressit ovat yksi osoitus nyky-yhteiskunnassa vallitsevasta yhteisöihanteesta, mutta yhteisötavoitteisiin sekä ylipäätään yhteisöjen olemassaolon mahdollisuuteen suhtaudutaan myös varauksellisesti. Yhteisöjen toimiminen voi olla kyseenalaista yhteiskunnallisen järjestelmän rinnalla, koska ne ovat aikanaan lakanneet toimimasta juuri yhteisöihin perustuvan ihmisten keskinäisen järjestäytymisen korvaututtua yhteiskunnallisella järjestelmällä.⁵¹⁵ Haave yhteisöstä perustuukin usein yhteiskunnallisten järjestelmien kritiikkiin sekä oletuksiin yhteisöstä yksilölle inhimillisenä. Yhteisöä saatetaan tavoitella hyvinvointiyhteiskunnan järjestelmien vastakohtaksi puolustettaessa yksilön mahdollisuuksia osallistua itse hyvinvoinnin tarpeensa määrittämiseen ja saavuttamiseen. Toisin kuin autoritäärisen kontrolliin perustuva järjestelmä yhteisö voisi rohkaista ihmisiä vastavuoroiseen yhteistyöhön, mikä johtaisi parhaimmillaan keskinäiseen välittämiseen, hyväksyntään, jakamisen haluun sekä tasavertaisiin vaikutusmahdollisuuksiin riistämisen ja omistushalun sijasta.⁵¹⁶

Nykytilannetta kuvastaakin yksilön yhteiskunnalliseen asemaan liittyvästä turhautumisesta kumpuavat tavoitteet ja puhe yhteisöistä. Kun yhteisöt eivät toteudu enää perinteisessä mielessä, saattaa nyky-yhteisöllisyyden tunnistaminen olla kuitenkin vaikeaa. Yhteisöiksi nimetään varsin väljin kriteerein lähes mitä tahansa ihmisten kollektiivista muodostelmaa esimerkiksi alueellisen rajautumisen, sosiaalisen vuorovaikutuksen tai yhteenkuuluvuuden perusteella.⁵¹⁷ Yhteisö käsitteenä on kokenut inflaation. Ilman käsitystä yhteisöstä ei ole mahdollista osoittaa

joittuvat. *New urbanism* -hankkeista ks. myös esim. Peter Katz, *The New Urbanism: Toward an Architecture of Community*. McGraw-Hill. New York 1994.

⁵¹⁵ Lehtonen 1990, 14, 243. Lehtonen toteaa modernin yhteiskunnan yhteisötutkimuksen tuovan esiin sen, että monet ihmiset haluaisivat elää yhteisössä, vaikka vain harvat elävät. Modernissa yhteiskunnassa ihmisten toiminta ei siten jäsenyisi heidän halujensa mukaisesti, vaan elämää rajoittavat yhteiskuntarakenteelliset tekijät. Yhteisöjen marginaalisuus nyky-yhteiskunnassa johtuu Lehtosen mukaan pitkälti individualismiin nojaavasta palkkatyöläisyydestä yhtenä kapitalistisen yhteiskunnan piirteenä.

⁵¹⁶ Berleant 1992, 12-13. Berleantin mukaan ihmisen osallisuutta korostava ympäristöestetiikka edellyttää ihmisen hyvinvoinnin edistämiseksi poliittisia muutoksia hierarkkisten valta-asetelmien purkamiseksi päämääränä yhteiskunta tai yhteisö, jossa ihmiset voisivat vapaasti osallistua vastavuoroisuudessa eteneviin prosesseihin.

⁵¹⁷ Lehtonen 1990, 15-17, 219. Lehtonen toteaa kriittisesti, että yhteisöä käytetään yleisesti ihmisten keskinäisen ryhmittymisen yleisnimityksenä yhteisökäsitteen alan vaihdellessa koko ihmiskunnasta muutamaa ihmiseen. Vuorovaikutusmuodot voivat vaihdella välittömästä fyysisestä suhteesta yhteenkuuluvuuteen todellisen tai jopa kuvitteellisen ihmisjoukon kanssa. Modernin maailman yhteisökäsitys voi nojata jopa vain alueelliseen lähekkäisyyteen asuinpaikan perusteella. Lehtonen toteaa asuinpaikkaan liittyvän yhteenkuuluvuuden tunteen voivan edustaa syvällisintä yhteisyyden kokemusta yhteiskunnallisesti järjestyneessä maailmassa. Se olisi kuitenkin vasta symbolinen yhteisyyden kokemus, ei vielä toiminnallinen yhteisö. Paikallisuuden hän toteaa silti aina toiminnallisen yhteisön välttämättömäksi edellytykseksi.

reaalisen yhteisön olemassaoloa eikä myöskään sitä, onko yhteisö ihmiselle lopulta hyväksi vai ei. Koska uusyhteisöllisyyden taustalla vaikuttaa kriittinen suhtautuminen modernin ajan tuottamiin järjestelmiin perinteisen yhteisöllisyyden hävittäjänä, lienee yhteisökäsitteen selkiyttämisesäkin mielekästä perehtyä menneisiin yhteisöllisyyden muotoihin. Viittaahan haave yhteisöstä menneen kaipuuseen. Toiveet perinteen jatkumisesta kytkeytyvät puolestaan yhteisön tarpeeseen.⁵¹⁸ Tämä ei tarkoita kuitenkaan sitä, että nyky-yhteisöllisyyden määrittämisessä tulisi välttämättä sitoutua menneisiin yhteisömuotoihin. Lähtökohtana yhteisölle voitaisiin pitää mielekkään yhdessä elämisen muotojen hahmottamista. Yhteisötavoitteissa lienee kysymys läheisyydestä loitontuneiden nykyihmisten kaipuusta toistensa pariin, mutta myös tavoitteesta suunnata yksilöllisyyttä yhteisten asioiden hyväksi.

Yhteisöjen historiaa ja nykyistä ilmenemistä tutkinut Heikki Lehtonen tekee jaon toiminnallisen yhteisön ja symbolisen yhteisyyden välillä katsoen yhteisön muodostumisen edellyttävän vuorovaikutusta. Konkretisoitumatta toimintana ja vuorovaikutuksena tunteeseen perustuva symbolinen yhteisyys ei yksin muodosta yhteisöä. Nykyään juuri yhteenkuuluvuuden tunnetta pidetään kuitenkin usein yhteisön tärkeimpänä tunnuspiirteenä.⁵¹⁹ Yhteisöä voidaan pitää lähtökohdaisesti vuorovaikutusta rakentavana toimintajärjestelmänä, jolloin se merkitsee vuorovaikutustilanteiden säännönmukaistamista ja niiden merkityksen vahvistamista. Toiminnallinen yhteisö määrittäisi jäsenten keskinäiset ja ulkopuolisiin suhteutuvat vuorovaikutusperiaatteet sekä jäsenen yksilöllistä käyttäytymistä säätelevän vapausasteen ja valintamahdollisuudet.⁵²⁰ Yhteisöideaalin mukaisesti ihmiset ovat liittyneet yhteen ja ryhtyneet yhteistoimintaan elinolosuhteidensa parantamiseksi. Päätösvalta toiminnasta ja käytössä olevista toimintaresursseista on yhteisöllä, jonka hallintaan kaikki yhteisön jäsenet osallistuvat jäsenyytensä mu-

⁵¹⁸ Vrt. Pallasmaa 1995, 179-180.

⁵¹⁹ Lehtonen 1990, 23-28. Lehtosen mukaan modernissa yhteiskunnassa välittömän vuorovaikutuksen tuottamaa normi- ja arvoyhteisyyttä korvaa pitkälti ideologiana toimiva symbolinen yhteisyys. Hän korostaa kuitenkin, että symbolisella yhteisyydellä – etenkin kun se on modernille maailmalle ominaisempaa – on merkitystä siinä missä toiminnallisella yhteisölläkin.

⁵²⁰ Yhteisökäsitteen liittyemisestä toimintaan ks. myös Rauhala 2005, 89. Rauhala kuvaa yhteisön muodostumista sitoutumisena yhteisiin päämääriin ja yhteistoiminnan organisoimisena niiden edistämiseksi. Yhteisiä päämääriä palvelemaan ideaan sitoutumalla ihmiset liittyvät yhteisöksi, jossa erilaiset tehtävä- ja vastuualueet asian edistämiseksi säätelevät heidän välisiä suhteitaan. Yhteisössä toimiminen muodostaa yksilöiden välille luonnostaan käytäntöjä sääteleviä arvoja ja normeja, mutta päämäärätietoinen toiminta saattaa edellyttää myös toimintaa koordinoivien ohjeiden, sääntöjen ja lakien laatimista.

kaisella oikeutuksella. Ideaaliyhteisön määritelmä tiivistyy vapaaehtoisuuteen, legitimiisyyteen, demokraattisuuteen, tasa-arvoisuuteen ja autonomisuuteen.⁵²¹

Toimiakseen traditionaalinen yhteisö edellytti yhteisöllisten oikeuksien kunnioittamista, mikä vastaavasti rajoitti yksilöllisiä toimintaoikeuksia. Laajat yksilölliset toimintaoikeudet toteutuisivat sen sijaan yhteiskunnallisissa järjestelmissä.⁵²² Statusyhteisöllä tarkoitetaan sitä, että yksilön kuuluminen yhteisöön määräytyy hänestä itsestään riippumatta esimerkiksi syntyperän perusteella. Sopimuksellinen yhteenliittyminen on puolestaan yksilön oma valinta. Tarkasteltaessa vaikkapa historiallisia kaupunkiyhteisöjä keskiajalta modernin yhteiskunnan alkuvaiheisiin asti on helppo todeta, että kaupunkilaisten tasa-arvoisuus oli varsin heikkoa. Vastoin yhteisöideaalia suuri osa yksilöistä ei voinut osallistua yhteisöllisten toimintakäytäntöjen määrittämiseen, vaikka joutuivat niitä noudattamaan. Harvajäseninen taloudellinen ja poliittinen eliitti hallinnoi kaupunkia, joka tosin vaikutti muodollisesti paikallisyhteisöltä näkyvänä tunnusmerkkinä asutettu alue. Eriarvoisuuden perusteella kaupunki oli lähinnä täysivaltaisten porvareiden, ei kaikkien asukkaidensa, yhteisö. Yhteisö ei siten välttämättä turvaa yksilön kannalta inhimillistä yhdessä olemisen muotoa edes siinä määrin kuin hyvinvointiyhteiskunnan järjestelmät.⁵²³ Toisaalta ihanteellista yhteisöä ei ehkä tulekaan hakea menneestä, vaan muodostaa se tällä hetkellä vallitsevien inhimillisten tarpeiden mukaisesti tulevaksi elämänmuodoksi.

Sopimuksellisuuden perustuessa yksilölliseen tahdon ilmaisuun se täyttää statusyhteisöllisyyttä paremmin yhteisöideaalin legitimiisyyden, vapaaehtoisuuden, tasa-arvoisuuden ja demokraattisuuden ehdot. Autonomisuus on sen sijaan hei-

⁵²¹ Lehtonen 1990, 29-30. Lehtosen mukaan mielikuva tällaisesta hyvästä yhteisöstä on varsin tunnettu, vaikka sen toteutumista on vaikea käytännössä osoittaa.

⁵²² Lehtonen 1990, 246-252. Pohjoismaisen hyvinvointivaltion Lehtonen toteaa päässeen kuitenkin lähemmäksi traditionaalisen toiminnallisen yhteisön ideaalia, jossa on tavoitteena yksilöllisten toimintaoikeuksien laajentaminen yhteisöllisen toiminnan keinoin ja järjestelmän luominen jokapäiväisen elämän välttämättömyyksien yhteisölliseksi jakautumiseksi.

⁵²³ Lehtonen 1990, 97-102, 246-252. Lehtonen huomauttaa, että valtiollisen holhouksen purkaminen yhteisöjen muodostumisen hyväksi voisi ajaa yksilön ahdinkoon vastoin huolenpitoon ja yhteisten asioiden hoitoon liittyviä ihanteellisia odotuksia. Sekä perinteisiin statusyhteisöihin että nykyisiin yhteisökokeiluihin liittyvänä piirteenä hän mainitsee tiukan jäsenten valikoinnin perustuen yhteisöä potentiaalisesti hyödyttävien resurssiensa arviointiin. Yhteisö ei siten välttämättä hyväksy marginaalilmiöitä ja -yksilöitä. Kaupunkiväestön rakenteesta ja hallinnollisesta asemasta suomalaisissa kaupungeissa Ruotsin vallan ja autonomian aikana ks. Oscar Nikula, ”Kaupunkilaitos 1721 – 1875”. *Suomen kaupunkilaitoksen historia 1. Keskiajalta 1870-luvulle*. Suomen Kaupunkiliitto. Helsinki 1981, 142-155. Nikulan mukaan esim. Turussa oli v. 1772 yhteensä 1040 piikaa ja renkiä, kun taas kauppiaita oli vain 50. Täysivaltaisen porvarin oikeuksia myönnettiin vain elinkeinonharjoittajille, kuten kauppiaille ja käsityöläisille.

komppaa, koska sopimussuhteita määrittävät edellytykset syntyvät sopimussuhteen itsensä ulkopuolella. Sopimus saa merkityksensä ulkopuolisesta, sopimuksen ehtoja ja sopimussuhteen vuorovaikutuksen tapaa säätelevästä sekä osapuolia sitovasta yhteiskunnallisesta normistosta. Jos siis sopimuksellisuus vallitsee yleisimpänä vuorovaikutusperiaatteena, ei ole kysymys yhteisöllisesti vaan yhteiskunnallisesti organisoituneesta maailmasta. Yhteisöjen autonomia heikkenee, koska niitä merkittävämmiksi yksilöiden toiminnan säätelijöiksi muodostuvat yhteiskunnalliset rakenteet ja toimintajärjestelmät.⁵²⁴ Näin esimerkiksi kylät kenties yhteisöhaaveiden romantisoituneina kohteina ovat menettäneet asemansa toiminnallisina yhteisöinä.⁵²⁵

Kun yhteiskunnallinen järjestelmä korostaa yhteisöjen sijasta yksilönvapautta, voisi sen olettaa olevan vain inhimillistä. Rakentavan ja piittaamattoman yksilöllisyyden suhteen voidaan kuitenkin kysyä, miten yhteisöllisen – välittömän ja usein kasvokkain päivittäisessä arjessa toteutuvan – vuorovaikutuksen puute vaikuttaa yksilöllisyyden luonteeseen. Voiko yksilö kasvaa vastuuta tuntevaan huolenpitoon todellisenä vapautenaan, jos toisena osapuolena on usein kasvoton tai vaihtuvien henkilöiden edustettu yhteiskunnallinen taho? Mihin ihminen tällöin välittämässään sitoutuu ja tunteiltaan samastuu?⁵²⁶ Vaikka yhteiskunnallinen järjestelmä takaisi parhaassa mahdollisessa inhimillistä hyvää järjestelevässä tietämissään yksilölle laajat toimintaoikeudet, onko mahdollisuuksilla lopultakaan kovin suurta merkitystä, jos ihminen ei koe olevansa itse osallinen vaihtoehtojensa luomiseen? Vapaus vain vapautena repertuaariin on näennäistä ja voi johtaa piittaamattoman yksilöllisyyden mukaiseen kodittomuuden tunteeseen.⁵²⁷ Kodittomuus seuraa siitä, ettei muista piittaamaton tule itsekään välitetyksi. Aito vapaus taas merkitsee yksilön mahdollisuutta osallistua ihmisten yhdessäolon muotojen edistämiseen. Yhteisöllinen elämänkatsomus muodostuu yksilöiden välisessä dialogissa, jossa heidän henkilökohtaiset maailmankuvansa lähenevät toisiaan. Kyse on yksilöä yhteisöön samastavasta ykseydestä, jolloin yksilöllisyys toteutuu ja saa

⁵²⁴ Lehtonen 1990, 109-111.

⁵²⁵ Lehtonen 1990, 219-220. Lehtonen tarkastelee sitä, miten kyläyhteisöt ovat näivettyneet yhteisön toimintaedellytysten jatkuvasti kavennuttua modernin, teollistumiseen ja kapitalismiin nojaavan, yhteiskuntajärjestelmän aikana. Kun kylien sijasta hallintoyksiköksi muodostui kunta, tuli kylistä yhteisöllisinä toimintajärjestelminä merkityksettömiä. Kyläläisen avuntarve ei ollut enää yhteisön vaan kunnan asia.

⁵²⁶ Vrt. Seamon 1993, 236-244. Modernin yhteiskunnan kritiikissään Seamon toteaa yhteiskunnallisten järjestelmien pyrkivän vaikuttamaan ihmisen olosuhteisiin ulkopäin, kun taas yhteisössä ne muotoutuvat ihmisten keskinäisessä yhteenkuuluvuudessa ja vuorovaikutuksessa.

⁵²⁷ Modernin ihmisen yksilöllisyydestä kodittomuuden tunteen aiheuttajana ks. myös Pekka Passinmäki, *Kaupunki ja ihmisen kodittomuus*. 23 ° 45 / Eurooppalaisen filosofian seura. Tampere 2002.

merkityksenä yhteisöllisyydessä.⁵²⁸ Ihmisyydessään autenttiset yksilöt toistensa ihmisyyden huomaten muodostaisivat siten yhteisön.⁵²⁹ Näin yhteisöllisyys olisi itsen ja toisten ihmisten inhimillistä huomioon ottamista.

Yhteisön voidaan siten ajatella perustuvan ihmisten keskinäiseen välittämiseen ja huolenpitoon.⁵³⁰ Tämä voidaan tosin tulkita menneen ajan yhteisöjen myönteisiä puolia romantisoivaksi ihailuksi kielteisiä piirteitä huomaamatta.⁵³¹ Huolenpitoa ei voine kuitenkaan hylätä sillä perusteella, ettei ihminen ole siinä ennenkään täysin onnistunut itsekkyyteen johtavien voimien saatua valtaa. Miksi hylätä vilpittömästi pyrkimystä kohti huolehtivan yhteisön ideaalia, vaikka siinä onnistuttaisiinkin vain ajoittain? Mitä muuta kuin huolenpidon saamista voi pitää ihmisenä olemiseen liittyvänä perusoikeutena?⁵³² Yhteisön muodostuminen voitaisiin siten kytkeä inhimillisen olemassaolon tavoitteeseen siitä huolimatta, että sen reaalin saavuttaminen ei ole selkeästi osoitettavissa. Huolehtiakseen ja tullaan huolehditaksi ihminen sitoutuu henkilökohtaista ihmisenä kasvuaan tukevaan yhteisöön. Sitoutuminen perustuu haluun samastua oman identiteetin muuttumista vastaavaan yhteisöön.⁵³³ Yhteisöön sitoutuminen merkitsee samalla

⁵²⁸ Pallasmaa 1995, 179. Pallasmaa katsoo perinnerakentamista määränneeksi tekijäksi yhteisön kosmologisen käsityksen maailmasta, jonka rakentaminen konkretisoi myyttisen ja maallisen järjestyksen liitoksi. Yhteisön kontrollissa perinne ehkäisi virheiden syntymistä ja yksilöllistä poikkeavuutta. Yksilön ja yhteisön, ajatusten ja paikan yhteenkuuluvuus muodostui täydelliseksi.

⁵²⁹ Eksistentialistisesta yhteisökäsityksestä ja autenttisesta ihmisyydestä ks. Stewart & Mickunas 1990 (1974), 66-67.

⁵³⁰ Tällainen huolenpito on Ferdinand Tönniesin klassisen yhteisökäsitteen perustana. Hän esittää käsiteparin ”*gemeinschaft*” / ”*gesellschaft*” eli yhteisö / yhteiskunta. Yhteisöä luonnehtisi välittävä ja lämmin huolenpito mutta yhteiskuntaa kylmä rationaalisuus. Yhteisöllisyyden muutoksessa huolenpito olisi syrjäytynyt rationaalisuuden tieltä. Yhteisöä ja yhteiskuntaa käsittelevästä teoriasta ks. Ferdinand Tönnies, *Community and Civil Society* (alkuteos *Gemeinschaft und Gesellschaft*, 1887, transl. Jose Harris). Cambridge University Press. Cambridge 2001, 22-92.

⁵³¹ Lehtonen 1990, 21-23. Lehtonen pitää Tönniesin käsitepariin tiivistyneen klassisen sosiologian ongelmana sitä, että menneisyyttä on tulkittu nykyisyyden vastakohtana mennyttä romantisoiden. Esi-modernin maailman yhteisöihin liittyvät kielteiset piirteet ovat jääneet myönteisten piirteiden varjoon, jolloin yhteisöihin suhtaudutaan varauksettomasti myönteisesti.

⁵³² Huolenpidon saamisesta ihmisenä olemisen ja kansalaisen perusoikeutena ks. Kirsi Juhila, ”Sosiaalityö liittämisen, kumppanuus- ja huolenpitosuhteena”. Sosiaalityön professori Kirsi Juhilan virkaanastujaisesityelmä Tampereen yliopistossa 1.10.2004. Tarkastellessaan sosiaalityötä Juhila katsoo huolenpitosuhteen nojaavan samastumisen, riippuvuuden ja vastikkeettomuuden periaatteisiin. Samastuminen on tällöin ihmisen haavoittuvuuden tunnistamista, riippuvuus ymmärrystä siitä, ettei kukaan tule toimeen omillaan ja vastikkeettomuus sitä, ettei huolenpitoon sisälly ehtoja korvauksesta.

⁵³³ Sitoutumisesta ja samastumisesta modernissa yhteisöllisyydessä ks. Nina Mustikkamäki, ”Näkökulmia yksilöiden sitoutumisen ja alueiden kehityksen väliseen suhteeseen”. *Yksilö, kulttuuri, innovaatioympäristö. Avauksia aluekehityksen näkymättömään dynamiikkaan* (toim. Markku Sotarauta & Kati-Jasmin Kosonen). Tampere University Press. Tampere 2004, 95, 100-103. Mustikkamäki toteaa, että ihmisellä on yksilöllisyyttä korostavassa yhteiskunnassakin tarve tuntea yhteisöllisyyttä voidakseen sitoutua. Perustuessaan sitoutumiseen muutokset yhteisöjen muodostumisessa liittyvät ihmisten

individuaation edetessä saavutettavan elämänhallinnan myötä kasvavaa vapautta, joka saa merkityksensä suhteessa vastuuseen. Huolehtiva yhteisöllisyys on siten ihmisen ainutlaatuisuuden sallimisessa muotoutuvaa yhdessäoloa, jonka tekee ihmilliseksi vastaaminen ihmisen olemassaolon holistiseen kokonaisuuteen.⁵³⁴

Jos ei kannata heittäytyä modernismin vastareaktion vietäväksi yhteisöidealistiksi, niin tuskin kannattaa myöskään hylätä yhteisön mahdollisuutta. Maa-ilmaa ei tarvitse jakaa joko yhteiskunnalliseen tai yhteisölliseen hyvään, vaan sovitaa järjestelmiä toisiinsa. Voitaisiin puhua yhteiskunnallisten järjestelmien kanssa kommunikoivasta yhteisöllisyydestä. Yhteisön toimintaedellytykset ja painoarvo niin jäsenilleen kuin yhteiskunnallekin olisi taattava niiden riittävällä autonomisuudella. Kaupunkisuunnittelussa yksilöllisen ympäristövaikuttamisen toteutuminen merkitsisi yhteistyötä viranomaisten ja asukkaista muotoutuvien ryhmien välille. Suunnittelun ei tulisi pelkistyä suotuisien aineellisten olosuhteiden järjestelyksi, vaan kehittyä niiden kollektiivisen yhdessäolon muotojen edistämiseksi, joiden myötä ihmiset voivat myös itse vaikuttaa ympäristöönsä.⁵³⁵ Yhteisöllisten toimintamuotojen kehittäminen voisi olla keino tukea rakentavaa yksilöllisyyttä ja ehkäistä piittaamattomuuden aiheuttamaa kaaosta. Tällöin yksilöllisyyden toteutuminen on yhteisöllisyyden välittämää.

Monilla asuinalueilla esiintyy erilaisia, ns. heikoiksi siteiksi kutsuttuja yhteistoiminnan ja yhteydenpidon muotoja, joiden perusteella asujaimistoa saatetaan pitää yhteisöllisenä.⁵³⁶ Yhteisöllisyyteen viittaavien vuorovaikutusjärjestelmien olemassaolosta kertovat esimerkiksi talkootyöt, tervehtiminen, jutustelu ja kuu-

muuttuneisiin tapoihin sitoutua. Sitoutumistapa ja -aste liittyvät yhteiskunnalliseen tilanteeseen ihmisten arvojen, asenteiden ja toimintalogiikan taustalla. Yksilöllisyyttä korostavassa yhteiskunnassa sitoutuminen toteutuu entistä monimuotoisemmin kunkin henkilökohtaisten intressien mukaisesti. Samastutaan yhteisöihin, joihin sitoutumalla omien arvojen ja tavoitteiden koetaan toteutuvan. Nyky-yhteisöt muodostuvat siksi yhä useammin ihmisten kykyjen ja osaamisen perusteella. Jäseniä yhdistävänä tekijänä voi toimia asiantuntemus tai intohimo tiettyyn asiaan.

⁵³⁴ Vrt. Lehtovaara 1994, 312. Lehtovaara pitää ihmisen hyvän elämän tukemista hänen kokonaisvaltaisuutensa huomioon ottavana huolehtimisena, jossa annetaan mahdollisuus ihmisenä kasvulle.

⁵³⁵ Relph 1976, 146. Relph toteaa, ettei ihmisten paikkaan kuuluvuutta ja juurevuuden tunnetta voi tuottaa pelkällä suunnittelulla, mutta sen toteutumisedellytyksiä voidaan tukea. Yhteiskunnan järjestämisestä ei tarvitse luopua, mutta suunnitteluperiaatteet ja strategiat voisivat painottaa toisin ja muuttua monipuolisemmiksi. Abstraktin käsitteellisyys sijasta kaupunkia rakennettaisiin ja vaalittaisiin yhä enemmän asukkaidensa elämänkokemuksesta karttuneeseen ympäristötuntemukseen ja arvoihin perustuen sekä antamalla tilaa kaupunkilaisten omille paikan muodostumisen tapahtumille.

⁵³⁶ Kyttä & Kahila 2006, 46-47. Kirjoittajien mukaan heikoilla siteillä tarkoitetaan kevyttä, arkista sosiaalisuutta, kuten hyvän päivän tuttuutta, tervehtimistä ja pientä naapuriapua, joka on yhteydessä hyvinvointiin, mutta ei velvoita vastavuoroisuuteen. Sosiaalisen elämän eritasoinen vahvistaminen, myös ns. heikkojen siteiden edistäminen, liittyy yleisesti tavoitteisiin lisätä asuinalueisiin sitoutuvaa yhteisöllisyyttä esim. fyysisen ympäristön suunnittelukeinoin.

lumisten vaihto. Vaikka vuorovaikutustavat ilmentävät ja tukevat yhteisöllisyyttä, voidaan niitä pitää itsessään riittämättöminä yhteisön muodostumisen perusteina jatkuvuuden puutteen ja heikon sitoutumisen asteen vuoksi. Toiminnallisuudesta huolimatta ne ilmentävät lähinnä yhteenkuuluvuuden tunteen vahvistumista symbolisena yhteisyytenä.⁵³⁷ Modernille ajalle tyypillinen työn ja asumisen erottaminen on heikentänyt asuinpaikkaan kiinnittyvää yhteisöllistymistä. Yksilöiden sitoutumisen kohteet ovat nyky-yhteiskunnassa hajautuneet asuinpaikan sijasta monelle taholle, kuten työn ja harrastusten pariin. Alueiden kehittymisen ja ihmisten viihtymisen edellytys on kuitenkin ihmisten sitoutuminen asuinpaikkaansa. Hyvän elinympäristön suunnitteluna voidaan siten pitää yksilöistä yhteisöjä kokoaivan sitoutumisen edistämistä. Olennaista on silloin se, mikä saa ihmisen sitoutumaan.⁵³⁸ Merkittävänä sitoutumista lisäävänä tekijänä voidaan pitää sitä, että voidaan kokea vaikutettavan. Ihmisen sitoutuu yhteisön asiaan, koska se on silloin myös hänen omansa.

Vahvempina merkkeinä nykyaajan asuinyhteisöllisyydestä voidaan pitää niitä yhteistoiminnan ja -hengen muotoja, jotka syntyvät asukkaiden yhteisistä intresseistä puuttua lähiympäristönsä tilaan, kuten fyysisen ympäristön ja palvelujärjestelmien puutteisiin. Yhteiskunnallisen hallinnoinnin puutteita osoittaen voi syntyä esimerkiksi kuntaan kohdistuvaa vaikuttamista. Jaetuiksi koettuina asukkaiden yksilölliset tavoitteet kanavoituvat kollektiiviseksi toiminnaksi.⁵³⁹ Yhteiskunnan tuelta edellytetään tällöin yhteisön autonomisen aseman vahvistamista itsemääräämisoikeuden lisäämisellä omia asioita koskevassa päätöksenteossa.⁵⁴⁰ Edelleen

⁵³⁷ Lehtonen 1990, 224-225. Pitäen velvoittavuutta eräänä toiminnallisen yhteisön tekijänä Lehtonen ei katso sen olevan esim. talkoiden osalta riittävän jatkuvaa, jotta niitä voitaisiin pitää selvänä merkinä yhteisöllisestä organisoitumisesta. Tervehtiminen, kuulumisten vaihto ja kevyt jutustelu perustuisivat vuorovaikutussuhteina puolestaan tuttuuteen, ei yhteisöllisyyteen. Parhaimmillaan tuttuus voi tosin kehittyä symboliseksi yhteisyydeksi, mikä on kuitenkin vielä kaukana toiminnallisesta yhteisöstä. Vrt. Kyttä 2004, 27-28. Kyttä pitää puolestaan asuinyhteisöllisyyden tekijöinä toistensa tuntemista ja vilkasta vuorovaikutusta, naapuriapua ja -sopua sekä yhteistä vastuunkantoa.

⁵³⁸ Tarpeesta kiinnittää huomiota yksilöllisiin sitoutumistapoihin organisaatioiden ja alueiden kehittämisessä ks. Mustikkamäki 2004, 108-109. Mustikkamäki toteaa sitoutumisen tapahtuvan asiantuntijayhteiskunnassa entistä useammin yli perinteisten organisaatorajojen. Sitoutumista tulisi siten tarkastella laajan toimijaverkoston puitteissa, jolloin sekä organisaatioiden että alueiden kehittämisessä tulisi paneutua yksilöiden näkökulmiin. Tulisi tunnistaa yksittäisten toimijoiden sitoutumisen kohteita ja tapoja yhteisöllisen sitoutumisen hyödyntämiseksi kehityskohteissa. Tunnistaminen on olennaista, koska yksilöt lopulta toteuttavat valinnoillaan tulevan kehityksen.

⁵³⁹ Lehtonen 1990, 221-226. Lehtosen mukaan esim. kyläyhteisöjä on pyritty elvyttämään kylätoimikunnilla, jotka toimivat kunnan päätöksentekoon vaikuttavana väylänä ja lisäävät sosiaalista vuorovaikutusta. Kuntien tukemat yhteisöhankeet voivat perustua kylätoimintaan, joka edistää joidenkin hallintoalueen ongelmien ratkaisua kansalaistoiminnan avulla.

⁵⁴⁰ Vrt. Horelli & Kukkonen 1995, 158. Kirjoittajat edellyttävät ympäristöä asuttavien pienryhmien it-

kehittyvän yhteisöllisyyden piirteenä voidaan pitää sitoutumista ja huolenpitoa konkreettisesti ilmentävää resurssien jakoa, jolloin yhteistoiminnan, -työn sekä resurssien jaon järjestelmät korvaavat tai täydentävät yksilö- tai perhekohtaista toimintaa.⁵⁴¹ Kaupunkisuunnittelussa useimmiten käytetty yhteisöllisyyden edistämistapa on julkisten tai puolijulkisten tilojen suunnittelu potentiaalisiksi sosiaalisen kohtaamisen paikoiksi. Harvemmin pyritään tukemaan yksilöiden sitoutumista hankkeisiin resursseja yhdistämällä. Tällaisetkin intressit kuitenkin orastavat yhteisöllisyyden edistämiseksi.⁵⁴²

Yhteisvastaullinen huolenpito ei ole vain aineellisten olosuhteiden turvaamista, vaan arvon antamista yksilölle.⁵⁴³ Asuinyhteisön tunnuspiirre voisi siten olla huolta pitävä sitoutuminen jaetuksi koettuun paikkaan.⁵⁴⁴ Tämä ilmeni sosiaalisena vuorovaikutuksena, erilaisten resurssien jakona päämäärien toteuttamiseksi sekä vapautena ja velvollisuutena kantaa vastuuta asioista omina ja samalla yhteisinä.⁵⁴⁵ Yhteisön ideaalinen perusta ja sitoutumisen syy olisi ihmisiä toisiinsa sa-

sehallinnon lisäämistä, jotta ympäristö voisi kehittyä eletyn elämän prosesseja vastaavaksi. Yhteiskunnalle muodostuisi haasteeksi moniäänisyys mm. kunnallishallinnossa sekä luopuminen yhdenmukaisuuden ihanteesta.

⁵⁴¹ Lehtonen 1990, 224-227. Lehtonen pitää yhteisön mahdollisuutta nyky-yhteiskunnassa marginaalisena. Asuinyhteisöjen syntyä hän pitää silti yhteiskuntateoreettisesti kiinnostavana kysymyksenä pohdittuna, voitaisiinko kotitaloudellisesta tuotantomuodosta kehittää uusi paikallisyhteisöllinen muoto, joka toisi toiminnalliset yhteisöt kapitalismiin. Todellinen yhteisöllistyminen perustuisi vasta toimintaresurssien jakoon. Se voi merkitä keskinäistä apua myös taloudellisesti, esim. varojen kokoamista yhteiskassaan, josta kaikkien elinkustannukset katetaan tasaveroisesti. Paras yhteisoresurssien perusta olisi yhteisöllinen tuotanto esim. osuuskunnassa.

⁵⁴² Ks. esim. Juha Kostiainen, ”Rakennettu ympäristö ja kaupunkien kilpailukyky”. *Rakennusperinnön tulevaisuus*. Ympäristöministeriö / Rakennustieto Oy. Helsinki 2004, 49-52. Kostiainen mainitsee Espoonkartanon asuinalueen suunnittelun erääksi päätavoitteeksi yhteisöllisyyden edistämisen. Yleensä hidasta yhteisöllistymistä on haluttu nopeuttaa toteuttamalla julkisia, kuten päivähoiton ja koulutuksen vaatimia, kiinteistöjä julkisen ja yksityisen tahon kumppanuusmalleilla, jossa asukkaat voivat olla kiinteistöjen osaomistajia pienillä osuuksilla. Kostiainen määrittelee alueen asukasryhmäksi yhteisölliset individualistit.

⁵⁴³ Vrt. Taylor 1995 (1991), 144-146.

⁵⁴⁴ Vrt. Rajanti 1999, 81. Rajanti kirjoittaa: ”Jokainen yhteisö ja jokainen kaupunki on paikkaan kietoutunut inhimillinen tapa olla maailmassa.”

⁵⁴⁵ Vrt. Oranssi ry 1999, 35-39, 45-46. Oranssi ry:n tavoitteena on korjata nuorille edullisia asuntoja vanhojen talojen suomien mahdollisuuksien rajoituksia kunnioittaen. Toimintatapana on asukkaiden yhteisöllistäminen omaehtoisessa rakentamisprosessissa elävän ja kestävä asuinyhteisön luomiseksi. Tuleville asukkaalle on annettu vastuuta kunnostuksesta sekä vapautta päättää omista asumisratkaisuisaan. Yhteisön muodostamisessa tavoitteena on yhteisön sosiaalinen, itsenäinen ja vastuuntuntoinen toimivuus edellytyksenä osallisten motivaatio ja kiinnostus. Yhteisön kestävyys perusteeksi luetaan toimivuus. Vahva yhteisö todetaan turvallisen, terveellisen ja suvaitsevan asuinympäristön perusedellytykseksi. Oranssi ry:n kokemusten mukaan hyvä asuinyhteisö syntyy taustaltaan hyvinkin erilaisista ja eri-ikäisistä ihmisistä.

mastava, merkityksiä mahdollisimman jaetuiksi lähentävä dialogi luoden sekä suotuisaa ilmapiiriä että elämisen aineellisia edellytyksiä.

Nyky-yhteisön tehtävä voisi olla korjata sitä puutetta, joka yhteiskunnallisissa järjestelmissä merkitsee yksilön ainutlaatuisuuden kadottamista. Yksilön ainutlaatuisuutta esiin tuova yhteisö perustuisi tasavertaista kohtaamista edistävien verkostojen luomiseen. Yksilöllisyyteen vastaaminen varmistuu parhaiten ihmisten välittömässä vuorovaikutuksessa, koska sillä on varsinaista merkitystä vasta silloin, kun ihminen huomaa tulleen otetuksi yksilöllisenä huomioon. Yhteisön välittömissä kohtaamistilanteissa huomioon otetuksi tulo on ilmeisempää kuin suhteessa yhteiskunnallisiin järjestelmiin. Toisaalta järjestelmät voivat kytkeytyä jäseniltään erilaisiin paikallisiin, kuten asuinalueelle muodostuviin yhteisöihin. Tämä on paikallaankin, jotta voidaan hyödyntää sekä yhteiskunnallisten järjestelmien että yhteisöllisten muodostelmien etuja. Ne voivat myös lomittaa keskenään yhteisen asian tiimoilta.

Yhteisön tarpeen määrittää yksilön hyvinvointi, mutta myös hänen antinsa yhteisiä asioita edistävän merkityksenannon osapuolena. Nämä taas kiertyvät toisiinsa. Yhteisön motivoima yksilö voi todennäköisesti paremmin kuin intresseineen huomiotta jätetty. Merkityksenantoon motivoituna hän taas tuntee vastuuta yhteisestä. Tasavertaisuudesta ja sen mukaisesta vaikuttamisesta voi muodostua eräs keskeinen syy sitoutua yhteisöön. Yhteisöllisyyden merkitys perustuisi rakentavan yksilöllisyyden generoimiseen antamalla ihmisten huomata olevansa huomioon otettuja vaikuttajia, jotta he sitoutuisivat yhteisesti edistettävään prosessiin. Tällaista prosessia voi merkitä esimerkiksi paikkaan liittyvien mielikuvien muotoutuminen yhä jaetummiksi ja sen mukainen toiminta paikan elämyksellisyyden vaalimiseksi.

Aineiston perusteella tutkimuskohteita Vanhaa Porvoota ja Vanhaa Raahea on paikallaan tarkastella myös yhteisöllisyyden, yhteisöllistymisen ja yhteisöllistämisen näkökulmista potentiaalisina yhteisöinä alueeseen sitoutumisen sekä siten myös suojelua toteuttavan aluekehityksen edistämiseksi. Yhteisöllisyydestä voidaan puhua myös ilman reaalisesti osoitettavia yhteisöjä. Yhteisöllisyys viittaa käsitteenä sosiaalisen vuorovaikutuksen ominaisuuteen, tapaan tai toimintaperiaatteeseen. Sen piiriin on luettavissa todelliset vuorovaikutusprosessit, mutta myös vasta tietoisuuden tiloina vallitsevat tavoitteet ja ideat tällaisista prosesseista. Ihmisryhmän pyrkimys järjestää elämänsä kyseisen idean mukaisesti merkitsee yhteisöllistymisen prosessia, johtaapa se todellisen yhteisön muodostumiseen tai ei. Yhteisöllistämistä on vastaavasti pyrkimys vaikuttaa tiettyyn ihmisryhmään

ulkopäin, jotta he järjestäisivät elämäänsä yhteisöllisesti jonkin tavoitteelliseksi katsotun vuorovaikutusperiaatteen mukaisesti.⁵⁴⁶

2.4.3 Hyvä elinympäristö

Nykyaikana asuminen mielletään usein vain yhdeksi toiminnoksi monien muiden elämänalueiden ohella.⁵⁴⁷ Rakentamista pidetään puolestaan asumisesta erillisenä, sitä edeltävänä asumisen tiloja valmistavana toimintana. Martin Heidegger on kyseenalaistanut asumisen tyypistämisen yhdeksi ihmisen elämänalueeksi tuoden esiin asumisen merkityksen ihmisen tapana olla maan päällä. Ihminen siis on sikäli kuin hän asuu. Asumisen kokonaisvaltaisuudessa rakentaminenkaan ei ole vain keino ja väylä asumiseen, vaan jo asumista itsessään. Rakentaminen on olemukseltaan asumisen kykyä ja hyväksymistä. Ihminen voi rakentaa vain jos kykenee asumaan. Koska asuminen on olemassaoloa, muutkin rakennelmat kuin varsinaiset asumukset kuuluvat asumisen piiriin.⁵⁴⁸ Näin elinympäristökin on itse asiassa kaikki se, minkä ihminen kohtaa asuessaan maailmaa.

Hyvää elinympäristöä tulisi siksi tavoitella ihmisen kokonaisvaltaisen olemassaolon muotoihin vastaten. Tulisi ymmärtää ihminen kehollisessa, tajunnallisuudessa ja situaationaalisessa kokoonpanossaan ainutlaatuisena ja olemisessaan ympäristöön yhdentyvänä. Hyvässä elinympäristössä ihminen ei koe olevansa situaationsa kohtalonomaisten säätyminen uhri, vaan toteuttaa ihmisenä kasvuaan suhteessa ympäristöönsä ja kanssaihmiisiin.⁵⁴⁹ Hyvä elinympäristö on tarjoultaan runsas ja antaa mahdollisuuden omaehtoisen kokemussuhteen muodostamiseen niiden hyödyntämiseksi.⁵⁵⁰ Se tukee yksilön mahdollisuutta täyteen kokemukse-

⁵⁴⁶ Yhteisöllisyyden, yhteisöllistymisen ja yhteisöllistämisen käsitteistä ks. Lehtonen 1990, 25-26.

⁵⁴⁷ Ks. esim. asuin- ja lähiympäristön rajauksista Strandell & Strandell 2002, 8-11, 82-87 (liite 1: Selvitys ympäristökäsitteiden määritelmästä). Asuinympäristöllä tarkoitetaan asunnon lähiympäristöä päivittäisen toimintapiiriin ulottuvuudella. Lähiympäristön katsotaan puolestaan painottuvan elämisen kannalta keskeisimpään, useimmiten asunnon läheiseen päivittäisympäristöön.

⁵⁴⁸ Heidegger 2003 (1954/1990), 53-54, 57-58. Artikkelissaan ”Rakentaa asua ajatella” Heidegger johtaa perustelunsa asumisen, rakentamisen ja maan päällä olemisen yhdenmukaisuudesta saksankielen verbistä ”*bauen*”, joka tavallisesti käsitetään rakentamiseksi. Verbin unohtunut merkitys on Heideggerin mukaan varsinaisesti asuminen. Kielellisessä tarkastelussaan Heidegger toteaa, että ”*bauen*” ilmenee olemista ilmaisevan sanan ”*bin*” taivutusmuodoissa, kuten ”*ich bin*”, minä olen. Heidegger johtaa päätelmän, että ihmisenä oleminen tarkoittaa olla kuolevainen maan päällä, mikä tarkoittaa asua. Heideggerin mukaan tämä ”*bauen*” sanan merkitys asumisena eli maan päällä olemisena väistyi asumisen muiden toteutumistapojen eli huolehtimisen ja pystyttämisen tieltä.

⁵⁴⁹ Ks. esim. Rauhala 1989 (a), 112.

⁵⁵⁰ Kyttä 2004, 59-60. Kyttä toteaa hyvän elinympäristön olevan sekä tarjoultaan että käyttäytymiskehysiltään runsas. Ympäristön koettua laatua vahvistaa se, että ihmiset voivat toimia ja kohdata toi-

liseen ulottuvuuteen halusipa tämä analyttisesti tarkkailla tai heittäytyä kokonaisvaltaisesti osalliseksi. Rakennustaiteen pääasiallinen taiteellinen tavoite on siten tavallisen ihmisen ottaminen mukaan samalla tavoin kuin monet nykytaiteen muodot ovat osallistaneet ihmisen prosesseihinsa teoksen tekijöiksi. Arkkitehtuuri voi lunastaa aidon merkityksensä ainoastaan ihmisen olemassaolon todelliseen luonteeseen vastaamalla.⁵⁵¹ Ympäristön suunnittelulla ei tulisi siksi sysätä ihmistä sivulliseksi omasta elämästään,⁵⁵² vaan antaa mahdollisuus kokonaisvaltaiseen ympäristösuhteeseen ja paikkojen omaksi kokemiseen kullekin luonteenomaisella tavalla ympäristöönsä osallistuen.

Hyvä elinympäristö muodostuu myös vuorovaikutuksen tavoista ja siitä, miten ihminen kokee tulevaisuutensa otetuksi huomioon. Olemassaolon ainutlaatuisuutta tukeva kaupunki on moniulotteinen suvaiten erilaisuutta. Suvaitseminen ei ole kuitenkaan silmiä sulkevaa ja välinpitämätöntä ohittamista, vaan kommunikoivaa välittämistä. Suvaitseminen on sitä, että erilaisuuden annetaan koskettaa hyväksymällä samalla sen saattavan vaikuttaa myös oman itsen muuttumiseen myönteisellä tavalla. Erilaisuutta suvaiten kaupungin yhtenäisyys perustuu siihen, että se on juuri monimerkityksisyydessään asukkailleen merkittävien, keskenään limittyvien paikkojen kokonaisuus.⁵⁵³ Tällaista kaupunkia ei voi täysin suunnitella, vaan

siaan omasta halustaan.

⁵⁵¹ Pallasmaa 1994, 24. Pallasmaa kirjoittaa: ”Todellinen arkkitehtuuri on aina elämän arkkitehtuuria; ihmisen eksistentiaalinen kokemus on rakennustaiteen perusta.” Arkkitehtuurista ks. Berleant 1991, 77. Berleantin mielestä arkkitehtuuria on pidettävä synonyyminä sellaiselle ympäristölle, jota ihminen voi inhimillisesti asuttaa. Kaupungista ks. Berleant 1992, 62. Kaupungin tulisi olla vastaavasti paikka, jossa ihmisyyden ei ole koko ajan uhattuna, vaan jossa voisi toteutua yksilön kasvu inhimillisyyteen.

⁵⁵² Ks. kulttiteosta, joka käsittelee itseilmaisun tarpeena ilmenevää sopeutumattomuutta yhteiskuntaan ja toisaalta elämän jäämistä elämättä nykyajalle ominaisen ihmistyypin eli ”sivullisen” roolissa. Colin Wilson, *Sivullinen ihminen* (alkuteos *The Outsider*, 1956, suom. Sara Heikura). Sanasato Oy. Tampere 2007.

⁵⁵³ Stenros 1992, 331. Stenrosin kuvaama moniulotteisen kaupungin malli, MultipliCity, koostuu suhteellisen itsenäisistä yksiköistä, mutta koetaan yhtenä kokonaisuutena. Kaupunki on äärettömästä joukosta paikkoja koostuva merkityskollaasi, mutta samalla juuri monimerkityksisyytensä vuoksi yksi, intuitiivisesti aistittava jakamaton kokonaisuus. Hän viittaa Tokioon tällaisena kylien mosaiikkina. Vrt. Häkli 1997, 52. Häkli toteaa, että julkista tilaa voitaisiin varata urbaaneille elämänmuodoille, jolloin tilan muotoutumisesta vastaisivat kaupunkilaiset itse. Yhden juonen monoliittisen kaupungin sijasta olisi ikään kuin monia kaupunkeja, jotka asukkaat voisivat ottaa omikseen. Vrt. Horelli & Kukkonen 1995, 162. Kirjoittajien mielestä kaupunkipolitiikan tehtävä olisi edistää monipuolisuutta kaupungin eri osissa. Kaupunki koostuisi pienehköistä, esim. n. 3000 – 5000 asukkaan ”urbanikylistä”, jotka eivät olisi kuitenkaan niin kooltaan kuin muiltakaan ominaisuuksiltaan toistensa kopioita, vaan niissä näkyisi monikulttuurisuus, erilaisuus ja omaleimaisuus. Liittyessään toisiinsa ne koostaisivat kaupunkiverkostoa kaupunginosina. Tavoite ei kirjoittajien mukaan tarkoita kaupunkien uudelleenrakentamista vaan uudelleenorganisointia kaikilla kaupunkielämän tasoilla. Ks. myös Kaisa Broner-Bauer, ”Mitä on eurooppalainen kaupunkikäsitys tänään?” *Synteesi* 3/2003, 8-9.

sen tulee antaa syntyä. Syntymisen inhimillisyyttä voidaan kuitenkin koordinoita auttamalla ihmisiä elämään yhdessä. Parhaimmillaan kaupungista muodostuu yksilöiden välillä käytävän dialogin myötä etenevä luova prosessi.

Moni vanha kaupunki on pitkän kehityskaarensa ja sitä muovanneen elämäntavan vuoksi luonnostaan monimerkityksinen. Hyvän elinympäristön ajatukseen sitoutunut suojeleminen on tuota merkityksellisuutta rikastavaa, ei kaventavaa. Rikastaminen on puolestaan ihmisen kokonaisvaltaista olemassaoloa ymmärtävää ja osallistuvaa ympäristösuhdetta tukevaa.

